

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2387
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1384

İNSAN VE TOPLUM

Yazarlar

Yrd.Doç.Dr. Ayşın K. TURHANOĞLU (Ünite 1)
Yrd.Doç.Dr. Emre GÖKALP (Ünite 2)
Yrd.Doç.Dr. Fatime GÜNEŞ (Ünite 3)
Yrd.Doç.Dr. Oya B. ÇETİN (Ünite 4, 6)
Öğr.Gör.Dr. Fuat GÜLLÜPINAR (Ünite 5, 8)
Öğr.Gör.Dr. Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN (Ünite 7)

Editör

Prof.Dr. Nadir SUĞUR

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2011 by Anadolu University

All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic, tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Prof.Dr. Levend Kılıç

Genel Koordinatör Yardımcısı

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Öğretim Tasarımcısı

Yrd.Doç.Dr. Alper Altunay

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tüfrik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Öğr.Gör. Nilgün Salur

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu

Öğr.Gör. E. Emre Özkeskin

Dil Yazım Danışmanı

Öğr.Gör. Fatma Okumuş

Grafiker

Nibal Sürücü

Kitap Koordinasyon Birimi

Yrd.Doç.Dr. Feyyaz Bodur

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tüfrik Fikret Uçar

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

İnsan ve Toplum

ISBN

978-975-06-1064-6

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 48.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ekim 2011

İçindekiler

Önsöz	vii
-------------	-----

Toplumsal Gruplar.....	2
TOPLUMSAL GRUP NEDİR?	3
TOPLUMSAL GRUPLARIN ÖZELLİKLERİ	3
TOPLUMSAL GRUP ÇALIŞMALARININ TARİHİ	4
TOPLUMSAL GRUP ÇEŞİTLERİ	6
Birincil ve İkincil Gruplar	6
İç ve Dış Gruplar	7
Referans Grupları	8
İnternet Toplulukları Sanal Cemaatler	9
Azınlık Grupları	10
TOPLUMSAL GRUP YAPISININ GENEL NİTELİKLERİ	11
Grup Üyeliği	11
Grup Normları ve Grup Normlarına Uyuma	12
Liderlik	12
TOPLUMSAL GRUBA YÖNELİK KURAMLAR	13
Ferdinand Tönnies Gemeinschaft ve Gessellschaft	13
Georg Simmel: Toplumsal Etkileşim	15
Charles Horton Cooley (1864-1929): Birincil Gruplar	16
Özet	18
Kendimizi Sınayalım	20
Okuma Parçası	21
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	22
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	22
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	23

1. ÜNİTE

Medya, Kitle İletişimi ve Toplum.....	24
GİRİŞ	25
MEDYA NEDİR? MEDYAYI NASIL ANLAYABİLİRİZ?	27
MEDYA TEORİSİ: KISA BİR TARİHÇE	28
Propaganda Analizi ve Harold Laswell	30
“Sınırlı Etkiler” Yaklaşımı	30
MEDYA: FARKLI TEORİK YAKLAŞIMLAR	31
İşlevselcilik	31
Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı	32
Çoğulcu Yaklaşım	32
Liberal Çoğulcu Yaklaşım ve Haber Medyası	33
Marksizm	34
Çağdaş Eleştirel Yaklaşımlar	35
Stuart Hall ya da Britanya Kültürel Çalışmalar Okulu	36
Post-Modern Yaklaşım	38
Feminist Yaklaşımlar	38
MEDYANIN SAHİPLİK YAPISI VE ÜRETİM SÜRECİ	39
Mülkiyet Doğrudan Kontrol Anlamına Gelir mi?	39
Eleştirel Ekonomi-Politik Yaklaşım ya da Medyanın Ekonomi-Politiği	40
Infotainment Olgusu	41
Reklamcılığın/Reklam Verenlerin Gücü, Paranın Sansürü	42
MEDYA VE KÜRESELLEŞME	43

2. ÜNİTE

Küresel Çağda Yaşamak: Yeni Medya Teorileri.....	43
Medya ve Küreselleşme	44
İNTERNET	46
Özet.....	50
Kendimizi Sınayalım.....	52
Yaşamın İçinden.....	53
Okuma Parçası	54
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	55
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	55
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	56

3. ÜNİTE

Kentleşme	58
GİRİŞ	59
KENTLERİN KÖKENİ	60
SANAYİ ÖNCESİ KENTLER	61
SANAYİ KENTİ	62
MODERN KENTLERİ AÇIKLAYAN YAKLAŞIMLAR	63
Chicago Okulu: Sosyal Ekolojik Yaklaşım.....	63
Robert Ezra Park (1864-1944).....	63
Roderick D. Mckenzie.....	64
Ernest Burgess (1886-1966)	65
Louis Wirth (1897-1952).....	65
Ekonomi Politik Yaklaşım	67
Henry Lefebvre (1901-1991)	67
Manuel Castells (1942-)	68
David Harvey (1935-)	69
TÜRKİYE'NİN KENTLEŞME DENEYİMİ	69
DÜNYA KENTİ	71
Özet.....	73
Kendimizi Sınayalım.....	75
Yaşamın İçinden.....	76
Okuma Parçası	77
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	79
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	79
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	81

4. ÜNİTE

Çevre ve Toplum	82
KÜRESEL ÇEVRE SORUNLARI.....	83
İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİNİ VE ÇEVRE SORUNLARININ NEDENLERİNİ AÇIKLAYAN YAKLAŞIMLAR.....	85
Temel Kavramlar	85
Çevrecilik Yaklaşımları.....	87
Radikal Ekoloji Yaklaşımları	89
TÜRKİYE'DE ÇEVRE SORUNLARI.....	92
Ekonomik Gelişme, Kentleşme ve Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı.....	92
Özet	95
Kendimizi Sınayalım	96
Yaşamın İçinden	97
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	97
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	97
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	98

Göç Olgusu ve Uluslararası Göç Kuramları..... 100**5. ÜNİTE**

GÖÇ OLGUSUNUN TANIMI VE GÖÇ TÜRLERİ	101
NEO-KLASİK EKONOMİNİN MAKRO GÖÇ KURAMI	102
NEO-KLASİK EKONOMİNİN MİKRO GÖÇ KURAMI.....	103
NEO-KLASİK MODELE YÖNELİK ELEŞTİRİLER.....	105
YENİ EKONOMİ KURAMI	106
İKİYE BÖLÜNÜŞ EMEK PİYASASI KURAMI	108
GÖÇ SİSTEMLERİ KURAMI	110
DÜNYA SİSTEMİ (MERKEZ-ÇEVRE) GÖÇ KURAMI.....	113
GÖÇMEN İLİŞKİLER AĞI (NETWORK) KURAMI.....	117
SONUÇ	120
Özet.....	121
Kendimizi Sınayalım.....	123
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	124
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	124
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	126

Demografi ve Nüfus 128**6. ÜNİTE**

GİRİŞ	129
NÜFUS YAPISINI OLUŞTURAN ÖZELLİKLER	129
Yaş ve Cinsiyet.....	129
Nüfus Yapısını Oluşturan Diğer Değişkenler	133
DEMOGRAFİK SÜREÇLER	136
Doğum ve Doğurganlık	136
Kaba Doğum Hızı	136
Genel Doğurganlık Hızı.....	137
Yaş Gruplarına Göre Doğurganlık Hızı (YGGDH).....	137
Toplam Doğurganlık Hızı.....	138
Nüfus Kuramları	138
Nüfus Artışının Sınırları	139
Yoğunluk	140
Beslenme Prensibi.....	141
Artan Bireysellik Kuramı.....	142
Artan Zenginlik Kuramı	143
Doğurganlıkta Azalma ve Akılcılık.....	143
Ölüm ve Morbidite.....	144
Morbidite Hızı.....	144
Kaba Ölüm Hızı	144
Yaşa Bağlı Ölüm Hızı	145
Nedene Bağlı Ölüm Hızı	145
Göç.....	145
Göç Ölçümleri.....	146
Özet.....	147
Kendimizi Sınayalım.....	148
Yaşamın İçinden.....	149
Okuma Parçası	150
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	150
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	150
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	151

7. ÜNİTE

Sağlık, Hastalık ve Toplum.....	152
GİRİŞ	153
SAĞLIK NEDİR?	154
Sağlığın ve Hastalığın Biyomedikal ve Sosyal Modelleri.....	154
Sağlığın Toplumsal Belirleyicileri	157
SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR AÇISINDAN SAĞLIK	158
İşlevselci Yaklaşım	159
Marksist Yaklaşım.....	160
Yorumlayıcı Yaklaşım	163
Bedenin ve Hastalığın Toplumsal İnşası	163
Tıbbi Bilgilerin ve Uygulamaların Toplumsal Bağlamı	164
Medikalizasyon (Tıplaştırma).....	166
Post-Yapısalcılık	168
Feminist Teori.....	168
EKONOMİ POLİTİKALARI, NEO-LİBERALİZM VE SAĞLIK.....	170
SAĞLIĞIN VE HASTALIĞIN TOPLUMDAKİ DAĞILIMI	173
Toplumsal Sınıf, Gelir ve Sağlık	173
Toplumsal Cinsiyet ve Sağlık	175
Bölgesel Eşitsizlikler ve Sağlık	176
İrk, Etnik Durum ve Sağlık	178
Eğitim ve Sağlık	178
TÜRKİYE'DE SAĞLIK	178
Özet	181
Kendimizi Sınayalım	183
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	184
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	184
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	185

8. ÜNİTE

Vatandaşlık, Ulus-Devlet ve Küreselleşme	188
ESKİ YUNAN'DA VATANDAŞLIK.....	189
MODERN ULUS DEVLET VE VATANDAŞLIK.....	189
FRANSIZ VE ALMAN TARZI VATANDAŞLIK.....	194
ULUS DEVLETTE İKİ SİYASAL GELENEK: LİBERAL VE CUMHURİYETÇİ VATANDAŞLIK	196
GÖÇMENLİK, VATANDAŞLIK VE TOPLUMSAL TABAKALAŞMA	197
ULUS DEVLETİN GÖÇMENLERE YÖNELİK POLİTİKALARI	202
Eritme Potası (Melting Pot).....	202
Asimilasyon	202
Bütünleşme veya Entegrasyon	203
Çokkültürcülük.....	203
KÜRESELLEŞME VE YENİ VATANDAŞLIK TEORİLERİ	204
Küresel Vatandaşlık	207
Ekolojik Vatandaşlık	208
Ulus-Sonrası (Post-National) Vatandaşlık.....	209
Çokkültürlü Vatandaşlık.....	210
Avrupa Vatandaşlığı	211
Özet.....	215
Kendimizi Sınayalım.....	217
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	218
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	219
Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar	220

Önsöz

İnsan ve Toplum kitabınız Sosyolojiye Giriş kitabınızın bir devamı olarak hazırlanmıştır. Kitabın temel amacı uzaktan eğitim almak isteyen öğrencilere sosyoloji disiplininin temel alanlarından olan insan ve toplum ilişkilerini bir bütün olarak aktarmaktır. İnsan ve toplum ilişkisi çok yönlü ve karmaşık bir süreçtir. Kitabınızda toplumsal bir varlık olarak birey ile onu çevreleyen sosyal ilişkiler ağını çeşitli yönleriyle ele almaktadır. Her bir ünite ilgili alanda temel kavramları ve teorik tartışmaları sizlere aktarmaktadır. Bu çerçevede, kentleşme, medya, iletişim, çevre, toplumsal gruplar, sağlık, nüfus, göç ve vatandaşlık ile ilgili tartışmaları kitabınızda bulabilirsiniz.

İnsan ve Toplum kitabınızın hazırlanmasında birçok kişinin emeği geçmiştir. Türkçe düzeltmeleri yapan Okt. Olcay Saltık'a, kitabın dizgi ve grafik tasarımında katkılarından dolayı Yard.Doç.Dr. Alper Kumtepe, Yrd.Doç.Dr. Alper Altunay, Araş.Gör.Dr. Öznur Öztürk'e ve kitabın dizgi ve basım işlerinde emeklerinden dolayı A.Ö.F. dizgi birimine çok teşekkür ederim.

Editör

Prof.Dr. Nadir SUĞUR

Amaçlarımız

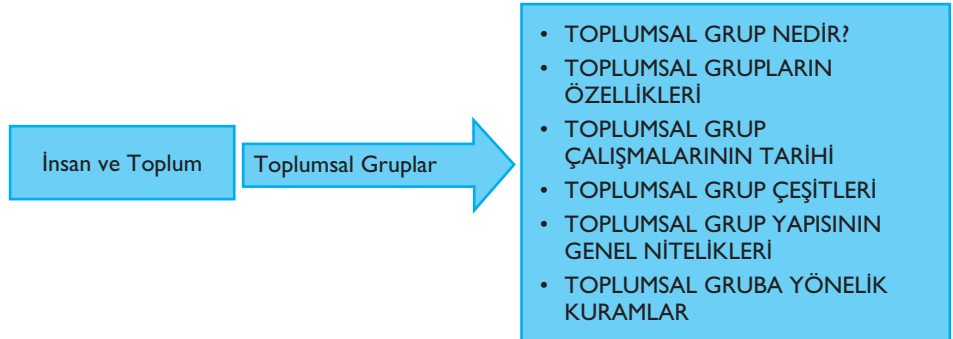
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Toplumsal grup kavramını tanımlayabilecek,
- Toplumsal grupların özelliklerini sıralayabilecek,
- Toplumsal grup çeşitlerini açıklayabilecek,
- Toplumsal grup yapısını oluşturan nitelikleri tanımlayabilecek,
- Toplumsal gruplara yönelik kuramları açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Toplumsal grup
- Birincil ve ikincil gruplar
- İç ve Dış Gruplar
- Referans grupları
- Azınlık grupları
- Grup Normları
- Liderlik
- Gemeinschaft (cemaat)
- Gessellschaft (toplum)

İçindekiler

Toplumsal Gruplar

TOPLUMSAL GRUP NEDİR?

İnsanlar yaşam boyu aile, oyun grubu, meslek grubu, dernekler, şirketler gibi resmi ya da resmi olmayan birçok farklı toplumsal grubun üyesi olmaktadır. Toplumsal grup, en genel anlamda, küçük ölçekli toplumsal ilişkiler bütünü olarak tanımlanabilir.

Toplumsal birliktelikler, her zaman, toplumsal bir grup olarak nitelendirilmezler. **Toplumsal grup**, kalabalık insan topluluklarından ayırt edici bazı özellikler taşımaktadır. Bir topluluğun grup olabilmesi için gereken en temel koşul, grup üyeleri arasında etkileşimin olmasıdır. Bununla birlikte, grup üyelerinin etkileşimi çerçevesinde bazı değerlerin ve normların bulunması gerekmektedir. Grup, bu normlara uyan, ortak amaç ve çıkarlara sahip bireylerden oluşmaktadır (Tolan, 1983, s.420).

Toplumsal grup, üyeleri arasında etkileşim olan, ortak amaç ve çıkarlara sahip, belirlenen değer ve normları paylaşan insanların birlikteliğini ifade etmektedir.

TOPLUMSAL GRUPLARIN ÖZELLİKLERİ

Toplumsal bir grubun özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Fichter, 2006, s.61-62):

1. *Grubun tanınması*: Toplumsal bir grubun, hem grup üyeleri tarafından hem de başkaları tarafından grup, olarak tanınması gerekmektedir. Bazı derneklerde ya da kuruluşlarda görüldüğü üzere, toplumsal grubun üyelerinin isimleri saklı tutulabilmektedir. Fakat bu durum, grupların insanlar tarafından bilinmesini engellememektedir.
2. *Grup üyelerinin rolü ve statüsü*: Grupların toplumsal bir yapısı bulunmaktadır. Gruba katılan her üye, diğer üyelerin konumlarıyla ilişkili olarak belirli bir rol ya da statüye sahip olmaktadır.
3. *Grup üyelerinin rolleri*: Gruplar, örgütlenmiş kişisel eylemler bütünü olarak görülebilir. Bu anlamda, grubun her bir üyesi, kendi toplumsal rolünü oynar ve böylece, grup katılımını gerçekleştirir. Eğer, üyeler rollerini üstlenmekten vazgeçerlerse grup da ortadan kalkar.
4. *Grubun sürekliliği*: Grupların sürekliliği bakımından karşılıklı ilişkiler, büyük önem taşımaktadır. Toplumsal süreç tek yönlü olamaz, birlikte ve karşılıklı olması gerekmektedir. Bu nedenle, grubun sürekliliğinin sağlanması için, grup üyeleri arasında iletişim ve temas olmalıdır.
5. *Grup normları*: Gruplar, davranış normlarına sahiptirler. Yazılı ya da yazılı olmayan davranış normları, grup üyeleri tarafından bilinir, anlaşılır ve takip

Toplumsal grup, hedefleri olan, ortak ilgi ve değerlere sahip, toplumsal davranış normlarına göre karşılıklı roller oynayan bireylerin başkaları tarafından tanınan sürekli birlikteliğini ifade etmektedir.

edilir. Bu davranış normları, grup üyelerinin belli durumlarda nasıl davranması gerektiğini ve neleri yapıp neleri yapamayacağını belirtmektedir.

6. *Ortak ilgiler ve değerler*: Grup üyeleri, ortak ilgileri ve değerleri paylaşırlar. Bazı grupların ortak ilgileri ve değerleri, belirgin bir biçimde tanımlanmış olmasına karşın, bazı gruplar için belirsiz olabilmektedir.
7. *Grubun toplumsal hedefleri*: Grup eyleminin yöneldiği, toplumsal hedeflerin yani, amaçların bulunması gerekmektedir. Her grubun bir ya da birkaç amacı bulunmaktadır. Toplumsal grubun belirlediği hedefler, bu grubun neden var olduğu sorusuna cevap niteliği taşıması bakımından önemlidir.
8. *Coğrafi/Mekânsal yakınlık*: Grup yaşamının sürdürülmesinde, temel unsurlardan biridir. Toplumsal gruplar, zorunlu olarak belirli bir zamanda ve mekânda bulunmaları nedeniyle, fiziki mekânın sınırlamalarına bağlı kalmaktadır. Köy, kasaba gibi belli bir yerde yaşayanların, aralarındaki ilişkiler, toplumsal grupların meydana gelmesini sağlar. Örneğin komşuluk, mekâna dayalı oluşan gruplardan biri olarak gösterilebilir (Fichter, 2006, s.66).

SIRA SİZDE

Sizce bir trende yolculuk eden insanlar, toplumsal bir grup olarak tanımlanabilir mi? Neden?

Toplumsal grup, hem sosyal psikolojinin hem de sosyolojinin çalışma konularından biridir. Bununla birlikte, psikologların ve sosyologların toplumsal grubu ele alış biçimleri farklılık göstermektedir.

Psikologlar, bireyi temel birim olarak kabul etmekte ve toplumu, bireyin davranışlarıyla ya da içgüdüleriyle açıklamaktadırlar (Hortaçsu, 1998, s.12). Buna bağlı olarak, grup davranışının bireysel açıklamaları üzerinde durmaktadırlar. Sosyologlar ise toplumun birey üzerindeki etkisini vurgulayarak toplumsal grubu, bireylerin üstünde, bireylerin toplamından farklı bir varlık olarak kabul etmekte ve araştırma birimi olarak ele almaktadırlar (Hortaçsu, 1998, s.13).

Toplumsal grupların, neden bir çalışma konusu olarak ele alındığı ve küçük grupları incelemenin ne anlam taşıdığı sorularına yönelik üç temel neden gösterilmektedir (Kağıtçıbaşı, 1992, s.200):

1. Toplumsal gruplar, toplumsal bir olgu olarak kabul edilmektedir. Herkes, yaşamının büyük bir kısmını aile, arkadaş grubu, çalışma grubu gibi “küçük gruplarda” geçirmektedir.
2. Toplumsal gruplar, aynı zamanda, toplumu yansıtmaktadır. Küçük gruplar, toplumsal sistemin modelleri olarak ele alındığında, toplumsal grup çalışmaları, toplumsal sistem hakkında önemli bilgiler vermektedir.
3. Toplumsal grup araştırmalarının sonuçları, toplumsal uygulamalar için önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, toplumsal grupları çeşitli açılardan ele alan çalışmalar, tarihsel süreç içerisinde farklılık göstermektedir.

TOPLUMSAL GRUP ÇALIŞMALARININ TARİHİ

Toplumsal gruplar üzerine yapılan çalışmaların, yirminci yüzyılın ilk yarısından itibaren gelişmeye başladığı belirtilmektedir. 1900'lü yılların başında Georg Simmel'in çalışması, küçük gruplar hakkındaki en erken çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Simmel, grupların genel prensiplerini ve grup oluşumunu analiz etmiş; aynı zamanda, küçük ve büyük grupların özellikleri, gruplarda bölünme, otorite, saygınlık ve itaat konuları üzerinde çalışmıştır (Wolff, 1950 aktaran Burke, 2006, s.364).

Grupları, büyüklükleri bakımından inceleyen Simmel iki, üç ve daha çok sayıdaki kişiden oluşan küçük grupların niteliksel farklılıklarını, grup üyelerinin karşılıklı bağımlılıklarını ve etkileşim biçimlerini incelemiştir. Buna bağlı olarak üç kişilik gruplarda iki kişinin, üçüncü kişiye karşı 'karşı cepne' açma olasılığını ve üye sayısının grup sürecini nasıl etkileyebileceğini araştırmıştır (Hortaçsu, 1998, s.12-13). Bununla birlikte kuramında, çatışma kavramına yer vererek çatışma olgusunu farklı gruplar açısından ele alan Simmel, grubun, bireyler topluluğundan farklı bir varlık olduğunu belirtmektedir (Wolff, 1950 aktaran Hortaçsu, 1998, s.12).

Bu dönemin bir diğer önemli ismi, toplumsal düzenin doğasıyla ilgilenen Charles H. Cooley olmuştur. Cooley çalışmasında, toplumdaki değişimleri yansıtan birincil grupların kavramsallaştırılmasıyla ilgilenmektedir. Bu bağlamda, birincil ilişkilerin ve daha çok, kişisel olmayan rol ilişkilerinin, başka bir ifadeyle ikincil ilişkilerin meydana geldiğini ve hangi ilişkiler olduğunu incelemektedir (Cooley, 1909 aktaran Burke, 2006, s.364). Ayrıca, toplumun birey üzerindeki etkisini vurgulayan Cooley'in ayna benlik (*looking glass itself*) kavramı, kişisel benliğin toplumsal yaşam sonucu oluştuğunu göstermekte ve günümüzde de geçerliliğini korumaktadır (Hortaçsu, 1998, s.12).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Amerika'daki çeşitli etnik grupların farklı konulardaki tutumlarının ve birbirlerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla, tutum araştırmalarının hız kazandığı görülmektedir (Hortaçsu, 1998, s.17). Thrasher'in (1927) Chicago kentinde gangsterlerle ilgili çalışması, bu dönemde yapılan önemli araştırmalar arasında yer almaktadır. Doğal yaşam ortamında gruplar ve grup süreçleri üzerine odaklanan Thrasher, gangster gruplarında rollerin yapısı, statü, liderlik ve grup üyelerinin toplumsal kontrolü konularında birçok grup sürecini incelemiştir (Burke, 2006, s.364).

1920'li ve 1930'lu yıllarda grup çalışmaları, toplumsal sorunları ve işyeri problemlerini çözmek için bir araç olarak kullanılmış ve bu dönemde yapılan çalışmalar "grup üyelerinin duygu ve düşüncelerini etkileyen normlar" üzerinde yoğunlaşmıştır (Hortaçsu, 1998, s.18-21).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, grup araştırmalarında büyük bir artış görülmüştür. Özellikle grup içi normlar, uyum, etkileşim, iletişim, güç ilişkileri ve liderlik gibi konularda deneysel araştırmalar yapılmıştır (Kağıtçıbaşı, 1992, s.202). Ayrıca, savaşın etkilerini taşıyan askerler için grup terapisinin ortaya çıkışı, geleneksel bireysel terapide yer verilmeyen terapi grupları ve liderlik eğitim grupları olarak bilinen çalışmaların artmasına neden olmuştur (Burke, 2006, s.364). Bu çalışmalardan etkilenen Robert F. Bales, 'Etkileşim Süreci Analizi'yle (Bales, 1950 aktaran Burke, 2006, s.365), grup gözleminin sistematik yöntemlerini ve etkileşim süreçlerinin ölçümünün geliştirilmesine öncülük etmiştir.

1950'li yıllardan itibaren, psikolojide ve sosyoloji disiplinlerinde küçük gruplar üzerine çalışmalarda bir artış olmuş ve grup araştırmaları, grup içi ve gruplar arası yardımlaşma ve çatışma konuları üzerinde yoğunlaşmıştır (Hortaçsu, 1998, s.22). William F. Whyte'nin (1955) köşebaşı gangsterleriyle ilgili araştırması, bu tür çalışmaların önemli örneklerinden biri olarak gösterilmektedir. Ayrıca, Homans (1950) bu çalışmalardan birini, grup etkileşim ilkelerini ortaya çıkarmak için kullanmıştır (Burke, 2006, s.365). Ancak, küçük grup çalışmalarının 1960'lı yıllardan sonra çok çeşitli grupları kapsamına aldığı, oldukça dağıldığı ve uygulamaya önem verildiği görülmektedir (Kağıtçıbaşı, 1992, s.202).

1970'li yıllarda, adalet kuramı temelinde haksızlıktan yarar ve zarar gören kişilerin ve grupların durumlarına yönelik araştırmalar yapılmıştır. Aynı yıllarda gö-

rülen başka bir eğilim ise Hippi Akımı'ndan da kaynaklanan, toplu yaşam deneyimleri gibi çeşitli grup uygulamalarının popüler hale gelmesi olmuştur (Hortaçsu, 1998, s.25).

1980'li yıllarda küçük gruplar üzerinde yapılan çalışmalar, ilişki ağları, gruplararası ilişki, adalet, karar alma süreçleri, azınlık etkisi, liderlik, uyum, terapi, iktidar ve statü gibi konularla ilgilenmiş ve bu dönemde, küçük grup araştırmaları psikoloji, sosyoloji, iletişim gibi disiplinler arasında yaygınlık göstermiştir (Burke, 2006, s.363).

Bu yıllarda yapılan grup çalışmaları arasında 'azınlık etkisi', önemli araştırma konularından biri olmuştur. Farklı düşünen azınlıkların, grubu nasıl ve ne derecede etkilediği üzerinde durulmuş, aynı grup içerisinde azınlık ve çoğunluk grupları arasındaki etkileşim ele alınmıştır (Hortaçsu, 1998, s.26). Ayrıca, bu yılların önemli bir gelişmesi de "kişilerin kimlik tanımlarının, üyesi oldukları gruplarca önemli ölçüde belirlendiğinin" ileri sürülmesidir (Turner ve ark., 1987 aktaran Hortaçsu, 1998, s.26). Toplumsal grupların, kişinin kimliğinin belirlenmesinde önemli bir role sahip olduğu vurgulanmıştır. Toplumsal kimlik kavramına bağlı olarak daha sonraki yıllarda, farklı grupların üyelerini dışlama, hor görme gibi konular, grup araştırmalarının çalışma konuları arasında yer almıştır. Bu dönemde, sosyologların ağırlıklı olarak grup sürecine yönelik çalışmalar gerçekleştirdiği ve bu çalışmaların statü ve değişim gibi belirli süreçler üzerinde odaklandığı görülmektedir (Burke, 2006, s.364).

Grup çalışmalarının gelişim süreci incelendiğinde, bu çalışmaların toplumsal sorun ve olaylar ile kuramsal gelişmelerden etkilendiği görülmektedir. Grup çalışmalarının ilgilendiği konuların, dönemlere göre değişen kültürel, politik ve ekonomik koşullarla yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

TOPLUMSAL GRUP ÇEŞİTLERİ

Birincil ve İkincil Gruplar

Birincil grup (*primary group*) kavramını ilk kez, Amerikalı sosyolog Charles Horton Cooley, *Social Organization* (Toplumsal Örgütlenme, 1909) adlı kitabında kullanmıştır. Cooley, **birincil grup** kavramı ile yakın, yüz yüze ilişkiler kurulan ve dayanışmanın hâkim olduğu grupları tanımlamaktadır. Bu gruplar, bireyin toplumsal doğasının ve ideallerinin oluşumunda temeldir. Yakın ilişkiler sonucunda, bireysellikler belli bir ortak bütün içinde kaynaşmaktadır ve bu bütünlük, en basit şekilde "biz" olarak tanımlanmaktadır (Cooley, 1962, s.113-114). Bu yakın ilişkilerin ve dayanışmanın var olduğu, gruplar arasında en önemlileri aile, arkadaşlar, komşular ve akrabalar ile çocukların oyun gruplarıdır.

İnsanlar, birincil grup içerisinde toplumsal yaşamı öğrenmektedir. Cooley, birincil grupları, insan neslinin bakıldığı, korunduğu ve buna bağlı olarak grup üyeleri arasında güven verici ilişkilerin kurulduğu yerler, olarak tanımlamaktadır (Özkalp, 1998, s. 257). Kişinin en erken deneyimlerinin olduğu birincil grup, ailedir. Aile, bireyin hayatında uzun süre etkili olan bir toplumsallaşma grubudur. Bireyin toplumsal benliğinin oluşumu, büyük ölçüde ailesiyle temas ve iletişimi sonucunda gerçekleşmektedir (Fichter, 2006, s.71). Bireyin ilişkide bulunduğu arkadaş ve benzeri gruplar da yakın ilişkiler kurulduğu için, birincil gruplar arasında yer almaktadır.

Birincil grup, samimi, yüz yüze ilişkilerin ve dayanışmanın olduğu aile, arkadaş ve benzeri gruplar gibi belirli davranış normlarına ve ortak toplumsal değerlere bağlı gruplar olarak tanımlanmaktadır.

Üye sayısı az olan birincil gruplar, resmi olmayan, uzun süreli ve yakın ilişkiler içindeki insanların, düzenli etkileşiminden oluşmaktadır. İnsanların bağılıklarının yüksek olduğu birincil gruplar, bireyin ve toplumun biçimlenmesinde en önemli unsur olarak görülmektedirler (Bozkurt, 2005, s.154). Bununla birlikte Cooley, toplumu, küçük grupların birbirlerine kenetlenerek oluşturdukları bir ağ olarak ifade etmektedir (Bilton, vd., 2008, s.500).

Cooley, hiçbir zaman ‘ikincil grup’ sözünü kullanmamakla birlikte, birincil grupların karşıt özelliklerini taşıyan gruplar için ‘ikincil grup’ kavramının kullanıldığı görülmektedir (Özkalp, 1998, s. 258).

İkincil gruplar, bireylerin gönüllü ve belli bir amaca yönelik olarak, genellikle bir anlaşma aracılığıyla katıldığı gruplardır. İkincil grup ilişkileri, yasa ve kurallarla, resmi sözleşmelerle düzenlenmiştir (Fichter, 2006, s.72). Birincil gruplardaki yakın ve gayri resmi ilişkilerin yerini, ikincil gruplarda resmi ilişkiler almaktadır.

İkincil gruplarda, üyeler arasında karşılıklı yükümlülükler ve haklar, yazılı yasalarla, yönetmeliklerle ve kurallarla belirlenmiştir (Özkalp, 1998, s. 258). İkincil grup üyelerinin, öncelikli olarak, sorumlu oldukları görevleri yerine getirmeleri beklenmektedir. Resmi örgütler olarak dernekler, şirketler, siyasi partiler, bankalar ve sendikalar, ikincil gruplara örnek gösterilebilir.

İkincil gruplarda, belli bir amacı gerçekleştirmek üzere bir araya gelen bireyler arasındaki ilişkilerde etkileşim sınırlıdır ve kurallar büyük önem taşımaktadır. İnsan ilişkilerinin, belirli rollere göre şekillendiği ikincil gruplarda toplumsal kontrol, rasyonel ve hukuki bir düzende gerçekleşmektedir (Bozkurt, 2005, s.155).

Kişiler, aynı zamanda, hem birincil grupların hem de ikincil grupların üyesi olabilmektedir. Örneğin, kişinin ailesi birincil grubunu ifade ederken; üyesi olduğu işyerinde çalışanlar, ikincil grubunu oluştururlar. Fichter (2006, s.72), birincil ve ikincil grup sınırlarını belirlemenin pek kolay olmadığını ifade etmektedir. Birincil gruplar dağıldıkça ikincil grup olmakta ikincil gruplar ise yüz yüze ve yakın ilişkiler geliştirildiğinde birincil gruplar haline gelebilmektedir.

İç ve Dış Gruplar

İç grup (*in group*) ve dış grup (*out group*) kavramları, Amerikan sosyolog William Graham Sumner (1840-1910) tarafından ortaya atılmıştır. Sumner, insanların kendi grupları olarak tanımladığı **iç gruplar** ile rekabet halinde olduğu ya da karşıt gruplar, olarak tanımladığı **dış gruplar** arasındaki ayrım üzerinde durmuştur. Bununla birlikte, iç grup ve dış grup kavramlarının, etnosentrizm ile yakından ilişkili olduğunu belirtmiştir.

Sumner, *Folkways* (1906) adlı eserinde her insan grubunun, kendine uygun bulduğu gelenek, görenek ve kurumlar çerçevesinde, ahlaki bir konuma sahip olduğunu ileri sürmüştür (Marshall, 1999, s.705). Sumner’a göre, insan grupları ortak kültürlerinin bir parçası olarak grup alışkanlıklarına, geleneklere, göreneklere ve yaşam biçimlerine sahiptir. Grup üyelerinin paylaştığı bu unsurlar, toplumsal grup içerisinde dönemin koşullarına göre, doğal bir biçimde gelişmektedir.

Sumner’ın belirttiği şekilde, ortak değerler ve yaşam biçimi ile belirli bir konuma sahip olan iç gruplarda, “biz” duygusu hâkim olmaktadır. Bireyler, üyesi oldukları, kendilerini ait hissettikleri iç gruplara bağılılık duyarlar. Etnosentrik bakış açısı temelinde, kendilerine rakip ya da karşıt olarak gördükleri dış gruplar ise “onlar” olarak ifade edilmektedir. Örneğin, futbol takımları arasındaki çatışmalar, iç grup ve dış grup ayrımını göstermektedir. Birey, kendini futbol takımı ile özdeşleştirerek rakip takıma düşmanca duygular besleyebilmektedir. Özellikle ırk, etnisite

İkincil grup, bireyin gönüllü ve belli bir amaca yönelik olarak katıldığı, ilişkilerin yasalar, kurallar ve resmi anlaşmalarla düzenlendiği gruplardır.

İç grup, insanların ortak değerleri ve yaşam biçimini paylaştığı, kendilerini ait hissettikleri ve bağılılık duyduğu grubu ifade etmektedir. Dış grup ise bireylerin kendi gruplarıyla rekabet halinde olan ya da karşıt olarak gördükleri gruplardır.

ve din açısından farklılık taşıyan gruplar arasında iç grup/biz ve dış grup/onlar ayrımı belirgin bir şekilde görülmektedir.

SIRA SİZDE

2

Sumner'in çalışmaları hangi yaklaşımdan ve teorisyenden etkilenmiştir?

Fichter'a (2006, s.72) göre, kişinin birincil grubu, kavramın en genel tanımıyla, iç grup olarak adlandırılabilir. İç grupta kişi, bir gruba ait olma ve bir arada olma bilinci edinmekte ve diğerlerini, dış grup olarak görmeye başlamaktadır. Fakat iç grup ve dış grup arasındaki bu farklılık, birincil grup ve ikincil grup arasındaki farklılıkla aynı şekilde anlaşılmalıdır. Belirli bir konumdaki birey açısından, çeşitli dış gruplar, özelliklerine bağlı olarak birincil ya da ikincil grup olarak görülebilirler. Dış gruplar ise "grup dışındaki kişilerin grup içindekilerle herhangi bir toplumsal ilişki kurmadığı gruplardır", başka bir deyişle, bizim tamamıyla yabancı olduğuğumuz grupları ifade etmektedir (Fichter, 2006, s.72).

Referans Grupları

Referans grubu, bireyin davranışlarını ve kendi durumunu değerlendirmek için, karşılaştırma yaptığı gruplardır. Referans grubu (*reference group*) kavramı ilk kez Herbert Hyman tarafından ortaya atılmıştır. Hyman, *Archives of Psychology* (Psikolojinin Arşivi, 1942) adlı kitabında, **referans grubu** kavramıyla, bir bireyin kendi durumunu ya da davranışlarını ona bakarak değerlendirdiği, kıyasladığı grubu ifade etmektedir (Marshall, 1999, s.616). Bu anlamda Hyman, insanların gerçekten üyesi oldukları, bir grup ile kendilerini kıyaslama için bir karşılaştırma ölçeği olarak başvurdukları referans grubu arasındaki ayrım üzerinde durmaktadır (Marshall, 1999, s.616).

Kişiler, genellikle, kendi varlıkları üzerindeki kanılarını, temel referans gruplarıyla özdeşleştikleri ölçüde ve yönde, bu grupların özelliklerine bağlı olarak oluşturmaktadırlar (Tolan, 1983, s.421). Birey, içinde bulunduğu durumu, daha önce yaşadıkları toplumun standartlarına göre, örnek aldığı ya da ait olmak istediği bir grubun özelliklerine göre değerlendirip kıyaslayabilir (Özkalp, 1998, s. 261). Bu anlamda referans grupları, bireyin yaşamı boyunca, toplum içindeki konumuna bağlı olarak değişebilmektedir.

Bazı grup çalışmalarında referans grupları, bireyin değer, tutum ve davranışlarının değişiminin açıklanmasında kullanılmış ve önemli katkılar sağlamıştır. Thomas ve Znaniecki'nin, 1920'lerde Polonya'dan Amerika'ya göç eden gruplarla yürüttükleri araştırmalar, bu çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Grup çalışmalarının, toplumsal sorunların çözülmesinde bir araç olduğu bu yıllarda, Thomas ve Znaniecki'nin yaptıkları araştırmaların sonucu, referans gruplarının bireylerin kendi durumlarını değerlendirmeleri açısından, ne kadar önemli olduğunu göstermiştir (Hortaçsu, 1998, s.17-18).

Bir diğer grup çalışmasında Theodore Newcomb, referans gruplarını, öğrencilerin değişen değerlerinin ve tutumlarının açıklanmasına yarar sağlayacak bir şekilde kullanmıştır. Newcomb, *Personality and Social Change* (Kişilik ve Toplumsal Değişme, 1943) adlı kitabında, liberal bir kız üniversitesi olan Bennington'daki öğrencilerle yaptığı araştırmayı anlatmaktadır (Marshall, 1999, s.616). Bu araştırmanın sonucunda, siyasal açıdan muhafazakâr geçmişlere sahip kadınların pek çoğunun, üniversiteyle daha fazla, aileleri ve memleketlerindeki cemaatlerle daha az özdeşleşmeye başladıkça, üniversitedeki kariyerleri süresince yoğunluğu giderek artan liberal tutumlar sergiledikleri görülmüştür. Bu çalışmada üniversite, olumlu (pozitif) bir referans grubu olarak ele alınırken ebeveynler, isyankâr çocuklarından dolayı

Referans grubu, bireyin kendi durumunu ve davranışlarını değerlendirmek için karşılaştırma yaptığı grubu ifade etmektedir

olumsuz (negatif) bir referans grubu olarak değerlendirilmektedir (Marshall, 1999, s.616).

Referans grupları, araştırmalarda bireyin değişen değerlerinin, tutumlarının ve davranışlarının açıklanmasına yaptığı katkının yanı sıra, bazı sorunlara yol açması nedeniyle eleştirilmektedir. Bu sorunlardan biri, bireyin hangi grubu, ne zaman seçeceğinin bilinmemesi ve bu seçimde, hangi ölçütleri kullandığının belirlenemesinden kaynaklanmaktadır (Marshall, 1999, s.617). Birey, kendi içinde bulunduğu duruma bağlı olarak çeşitli çıkarlarına göre ve farklı zamanlarda, farklı referans gruplarını kullanmaktadır. Buna dayalı olarak ortaya çıkan bir diğer sorun, referans gruplarının özel ya da genel olmasıyla ilgilidir (Marshall, 1999, s.617). Referans grubu kavramının, kesinlik ve doğruluk açısından birçok yetersizliğe sahip olmasına rağmen, bireylerin toplumsal davranışlarının açıklanmasında yararlı bilgiler sunduğu kabul edilmekte ve çalışmalarda yaygın bir biçimde kullanılmaya devam edildiği belirtilmektedir.

İnternet Toplulukları Sanal Cemaatler

1990'lı yıllardan itibaren, iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimiyle internet toplulukları ya da sanal cemaatler kavramı ortaya çıkmış ve toplumsal grup çalışmalarında da tartışılmaya başlanmıştır. Howard Rheingold, 1993 yılında yazdığı “*Virtual Community*” (Sanal Cemaatler) adlı kitabında, internet ağlarına bağlı bilgisayara dayalı iletişimin, insanların toplumsal yaşamında sanal cemaat olarak adlandırılan, yeni bir oluşumu başlattığını ileri sürmektedir.

Cemaat kavramı ve onun özellikleri üzerinde çalışan ilk isimlerden biri Ferdinand Tönnies'tir. Endüstrileşme süreciyle değişen toplumsal ilişkileri ele aldığı Gemeinschaft (topluluk/cemaat) kavramıyla, modern endüstri toplumları öncesinde görülen kişisel, yakın ve samimi ilişkileri tanımladığı *Gessellschaft* (toplum) kavramıyla, modern endüstriyel toplumlardaki resmi, geçici, rasyonelliğe ve kişisel çıkarlara dayanan ilişkileri ifade etmektedir. (Tönnies'in Gemeinschaft ve Gessellschaft kavramları, 'Toplumsal Gruplara Yönelik Kuramlar' bölümünde kapsamlı bir şekilde açıklanmaktadır.)

Rheingold, sanal cemaatlerde insanların, sıradan bir cemaatteki insanların sahip olduğu birçok özelliği olduğunu, ancak yüz yüze iletişim kurmadıklarını belirtmektedir. Buna karşın, sanal cemaatlerde, insanların bir diğer kişiyle iletişim kurmaları için, zaman ya da mekân sınırlamasının olmadığını vurgulamaktadır (Mason, 2000).

Oldenburg, insanların yaşamları boyunca hareket ettikleri üç yer bulunduğunu, birincisinin yaşadıkları yer, ikincisinin çalıştıkları yer ve üçüncüsünün ise neşelenmek için toplandıkları yer olduğunu belirtmektedir. İfade edilen üçüncü yer, Oldenburg'a göre, cemaatlerin inşa edildiği ve sürekliliğinin sağlandığı yerlerdir (Rheingold, 1993, s.9). Bu anlamda Rheingold, sanal cemaatleri de aynı yerde görmektedir. Çocuk bakımından tıbbi bilgilere kadar, gevezelik etmekten, felsefi veya politik konularda tartışmaya kadar geniş bir konu yelpazesinde insanlarla görüşülebilen sanal cemaatleri Rheingold, arkadaşlarla buluşulan mahallelerdeki kafelere benzetmektedir (Mason, 2000).

Oldenburg'a göre, günümüzde alış-veriş merkezleriyle, fast food mekânlarıyla daralan kamusal alanlar ve korunaklı yerleşimler, bir cemaatin üyelik kazandığı ve deneyimlediği, tanıdık çevre, arkadaşlarla görüşülen, konuşulan kafeler, berberler, barlar gibi yerlere olan ihtiyacı karşılamamaktadır (Rheingold, 1993, s.10). Bu nedenle insanların, yakın toplumsal bağlarının terk edildiği modern toplumlarda, ih-

İnternet toplulukları/sanal cemaatler, insanların internet ağlarına bağlanarak bilgisayar aracılığıyla iletişimle meydana getirdikleri bir oluşumdur.

tiyaç duyulan bu alanı yeniden yaratma ve yeniden inşa etme amacıyla, internette çevrimiçi cemaatlere yöneldiklerini vurgulamaktadır (Mason, 2000).

SIRA SİZDE

3

İnternet toplulukları ya da sanal cemaatler, toplumsal bir grup olarak kabul edilebilir mi? Neden?

Azınlık Grupları

Azınlık grubu (*minority group*) kavramı, 1930'lu yıllardan itibaren "ırksal, etnik, biyolojik ya da diğer özellikler temelinde, baskıya uğramış veya damgalanmış toplumsal gruplar"ı ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (Marshall, 1999, s.53).

Azınlık grupları kavramı, sosyolojide yaygın olarak kullanılmakta ve sayısal bir ayırmadan daha fazlasını ifade ettiği belirtilmektedir. Sosyolojik olarak, azınlık grubunun üyeleri, bir grup dayanışmasına ve birbirlerine ait olma duygusuna sahip olmakla birlikte, nüfusun çoğunluğuna göre dezavantajlıdır. Önyargı ve ayrımcılıkla karşılaşmaktadırlar ve bu deneyim, azınlık gruplarında, üyeler arasındaki ortak bağlılık ve çıkar duygularını güçlendirmektedir (Giddens, 2000, s.225).

L. Wirth, azınlık grubunu, "fiziksel ya da kültürel özelliklerinden dolayı farklı ve eşitsiz muameleye maruz kaldıkları toplumun içinde, diğerlerinden ayrı tutulan ve bu yüzden kendilerini kolektif ayırımın nesneleri olarak gören insanlar grubu" biçiminde tanımlamaktadır (Marshall, 1999, s.53). Bu anlamda, tanımlanan özelliklere sahip bir azınlık grubu, aslında bir toplumda sayısal çoğunluğu oluşturabilmektedir. Güney Afrika'daki siyahlar, bu duruma örnek gösterilebilir (Marshall, 1999, s.53). Buna bağlı olarak, gerçek anlamda sayısal bir azınlık olan gruplar ile iktidarı elde etme amacı taşıyan marjinal konumdaki gruplar arasındaki ayrım önemli olmaktadır. Diğer bir açıdan, güçlü bir azınlık grubu, sahip olduğu güce ve askeri ağırlığına dayanarak toplumu kontrol edebilmekte ve yönetebilmektedir (Fichter, 2006, s.51). Bu anlamda, sayısal olarak üst sınıfın her yerde azınlık grubu olduğu vurgulanmaktadır.

Giddens (2000, s.225), azınlık gruplarının üyelerinin kendilerini sıkça, çoğunluktan ayrı insanlar olarak gördüklerini ve azınlık gruplarının genellikle, fiziksel ve toplumsal olarak toplumun genelinden yalıtılmış olduklarını belirtmektedir. Bu gruplar, belirli bölgelerde, kentlerde ya da semtlerde yoğunlaşmaktadır. Çoğunluğa dâhil olanlarla azınlık grubunun üyeleri arasında ya da değişik azınlık grupları arasında evlilikler, oldukça az görülmektedir. Bazı durumlarda, azınlıklar içinde, kendi kültürel kimliklerini canlı tutmak amacıyla grup içi evlilik (endogami) özendirilmektedir (Giddens, 2000, s.226).

Azınlık gruplarının birçoğu, hem etnik hem de fiziksel olarak nüfusun geri kalanından ayrılmaktadır. Örneğin bu durum, İngiltere'deki Batı Hint ve Asya kökenliler için, ayrıca ABD'deki Afrikalı Amerikalılar, Çinliler ya da öteki gruplar için geçerlidir. Etnik gruplarda görülen gerilimler arasında, ırka dayanan özellikler yaygındır (Giddens, 2000, s.226). Irk düşüncesi, bu tür gerilim ve çatışmalar üzerinde çok fazla etkili olmaktadır.

Deri rengi gibi fiziksel farklılıklar, yaygın anlamda ırk farklılıkları olarak adlandırılmaktadır. 'İrk' kavramı, deri rengini temel alarak biyolojik farklılıkları ön plana çıkarırken; etnisite, üyelerinin ortak kültürel gelenekleri paylaştığı belli bir gruba ait olma duygusunu ifade etmektedir. Etnik farklılıkların, fiziksel ve paylaşılmış gelenekler temelinde ele alınan yaşantılarından ve yaşam biçimlerinden daha çok kültürel olduğu varsayılmaktadır (Bilton, vd., 2008, s.162).

Azınlık grupları, fiziksel, kültürel veya diğer özelliklerinden dolayı baskıya uğrayan, farklı ve eşitsiz davranışlara maruz kalan toplumsal gruplardır.

Belirli bir insan topluluğunu ötekilerden ayıran kültürel pratiklere ve bakış açılarına sahip olarak tanımlanan etnik grupların üyeleri, kendilerini toplumdaki öteki gruplardan kültürel bakımdan ayrı görmektedir. Buna karşılık, toplumun diğer üyelerinin onlara bakışı aynı olmaktadır (Giddens, 2000, s.224). Dil, tarih, gerçek ya da düşsel atalar, din ve giyim, takı farklılıkları, etnik grupların birbirlerinden ayırt edilmesini sağlayan farklı özellikler arasında en yaygın olanlarıdır (Giddens, 2000, s.224).

Politika İncelemeleri Enstitüsü'nün (Policy Studies Institute, 1997 aktaran Bilton, vd., 2008, s.167) yaptığı büyük bir araştırmada ulaşılan sonuçlardan bazıları şunlardır: Tüm mesleklerin en tepesindeki %10'un içinde, bütün etnik azınlıkların çok düşük bir oranda temsil edildiği görülmektedir. Irksal önyargı, ayrımcılık ve taciz, bütün azınlık gruplarını etkilemektedir.

Azınlık araştırmaları son zamanlarda sapkınlık, dışlama, etiketleme, damgalama, ırkçılık, otoriter kişilik, homofobi ve cinsiyetçilik araştırmalarıyla birlikte anılmaktadır (Marshall, 1999, s.53).

Sonuç olarak, insanlar yaşamları boyunca farklı grupların üyesi olmakla birlikte, yeni gruplara katılmakta ve toplumsallaşma süreci, grup içindeki yaşam deneyimlerinin etkisiyle şekillenmektedir. Öncelikle, bireyin ailesi ve yakın çevresindeki kişiler, onun duygusal ve zihinsel gelişiminin oluşmasında önemli gruplardır. Bireyin gelişimi ilerledikçe, etkileşimde bulunduğu ve üyesi olduğu grupların sayısı ve çeşitleri de artmaktadır. Bu nedenle insanlar, birbirinden farklı birkaç grubun üyesi olabilirler. Örneğin bir ailenin üyesi, aynı zamanda bir derneğin ya da bir meslek grubunun üyesi olabilir. "Ayrıca, bireyin üyesi olduğu grupların her biriyle aynı ölçüde özdeşleşmesi de beklenemez. Bireyin en fazla özdeşleştiği gruplar, genellikle aidiyet ve referans grupları olarak adlandırılmaktadır" (Tolan, 1983, s.421-422).

TOPLUMSAL GRUP YAPISININ GENEL NİTELİKLERİ

Grup Üyeliği

Bireyin bir gruba üye olması, "grubun ve bireyin niteliklerine göre, doğum, başurma, davet edilme veya karşılıklı anlaşma yollarıyla" gerçekleşmektedir (Tolan, 1983, s.421). Birey, doğum yoluyla bir ailenin ya da bir ulusun üyeliğini kazanmaktadır. Bunun yanı sıra bir okula, işyerine veya derneğe üye olmak için başvuruda bulunması ya da davet edilmesi gerekmektedir. Bazı durumlarda ise toplumsal bir gruba katılma, üyelik önerisinin hangi taraftan geldiği açık olarak görülmeden, mahalle düzeyinde oluşan gruplar gibi, kendiliğinden gerçekleşebilmektedir (Tolan, 1983, s.421).

Bireyin, hem resmi başvuru ya da davet yoluyla üye olduğu formel gruplarda hem de yazılı ve resmi belgelerle sınırlandırılmayan, belli bir formaliteye bağlı olmadan girdiği enformel gruplarda, grup her zaman bireyin tutum ve davranışları üzerinde kontrol edici bir etkiye sahip olmaktadır. Grup, genel tutuma uymayan kişiler üzerinde dolaylı ya da dolaysız bir şekilde baskı kurabilir (Tolan, 1983, s.422). Bu bağlamda kişi, bazı durumlarda grubu tarafından yalnız bırakılabilmektedir, bazı durumlarda ise dolaysız bir yolla gruptan ayrılmaya zorlanabilmektedir.

Grup normları, grup üyelerince kabul edilen ve uyulması gereken tutum ve davranış kalıplarını, yazılı veya yazılı olmayan bir şekilde ifade eden kurallardır.

Grup Normları ve Grup Normlarına Uyma

Normlar, genel anlamda, gruplarda geçerli olan kurallar olarak tanımlanmaktadır (Hortaçsu, 1998, s.91). Daha açık bir ifadeyle grup normları, yazılı ya da yazılı olmayan bir biçimde grup üyelerinin yapması ve yapmaması gereken davranışları belirtmektedir. Değerler ise bu davranışlara yol gösteren ilkeler olarak tanımlanmaktadır.

Normlar, grup üyeleri tarafından bilinçli bir şekilde oluşturulabileceği gibi, etkileşim aracılığıyla kendiliklerinden de oluşabilmektedir. Normlar, genel anlamda grup içi birliğin sağlanması, çatışmaların azalması ve grubun kimliğinin belirlenmesi gibi amaçlara hizmet etmektedir (Hortaçsu, 1998, s.91-92).

Normların çeşitli davranış, tutum ya da eğilim boyutlarıyla ilişkili olarak oluşabilecekleri belirtilmektedir (Jackson, 1965 aktaran Hortaçsu, 1998, s.92). Bu anlamda normlar, grup içi konuşma sıklığı, seçilen kelimeler, giyim tarzı, oturma biçimi, belli konulardaki tutum, belli konular hakkında konuşma ya da konuşmama gibi çeşitli konuları kapsamaktadır (Hortaçsu, 1998, s.92).

Grup, her üyenin grubun normlarını yani, değer, düşünce, tutum ve davranış kalıplarını baştan kabul etmiş ve benimsemiş olduğunu varsayar. Bu bağlamda, kişinin bazen grup desteğinden yararlanmak amacıyla tutum ve davranışını bilinçli olarak grup normlarına uygun bir hale getirdiği, bazen de bilinçsiz olarak beklenen davranış biçimlerine uyduğu görülmektedir (Tolan, 1983, s.422).

Grup araştırmalarında uyma (*conformity*), genellikle bireyin kendi düşünce ve davranışlarını, belirli nedenlere dayanarak değiştirmesi ve kendisinden farklı gördüğü grup normları yönünde düşünmesi ya da davranması olarak tanımlanmaktadır (Hortaçsu, 1998, s.110). Uyma kavramı, 'kabul' ve 'itaat' kavramlarıyla yakından ilişkilidir. 'Kabul', sosyal psikoloji alanında "bir kişinin zorunlu olmadığı bir durumda başkalarının isteğini yerine getirmesi"; 'itaat' ise kişinin kendisinden daha güçlü ya da "etkili birisinin emrini yerine getirmesi" olarak tanımlanmaktadır (Hortaçsu, 1998, s.109-110).

Eğer grup, uzun bir süredir varlığını devam ettiriyorsa, oldukça belirgin davranış normları ve roller ortaya çıkmıştır. Grup üyelerinden beklenen, bu normların ve rollerin benimsenmesidir. Bunlara uymayan üyeler, grup içinde gerilime yol açar ve grubun bütünlüğünü zedelemiş olurlar (Tolan, 1983, s.423).

Liderlik

Toplumsal grup çalışmalarında, grup birlikteliği ve iş verimi bakımından, farklı liderlik tarzları incelenmiş ve araştırmanın sonuçlarına göre, üç liderlik tarzı ileri sürülmüştür (Hortaçsu, 1998, s.152):

1. Demokratik lider: Kararların grup katılımıyla alınmasını sağlayan, grup içi etkileşim ve işbölümünü özgür bırakan, eleştirilerinde kişisel olmayıp işe dönük davranan lider tipi olarak tanımlanmaktadır.
2. Otoriter lider: Kararları kendisi veren, işbölümünü kendisi belirleyen ve eleştirilerinde kişileri hedef alan bir lider tipidir.
3. İlgisiz (*laissez faire*) lider: Grubu tamamen özgür bırakan, işe hiç karışmayan ve işle ilgili çok az öneride bulunan bir lider tipi olarak tanımlanmaktadır.

Hortaçsu'ya (1998, s.152) göre bu araştırma, "demokratik yönetimin, otoriter ve ilgisiz (*laissez faire*) yönetimden daha etkin olduğunu göstermek gibi ideolojik bir amaçla" yapılmıştır Özkalp (2005, s.103). Herkesin görüşüne başvuran ve fikrini alan demokratik liderin, bu üç lider tipi arasında en başarılı olduğunu fakat, her

durumda başarılı olamayacağını ifade etmekte, örneğin acil karar verilmesi gereken durumlarda otoriter liderin daha etkin olduğunu belirtmektedir.

Toplumsal gruplarda lider kişiliği ve durum arasındaki etkileşimi inceleyen çalışmalar, değişik kişilikteki liderlerin değişik durumlarda başarılı olabileceklerini göstermektedir (Fieldler, 1968, 1978 aktaran Hortaçsu, 1998, s.154). Bu anlamda, iyi bir grup liderinde bulunması gereken niteliklerin grubun amaçlarına, değerlerine, kaynaklarına ve çevrenin koşullarına göre değişiklik gösterdiği belirtilmektedir (Tolan, 1983, s.424).

Tolan'a (1983, s.424) göre bir grup liderinin, "grubun amaçlarını tanımlama, sözcülüğünü yapma, grup içi iletişimi sağlama ve davranışları denetleme işlevlerini" yürütmesi ve "yaratıcı, örgütleyici, düzenleyici bir kişiliğe" sahip olması gerekmektedir. Buna bağlı olarak başarılı bir lider, kendi grubunun ihtiyaçlarını belirleyerek ortaya çıkan sorunlara çözüm yolları öneren kişi olarak tanımlanabilir (Tolan, 1983, s.424).

TOPLUMSAL GRUBA YÖNELİK KURAMLAR

Ferdinand Tönnies *Gemeinschaft* ve *Gessellschaft*

19. yüzyılda, Alman sosyolog Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gessellschaft* (Community and Society, 1887) adlı kitabında, endüstrileşme süreci ile birlikte toplumsal ilişkilerin nasıl bir değişim geçirdiğini incelemiş ve farklılaşan bu toplumsal ilişkileri tanımlamak amacıyla *Gemeinschaft* (topluluk/cemaat) ve *Gessellschaft* (toplum) kavramlarını geliştirmiştir.

Tönnies bu çalışmasında, eski geleneksel ve tarımsal üretime dayalı yaşam biçimi ile yeni modern ve kentsel yaşam biçimini; ideal tipler, farklı ve birbirine karşıt olarak tanımlanan toplumsal ilişkiler ve yaşam biçimleri temelinde karşılaştırmayı ve aralarında görülen farklılıkları ortaya koymayı amaçlamıştır (Slattery, 2010, s.59). Bu anlamda Tönnies, cemaat/topluluk kavramı ve onun belirli özellikleri hakkında çalışan ilklere arasında yer alması nedeniyle, 'cemaat (topluluk) sosyolojisi'nin kurucu isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda, günümüz "kent sosyolojisinin gelişiminde önemli bir yere sahip olan sosyolojik topluluk araştırmaları geleneğini" başlattığı belirtilmektedir (Slattery, 2010, s.16).

Tönnies, cemaat/topluluk ve toplum kavramlarını sosyolojik analizin bir parçası olarak kullanmış ve ilkel tarımcı komünal toplumlardan endüstriyel toplumlara ve ardından, cemaat/topluluk ilişkilerinin (*Gemeinschaft*) yeniden ortaya çıkacağı gelecekteki düzene kadar olan süreçte, insanın toplumsal evrimini çözümleyecek bir temel oluşturmayı amaçlamıştır (Slattery, 2010, s.60).

DİKKAT

Mason'a (2000) göre *Gemeinschaft* (cemaat/topluluk) kavramı, duygusal bağlar ve tanışıklık temelinde oluşan ideal bir toplumsal kolektifliği temsil etmektedir. *Gessellschaft* (toplum) kavramı ise *Gemeinschaft*'ın karşısını oluşturmakta, geleneğe önem vermeyen, rasyonelliğe (akılcılığa) ve kişisel çıkarlara dayanan toplumsal ilişkiler anlamına gelmektedir.

Başka bir anlatımla, ***Gemeinschaft*** kavramı, modern endüstri toplumları öncesinde görülen, büyük ölçüde süreklilik taşıyan, kişisel ve yakın insan ilişkilerini ifade etmektedir (Slattery, 2010, s.59). Bu ilişkiler içerisindeki bireyler, ailelerinde yaşadıklarına benzer bir şekilde, birbirlerine sıkı bağlarla bağlanmış olan bir grup

Gemeinschaft kavramı, modern endüstri öncesi toplumlarda görülen insanlar arasında duygusal bağların kurulduğu, kişisel, yakın olan, süreklilik taşıyan ilişkilerin bulunduğu cemaat ya da topluluk anlamında kullanılmaktadır.

Gesellschaft kavramı, modern endüstriyel toplumlarda kurulan, rasyonel, araçsal ve geçici, bireyin çıkarlarına yönelik toplumsal ilişkiler anlamında kullanılmaktadır.

içinde yer almaktadırlar. Tönnies, bu toplumsal bağları geleneksel köy topluluklarıyla ilişkilendirmektedir. Bu topluluklarda, herkes kendi konumunu bilmekte, toplumsal ve coğrafi hareketlilik sınırlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Bununla birlikte bütün yaşam biçimi, homojen bir kültüre dayanmakta ve iki temel toplumsal deneyim birimi olan aile ve dini otorite tarafından desteklenen, kesin olarak belirlenmiş değerler ve ahlak kuralları tarafından düzenlenmektedir (Slattery, 2010, s.59-60).

Gesellschaft (toplum) kavramı ise modern endüstriyel toplumlarda kent yaşamında kurulan, kişisel olmayan, yapay ve geçici ilişkileri anlatmak amacıyla kullanılmaktadır. Gelişen ticaret ve endüstri, kişinin başkalarıyla kurduğu ilişkilerde daha hesaplı, daha rasyonel bir yaklaşım içerisinde ve kendi çıkarları doğrultusunda davranmasını gerektirmektedir (Slattery, 2010, s.60).

Kentleşmenin, toplumsal ilişkilerin yapısını ve niteliklerini dönüştürdüğünü ileri süren Tönnies, arkadaşlar ve komşular arasında birbirlerine yakın ve bağlı, kişisel ve istikrarlı ilişkiler olarak nitelenen, açık bir toplumsal konum anlayışına sahip cemaat ilişkilerinden, “tikel bir çevre ve amaca özgü olan” geçici ve araçsal ilişkilerle dayalı toplum ilişkilerine doğru bir değişim sürecinin gerçekleştiğini ortaya koymuştur (Bilton, vd., 2008, s.37).

Tönnies, bu değişim sürecinde, toplumların giderek modern endüstriyel kapitalizmin, başka bir ifadeyle, salt ekonomik güçlerin egemenliğine girdiğini ve bu durumda, endüstri/modern öncesindeki toplumsal oluşumların sahip olduğu doğallığı kaybettiğini vurgulamaktadır (Swingewood, 1998, s.129).

Tönnies’göre, modern endüstriyel toplumlarda duygusal ve yakın ilişkilere yer kalmamaktadır. İnsanlar, giderek hızlanan hayatın akışıyla birlikte daha hareketli, rekabetçi ve büyük ölçekli hale gelen toplumda, ekonomik ilerleme, yüksek yaşam standardı ve statü kazanmak amacıyla mücadele vermekte, buna bağlı olarak birçok farklı yaşam biçimi oluşmaktadır (Slattery, 2010, s.60). Tönnies, endüstriyel toplumlarda “cemaatlerin ortadan kaybolacağı” görüşünü savunarak, toplumsal ilişkilerin bu dönüşümünü karamsar bir şekilde değerlendirmekte ve endüstrileşmenin, uygarlığın temeli olan cemaat topluluk ilişkilerini yitirdiğini belirtmektedir (Slattery, 2010, s.60).

Tönnies, kavramlarının var olan toplumlara gönderme yapmaması ve bu kavramların nesnel olguları açıklamaması nedeniyle eleştirilmekte ve bu kavramların, “gerçek durumlar”dan, toplumsal etkileşim olgularından soyutlamalar ortaya koyduğu ifade edilmektedir (Swingewood, 1998, s.165). Bu eleştiri doğrultusunda, *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* ilişkilerine sahip toplumların ideal tipler olarak, tarihsel gerçekliğin sosyolojik çözümlemesi bakımından vazgeçilmez bir önem taşımasının yanı sıra, bütün toplumların hem *Gemeinschaft* hem de *Gesellschaft*’tan gelen niteliklere sahip olduğu vurgulanmaktadır (Swingewood, 1998, s.165).

Bu eleştirilere karşılık olarak Slattery (2010, s.61), Tönnies’in bu iki kavramı hiçbir zaman belirli bir yere yerleştirmeyi denemediğini belirtmektedir. Tönnies, ne kadar ima etse de kesinlikle, kırsal toplumların bir cemaat/topluluk duygusu yaratırken, kentsel toplumların bu duyguyu yitirdiğini söylememekte, *Gesellschaft* ve *Gemeinschaft*’ın iki ideal tip olduğunu ileri sürmekte ve ayrıca gerçek yaşamda ikisinin bir karışımının bulunacağını belirtmektedir. Bu anlamda Tönnies, endüstrileşmenin cemaat/topluluk yaşamının çökmesine neden olduğunu söylememekle birlikte, aslında *Gemeinschaft*’ın zayıflamasının endüstriyel kapitalizmin gelişmesi için gerekli olan koşulları sağladığını, rasyonalizm, hesapçı alışkanlıklar ve sözleşmeye dayalı ilişkileri yarattığını ileri sürmektedir (Slattery, 2010, s.61).

Tönnies'in *Community and Society* (Cemaat/Topluluk ve Toplum) kitabı 1900'lü yıllarda Amerikan Chicago Okulu'ndaki kent araştırmalarını büyük ölçüde etkilemiş ve R. Redfield ve L. Wirth gibi önemli sosyal bilimciler, kırsal ve kentsel süreklilik kuramını geliştirmişlerdir (Slattery, 2010, s.61).

DİKKAT

Georg Simmel: Toplumsal Etkileşim

Georg Simmel'in çalışmaları toplumsal yapı, toplumsal farklılaşma, din, para, sosyolojinin doğası ve sosyal bilimlerde yöntem gibi çeşitli konu ve sorunları kapsamaktadır.

Simmel'e göre, gruplar ve toplumların, bireylerin üstünde ve onlardan bağımsız olarak yer alması düşünülemez çünkü, sadece bireylerin ortak amaçlar doğrultusunda birlikte hareket etmeleri, grupları ve toplumları oluşturmaktadır. Bu nedenle Simmel, toplumsal etkileşim ve ilişkilere, gündelik toplumsal yaşamın ayrıntılarına ve bireylerin toplumsal faaliyetleri yorumlama biçimlerine odaklanmaktadır (Slattery, 2010, s.52).

Simmel, toplumu kendi üyeleri üzerinde hâkimiyet kurduğu nesnel bir sistem olarak tanımlayan pozitivist anlayışı reddetmekte toplumu, bireyler arasındaki karmaşık ilişkiler ve etkileşimler ağı olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda toplum, etkileşim yoluyla birbirlerine bağlanan bireylerden oluşmakta aile, din, ekonomik kuruluşlar ve bürokrasi gibi kurumlar da bu şekildeki etkileşimin toplumsal içeriğinin büründüğü biçimleri oluşturmaktadır (Swingewood, 1998, s.165-166).

Simmel ayrıca, toplumsal yaşamın *formları* ve *içeriği* arasında bir ayrım yapar. Toplumsal etkileşim formları, toplumsal yaşamın devlet, sendika ya da aile gibi birbirlerinden oldukça farklı durumlarda gözlenebilen, sabit, kalıplaşmış yanlarını anlatırken, *içeriği*, toplumsal etkileşimin, belirli bir durumla ilişkili bireylerin çıkarları ve istekleri gibi farklı yanlarını ifade etmektedir (Slattery, 2010, s.53). Başka bir ifadeyle Simmel, toplumsal yaşamın savaşlar, aileler, eğitim, politika ve benzeri "içeriği"ni, bu alanların tamamını kesen ve toplumsal yaşamın onlar üzerinden kalıplaştırıldığı örneğin, çatışma gibi "formlar"ından ayırmaktadır. Simmel'e göre, içerikler değişebilir olmasına rağmen formlar, toplumsal yaşamın temel düzenleyici özellikleri olarak kabul edilmektedirler. Bir toplumsal form olarak çatışma, aile ve politika gibi çok çeşitli durumlarda görülmesine rağmen, bazı ortak özellikleri içermektedir (Marshall, 1999, s.108).

Bu anlamda Simmel, sosyolojinin yaygın olarak görülen toplumsal etkileşim biçimlerini anlamaya çalışması gerektiğini vurgulamaktadır. Simmel'in sosyolojik analiz yaklaşımı, *formel sosyoloji* olarak bilinen, birleşik ve kapsamlı bir toplumsal kuram oluşturma girişimidir (Slattery, 2010, s.52).

Formel sosyolojinin amacı, toplumsal etkileşim biçimlerini, toplumsal bağlamlarından soyutlayarak analiz etmek ve böylece bağlamdaki önemli değişikliklere rağmen, farklı toplumsal organizasyon biçimlerinde ortaya çıkan düzenlilikleri betimleyebilecek sosyolojik yasaları bulmaktır (Slattery, 2010, s.53). Başka bir ifadeyle, formel sosyoloji, toplumsal etkileşim ve insan davranışının genel yasalarını bulma amacını taşımaktadır.

Simmel'e göre toplum, belirli bir kültür ya da çevrede yaşayan grupların, gündelik yaşamlarından ve toplumsal etkileşimlerinden bağımsız değildir (Slattery, 2010, s.55).

Formel sosyoloji, Simmel tarafından kurulduğu düşünülen ve toplumsal ilişkilerin temel biçimlerini saptamayı, dolayısıyla bir "toplumsal yaşam geometrisi" sunmayı amaçlayan bir sosyoloji dalıdır (Marshall, 1999, s.246).

Simmel, toplumsal etkileşim ve insan davranışlarının genel yasalarını bulmayı amaçladığı formel sosyolojisi nedeniyle, sosyal psikoloji ve sembolik etkileşimcilikle yakın bir ilişki içerisinde bulunmaktadır (Slattery, 2010, s.56).

DİKKAT

Simmel'in sosyolojik analizi üç temel tespitle başlamaktadır (Slattey, 2010, s.53):

1. Bireyler, bencillikten paylaşmaya kadar birçok farklı güdünün etkisi altında kalmaktadırlar ve bu tür olguların araştırılmasıyla, psikoloji ilgilenmektedir.
2. Birey, kendisini sadece kendini referans alarak değil, aynı zamanda diğer kişilere göre de açıklamaktadır. Bu bağlamda grupların, gruplar arası ilişkilerin ve grup içi dinamiklerinin araştırılması, sosyal psikolojinin alanına girmektedir.
3. İnsanların faaliyetleri aile, okul ve işyeri gibi toplumsal yapılar içinde ya da taklit, rekabet ve toplumsal hiyerarşi gibi genel davranış biçimleri temelinde, belirli *formlar* içinde gelişmektedir. Bu toplumsal formların araştırılması da sosyolojinin konusunu oluşturur.

Simmel, sayılar ve gruplar arasındaki ilişkiyle ilgilenerek, yalıtılmış birey, ikililer, üçlüler gibi sayıların, gruplar karşısında taşıdığı önemi vurgulamıştır. Simmel'e göre, grupları oluşturan kişi sayısı, grubun bazı niteliklerini belirlemektedir. Özellikle, iki ve üç kişiden oluşan grupları karşılaştırmış ve çatışma olgusunu da vurgulamıştır (Hortaçsu, 1998, s.34-35).

Simmel'in bu rakamsal analizi, "özel ve nispeten özerk formların toplumsal bağlamdan bağımsız olarak var olduklarını; sosyal veya tarihsel durum ne olursa olsun insanlar, gruplar veya milletler üçlüsünün benzer davranış tipleri ürettiklerini göstermektedir" (Slattey, 2010, s.54). Bu anlamda sayı, hem grup örgütlenmesinin belirleyicisi olmakta hem de toplumsal çatışma olasılığını ve biçimini etkilemektedir.

Simmel, küçük ve büyük grupların özelliklerini tanımlayarak, birbirlerinden farklı yapılar sahip olduklarını göstermektedir. Bu anlamda, "büyük gruplardaki işbölümü ve dolayısıyla rol ve statü farklılaşmasının kaçınılmaz olduğunu, bunun bir sonucu olarak da büyük gruplarda, küçük gruplarda görülen eşit ilişkilerin aksine, güç ve etkinlik açılarından eşit olmayan ilişkiler" görüleceğini belirtmektedir (Hortaçsu, 1998, s.36).

Simmel, birincil ve ikincil grup özelliklerine benzer bir şekilde küçük ve büyük grup ayrımı yapmaktadır. Küçük gruplarda kişiler birbirlerini yakından tanımakta ve benzer düşünceleri paylaşmaktadırlar. Küçük gruplardakinden farklı olarak büyük gruplarda, bireyler arasında ilişkileri düzenleyen normlar bulunmakta, buna bağlı olarak bireyler, belli görevleri yerine getirmekte ve belli rolleri oynamaktadırlar.

Charles Horton Cooley (1864-1929): Birincil Gruplar

Toplumsal gruplarla ilgili önemli çalışmaları bulunan isimlerden biri de C.H. Cooley'dir. Cooley'in çalışmalarına, yukarıda yer alan 'Toplumsal Grup Çeşitleri' bölümünde, birincil grup kavramsallaştırması çerçevesinde yer verildiği için, bu bölümde kısaca değinilecektir.

Charles Horton Cooley, toplum ve birey ile beden ve zihin ikiliklerini ortadan kaldırmaya çalışarak, bunların içsel bağıntılarını vurgulamış ve bunları "işlevsel ve organik bütünler" olarak kavramsallaştırmıştır (Marshall, 1999, s.107). Cooley'e göre sosyal bilimin temelinde yer alan sorun, birey ile toplumsal düzen arasındaki karşılıklı ilişki olmuştur. Birey ve toplum, birbirinden ayrılmaz bir bütün meydana getirmektedir. İnsan yaşamı, özünde, toplumsal bir etkileşimdir (Marshall, 1999, s.107). Başka bir ifadeyle, toplumsal etkileşim olarak tanımlanan toplumun bireyi,

bireylerin de toplumu şekillendirmesi, insan yaşamının temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle Cooley, “birey” ve “toplum” kavramlarının birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde tanımlanması gerektiğini savunmaktadır.

Cooley, benliğin gelişim aşamalarını açıklayan insan doğası hakkında oluşturduğu kuramla, erken dönem etkileşimci yaklaşımın önemli düşünürlerinden biri olarak tanınmaktadır. Cooley’in, geliştirdiği önemli kavramlardan biri olan *ayna benlik*, bireyin kendi benliğini, başkalarının ona yönelik davranışları, eylemleri ve tepkileri temelinde algılama sürecini ifade etmektedir. Bu kavram, daha sonra genel bir benlik kuramı geliştirmeye çalışan George Herbert Mead tarafından genişletilmiştir (Marshall, 1999, s.107). Cooley’in geliştirdiği bir diğer kavram ise ünitenin daha önceki bölümünde ayrıntılarına yer verilen *birincil grup* kavramıdır. Aile, arkadaş ve oyun grupları gibi birincil gruplarda yakın, samimi, yüz yüze ve kişisel ilişkiler yer almaktadır. Bu ilişkiler, toplumsallaşma sürecinde, bireyin temel davranış ve tutumlarının oluşmasında büyük önem taşımaktadır.

Özet

Toplumsal grup kavramını tanımlayabilmek.

Toplumsal grup, üyeleri arasında etkileşimin olduğu, ortak amaç ve çıkarlara sahip, sürekliliği olan, görev ve rol ayrımının bulunduğu ve belli davranış normlarına sahip insanların birlikteliği anlamına gelmektedir.

Toplumsal grupların özelliklerini sıralayabilmek.

Toplumsal bir grubun özellikleri şu şekilde sıralanabilir: Toplumsal bir grubun, hem grup üyeleri hem de başkaları tarafından *grup olarak tanınması* gerekmektedir. Grupların toplumsal yapısı içerisinde her üye, bir *rol* veya *statüye* sahip olmalıdır. Grubun her üyesi, kendi *toplumsal rolünü* oynayarak gruba katılımı gerçekleştirmektedir. Grubun *süreklilik* göstermesi gerekmektedir ve büyük ölçüde karşılıklı ilişkilere bağlı olan sürekliliğin sağlanması için grup üyeleri arasında iletişim ve temas olmalıdır. Toplumsal bir grup, üyeleri tarafından kabul edilen, belli durumlarda nasıl davranılması gerektiğini belirten, yazılı veya yazılı olmayan davranış *normlarına* sahip olmalıdır. Grup üyeleri *ortak ilgi ve değerleri* paylaşmaktadırlar. Her grubun, eyleminin yöneldiği bazı *toplumsal hedeflerinin* yanı sıra, bir ya da birkaç *amacının* bulunması gerekmektedir. Son olarak, toplumsal bir grubun yaşamının sürdürülmesinde temel unsurlardan biri de *coğrafi veya mekânsal* yakınlıktır.

Toplumsal grup çeşitlerini açıklayabilmek.

Toplumsal grup çeşitlerinden biri birincil ve ikincil gruplardır. Birincil grup kavramı, ilk olarak Charles Horton Cooley tarafından kullanılmıştır. Birincil grup kavramıyla aile, arkadaş grubu gibi samimi, yüz yüze ilişkilerin ve dayanışmanın olduğu, belirli davranış normlarına ve ortak toplumsal değerlere sahip gruplar ifade edilmektedir. İkincil grup kavramı, birincil grupların karşıt özellikleriyle tanımlanmaktadır. İkincil grup, bireyin belli bir amaca yönelik olarak katıldığı, ilişkilerin yasalar, kurallar ve resmi anlaşmalarla düzenlendiği gruplardır. Bir diğer toplumsal grup çeşidi olarak iç grup ve dış grup kavramları, William Graham Sumner tarafından ortaya atılmıştır. İç grup, insanların ortak değerleri

ve yaşam biçimini paylaştığı, kendilerini ait hissettikleri ve bağlılık duyduğu grubu ifade etmektedir. Dış grup ise bireylerin kendi gruplarıyla rekabet halinde olan ya da karşıt olarak gördükleri gruplardır. Referans grubu kavramı, ilk kez Herbert Hyman tarafından ortaya atılmıştır. Referans grubu kavramıyla, bir bireyin kendi durumunu ya da davranışlarını değerlendirmek için karşılaştırma yaptığı gruplar ifade edilmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren, iletişim teknolojilerinin gelişimiyle yeni bir oluşum, toplumsal grup çalışmalarında tartışılmaya başlanmıştır. İnternet toplulukları veya sanal cemaatler olarak tanımlanan bu gruplar, insanların internet ağlarına bağlanarak bilgisayar aracılı iletişimle meydana getirdikleri bir oluşumdur. Bir diğer toplumsal grup çeşidi ise azınlık gruplarıdır. Azınlık grupları, fiziksel, kültürel veya diğer özelliklerinden dolayı baskıya uğrayan, farklı ve eşitsiz davranışlara maruz kalan toplumsal gruplardır.

Toplumsal grup yapısını oluşturan nitelikleri tanımlayabilmek.

Gruba üyelik, grup normları ve normlara uyma ile liderlik konuları, toplumsal bir grubun genel niteliklerini oluşturmaktadır. Bireyin, bir gruba üyeliği doğuştan gelebileceği gibi başvurma, davet edilme veya karşılıklı anlaşma yollarıyla da gerçekleşmektedir. Gruplar, grup üyelerince kabul edilen ve uyulması gereken tutum ve davranış kalıplarını, yazılı veya yazılı olmayan bir şekilde ifade eden kurallara sahiptir. Grup üyelerinin bu kurallara uyması beklenmektedir. Grup araştırmalarında uyma kavramı, genellikle bireyin kendi düşünce ve davranışlarını, belirli nedenlere dayanarak değiştirmesi ve kendisinden farklı gördüğü grup normları yönünde düşünmesi ya da davranması olarak tanımlanmaktadır. Liderlik, toplumsal grup yapısını oluşturan bir diğer önemli unsurdur. Araştırmalar sonucunda gruplarda demokratik, otoriter ve ilgisiz (*laissez faire*) olmak üzere üç lider tipi belirlenmiştir. Demokratik lider: Kararların alınmasında gruptaki herkesin görüşüne başvuran, grup içi etkileşim ve işbölümünü özgür bırakan, eleştirilerinde kişisel olmayıp işe dönük davranan lider tipi ola-

rak kabul edilmektedir. Otoriter lider: Kararları kendisi veren, işbölümünü kendisi belirleyen ve eleştirilerinde kişileri hedef alan bir lider tipidir. İlgisiz lider: Grubu tamamen özgür bırakan, işe hiç karışmayan ve iş ile ilgili çok az öneride bulunan bir lider tipi olarak tanımlanmaktadır.

Toplumsal gruplara yönelik kuramsal yaklaşımları açıklayabilmek.

19. yüzyılda, Alman sosyolog Ferdinand Tönnies, endüstrileşme süreci ile birlikte toplumsal ilişkilerin nasıl bir değişim geçirdiğini incelemiş ve farklılaşan bu toplumsal ilişkileri tanımlamak amacıyla *Gemeinschaft* (topluluk/cemaat) ve *Gesellschaft* (toplum) kavramlarını geliştirmiştir. *Gemeinschaft* kavramı, modern endüstri toplumları öncesinde görülen büyük ölçüde süreklilik taşıyan, kişisel ve yakın insan ilişkilerini ifade eden (cemaat/topluluk) anlamında kullanılmaktadır. Bu topluluklarda, herkes kendi konumunu bilmekte, toplumsal ve coğrafi hareketlilik sınırlı bir şekilde gerçekleşmekte, bütün yaşam biçimi, homojen bir kültüre dayanmaktadır. *Gesellschaft* kavramı ise modern endüstriyel toplumlarda kent yaşamında kurulan, kişisel olmayan, yapay ve geçici ilişkileri anlatmak amacıyla kullanılmaktadır. Toplumsal gruplar üzerine çalışan bir diğer önemli isim Georg Simmel'dir. Simmel'in çalışması, küçük gruplar hakkında yapılan en erken çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Simmel iki, üç ve daha çok sayıda kişiden oluşan küçük grupların niteliksel farklılıklarını, grup üyelerinin karşılıklı bağımlılıklarını ve etkileşim biçimlerini incelemiştir. Simmel, sayılar ve gruplar arasındaki ilişkide yalıtılmış birey, ikililer, üçlüler gibi sayıların, gruplar karşısında taşıdığı önemi vurgulamıştır. Buna bağlı olarak, üç kişilik gruplarda iki kişinin üçüncü kişiye karşı 'karşı cephe' açma olasılığını ve üye sayısının grup sürecini nasıl etkileyebileceğini araştırmıştır. Simmel'in bu rakamsal analizi, grupları oluşturan kişi sayısının, grubun bazı niteliklerini belirlemekte olduğunu, grup örgütlenmesini ve toplumsal çatışma olasılığını etkilediğini göstermiştir. Bununla beraber çalışmasında, çatışma olgusunu farklı gruplar açısından ele alan Simmel, grubun, bireyler topluluğundan farklı bir varlık olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Simmel, küçük ve büyük grupların özelliklerini tanımlayarak birbirlerinin

den farklı yapılara sahip olduklarını göstermektedir.

Toplumsal düzenin doğasıyla ilgilenen Charles H. Cooley, toplumsal grup çalışmalarında önemli isimler arasında yer almaktadır. Cooley çalışmasında, toplumdaki değişimleri yansıtan birincil grupların kavramsallaştırılmasıyla ilgilenmiş, birincil ilişkilerin ve daha çok kişisel olmayan rol ilişkilerinin, başka bir ifadeyle ikincil ilişkilerin nasıl oluştuğunu ve hangi ilişkiler olduğunu incelemiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi, toplumsal grup özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Etkileşim
- b. Mekânsal yakınlık
- c. Dışlanma
- d. Ortak değerler
- e. Süreklilik

2. Birincil grup kavramını ilk kez kullanan teorisyen aşağıdakilerden hangisidir?

- a. C. H. Cooley
- b. F. Tönnies
- c. W. G. Sumner
- d. H. Rheingold
- e. H. Hyman

3. Bireyin, davranışlarını ve durumunu değerlendirmek amacıyla karşılaştırma yaptığı gruba ne ad verilir?

- a. Dış grup
- b. Referans grubu
- c. İç grup
- d. İkincil grup
- e. Azınlık grubu

4. Aşağıdakilerden hangisi, demokratik liderin özelliklerinden biridir?

- a. İşbölümünü özgür bırakması
- b. Kararları kendisinin vermesi
- c. Eleştirilerinde kişileri hedef alması
- d. Çok az öneride bulunması
- e. Hiçbir işe karışmaması

5. Gemeinschaft (cemaat/topluluk) ve Gessellschaft (toplum) kavram çiftini geliştiren teorisyen, aşağıdakilerden hangisidir?

- a. L. Wirth
- b. C. H. Cooley
- c. F. Tönnies
- d. G. Simmel
- e. W. G. Sumner

6. Bireylerin kendi gruplarıyla rekabet halinde olan ya da karşıt olarak gördükleri gruplara ne ad verilir?

- a. İç grup
- b. Azınlık grubu
- c. İkincil grup
- d. Referans grubu
- e. Dış grup

7. Formel sosyoloji olarak bilinen sosyolojik analiz yaklaşımı, hangi teorisyene aittir?

- a. A. Giddens
- b. F. Tönnies
- c. C. H. Cooley
- d. G. Simmel
- e. L. Wirth

8. İç ve dış grup kavramları, aşağıdakilerden hangisiyle yakından ilişkilidir?

- a. Pozitivizm
- b. Modernizm
- c. Kapitalizm
- d. Etnosentrizm
- e. Rasyonalizm

9. Grupta bir kişinin, kendisinden daha güçlü başka birisinin emrini yerine getirmesine ne ad verilir?

- a. Uyma
- b. İtiraf
- c. Red
- d. Kabul
- e. İtaat

10. Referans grubu kavramını geliştiren teorisyen, aşağıdakilerden hangisidir?

- a. W. G. Sumner
- b. H. Rheingold
- c. F. Tönnies
- d. H. Hyman
- e. C. H. Cooley

Okuma Parçası

SOSYAL MEDYA YALNIZLAŞTIRIYOR

Sosyal medyanın yalnızlaştırdığına inanan bilim insanlarına göre, Twitter ve Facebook gibi paylaşım siteleri, insanları birbirlerine yaklaştırmadığı gibi bireyleri gerçeklikten koparıyor.

Massachusetts Institute of Technology (MIT) öğretim üyelerinden sosyolog Prof. Sherry Turkle 'Alone Together' (Birlikte Yalnız) adlı kitabında teknolojinin, insan yaşamında hâkimiyet kurmak üzere olduğunu savunuyor. Turkle'a göre, insanlar, teknoloji sayesinde birbirleriyle daha iyi iletişim kurabilecekleri yanılgısı içinde ve sanal gerçeklik, gerçek dünyanın kötü bir taklidi.

Cenaze töreninde iPhone

Sherry Turkle, önceki gece katıldığı bir komedi programında insanların cenaze törenlerinde bile iPhone'larıyla oynadığını söylemiş, programın sunucusu komedyen Stephen Colbert de "Herkesin bir güle güle deme şekli var" diye karşılık vermişti. Gazeteye göre, Ohio'daki Kent State University'den Prof. William Kist, "insanların kullanmakta olduğu farklı iletişim türleri, onları korkutan bir şey haline geldi" derken, ABD'de en çok satan kitaplar arasında yer alan "Shallows" (Sığlar) adlı kitabın yazarı Nicholas Carr, internet kullanımının insanların düşünme şeklini değiştirdiğini, kitaplar ve dergilerde yer alan karmaşık bilgileri hazmetme yeteneğini zayıflatmış olduğunu söylüyor. Öte yandan 'The Social Network' (Sosyal Ağ) adlı film de, Facebook'un gerçek hayata adapte olamayan asosyaller tarafından kurulduğuna dikkat çekerek tartışmayı yaygınlaştırdı.

Siber âleme şüpheyle yaklaşan akademisyenler arasında son kitabıyla ses getiren Turkle, BlackBerry'leri bir kenara koyup, Twitter ve Facebook hesaplarını kapatmayı öneriyor. Turkle, "Hayatımızı zenginleştirecek teknolojiler geliştirdik ama bunların bizi kısıtlamasına izin veriyoruz" diyor.

Turkle'a destek verenler kısa zaman önce İngiltere'de yaşanan bir intihar vakasını örnek veriyor. Facebook sayfasından intihar edeceğini duyuran Simone Back'in 1.048 arkadaşı mesajı gördü. Fakat hiçbirisi konuyla ilgili bir şey yapmadı. Simone'un sayfası yalnızca hakarete varan bir tartışmaya tanık oldu.

İnternetin öldürdüğü 10 şey

Her yerin birbirine bağlı olduğu yeni dünyada, internet hayatımızı zenginleştirip kolaylaştırdı. Ama artık sanal âlemin getirdiklerinin yanında götürdüklerini de konuştuğumuz bir dönemdeyiz.

1-Mesai saatleri

Cep telefonunun icadından önce işverenlerin, çalışanlarının 9-5 arası çalışma saatlerine ne kadar saygı duyduğunu hesaplamamız mümkün olmasa da, bu sayının gelişen teknoloji sayesinde azaldığını söyleyebiliriz. İnternet çağında işi ofiste bırakıp eve dönmemiz mümkün olmuyor.

2-Film kiralama

25 sene önce 'Blockbuster' adıyla ilk dükkanını açan film kiralama şirketi, geçtiğimiz eylül ayında iflas ettiğini açıkladı. Blockbuster gibi sapır sapır dökülen film kiralama firmaları, internet üzerinden yasal veya yasal olmayan yöntemlerle film izlemeye karşı rekabet edemedikleri için iflas ettiler.

3-Konsantrasyon

İnternetin görünmez ağı hepimizi daha sıkı sardıkça, gittikçe artan bir kitle, çocukların dikkat dağınıklıklarını internete bağlıyor. Ders yaparken Facebook'a bağlanan gençler, kitap okumak yerine, internetteki sosyal ağ sayfaları ile ilgileniyor.

4-Kibarlık

Gizli kimlik arkasından yorum yapabilmenin getirdiği rahatlık, bilgi alışverişinin kabalaşmasına ve bayağulaşmasına sebep oldu. Yazılan haberlerin altında sıklıkla gördüğümüz iğneleyici veya sert eleştirilerden, tanınmış isimlerin çirkin resimlerinin altına düşülen yorumlara kadar, günümüzde iletişim kalitesi çok vasat.

5-Telefon rehberi

Eskiden herhangi bir ürün almak istediğiniz zaman veya belirli bir hizmete ihtiyacınız olduğu zaman telefon rehberini açar, harf başlığına gider, oradan istediğiniz kişiyi bulur, aradınız. Gençlerin bu günleri hatırlaması zor. Artık bu tür etkileşimler tamamen internet üzerinden yapılıyor. Acıktıysanız, "Yemeksepeti"ni arıyorsanız.

6-Mektup yazmak

Günümüzde, sevgililerin birbirleriyle iletişim kurmak için birden fazla seçenekleri var. Bu seçenekler arasında elle yazılmış mektuplar son sırada. Artık ayrılıklar da Facebook üzerinden tek bir tuşla, 'statü' değiştirerek yapılabilir!

7-Tatiller

İnternette geçen tatil, tatil midir? Bu sorunun cevabı kuşkusuz kişiden kişiye değişecektir. Fakat tartışılmaz bir gerçek de, e-postadan yoksun olduğumuz günlerde, tatile çıkıp plajda yattığımız zaman kitap okuduğumuz

veya başka dinlendirici bir faaliyette bulunduğumuzdu. Artık, işten ne kadar uzak olursanız olun, elinizde bir BlackBerry varsa, iş ve tatili sentezlemiş oluyorsunuz.

8-Gizlilik

İnternet yaşamın vazgeçilmez bir parçası olması, kişiye dair bilgilerin de internet üzerinden kolayca elde edilebilmesi anlamına geliyor. YouTube ve Facebook gibi programlar aracılığıyla, kişisel resimler veya görseller, istem dışı olmasına rağmen herkese açık ortamlara düşebiliyor. Bu ve benzeri kişisel gizliliğe karşı ihlallerden daha da endişe verici olan, ‘çevrimiçi gizlilik koruma’ firmaları, herhangi bir kişiye dair birçok kişisel bilgiyi kolaylıkla elde edebiliyor.

9- ‘Gerçeklik kavramı’

“İnternette okuduğun her şeye inanma!” sözünü hep duyuyoruz. Ne kadar söylene azdır. Bedava olmasa bile, herkese açık ve herkes tarafından kullanılan bir ortam olan internet, her türlü fikrin yayılmasına aynı oranda açık. Sıklıkla, ‘fikir’ ve ‘bilgi’ kavramları, farklılıklarını yitirip aynı anlamı alıyorlar. Bugünlerde politikacılar, uzmanlar ve blogcular dâhil her türlü kullanıcı, sıklıkla internet üzerinden yalan haberlerin yayılmasında aracı oluyor.

10-Yıllık

İnternet, yıllık kavramını tamamen yok etmiş olmasa da, ciddi bir rakip olarak karşısına çıktığını söyleyebiliriz. Okullar eskisi kadar öğrencilerin birbirlerini hatırlayabilmeleri için tasarlanmış yıllıklar satamıyor. Öğrenciler, MyYearbook.com gibi internet sitelerinde okul arkadaşlarının resimleri ile yorumlarını içeren internet sayfalarına üye olabiliyorlar.

Kaynak: 25.01.2011 tarihli Radikal Gazetesi <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?ArticleID=1037817&CategoryID=41&Date=25.01.2011&aType=RadikalEklerDetayV3>

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Grupların Özellikleri” bölümünü gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Grup Çeşitleri” bölümünü gözden geçiriniz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Grup Çeşitleri” bölümünü gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Grup Yapısının Genel Nitelikleri” bölümünü gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Gruba Yönelik Kuramlar” bölümünü gözden geçiriniz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Grup Çeşitleri” bölümünü gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Gruba Yönelik Kuramlar” bölümünü gözden geçiriniz.
8. d	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Grup Çeşitleri” bölümünü gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Grup Yapısının Genel Nitelikleri” bölümünü gözden geçiriniz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise “Toplumsal Grup Çeşitleri” bölümünü gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bir trende yolculuk eden insanlar, toplumsal bir grup olarak tanımlanamaz. Çünkü toplumsal grup özelliklerinin birçoğuna sahip değildirler. Fiziksel yakınlık anlamında aynı mekânda bulunmalarına rağmen, yolcuların hepsi birbirini tanımamakta, her biri arasında toplumsal bir ilişki, iletişim ya da temas görülmemektedir. Bununla birlikte, aynı mekânda yolculuk süresince geçici bir süre bir arada bulunmaları nedeniyle grubun süreklilik özelliğinden bahsedemeyiz. Ayrıca, trende yolculuk eden bireylerin ortak ilgi ve değerlere sahip olması beklenemez. Bu nedenle, bir trende yolculuk eden insanlar toplumsal bir grup olarak kabul edilemez.

Sıra Sizde 2

Sosyal Darwinci olarak nitelenen W. G. Sumner, H. Spencer’in çalışmalarından etkilenmiş ve doğal yasaların toplumsal yaşama yön verdiğini ileri süren yaklaşımı benimsemiştir. Doğal yasaların temelini, evrim mücadelesinde en uygun olanların hayatta kalacağı düşüncesi oluşturmaktadır (Marshall, 1999, s.705).

Sıra Sizde 3

İnternet ağları aracılığıyla bağlantı kurularak meydana gelen topluluklar olarak tanımlanan sanal cemaatlerde,

bazı toplumsal grup özelliklerini görmek mümkündür. Toplumsal grupları tanımlayan temel bir özellik olarak grup üyeleri arasındaki etkileşim, bu yeni oluşumlarda farklı bir şekilde gerçekleşmektedir. Geleneksel, yüz yüze ilişkilerin yerine yeni görüşme ve buluşma tanımlarıyla sanal cemaat üyelerinin etkileşim kurdukları kabul edilmektedir. Grup yaşamının sürdürülmesinde temel unsurlardan biri olarak görülen coğrafi/mekânsal yakınlık özelliğine sahip olmamalarına karşın, coğrafi yerleri, toplumsal ağlar olarak görmektedirler. Sanal cemaatlerde iletişimin gerçekleştiği yeni mekân biçimi, fiziksel mekân değil, ama onun yerine toplumsal olarak yaratılan bir mekândır. Ayrıca, internet toplulukları veya sanal cemaatlerin ortak amaçlar, çıkarlar bilgi aktarımı doğrultusunda oluşturuldukları belirtilmektedir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Abercrombie, N., Hill, S. and Turner, B.S. (1994) **The Penguin Dictionary of Sociology**, London: Penguin Books.
- Arkoç, Sibel (1993). **Grup İlişkileri**, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Bilton, T., Bonnett, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M. ve Webster, A. (2008) **Sosyoloji**, Yayına Hazırlayan B. Özçelik, Çeviri Editörü, K. İnal, Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Bozkurt, Veysel (2003). "Yıkıcı Gemeinschaft'tan 'Öteki'siz Postmodern Kabilelere: Sanal Cemaatler", **Stradigma**, Aylık Analiz ve Strateji E-dergisi, sayı 8.
- Bozkurt, Veysel (2005). **Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller, Kavramlar, Kurumlar**, İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Burke, Peter J. (2006). "Interaction in Small Groups", **Handbook of Social Psychology**, edited by John Delamater, Madison: Springer, s.363-387.
- Cooley, C. H. (1962). **Social Organization: A Study of the Larger Mind**, New York: Schocken Books. <http://www.tenebrae.org/pdf/CooleyPrimaryGroups.pdf>
- Fichter, Joseph H. (2006). **Sosyoloji Nedir?** Çev. Nilgün Çelebi, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Giddens, Anthony (2000). **Sosyoloji**, Yayına Hazırlayanlar H. Özel ve C. Güzel, Ankara: Ayraç Yayınları.
- Hortaçsu, Nuran (1998). **Grup İçi ve Gruplar Arası Süreçler**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Jones, Steven G. (1995). "Understanding Community in the Information Age" Jones, Steven G. (ed.) **Cyber-society: Computer-Mediated Communication and Community**, Thousand Oaks: Sage Publications, pp.10-35.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1992). **İnsan ve İnsanlar**, İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Marshall, Gordon (1999) **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mason, Moya K. (2000). Virtual Community Literature Review, <http://www.moyak.com/papers/virtual-community-lit-review.html>
- Oldenburg, Ray (1989). **The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Community Centers, Beauty Parlors, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You Through the Day**, New York: Paragon House.
- Özkalp, Enver (1998). **Sosyolojiye Giriş**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özkalp, Enver (2005). **Davranış Bilimlerine Giriş**, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Rheingold, Howard (1993). **The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier**, Massachusetts: Addison-Wesley.
- Ritzer, George (1996). **Sociological Theory**, New York: The McGraw-Hill Companies.
- Slattery, Martin (2010). **Sosyolojide Temel Fikirler**, Yayına Hazırlayan Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz, İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Stones, Rob (2008). **Key Sociological Thinkers**, New York: Macmillan.
- Swingewood, Alan (1998). **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, çeviren Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tolan, Barlas (1983). **Toplum Bilimlerine Giriş**, Ankara: Savaş Yayınevi.

2

Amaçlarımız

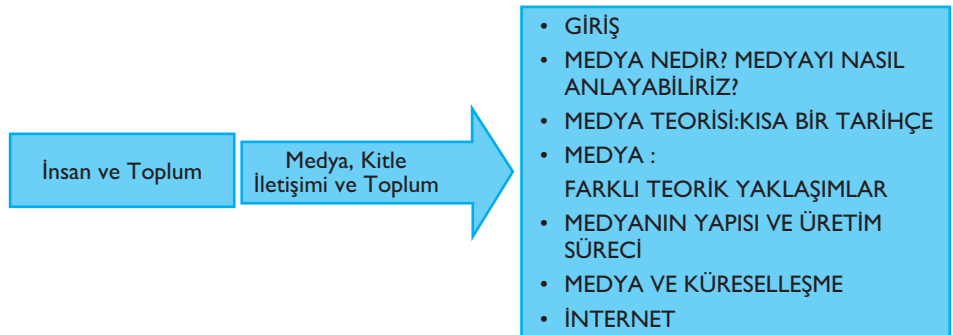
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Günümüz dünyasının en önemli toplumsal kurumlarından biri olan medyanın ne olduğunu tanımlayabilecek,
- Medya araştırmalarının tarihsel olarak nasıl dönemselleştirildiği ve bu araştırmaların ortaya çıktığı dönemde kitle iletişim araçlarının nasıl kavramsallaştırıldığını açıklayabilecek,
- Medyaya ilişkin işlevselci ve liberal/çoğulcu yaklaşımları değerlendirebilecek,
- Çağdaş eleştirel yaklaşımların medyayı nasıl ele aldığını analiz edebilecek,
- Medyanın ekonomi-politik yapısını ve üretim sürecini açıklayabilecek,
- Günümüzde toplumsal/kültürel değişmeyi anlamada anahtar olan küreselleşme sürecinde medyanın rolünü ve medya dünyasında küreselleşmenin nasıl gerçekleştiğini değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Medya
- Medya endüstrisi
- İzleyici
- Medya içeriği
- Medya'nın alımlanması
- Medya'nın ekonomi-politik yapısı
- Enformasyon toplumu
- Küreselleşme
- İnternet

İçerik Haritası

Medya, Kitle İletişimi ve Toplum

GİRİŞ

Bugün dünyanın büyük kısmında, milyarlarca insanın günlük yaşamının en önemli parçasını kitle iletişim araçları, yani medya oluşturuyor. Yirminci yüzyılın son dönemi itibarıyla modern toplumların en önemli toplumsal kurumlarından biri hâline gelen medyanın “kapsama alanı” olağanüstü bir hızla genişlemeye devam etmektedir. Günümüz toplumlarında medyanın sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik alanda çok önemli bir yeri olduğu tartışmasız kabul ediliyor. Toplumsal yaşamın, kültürel alanın ve siyasal arenanın önemli bir ögesi hâline gelen medya; tüm toplumsal ilişkileri, günlük yaşam pratiklerini ve değer sistemlerini giderek daha çok etkilemektedir. Medya, hayatımızın içinde; hatta merkezindedir. Kısaca bugün medya kültürünü soluduğumuzu söyleyebiliriz.

Resim 2.1

Behiç Ak,
www.Internet.cep.iletisim.com

İçinde yaşadığımız toplumsal dünyanın anlamlandırılması sürecinde medya oldukça kritik bir rol oynamaktadır. Farklı bir ifadeyle günümüzün kalabalık ve karmaşık modern toplumlarında büyük çoğunluklar, kendi gündelik deneyimleri dışında, yaşadıkları toplum ve dünyada olan biten tüm olaylar ve gelişmelerden artık sadece medyada yer aldığı kadar ve yer aldığı şekilde haberdar olmaktadır. Yaşadığımız hayata ilişkin her türlü anlamın ya da bilginin yeniden üretimi ve geniş halk kesimleri tarafından tüketimi giderek artan bir şekilde kitle iletişim araçlarının aracılığıyla gerçekleşmektedir. Medya; günümüz dünyasında milyarlarca insanın içinde yaşadığı hayata, topluma ve dünyaya dair imgelerinin önemli bir kaynağı hâline gelmiştir. Bu nokta çok önemlidir. Çünkü toplumsal hayatta ne “doğru” ne “yanlış,” ne “gerçek” ne “yalan,” ne ya da kim “normal” ne/kim “anormal/sapkın”, tüm bu anlam sistemi önemli ölçüde medya dolayımıyla oluşmaktadır. Diğer bir deyişle toplumsal/siyasal yaşamda “gerçeklik”(ler)in ne(ler) olduğu artık önemli düzeyde medya dolayımıyla inşa edilmektedir.

Kamusal alanın önemli bir bileşeni olan medyanın böylesi bir rolü giderek çok oynuyor olması, üzerinde önemle durulması gereken bir durumdur. Çünkü önemi ve etkisi günbegün artan toplumsal bir kurum olan medyanın, eğitim kurumu dışında, diğer toplumsal kurumlardan çok önemli bir farkı vardır: Medya aynı zamanda her geçen gün daha da büyüyen ekonomik bir sektördür. Serbest piyasa koşullarında faaliyet gösteren ekonominin diğer sektörlerinde olduğu gibi aynı mantıkla işlemektedir. Farklı bir ifadeyle günümüzde medya kurumları kapitalist piyasa koşullarında ve kâr maksimizasyonu mantığı/hedefi ile faaliyet gösteren birer endüstridirler. 1980’lerde ortaya çıkan neo-liberal politikalarla ivme kazanarak kısa bir sürede tamamlanan bu radikal dönüşüm ile medya endüstrilerinin yapısı ve işlevi karmaşıklaşmıştır. Zira medya kuruluşları kendilerini toplumun “aynası” olarak görmeye ve kamusal bir hizmeti yerine getiren bir kurum olduklarını öne sürmeye devam etmektedir. Aynı zamanda, dördüncü kuvvet olarak, demokratik/çoğulcu bir sistem için “olmazsa olmaz” olan kamuoyunu “bilgilendirme” işlevini “tarafsız” ve “nesnel” olarak yerine getirdiklerini ifade etmektedirler. Günümüzde bireyler, toplumsal çevrelerini anlamlandırma/yorumlama sürecinde kullandıkları imgeler ve söz dağarcıkları için büyük ölçüde medya endüstrilerine bağımlı bir duruma gelmiş olduklarından bu endüstrilerinin kapsamlı ve bütünsel bir şekilde kavranmasının oldukça hayati bir önemi vardır.

İletişim ve enformasyon teknolojilerindeki çok hızlı gelişmeler ile hem küreselleşme sürecini mümkün kılan hem de küresel bir boyut kazanan günümüz medyası, bu doğrultuda toplumsal denetimin olduğu kadar toplumsal değişimin de önemli araçlarından biri hâline gelmiş durumdadır. Günümüzde medya hem sermayenin (sadece yerli değil, aynı zamanda yabancı sermayenin) hem de ideolojik yeniden üretimin önemli bir alanıdır. Modern kitle iletişim kurumlarının toplumsal ve ekonomik yaşamdaki yerinin ve öneminin genişlemesi, medyanın daha çok mercek altına alınmasına ve sorgulanmasına neden olmuştur. Ayrıca iletişim teknolojilerindeki baş döndürücü gelişmeler, medyaya ilişkin teorik tartışmalarda da yankı bulmaktadır. İnternet, uydu, cep telefonu/bilgisayarı gibi pek çok yeni teknoloji; televizyon, gazete, film gibi daha eski iletişim aygıtlarının işlevlerini farklılaştırırken düne kadar “kesin” olarak bakılan kimi görüşler değişmekle kalmıyor, aynı zamanda araştırmacılar için de yeni sorular ve araştırma alanları oluşturuyor. Böylelikle medya çalışmaları, kültürel çalışmalar, sinema-televizyon, gazetecilik ve medya sosyolojisi gibi çok farklı disiplinlerin bir araya geldiği disiplinler arası özellikler gösteren geniş kapsamlı çalışmalar ortaya çıkmıştır.

Genel olarak teorik düzeyde medya analizi; kitle iletişim teknolojilerinin, medya kurumlarının toplumlar üzerindeki etkisi ve insanların/toplumların bunları nasıl kullandığıyla ilgilidir. Her geçen gün daha çok sayıda insan bu iletişim teknolojilerini giderek daha çok kullanırken bunların içerikleri de her geçen gün daha çok küreselleşen medya endüstrileri tarafından belirlenmektedir. (Bilton vd, 2003:328-329) Medya içerikleri nasıl ve ne şekilde belirlenmektedir? Medya endüstrilerinin mülkiyeti ve kontrolünde **yoğunlaşma/tekelleşme** var mıdır? Medya içeriklerinde ne tür anlamlar hakimdir? Medya kuruluşları ile devlet ve/veya siyasi iktidar arasında nasıl bir ilişki vardır? Medya içerikleri kimlerin çıkarlarına hizmet eder? Bireyler izledikleri/okudukları medya metinlerini olduğu gibi kabullenir, yani hap gibi yutarlar mı? Başta İnternet olmak üzere yeni iletişim ve enformasyon araçları ile geleneksel kitle iletişim araçları arasında ne tür benzerlikler ve farklılıklar vardır? Kısaca günümüz dünyasında medyayı teorik olarak nasıl değerlendirebilir ve analiz edebiliriz? İşte bu bölümde, tüm bu sorulara medya araştırmaları ve medya sosyolojisindeki farklı yaklaşımların verdiği yanıtlar üzerinde bir tartışma zemini oluşturulması amaçlanmaktadır.

Yoğunlaşma: Medya kuruluşlarının belli kişi ya da grupların elinde toplanması durumudur.

Tekelleşme: Bir ya da birkaç kuruluşun zaman zaman aralarında gizli ya da açık anlaşmalar yaparak pazarda egemenlik kurmasına denir.

MEDYA NEDİR? MEDYAYI NASIL ANLAYABİLİRİZ?

Türkçedeki medya kelimesi İngilizcede araç, orta, ortam, aracı anlamlarına gelen medium (Latince *medius*) kelimesinin çoğuludur. Bu kelimeyi karşılamak üzere yakın zamana kadar kitle iletişim araçları kavramı kullanılmış olsa da günümüzde medya sözcüğü çok daha yaygın bir kullanım alanı kazanmıştır. Peki, kitle iletişim araçları ya da medya deyince hangi iletişim araçlarını anlamamız gerekiyor? En geniş anlamında kullanıldığında kitaplar, gazeteler, dergiler, broşürler, *billboard*lar, telefon, cep telefonu, VCD, DVD, radyo, sinema, televizyon, İnternet gibi iletişim araçları söz konusudur.

Resim 2.2

<http://img36.imageshack.us/i/massmedia.jpg>

Ancak bu üniteye medya dendiğinde esas olarak “kitle medyası,” kitlesel düzeyde erişime imkân veren ve geniş toplum kesimlerine ulaşabilen araçlar, özellikle radyo, gazete, televizyon ve İnternet kastedilmektedir. Dolayısıyla medya dediğimizde medyanın hitap ettiği/ulaştığı kitle, yani izleyiciler; hitap ederken aktardığı içe-

rik ve de bu içeriği üreten/oluşturan bir kurumsal yapıdan söz ediyoruz. İşte özel olarak medyayı, genel olarak medya-toplum ilişkisini anlamak için bu üçlü sacayağını göz önünde bulundurmanız gerekiyor.

SIRA SİZDE

Kitle iletişim araçları ve medya sözcükleri aynı anlama mı gelmektedir?

Her ne kadar “izlemek” mastarı seyretmeyi, görmeyi ifade etse de medya çalışmalarında “izleyici” sözcüğü tüm medya kitlesine, yani bütün medya tüketicilerine karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Dolayısıyla izleyici dendiğinde gazete-dergi okurları, radyo dinleyicileri, İnternet kullanıcıları ve televizyon izleyicileri düşünülmelidir. Peki izleyici olmak nasıl bir durumu anlatır? Farklı bir şekilde sorsak izleyici olmak, izlenen medya ne aktarıyorsa, ne gösteriyorsa onu olduğu gibi kabul etmek anlamında edilgen bir konuma mı karşılık gelir? Yoksa izleyici olma konumunda, izlenen medyadaki içerikleri daha aktif bir şekilde değerlendirme ve yorumlama boyutu mu söz konusudur? Diğer taraftan izleyiciler medyayı farklı amaçları için kullanıyor olabilirler mi?

Medyanın içeriğine geldiğimizde ise acaba medya içeriği basitçe bir noktadan diğerine aktarılan yazılı ve/veya görsel imgelerle mi sınırlıdır, yoksa bu içerik bir toplulukta yaşayanlar arasındaki toplumsal ilişkilere katkıda mı bulunur? Medya içeriğinin izleyiciler arasında bir “**referans çerçevesi**” oluşturması söz konusu mudur?

Son olarak kurumsal anlamda medya dediğimizde ise öncelikle günümüzde medyanın kâr amacıyla işleyen kuruluşlar olduğunu göz ardı etmemeliyiz. Dünyada ve Türkiye’de medya kuruluşlarının büyük çoğunluğu, doğrudan meslekle ilişkisi olmayan sermayedarların elindedir. Ancak “mutfakta” ise medya profesyonelleri yer almaktadır. Bu durumda medyayı kimler yönetmektedir? Kurumsal olarak medyanın yönetimi sadece onun mülkiyetini elinde bulunduran işverenlerin kontrolünde midir? Eğer öyleyse siyasi iktidarların medya üzerindeki doğrudan ya da dolaylı baskısı nereye konmalıdır? Diğer taraftan Türkiye’de RTÜK (Radyo-Televizyon Üst Kurulu) örneğinde olduğu gibi denetleme/düzenleme kuruluşlarının medyaya yönelik müdahaleleri yok mudur? Peki, medya sektörü dışındaki büyük holdingler gibi diğer güç odaklarının medya kuruluşları üzerinde doğrudan ya da dolaylı kontrolü nasıldır? (Nalçaoğlu, 2003:43-55).

Gördüğümüz gibi şimdilik yanıtlardan çok sorular ön plana çıkmış durumda. İlerleyen bölümlerde ise bu sorulara farklı yaklaşımlar ekseninde çok boyutlu bir tartışma içinde yanıt aranacaktır.

Referans çerçevesi: Bu terim ile mesajların doğrudan anlattıkları şeyler değil de kendilerini “anlamalı kılan” gizil varsayımlar kastedilmektedir.

K İ T A P

Dünden bugüne Türkiye’de Medya sektörü ile ilgili her türlü ayrıntılı bilgiyi D. Beybin Kejanlıoğlu’nun *Türkiye’de Medyanın Dönüşümü* (Ankara: İmge Kitabevi, 2004) adlı kitabında bulabilirsiniz

MEDYA TEORİSİ: KISA BİR TARİHÇE

Kapitalizmin yayılması, bilimsel gelişmelerin artması, demokrasinin yaygınlaşması, kentleşmenin ve kitle iletişiminin ivme kazanması gibi gelişmeler Batı toplumlarının 19. yüzyılın ortalarında çok derin bir değişim içine girdiğini göstermiştir. Bu büyük dönüşümler ile modern bir toplumsallıktan, moderniteden bahsedilmeye başlanmıştır. Modernitenin getirilerinden biri kitle iletişimidir. Özellikle 1890 ve 1920 yılları arasında yüksek tirajlı gazeteler, sinema ve radyo yaygınlaşmıştır. Kitle iletişim araçlarının ya da modern kitle medyasının ortaya çıkışı ile Batı toplumlarında modernitenin belirmesi eş zamanlı gerçekleşmiştir. Dönemin hem elitleri hem de önde gelen entelektüelleri modernitenin yıkıcı etkilerine ve ortaya çıkan

“kitle toplumu”na karşı endişelerini dile getirmişlerdir. İşte moderniteye ve kitle toplumuna ilişkin korkular ile kitle medyasının ivme kazanmasının aynı zamanda gerçekleşmesi medyaya ilişkin ilk dönem düşüncesinde oldukça etkili olmuştur. Kitle ve iletişim olguları ilk defa bir araya geliyor, yeni iletişim araçları “kitle” olgusu sayesinde bir anlam kazanıyordu. Ancak yüksek tirajlı gazeteler tamamen boş, değersiz ve sansasyonel haberler içeriyor, “ucuz” kitle sanatı ve kitle kültürü en düşük ortak paydayı tatmini hedefliyordu. Bu nedenlerden dolayı kitle kültürü ve kitle medyasının toplum üzerinde olumsuz ve yıkıcı bir etkiye neden olacağı varsayılmıştır. Bu ilgi ve korku, medyanın insan davranışı üzerindeki etkisiyle ilgili, varsayımları o günden beri medya ve topluma dair düşünceleri şöyle ya da böyle etkilemiş olan bir teoride bir araya geldi. Bu varsayımlar insanlar ve toplum üzerinde olumsuz ve yıkıcı etkisi olan “çok güçlü” medya anlayışı üzerinde odaklandı (Williams, 2003: 23-24).

İşte bilimsel araştırmanın bir uzmanlık alanı olarak kitle iletişim (ya da medya) araştırmaları yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Kitle iletişim araştırmalarının ortaya çıkışından bu yana genel olarak üç dönem saptanabilir. Yirminci yüzyıl başından 1940’a kadar iki büyük dünya savaşı arasındaki yılları kapsayan ilk dönemde medyanın çok güçlü ve ikna edici bir etkisi olduğuna dair ortak bir görüş egemen olmuştur. Hem Amerika’daki muhafazakâr ya da liberal eğilimli hem de 5. ünite de gördüğümüz eleştirel Frankfurt Okulu geleneği içindeki çalışmalarda, “Kitle Toplumu” paradigmasının kötümserliğinin doğrudan etkisi görülmüştür. Kitle iletişim araçlarının çok güçlü propaganda kurumları olduğu ve insanların bir anlamda beynini yıkadığına dair bir medya görüşü bu dönemde egemen olmuştur. Bunun ise dört nedeni vardır (Curran vd., 1982: 229):

1. Yeni teknolojilerin yaşama geçmesiyle birlikte yeni izleyici kitlelerinin yaratılmış olması; yani radyo gibi yeni iletişim teknolojileri sayesinde eskiye oranla daha çok sayıda izleyiciye hitap ediliyor oluşu.
2. Kentleşme ve endüstrileşmenin “kaypak”, köksüz, yabancılaşmış ve manipülasyona açık bir toplum yarattığına dair bir görüşün moda olması.
3. Kent insanının artık savunmasız kaldığı ve kitle iletişim araçlarının kolay bir “avı” hâline geldiği fikrinin hakim olması.
4. Kitle iletişim araçlarının 1. Dünya Savaşı boyunca beyinleri yıkadığına ve sonraki yıllarda faşizmin yükselmesini sağladığına dair ikna edici bir durumun oluşmuş olması.

Bu faktörlerden dolayı, iletişim araçları edilgen kurbanlarına derinden işleyen “sözcük mermileri” fırlatacak kadar güçlü görülmekteydi. Bir silahtan çıkan mermi, nasıl kısa sürede hedefe ulaşıp onu tahrip ediyorsa medya mesajlarının da aynı hızla hedef kitledeki alıcıya ulaşarak yüksek bir tahribata yol açtığı düşünülmekteydi. Kısaca nazizm ve faşizmin egemen olduğu dönemde egemen olan düşünce, medyanın her şeye kadir bir gücü olduğu idi. Bu dönemin hakim yaklaşımı olan **hipodermik şırınga modeline** göre medya mesajları, insanların beynine tıpkı bir şırıngadan ilacın zerk edilmesi gibi veriliyordu. Şırıngadan damara zerk edilen ilaç nasıl çok kısa bir süre içinde ve güçlü bir şekilde etkisini gösteriyorsa kitle iletişim araçlarının mesajlarının da aynı hızla ve güçle hedef izleyicileri etkiliyor olduğu kanısı hakimdi. İnsanların gördüğü, duyduğu ve okuduğu verilerin doğrudan davranışlarını etkilediği düşünülüyordu. Kitlelerin çok güçlü olduğu kabul edilen medya tarafından kolayca manipüle edildiği yönündeki kitle toplumu teorisi, işte ilk dönem medya teorisi üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Genel olarak medyayı elinde bulunduran ve iyi kullananların geniş yığınlara istediklerini yaptırabilecekleri varsayımı bu döneme damgasını vurmuştu (Mutman, 1995: 27; Curran vd., 1982: 230; Williams, 2003:23-28).

Kitle toplumu paradigmasının karamsarlığı, ilk dönem kitle iletişim araştırmalarına doğrudan yansımıştır.

Propaganda Analizi ve Harold Laswell

Kitle iletişim araştırmalarının iki büyük dünya savaşı arası dönemde; yani bir savaş konjonktürü içinde ortaya çıkmış olması oldukça önemlidir. 19. yüzyılda ortaya çıkan propaganda olgusu, yeni iletişim teknolojileri sayesinde çok daha etkili bir işlev kazanmıştır. Bundan dolayı Şikago Üniversitesinden Harold Laswell'in (1902-1978) kaleme aldığı ve dönemin ilk önemli yapıtı olarak görülen çalışmanın isminin "Dünya Savaşında Propaganda Teknikleri" (1927) olması tesadüfi değildir. Kitle iletişim araçlarının 1. Dünya Savaşı sırasında propaganda araçları olarak çok kritik bir rol oynadığı görüşü 1930'larda Avrupa'da faşizm ve Sovyetlerde Stalinizm gibi totaliter rejimlerin kitlesel yükselişiyle zirveye tırmandı. 2. Dünya Savaşı sırasında ise kitle iletişim araçları neredeyse propagandayla eş değer tutuluyordu. Laswell, propaganda analiziyle, 1. Dünya Savaşı sonrasındaki olumsuz koşulların, büyük ekonomik bunalımın ve siyasal istikrarsızlığın insanların psikolojisini kötü yönde etkilediğini ve medyanın bir sırınga iğnesi gibi insanların bilincine girip onları manipüle edebileceğini söylemiştir.

Propaganda ile birlikte reklam bu dönemi karakterize eden bir diğer önemli mesaj biçimidir. Farklı bir ifadeyle mesaj denen araştırma nesnesinin propaganda ve reklam denen türlere uygun olarak tanımlandığını söyleyebiliriz. Çünkü artık tekelleşme olgusuyla birlikte reklam bir ürünü almayı özendirmekten çıkmış, onu almayı ikna etmeyi amaçlayan yeni bir söylem tarzına dönüşmüştü. İşte Laswell'in ünlü ifadesiyle "Kim, kime, hangi araçla ve nasıl bir etkiyle ne söylüyor?" sorusu dönemin temel sorusu olmuştur. Bu dönemde oldukça edilgen birer alıcı olarak görülen izleyicilerin daha sonraları kitle iletişim araçlarının mesajlarını aktif olarak yorumlayanlar olarak görülmeye başlanması, savaş sonrası dönemdeki medya terisinin oluşmasında önemli olmuştur (Williams, 2003:29-31).

"Sınırlı Etkiler" Yaklaşımı

Kitle iletişimi araştırmalarının, 1940-60'lar dönemini kapsayan ikinci evresinde totaliter tehlikenin gerilemesiyle, ilk döneme damgasını vuran çok güçlü ve her şeye gücü yeten medya anlayışı popülerliğini yitirmeye başladı. Bu dönemde ABD'de yapılan etki araştırmaları sonucunda medyanın "çok sınırlı bir etkisi" olduğuna dair yeni bir uç görüş ortaya çıktı. 1940'lardan 1960'ların ortalarına kadar medya teorisinde hakim olan bu paradigma, ampirik çalışmalar etrafında şekillendi. Medyanın etkisi niceliksel bir araştırma konusuna; neyin, kimin üzerinde ne kadar etkili olduğu sorunsalına dönüştürüldü. 1960'ların sonundan itibaren medyanın etkisizliği/sınırlı etkisine dair bu diğer uç görüş sorgulanmaya başlanacak ve kitle iletişim araçlarının uzun vadeli etkilerini ve kurumsal yapılarını araştıran liberal/çoğulcu eksenindeki çalışmalar, hem de neo-Marksist eleştirel çalışmalar yaygınlaşmaya başlayacaktır.

İkinci döneme damgasını vuran "sınırlı etkiler" yaklaşımının gerisinde ise medyanın çok güçlü olduğu sonucunun dayanağı olan kitle toplumu tezinin terk edilmesi yatmaktadır. "Ana akım" ya da liberal/çoğulcu olarak adlandırılan çalışmaların yeşerdiği bu evre, Batı ülkelerinin çoğunda sosyo-ekonomik olarak istikrarın sağlandığı ve refah devletinin yükseldiği döneme denk gelir. Dolayısıyla içinde yaşanan toplum "kitle toplumu" olarak değil "çoğulcu" toplum olarak görülüyordu. Modern toplumu kavramsallaştırmada ortaya çıkan bu önemli farklılıkla beraber

sosyolojide işlevselcilik ve siyasetbiliminde liberal-çoğulculuk olarak nitelenen perspektifler ikinci evrede geliş(tiril)en “sınırlı etki” bulgusuna yol açan etki araştırmalarına rehberlik etmiştir.

Bu dönemin kurucu ismi Paul Lazarsfeld (1901-1976)'dir. 1940 yılında Amerika'daki başkanlık seçimlerinde bir kasabadaki seçim kampanyasının etkisini araştıran Lazarsfeld ve arkadaşları, bu çalışma sonucunda kitle iletişim araçlarının etkisinin çok az olduğu sonucuna vardı. Zira kitle iletişim araçlarının aracılığıyla gerçekleşen seçim kampanyaları, seçmen kitlesindeki oy verme davranışında çok fazla bir etki ya da fark yaratmamıştı. Dolayısıyla kitle iletişim araçlarının oldukça sınırlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varıldı. Bu araştırmada kişiler arası ve iki aşamalı bir iletişimin çok daha fazla etkiye sahip olduğu anlaşıldı. Kitle iletişim araçlarının mesajları verili grup içinde “*kamı lideri*” olarak nitelendirilen bir lidere ulaştığı ve oradan kitleye aktarıldığı belirlendi. Bu dönemdeki çalışmaların çoğu, izleyicinin doğasını ve medyanın hangi koşullar altında bilgide, tutumda ve davranışta değişikliğe yol açtığını anlamak amacıyla yapılmıştı. Örneğin dönemin bir diğer önemli araştırmacısı Hovland, savaş sonrası yaşanan tüketim patlamasında ve ikna sürecinde reklamcılığın etkisi üzerine yoğunlaşan çalışmalar yapıyordu. Bu ampirik araştırmaların çoğunun medya endüstrileri ya da hükümetlere yapılan profesyonel araştırmalar olduğu da göz ardı edilmemelidir (Curran vd., 1982: 231; Mutman, 1995: 28; Williams, 2003:46).

Kitle iletişim araştırmalarının ilk döneminde medyanın çok güçlü olduğu düşünülürken ikinci dönemde medyanın neden çok güçlü değil aksine çok az etkili olduğu düşüncesi hakim olmuştur.

Amerikan kitle iletişim araştırmalarında belirleyici olan bu ampirik araştırma geleneği, topluma dair birbiriyle bağlantılı iki teorinin rehberliğinde gelişmiştir. Bunlar işlevselcilik (fonksiyonalizm) ve çoğulculuktur (plüralizm). İşlevselcilik ve çoğulculuk, topluma ve siyasete eleştirel olmayan iki yaklaşımdır. İşlevselcilik ve onun siyasal manifestosu olarak görülebilecek çoğulculuk, medyanın rolünü istikrarlı bir toplumu koruyacak değerlerin aktarılması olarak görmüştür. Çoğulculuk, medyanın toplumdaki farklı gruplarının kendilerini duyurabilmesi için gerekli olduğunu söylerken işlevselcilik, medyanın demokrasinin ortak değerlerini insanlara özümseterek bir görüş birliği sağlamadaki rolüne dikkat çeker.

Bu bölümü okurken tam anlayamadığınız ya da daha ayrıntılı bilgi almak istediğiniz kavramlar için Erol Mutlu'nun *İletişim Sözlüğü*'ne (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2008) ve/ve ya Hüseyin Köse'nin *İletişim Sosyolojisi. Temel Kavramlar Antolojisi*'ne (İstanbul: Yirmi-dört Yayınevi, 2006) bakabilirsiniz.

MEDYA: FARKLI TEORİK YAKLAŞIMLAR

İşlevselcilik

Sosyolojide 2. Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirilmiş teorik bir yaklaşım olsa da kökleri Durkheim'a kadar uzanan işlevselcilik, bildiğimiz gibi, toplumları canlılara ve toplumu oluşturan birimleri de canlıların organlarına benzetir. Toplumun “sağlığı” için bütün “organlarının” düzgün ve uyumlu bir şekilde işlemesi gerekmektedir. Sosyal düzen, bireyler birbirinden izole oldukça bozulmaktadır ve “kolektif bilinç”in çökmesi sosyal felaketlere yol açacaktır. İşte kitle iletişiminin işlevselci ana-

lizi medyanın sosyal düzen ve yapının korunmasındaki rolü üzerine yoğunlaşmıştır. Buna göre medya ampirik bir biçimde gözlemlenerek “işlevselliği” ortaya konabilecektir. İşlevselci yaklaşımın önemli bir temsilcisi olan Robert Merton, belirli bazı edimlerin niyet edilmiş ve edilmemiş sonuçları üzerinde durmuştur. Bazı medya işlevleri açık ve bariz (*manifest*) olarak gözlemlenebilirken bazıları da gizlidir (*latent*) ve gözlemlenmesi zor işlevlerdir. Örneğin bir savaşla ilgili haberin “açık” işlevi izleyiciye bilgi vermekse “gizil” işlevi de izleyicinin kafasındaki o ülke ve orda yaşayanlar hakkındaki düşünceleri şekillendirmektir. Gelgelelim işlevselci araştırmaların önüne çıkan en büyük engel ise bir işlevin ne olduğunun tamamen tanımlanamamasıdır. Hangi ve ne tür bir medya aktivitesinin toplum düzeni için işlevsel olup olmadığı belli değildir (Williams, 2003:47-49).

Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı

Ünitenin başında izleyicilerin izlenen medyadaki içerikleri daha aktif bir şekilde değerlendirmeleri ve medyayı farklı amaçları için kullanmalarının mümkün olup olmadığını sormuştuk. Elihu Katz (1926-), işlevselci bir bakış açısıyla geliştirdiği “Kullanımlar ve Doyumlar” yaklaşımı ile bu soruya olumlu yanıt vermiştir. Araştırmacı, medyanın insanlara ne yaptığını değil insanların medyayı ne amaçla kullandığına bakılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu, sonraki yıllarda artan bir ivmeyle medya araştırmaları içinde yer bulacak bir tespittir. Medya izleyicisinin pasif tüketici konumunda olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. İnsanların “birey” olarak ne gibi beklenti ve amaçlarla medyayı kullandığının göz ardı edildiği düşünülmüştür. Bu yaklaşıma göre izleyiciler, medyayı bazı ihtiyaçlarını tatmin etmek amacıyla kullanmaktadır. Farklı bir ifadeyle izleyiciler, günlük hayatın sıkıntılarından uzaklaşma, eğlenme, yalnızlık duygularını hafifletme, güncel gelişmelerle ilgili bilgi edinme, dünya olaylarından haberdar olma gibi gereksinimlerini doyumlamak amacıyla medyayı kullanırlar. Özellikle 1960 ve 70’li yıllarda iletişim çalışmalarında çok etkili olan bu yaklaşım, izleyicilerin medyayı farklı şekillerde değerlendirebileceği vurgusuyla önemlidir. Ancak iletişim araçlarını işlevsel bir etkene indirgemesi ve kitle iletişim deneyimini salt “doyum” anıyla kısıtlaması nedeniyle eleştirilmektedir (Mutlu, 1994:140-141).

Çoğulcu Yaklaşım

İşlevselciliğin siyasal manifestosu olarak nitelendirilebileceğimiz çoğulcu yaklaşıma göre Batı toplumlarında güç/iktidar, hiçbir tek başına hakim olmayan çeşitli grupların elindedir. Toplum, hiçbir zaman bir grubun tam olarak egemenlik tesis edemediği, birbiriyle sürekli rekabet halindeki gruplar ve çıkarlar karmasıdır. Gruplar arasındaki rekabet, gücün tek bir noktada toplanmadan dağılımını mümkün kılarlarken devlet, gruplar arası bu rekabette hakem rolündedir. Medya kurumları da devletten, siyasal partilerden ve kurumlaşmış baskı gruplarından oldukça özerk bir yapıya sahiptirler. Medya; yasama, yürütme ve yargıya ek olarak dördüncü güç konumundadır. Nasıl toplumda bir çeşitlilik varsa medya içeriklerinde de aynı çeşitliliği gözlemek mümkündür. Bu doğrultuda medya, toplumdaki bu çeşitliliği aktaran bir organdır. Kısaca medya, toplumun bir aynasıdır.

Liberal-çoğulcu yaklaşım, ayrıca medyanın özel sermayenin mülkiyetinde olmasının medyanın içeriğini doğrudan etkilemeyeceğini savunur. Medya içeriğini belirleyen, mülkiyet sahipleri değil tüketiciler; yani izleyiciler, okuyucular ve onların istekleridir. Tüketiciler/izleyiciler sunulan ürünleri beğenmezse başka yerlere yönelme şansına sahiptir ve bu yüzden belirleyici konumundadır. Çoğulculukta, izleyi-

ciler pasif birer alıcı olarak değil aksine medya içeriklerini yorumlayabilen ve tercihleriyle medya kurumları üzerinde etkili olabilenler olarak görülür. Çoğulculuk, liberal demokrasi teorisinin merkezinde yer alır. Çoğulculuk ve işlevselcilik, medyanın liberal demokrasinin bugünden yarına var olabilmesi ve gelişimi açısından “olmazsa olmaz” bir parçası olduğu konusunda hemfikirdir (Williams, 2003:50-51).

Egemen paradigmanın ya da liberal/çoğulcu iletişim araştırmalarının başlıca odağı medya etkileri olagelmıştır. Temel sorun olarak medyanın izleyiciler üzerindeki etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. “Sınırlı Etkiler” yaklaşımında gördüğümüz gibi medyanın etkisinin sınırlı olduğu görüşü hakimdir. Çünkü kitle iletişim sürecinin çeşitli değişkenler ekseninde tahmin edilemeyen şekillerde farklılaşabileceği öne sürülür. Bir taraftan kişisel, siyasal ya da teknolojik faktörler medyanın izleyiciler üzerindeki etkisini şekillendirir. Diğer taraftan medya içeriğinin biçimi, dili ya da sunumu izleyiciler üzerinde çok farklı sonuçlar doğurabilir. Ayrıca izleyicilerin farklı yaş, cinsiyet, eğitim ve siyasal düşüncelere sahip olmaları; bir medya içeriğindeki anlamı farklı şekillerde alımlamalarına ya da yorumlamalarına neden olur (Fejes, 1985: 251; Trowler, 2008: 712-713). Liberal/çoğulcu kitle iletişim paradigması, günümüzde de medya kurumlarının temel felsefesini belirliyor olması nedeniyle oldukça önemlidir.

Liberal/çoğulcu iletişim paradigması medya kurumlarının temel felsefesini, profesyonel meslek ilkelerini belirlemektedir.

DİKKAT

Liberal Çoğulcu Yaklaşım ve Haber Medyası

20. yüzyılın başından bu yana profesyonel basın ilkeleri belirlemekte olan liberal/çoğulcu yaklaşıma göre medya kurumları nasıl topluma ayna tutuyorsa haber medyası kurumları da toplumsal gerçekliğin aynasıdır. Medya, liberal demokratik bir sistemde yasama, yürütme ve yargı güçlerinden sonra bir toplumdaki dördüncü güçtür. Demokratik sistemin bugünden yarına devamı ve gelişimi için “dördüncü güç” payesi ile birlikte medya/haber medyası kurumlarına çok önemli iki görev atfedilmiştir. Sistemin sağlıklı işleyebilmesi için yaşamsal olan bu görevler, kamu; yani halk adına gözetim yapma ve serbest düşünce pazarı oluşturmaktır. Çünkü kamu-yu oluşturan yurttaşlar; söz konusu yasama, yargı ve yürütme gücüne sahip yetkililerin icraatlarını, sahip oldukları gücü/iktidarı suistimal edip etmediklerini ancak -onlar adına bu güç odaklarını gözetleme/denetleme görevi verilmiş olan- haber medyası sayesinde öğrenebilir. Bundan dolayı haber medyası kurumları üzerinde devlet sansürü ve müdahalesi olmamalıdır. Ayrıca yurttaşların doğruyu ve “gerçeği” öğrenebilmesi için haber medyası da yayınlarında tarafsız ve nesnel olmalıdır.

Nesnellik ilkesi, haber medyası kurumlarının siyasal parti ve girişimci elitlerle iç içe olma durumundan 19. yüzyılın ortalarından itibaren sıyrılıp serbest pazarda yerini almasıyla aynı süreçte gelişmiştir. Diğer bir deyişle nesnellik ilkesi, ticari yayıncılığın piyasa ortamında yerini almasının zorunlu bir sonucu olarak ve oluşan bu “yeni” durumu meşrulaştırmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Basın sektöründe çalışanlar kendilerini toplumsal gerçekliğin sözcüsü olarak görmeye başlamıştır. Nesnellik ilkesi ile birlikte gelişen bir diğer profesyonel ilke ise haberin olgusal; yani gerçeğe ilişkin olması gerekliliğidir. Bu ilkeler kısa zamanda haber medyasının temel kuralları hâline gelmiştir.

Bu paradigmanın metodolojik ve epistemolojik geri planına bakıldığında ise kısaca pozitivist bir yaklaşımın olduğu görülür. Haber medyasına konu olan olaylar; düşüncelerden, değerlerden bağımsız ve onlardan yalıtılmış biçimdedir. Doğalcı

enformasyon görüşü olarak da adlandırılan böylesi bir bakış açısına göre haberlerin olgusal oldukları için “şeffaf” bir şekilde, nesnel olarak yansıtılmaları mümkündür ve böyle olmaları gerekir. Farklı bir ifadeyle nasıl pozitivist yaklaşımın bilim insanından beklentisi değer yargılarından sıyrılarak nesnel bir şekilde gözlemlenebilir gerçekliğin bilgisine ulaşmak ise haber medyası profesyonellerinden beklenen de siyasal yargılardan sıyrılıp nesnel ve tarafsız olarak olayları/olguları yansıtmaktır. Bu çerçevede dil; içinde yaşanan dünyayı, var olan “dış gerçekliği” nesnel bir biçimde yansıtan/yansıtabilen bir araç olarak görülür. Diğer bir deyişle dil, anlamların şeffaf bir taşıyıcısıdır. Dilin dünyayı temsilinin “yansımacı” (*reflective*) modeli olarak da adlandırılan bu yaklaşımda dil; ayna işlevi görerek nesneye, kişiye, olaya içkin olan anlamı yansıtmaya işlevi görür. Zira söz konusu yaklaşım, dilin “gerçekliğin kendisi”nin sunduğu hakikat karşısında şeffaf olduğunu öne sürer.

Diğer taraftan farklı düşüncelere dengeli bir şekilde yer verildiği takdirde medyada yanlışlık gibi bir durum da söz konusu olmayacaktır. Çoğulcu toplumsal yapının hakim olduğu bir sistemde medya kurumları, yukarıdaki iki görevi yerine getirebilir. Medyanın topluma, haber medyasının ise toplumsal gerçekliğe “ayna” tutan bir işlevle tanımlanıyor olması; medyanın toplumsal/siyasal alanın dışında ve bu dışsal konumu nedeniyle de toplumsalı yansıtabilen bir araç olarak kabul edilmesi ile iç içedir. Dolayısıyla medyanın gerçeklik tanımlarının her türlü değerden yalıtılmış ve ideoloji dışı olduğu iddia edilir. Ancak farklı görüşlerin medyada temsil hakkı bulacağına yönelik bu iyimser düşünce, haber medyasının yanlışlığına ilişkin gözlemlerle sarsılıp liberal/çoğulcu literatürde bile önce yanlışlığı sergileyen çalışmalara, sonrasında ise “temsil” kavramı ile medyayı ele alan eleştirel araştırmalara bırakmıştır (Hall, 1997; Hackett, 1985; İnal, 1996; İrvan, 1996). Modern toplumun çoğulcu bir toplum, bu toplum içinde medyanın özerk bir konumda olduğu ve demokratik bir sistem için kamu adına gözetim yapma ve gerçeklerin aynası olmak gibi bir misyona sahip olduğu şeklindeki çoğulcu/anaakım yaklaşıma, Marksist eleştirel gelenek içinden hareket eden yaklaşımlar tarafından da önemli eleştiriler yöneltilmiştir. Böylece medyanın toplumsal gerçekliği nesnel olarak yansıtabildiği iddiası büyük yara almıştır.

SIRA SİZDE

Medya, gerçekten siyasal alanın dışında mıdır?

Marksizm

Bildiğimiz gibi Marx’a göre kapitalist sınıf, her türlü enformasyon ve bilginin üretim ve dağıtımını kontrol altına almıştır. Egemen sınıfın toplumu kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmesi, toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliğin korunmasına ve kapitalist sınıfının kendi zenginliğini artırmasına yol açmıştır. Ekonomik örgütlenmenin kontrolü ve ideolojik kontrol arasında doğrudan bir ilişkiye dikkat çeken Marx’a göre kapitalizmin ekonomik temeli ve organizasyonu, toplumun nasıl işleyeceğini belirler. İşte Marx’ın bu bakış açısı medyanın egemen sınıf ideolojisini etkin kılmadaki rolüne dikkatleri yöneltmiştir. Modern kapitalist toplumda medyanın rolünü anlayabilmek için Marx’ın düşüncesinden hareket edecek olursak, medya; belli bazı görüş ve düşüncelerin yaygınlaşmasını, bunun dışındakilerin de dışlanmasında rol oynar. Çünkü medya kurumlarının mülkiyeti ve kontrolü kapitalistlerin elindedir ve egemen sınıf kendi çıkarları doğrultusunda alt sınıfları yönlendirmek için medyayı kullanır. Klasik Marksist bakış açısına göre medya; egemen kapitalist sınıfın çıkarlarını bugünden yarına koruyan, meşrulaştıran ve pekiştiren bir işleve sahiptir. Farklı bir ifadeyle medyada izlediklerimiz, okuduklarımız ve duy-

duklarımız; bizi şu an içinde yaşadığımız toplumsal sistemin ve dünyanın doğal, normal ve kaçınılmaz olduğuna ikna etmeye çalışır (Williams, 2003:36-37).

Çağdaş Eleştirel Yaklaşımlar

1950'lerde ve 60'ların başındaki ekonomik refah döneminin, yerini ekonomik terdirginlik ve politik kargaşaya bırakmasıyla, medyanın toplumsal düzeni koruduğu ve uyumu sağladığı görüşü zayıflamaya başlamıştır. Aynı zamanda toplumsal istikrarın bozularak siyasal çatışmaların yeniden ortaya çıkması, medya teorisinde Marksizmin güçlenmesine neden olmuştur. Neo-Marksist teoriler arasında önemli farklılıklar olmasına rağmen hepsinin ortak noktası, medyanın hakim sınıfın ve burjuvazinin gücünü meşru kılmak için çalışan ideolojik bir aygıt olduğudur. Tartışmaların ve görüş farklılıklarının nedeni ise medyanın bunu nasıl ve ne kadar gerçekleştirdiği üzerinedir.

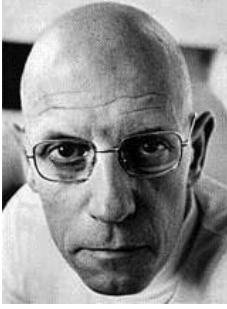
Ancak savaş sonrası dönemde bu düşüncenin ciddi değişimlere uğradığı göz ardı edilmemelidir. En önemli değişim, Marx'ın ideoloji ve kültürü toplumun ekonomik altyapısıyla ilintilendiren klasik modelinden ideolojinin görece özerkliğini vurgulayan **yapısalcı yaklaşımlara** geçilmesidir. Böylelikle medya, toplumun gerçek doğasını gizleyerek ya da yanlış temsil ederek basitçe hakim sınıfın tahakkümünü sağlayan bir araç olarak görülmemeye başlandı. Bunun yerine medya, her ne kadar kimi düşünceler ve çıkarlar diğerlerinden çok daha güçlü olsa da farklı düşünce ve çıkarların rekabet ettiği mücadele alanı olarak değerlendirildi. Medyaya dair ekonomik determinist bir yorumdan uzaklaşarak medyanın yine de belirli/egemen görüşleri nasıl yeniden ürettiği sorusuna odaklanan ilk teorisyenlerden biri **Louis Althusser** (1918-1990) olmuştur. Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (1970) adlı çalışmasında devletin baskı aygıtları ve ideolojik aygıtları arasındaki farka dikkat çekmiştir. Polis ve asker gibi doğrudan ve şiddet kullanarak müdahalede bulunabilecek silahlı unsurlar devletin "baskı aygıtları"nı oluştururken eğitim, din ve medya gibi kurumlar; devletin ideolojik aygıtlarıdır. Althusser, klasik Marksist görüşten farklı olarak, diğer ideolojik aygıtlarla birlikte medyanın da egemen sınıfın doğrudan kontrolünden görece özerk olduğunu ifade etmiştir. Ona göre eğer medya, görece bağımsız görünmese ideolojik görevini yapması mümkün değildir. Diğer bir deyişle medyanın ideolojik rolünü oynayabilmesi ancak görece özerk ve bağımsız görülmesi sayesinde. Althusser'in ideoloji olgusunu yeniden değerlendirmesi, Marksist düşüncede çok önemli bir gelişmedir (Williams, 2003:52-53).

İdeolojinin yeniden üretiminde medyanın oynadığı rolün anlaşılmasına yönelik bir diğer önemli katkının sahibi de **Roland Barthes**'tir (1915-1980). Dil bilimci Saussure'den etkilenen Barthes, medyanın bir ideolojiyi insanlara kabul ettirmede, göstergelerin, simgelerin ve mitlerin kullanımının büyük bir önemi olduğunu belirtmiştir. Barthes, *Çağdaş Söylenler* (1957) adlı kitabında arkasında kapitalist çıkarların olduğu düşünme biçimlerinin nasıl mitler hâline dönüşerek doğallaştığını inceler. Yazar, mitleşerek doğallaşan ve herkese aitmiş gibi gösterilen anlamlandırma biçimleri sayesinde ideolojinin işlediğini belirtir. Barthes, işte böylesine bir mitleştirme yoluyla kapitalist sistem içinde ortaya çıkan eşitsiz ilişkilerin kamufle edildiğini belirtir. Politikadan arınmış izlenimi veren sözler olan mitler sayesinde politik olan, gözlerden silinir. Kısaca mitler, güç/iktidar çatışmalarından kaynaklanan eşitsizlikleri gizler ve doğallaştırır (İnal, 2003:14).

Resim 2.3

Louis
Althusser

Resim 2.4Michael
Foucault

Michael Foucault (1926-1984), her ne kadar doğrudan medya üzerine çalışmalar kaleme almamış olsa da özellikle iktidar olgusunu yeniden ele alışıyla ve **söylem** kavramı ile alanı önemli derecede etkilemiştir. Post-yapısalcı bir düşünür olarak tanımlanan Foucault; bireyin bilincinin, dünya algısının biyolojik ya da sınıfsal faktörlere dayandığı görüşünü reddeder. Bunun yerine kendimizin ve içinde yaşadığımız dünyaya dair bakışımızın söylemler tarafından şekillendirildiğini vurgular. Foucault, Marx'a benzer şekilde, bilgi ve ideolojinin toplum içindeki güç/iktidar ilişkilerini yansıttığını söyler; ancak bunların ekonomik dinamiklerin kontrolüne bağlı olduğu görüşünü reddederek Marx'tan uzaklaşır. Foucault iktidar olgusunu, toplumun üzerine atılmış ve herkesi çevreleyen bir ağ olarak görür. Ayrıca bilginin değişik zamanlarda kitleleri kontrol etmek için bir iktidar biçimi olarak kullanıldığını belirtir. Ona göre iktidar tek bir grup ya da sınıfın tekelinde değildir, aksine iktidar herkesi kapsar. Ayrıca Foucault'un modern kurumlara özgü bir iktidar ve bilgi biçimi olarak tanımladığı **disipliner iktidar** biçimlerine benzer teknikleri; örneğin sıradan insanların özel hayatlarının gözetiminin normalleştirilmesini, yaygın medyada sıklıkla gözlemleriz. (Stevenson, 2002: 233-235; Williams, 2003-60-61).

Resim 2.5Antonio
Gramsci

Althusser'in hem ideolojiyi görece özerk olarak kabulü ve bu doğrultuda medyanın ideolojik rolünü yeniden ele alışının temeli, **Antonio Gramsci**'nin (1891-1937) görüşlerinde yatmaktadır. 5. ünite de gördüğümüz gibi Gramsci'nin özellikle hegemonya teorisi, aynı zamanda Britanya Kültürel Çalışmalar Okulunun teorik modelinin de merkezindedir. Gramsci'ye göre kültürel alan oldukça önemli bir hegemonik mücadele alanıdır. Medyanın kültürel alan, içindeki "kapsama alanı" göz önüne alınırsa kitle iletişim araçlarının hegemonik işlevinin muazzam bir düzeyde olduğu kuşku götürmez.

Stuart Hall ya da Britanya Kültürel Çalışmalar Okulu

Britanya Kültürel Çalışmalar Okulu ve okulun uzun yıllar direktörlüğünü yapan Stuart Hall (1929-), medyanın kültürel hegemonyanın oluşturulması ve sürdürülmesindeki rolüne ilişkin görüşleriyle eleştirel medya çalışmalarında oldukça önemli bir yer edinmiştir.

Resim 2.6

Stuart Hall

İngiliz kültürel çalışmalar okuluna göre iletişim, "anlamlandırma" mekanizması içinde çalışır. Bundan dolayı bu mekanizmayı çözümlmek için ideoloji, dil, anlam, temsil, iktidar olguları üzerinde durulmalıdır. **İnşacı (constructionist) dil/temsil modeli**ne dayanan bu yaklaşım, pozitivist teoride ve liberal/çoğulcu yaklaşımda var olan yansımacı dil teorisinden (ayrıca klasik Marksist yaklaşımda doğrudan olmasa da örtük olarak var olan yansıma anlayışından) çok farklıdır. İnşacı modelde dil, kendi dışında var olan anlamın şeffaf taşıyıcısı olan bir iletişim aracı değildir. Dil, düşüncüyü; düşünce de dili mümkün kılar. Anlam, dil içinde ve dil dolayısıyla inşa edilir. Dolayısıyla nesnel, saf hâlde dış dünyada duran bir toplumsal anlamdan söz edilemez. Anlam, kendine özgü doğası gereği çok anlamlıdır ve bulunduğu bağlama bağımlıdır. Örneğin "demokrasi" ya da "özgürlük"

kavramlarını düşünelim. Bu olguların tek bir anlamı olduğunu söyleyebilir miyiz? İşte anlam, sabit ve verili değil tersine oluşturulan bir şeydir ve aynı olaylara (ya da göstergelere) farklı anlamlar atfedilebilir. Bu durumda aynı olaya dair belirli bir anlamın düzenli ve sürekli olarak üretilebilmesi için bu anlamın tek ve doğal olarak gösterilmesi gerekir. Bunun için de alternatif anlamların marjinalleştirilmesi veya gayri meşrulaştırılması gerekir.

İşte medya, anlamın bu şekilde toplumsal inşası sürecinde önemli bir rol oynar. Yani medya, “gerçekliği” yalnızca yeniden üretmemekte; daha önemlisi onu tanımlamaktadır. Medyanın topluma, hayata ve dünyaya dair anlamın oluşmasında rol oynaması, onun ideolojik bir işlevi yerine getirdiğini gösterir. Hall, ideolojiyi belirli bir grubun kendi çıkarlarını/temsillerini gerçeğin dolaysız yansıması olarak temsil etme gücü olarak görür. Medya; modern toplumlarda, egemen söylemler içinde “dünyayı sınıflandırmak” gibi önemli bir ideolojik/hegemonik işlevin yerine getirilmesine hizmet eder. (Coward & Ellis, 1985: 29, 142; Hall, 1979: 208; 1997: 24; 1984:72, 90-92; Hardt, 1989: 37). Statüko içinde yer alan ve statükoyu sürdüren kurumların temsilcilerinin öznel görüşlerinin nesnel olarak temsil edilmesi, haber medyasının söylemi içinde ideolojinin işleyişinde oldukça önemlidir (Dursun, 2001: 125). Ancak söz konusu egemen bölgeyi oluşturan farklı ideolojilerin kendi aralarındaki çelişkilerinden ve daha önemlisi bu ideolojilerin birbirleriyle de hegemonya mücadelesi içinde olduklarından bu süreç karmaşık ve çelişkilidir. Yine de medya kurumları, “toplumsal gerçekliği” ayna gibi doğrudan yansıtan ya da basitçe çarpıtan bir işleve sahip olmaktan çok egemen söylemler doğrultusunda “toplumsal anlamın” (sürekli) inşasına katılmaları nedeniyle hegemonik bir işlev görürler.

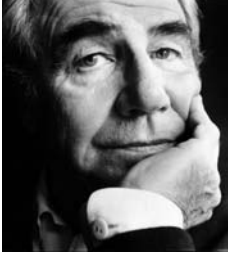
Hall’un eleştirel medya çalışmalarına önemli bir katkısı da medya metinlerinin nasıl alımlandığı; yani izleyiciler tarafından nasıl okunduğu/değerlendirildiği üzerinedir. Medya içeriklerini bir anlamda “hap gibi yutan” pasif izleyici modelinden önemli bir kopuşa yol açan makalesinde Hall, izleyicilerin potansiyel olarak üç farklı şekilde medya içeriklerini okuyabileceğini öne sürmüştür. 1. **Egemen hegemonik okuma:** Metinde oluşturulan anlamı kabul ederek okumadır. Örneğin akşam haberlerde tüm üniversite hocalarının maaşlarında bir ücret kesintisine hazır olmaları gerektiği söyleniyor ve ben buna ikna oluyorsam bunun egemen hegemonik bir okuma olduğunu söyleyebiliriz. 2. **Müzakereci okuma:** İzleyici/okuyucu bu defa metindeki anlamın bir bölümüne katılırken bir bölümüne katılmaz. Örneğe devam edersek ücret kesintisinin olabileceğini; ancak sadece bir kereye mahsus ve yüksek unvanlı ve yüksek maaşlı hocalar ile sınırlı kalması gerektiği düşünülebilir. 3. **Muhafif ya da karşıt okuma:** Metnin, metindeki anlamı tamamen karşı çıkılarak okunmasıdır. Yani eğer üniversite hocalarının ücretlerinde herhangi bir kesinti yapılmasının kabul edilemez olduğu yorumu yapılıyorsa karşıt bir okumadan söz edebiliriz (Stevenson, 2002:77-78). Şüphesiz izleyicilerin medya metinlerini nasıl okuyacakları/yorumlayacakları yaş, toplumsal cinsiyet, sınıf, etnisite, eğitim, siyasi düşünce ve (ünitenin sonundaki okuma parçasında göreceğiniz) medya eğitimi/okuryazarlığı gibi değişkenlere bağlıdır. Hall, bu tartışmanın temel referansı olan makalesinde (1980: 135) kodlamanın; yani metinde belirli anlam(lar)ın oluşturulmasının, kod açmalarını; yani okumaları sınırlandırıcı bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden çoğu metin egemen bir okumaya sahiptir ve medyanın ekonomik ve ideolojik konumu göz önüne alınırsa bu okumaların toplumdaki egemen değerleri yeniden inşa ettiğini söyleyebiliriz (Van Zoonen, 1991: 325).

Post-Modern Yaklaşım

Son dönemlerde post-modern düşünce, tüm akademik çevrelerde etkili olduğu gibi medya çalışmalarını da oldukça etkilemiştir. **Jean Baudrillard** (1929-2007),

Resim 2.7

Jean
Baudrillard

medyanın imge/gösterge ve gerçeklik arasındaki farkı silikleştirici bir rol oynadığını vurgulamıştır. Ona göre imgeler gerçekten simgeledikleri şeylerden ayrılmış, post-modern dönemde imgenin gerçeklikle hiçbir bağı kalmamıştır. Haber ve eğlence arasındaki farkın belirsizleşmesi gibi medya içeriğinde bir bulanıklık rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Diğer taraftan izleyici, bir imge/gösterge bombardımanına tutulmaktadır. Bu durum, insanların gerçekliği değil oradaki imgeyi görmesine ve hemen ardından gelen yeni imgeyle bir öncekini unutmasına neden olmaktadır. Göstergeler bir bilgisayar oyunu ya da film kadar etki ancak bırakmaktadır. Baudrillard'a göre sıradan insan, medyanın

sayısız ve anlamsız mesajı karşısında pasif bir durumdadır. Ancak bu aynı zamanda izleyiciye, mesajları reddetme ve özümsememe gücü vermektedir. Baudrillard, McLuhan'ın çalışmalarından etkilendiğini hep söylemiştir (Williams, 2003-63-64).

Marshal McLuhan (1911-1980), medya teknolojilerinin toplumların gelişiminde nasıl ve ne ölçüde rol oynadığı sorusu ile ilgilenmiştir. McLuhan'a göre "televizyonu içindeki programlara bakarak anlamaya çalışmak, 15. yüzyıl matbaasını Gutenberg'in İncil'ini okuyarak anlamaya çalışmak kadar sonuçsuzdur." İletişim teknolojileri sayesinde, insanlar ve toplumlar arasındaki zaman ve mekân engellerinin yok olmasıyla, farklılıkların ortadan kalktığı ve benzerliklerin öne çıkarıldığı küresel bir köy oluşmuştur. Farklı bir ifadeyle McLuhan'a göre elektronik medya, özellikle de televizyon, bütün dünyayı bir araya getirmiş ve dünyayı bir "küresel köy" şekline sokmuştur. McLuhan, medya ve iletişim teknolojileri ile yaşanan bu gelişmelerin olumlu olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu gelişmeler; insanların sesini duyurabildiği, daha demokratik ve eşitlikçi bir ortam hazırlamıştır. Ancak McLuhan'ın iyimserliği tartışmalıdır. McLuhan sosyal yapılara değinmediği ve teknolojik belirleyici bir bakış açısına sahip olduğu için eleştirilmiştir. Ayrıca "küresel köy"ün sakinleri arasında giderek artan eşitsizliğe dikkat çekilmektedir. Ayrıca bilgi alışverişi de karşılıklı değildir ve bilginin dağılımı da eşitsiz gerçekleşmektedir (Williams, 2003-65-66).

Feminist Yaklaşımlar

Resim 2.8

Feminist yaklaşımlar, genel olarak sosyolojide olduğu gibi, medya çalışmalarında ve medya sosyolojisi alanında da küçümsenmeyecek bir etkiye sahip oldular. Medyaya dair farklı feminist yaklaşımlar olsa da genel olarak medyada kadınların "eksik ve sorunlu" temsil edilmesi temel eleştiri noktasıdır. Medya, aynı zamanda, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini destekleyerek ataerkilliği yeniden ürettiği için eleştirilmektedir. Cinsiyetçiliğin hakim olduğu medya metinlerinde kadınlar, aynı zamanda cinsel bir obje olarak da sunulmaktadır. Kimi feminist çalışmalar, kadın sorununa yer vermeyen medya çalışmalarındaki eksiklikler ve medyadaki kadın imajının çarpıklıkları üzerinde durmuştur. Kimileri de medyadaki kadın stereotiplerinin nasıl alımlandığı üzerine yoğunlaşmıştır. Kısaca feminist yaklaşım, ataerkil hegemonyanın bugünden yarına devamında medyanın önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

2005 yılında 76 ülkede 13.000 televizyon, radyo ve gazete haberi taranarak gerçekleştirilen çok geniş kapsamlı bir araştırmanın sonuçları oldukça çarpıcıdır. Haber medyasında erkeklerin temsil oranı % 79 iken kadınların temsili sadece % 21'dir. Bütün dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınlara medya haberlerinde ancak yüzde yirmi bir gibi bir oranda yer verildiğini görüyoruz. Kadınların “kurban” olarak temsil edildikleri haberlerin oranı % 19 iken erkeklerin ise % 8'dir. Mine Gencel Bek tarafından 2006 yılında *Medya ve Toplumsal Katılım* başlığıyla Türkiye’de yapılan araştırma sonuçlarına göre de kadınlar erkeklere göre daha az temsil edilmekle beraber, bütün “ötekiler” arasında “öteki” olarak medyada en fazla temsil edilenlerdir. Bütün bu rakamlar, kadınların toplumsal olarak uğradıkları ayrımcılık ve eşitsizlerin medyada yeniden üretildiğini göstermektedir (Alankuş, 2007: 37-39).

MEDYANIN SAHİPLİK YAPISI VE ÜRETİM SÜRECİ

Medya içeriklerinin/ürünlerinin üretimi şüphesiz medya kuruluşlarının yapısı ile yakından ilişkilidir. Medya kuruluşlarının serbest piyasa koşullarında faaliyet göstermesi, büyük sermayenin mülkiyetinde olması ve medya endüstrisindeki tekelleşme eğilimi; tarihsel olarak özellikle Marksist ekonomi politik yaklaşımın yoğunlaştığı konulardır. Frankfurt Okulunun yaklaşımına paralel bir şekilde ekonomi-politik yaklaşımın ilk örneklerinde altyapı-üstyapı determinizmine oldukça sadık bir bakış açısı hakimdir. Medyanın kurumsal yapısının içinde yer aldığı kapitalist üretim tarzı tarafından belirlendiği ileri sürülür. Medya, ona sahip olanlar ve onu kontrol edenlerin sınıfsal çıkarlarını meşrulaştıran **yanlış bilinç** üretmektedir. Herman ve Chomsky (1988), “**propaganda modeli**” adını verdikleri yaklaşımlarında özel mülkiyet altındaki medya kurumlarını sınıf tahakkümünün araçları olarak nitelendirirler. Onlara göre medya, egemen seçkinlerin mülkiyetindedir ve onlar tarafından doğrudan kontrol edilmektedir. Teorisyenler, egemenlerin halkın neyi göreceğine, duyacağına ve düşüneceğine karar verme ve düzenli propaganda kampanyalarıyla kamuoyunu yönetme gücüne sahip olduklarını vurgular.

Yanlış bilinç: Hakikati gizleyen, böylece bireyin kendi gerçekliği hakkında yanlışla ya da yanıltılmasını sağlayan düşünme ve gerçekliği anlama biçimi

Mülkiyet Doğrudan Kontrol Anlamına Gelir mi?

Peki, gerçekten medyanın mülkiyetine sahip olanlar medya ve medya içerikleri üzerinde doğrudan bir kontrole de sahip midir? Marksist teorik gelenek içindeki **araçsalçı yaklaşımın** bu soruya yanıtı evettir. Medya yöneticileri ile patronlarının farklı olması, bunların birbirlerinden tamamen özerk oldukları ya da birbirlerine karşıt oldukları anlamına gelmemektedir. 70’li yıllarda bir medya patronu olan Victor Matthews’in “Editörler benimle aynı politika üzerinde anlaştıkları sürece tamamen özgürdürler.” demesi bu duruma örnektir. Kısaca bu yaklaşım medyada mülkiyet ve yönetimin doğrudan birbirine bağlı olduğunu iddia eder. Medya patronları, hangi fikirlerin kitlelere ulaştırılacağı konusunda tartışmasız söz sahibidir. Ancak eleştirel ekonomi-politik yaklaşıma göre bu tür bakış açıları, “kısmen haklı” da olsalar “sistemdeki çelişkileri gözden kaçırmazlar.” “Medya sahipleri her zaman dilediklerini yapamazlar” (Golding ve Murdock, 1991:55). Medya ürünleri/metinleri, büyük sermaye sahiplerinin çıkarlarının “basit bir yansıması” olarak görülmemelidir. Medyada bir dizi mesleki kodlar ağı içinde belirli kişisel ve toplumsal amaçlar doğrultusunda çalışan erkekler ve kadınlar vardır. Farklı bir ifadeyle medya profesyonellerinin tamamen olmasa da kısmen görece özerkliği vardır. Medyada çalışanların görece “özerkliği” ekonomi-politikçiler için temel bir ilgi konusu olup “bu özerkliğin nereye kadar uygulanabileceği”ni keşfetmek ekonomi-politikçilerin temel amaçlarıdır (Golding ve Murdock, 1991:63-67).

Kaldı ki medya ve siyasal yapı arasındaki ilişki sadece doğrudan devlet müdahalesi bağlamında temellendirilerek analiz edilemeyeceği gibi medya ve ekonomik yapı arasındaki ilişki de sadece mülkiyet/sahiplik sorunu ekseninde anlaşılamaz. Medyanın ürettiği bazı içeriklerin öne çıkması, bazı uzlaşımların ortaya çıkması gibi sorunları sorgularken üretim sürecini sadece iktidar sahiplerinin müdahaleleriyle anlamaya çalışmak, yapılaşmış üretim süreçlerini ve ardındaki toplumsal dinamikleri göz ardı etmektedir. Sadece güç/iktidar sahiplerinin kasıtlı, iradi müdahalelerinin varlığına odaklanan bakış açılarıyla yetinilmemeli ve medya metinlerine ideoloji, dil, özne ve güç/iktidar sorunlarına duyarlı bir yaklaşım içinden bakılmalıdır. (İnal, 1999:21; 1997: 137).

Yine aynı gelenek içindeki **yapısal yaklaşıma** göre ekonomik yapı, medya sahiplerinin, medya yöneticilerinin ve çalışanlarının etkinliklerini şekillendirir. Ekonomik yapının baskısı, maksimum kâr için hareket etmeyi ve bunun için daha fazla rekabeti gerektirir. Bundan dolayı bu yaklaşıma göre mülkiyet sahiplerinin niyet ve hareketleri değil medya profesyonellerine yönelik bu yapısal baskı ve sınırlamalar daha belirleyicidir (Williams, 2003:83-84).

Geleneksel liberal yaklaşım ve kültürel çalışmalar içindeki kimi modeller; medya sektöründe çalışanların iş güvencesinin olmaması, ücretsiz ya da düşük ücretle çalıştırma, sendikasılaştırma, toplu işten çıkarma ve uzun çalışma saatlerine rağmen bu sürenin fazla mesai olarak ücretlendirilmemesi gibi üretim sürecinin esas faillerinin somut sorunlarını yok saymaktadır (Erdoğan ve Alemdar, 2002:314). Türkiye örneğinde de rahatlıkla görülebileceği gibi süregelen ekonomik krizle birlikte gerçekleşen olağanüstü işsizlik ve işten çıkarma faktörünün “üretim” süreci üzerinde de oldukça olumsuz etkileri söz konusudur. Medya sektöründe binlerce çalışanın işsiz kalmış olması, işlerini kaybetmemiş olanların üretim sürecindeki görece özerklikleri üzerinde oldukça sınırlandırıcı, caydırıcı ve baskıcı etkiye ve oto-kontrol geliştirilmesine neden olabilmektedir. Kapitalist dinamikler, medyayı siyasi/ekonomik iktidara bağımlı hâle getirmektedir. Bu durum medya içeriğini etkilemekte, kamusal fayda ilkesini ortadan kaldırmakta ve alternatif/ bağımsız medyanın ortaya çıkışını zorlaştırmaktadır.

İNTERNET

“Toplumu, enformasyonun sosyal ve kültürel değeri konusunda bilgilendirmek; her alandaki hak ihlalleri ile ifade özgürlüğünün sınırlarını genişletmek üzere gerçekleştirilen düzenlemelerin uygulanışını izlemek ve haberleştirmek çok sesliliği ve kamu yönetimine katılımı artırmak için yerel medyayı desteklemeye ve güçlendirmeye devam edebilmek; insan, kadın ve çocuk haklarının medyada daha sık ve daha nitelikli bir biçimde ele alınmasını özendirmek” amacıyla faaliyet gösteren Bağımsız İletişim Ağına <http://bianet.org/bianet> adresinden ulaşabilirsiniz.

Eleştirel Ekonomi-Politik Yaklaşım ya da Medyanın Ekonomi-Politiği

Tüm dünyada neo-liberal politikaların egemen olmaya başladığı 1980’li yıllarda başlayan özelleştirme uygulamaları sonucunda bugün medya kurumlarının büyük çoğunluğu, finans ve endüstriyel sermaye alanında faaliyet gösteren büyük holdingler tarafından ele geçirilmiştir. Genel olarak bütün dünyada medyanın mülkiyet yapısının radikal olarak değiştiği bu süreç Türkiye’de de yaşanmıştır. Bugün (Mayıs-2009) Türkiye’deki bütün gazete, dergi, TV kanalı, radyo, online yayıncılık, haber ajansı ve GSM operatörleri Doğan, Çukurova, Ciner, Doğuş, Çalık, Albayrak ve Feza olmak üzere esas olarak yedi grubun elindedir.

Medyanın, ardındaki ekonomik çıkarlar ve kapitalist dinamikler ihmal edilerek analiz edilemeyeceğini vurgulayan (eleştirel) ekonomipolitik yaklaşım; işte medya endüstrilerinde görülen tekelleşme ve denetimin yoğunlaşmasına odaklanmaktadır. Peter Golding ve Graham Murdock gibi bu yaklaşımın temsilcileri; kamu sektöründeki kurumların özel girişimcilere satıldığı ya da içeriden ticarileştirildiği,

deregülasyon politikalarının ivme kazandığı ve sonuçta medyanın büyük sermayenin eline geçerek tekelleşmenin giderek artmasının üzerinde durur. Medya sektöründe alanın en büyüğü olan şirketlerin toplumsal, kültürel ve siyasal yaşam üzerinde de kontrol gücüne sahip olabilecekleri tehlikesine dikkat çekilir. Artan özelleştirme politikaları sonucunda muhalif kamusal alanın gücünün zayıflamakta olduğu artan tekelleşme eğiliminin de tek sesliliği beraberinde getirdiği vurgulanır (Murdock, 1990:6-10). Tüm kapitalist endüstrilerde olduğu gibi medya endüstrisindeki üretim de piyasa koşullarında ve kâr merkezlidir. Medya sektöründe daha çok kâr için, daha çok reklam almak, daha çok reklam almak; için de daha çok izlenme oranı ve/veya tiraja sahip olmak gerekir. Günümüzde dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de büyük bir “reklam pastası” vardır. 2008 yılında Türkiye’de reklam yatırımları ekonomik kriz nedeniyle % 2 küçülmekle birlikte 3.24 milyar TL (2.16 milyar \$) olmuştur (<http://www.marketingturkiye.com/yeni/Haberler/NewsDetailed.aspx?id=12729>).

İşte daha çok reklam geliri elde etmek için reklam verenlerin beklentilerine uygun yayın politikaları egemen olmuştur. Medya kurumları kamusal fayda ve toplumsal sorumluluk ilkelerinden sıyrılarak giderek “eğlence medyası” haline dönüşmüştür. Günümüz medyasının büyük bir kısmını oluşturan “eğlence medyası; yurttaşlık erdemlerini geliştirmekten ziyade özel zevkleri geliştirmeye hizmet etmekte, insanlara yurttaş olarak seslenmekten çok tüketici olarak seslenmeyi tercih etmekte” dir. (Golding ve Murdock, 1991:74). Artık medyada ekonomi, politika, sanat haberleri yerine daha çok şöhretlerin özel hayatları ve skandallar gibi sansasyonel ve eğlendirici içerikler sunulmaktadır. Ciddi konular ise daha fazla izlenme oranı ya da tiraj çekebilmek için magazinelleştirilmektedir. *Infotainment*, günümüz medyasının merkezî bir olgusu hâline gelmiştir.

Resim 2.9

Peter Golding
ve Graham
Murdock

Deregülasyon: Bu kavram her ne kadar “kuralların kaldırılması” demek olsa da esas olarak 1970’lerden itibaren kamu yayıncılığı tekellerinin ortadan kalkması ve özel radyo/televizyon yayıncılığının yaygınlaşması yönünde kuralların değiştirilmesi sürecini anlatmak için kullanılmaktadır.

Haber medyasındaki magazinelleşme olgusuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiyi Hakan Ergül’ün *Televizyonda Haberin Magazinelleşmesi* (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2000) adlı kitabında bulabilirsiniz.

K İ T A P

Günümüz medya dünyasında egemen olan rating/izlenme oranı mantığı ve kaygısının potansiyel tehlikeleri sizce nelerdir?

SIRA SİZDE

4

Infotainment Olgusu

Infotainment kavramı, belirli medya içeriklerini tanımlamak için İngilizce enformasyon, bilgi (*info*-rmation) ve eğlence (*enter-tainment*) sözcüklerinden 1980’li yıllarda türetilmiştir. Bilgi yarışmaları, *talk-show*lar, hobi programları, spor-magazin

programları gibi programların yanısıra yakın zamanlarda eğlence öğelerini öne çıkaran haber programları da infotainment -ve tabloidleşme- sözcükleriyle tanımlanır hale geldiler. Eleştirel ekonomi-politik yaklaşım içindeki araştırmalar; sansasyonel gazeteciliğin giderek yaygınlaşan etkilerine, medya içeriklerinde politik olanın sulandırılmasına, gerçek iddiası taşıyan programlarla eğlence programları arasındaki sınırların kalkmasına ve haberin giderek ticarileşmesi ve metalaşmasına dikkat çekmektedir. *Infotainment* ve tabloidleşmeye görece olumlu yaklaşan ve daha çok kültürel çalışmalar perspektifinden hareket eden akademisyenler ise politik olanın popülerleştirilmesiyle politikaya karşı kayıtsız kalmayı seçen izleyicilerin ilgisinin yeniden bu noktaya çekilebileceğini belirtir (Ergül, 2007: 179-183). Ekonomi-politik yaklaşıma göre ise pazar mantığının egemen ve ticari kaygıların ilk planda olduğu medya sektörü; artık soyutlama yerine görselleştirmeye, insan karmaşıklığı yerine basmakalıp yargılara vurgu yapan basitleştirilmiş, kısaltılmış, kişiselleştirilmiş, klişeleştirilmiş ve bağlamsızlaştırılmış enformasyon sağlamaktadır (Curran, 1992:157,168).

Reklamcılığın/Reklam Verenlerin Gücü, Paranın Sansürü

Medyanın en önemli gelir kaynağı olan reklamlar, medyanın finansmanında “olmazsa olmaz” bir unsur haline gelmiştir. Bu durum, satış gelirleri olan gazeteler için de geçerlidir. Özellikle çok yüksek tirajlı olmayan gazetelerin ayakta kalabilmesinin tek yolu, hedef kitlesinin reklamcılarını etkileyecek bir alım gücüne sahip olmasıdır. Reklamcılarının hedefi, herkese ulaşmak değil esas olarak satın alma gücüne sahip olan orta sınıf ve üstü kitleye ulaşmaktır. Medya, artık tüketicinin ilgisine göre değil reklamcılarının gereksinimlerine göre şekillenmektedir. Murdock’a göre reklamcılığın önemi, tüketici egemenliği fikrini tersine çevirmiştir. Vincent Mosco bu duruma “Tüketiciler pasif değil ancak üreticiler de aptal değiller.” şeklinde yorum getirmiştir. Bireyin karşı koyabilme gücü onun sosyo-ekonomik ve demografik konumuna bağlıdır. Ancak daha eğitilmiş ve bilinçli izleyiciler medyanın manipülasyonuna karşı koyabilir (Williams, 2003:89).

Ayrıca medya endüstrilerindeki kapitalistleşme, pazara girişi engellemekte ve egemen ekonomik güçlerin ayrıcalıklı bir konuma sahip olmalarına neden olmaktadır. Sorun sadece sahip oldukları birçok büyük şirketle birlikte çok sayıda medya kurumuna da sahip olan büyük sermayedarların sahip oldukları medya organları üzerinde doğrudan denetimleri değildir. Aynı zamanda medya sektöründe var olan ya da sektöre girmeye çalışan daha küçük gruplar üzerinde - yüksek maliyetli promosyon kampanyalarıyla ya da reklamcılara uygulanan indirimlerle- sahip oldukları baskı/iktidar potansiyelidir. Diğer taraftan medya kurumlarının sayısal olarak artmasının daha çok çeşitlilik ve seçenek ürettiğine dair liberal savın ihmal ettiği nokta, egemen hale gelen medya kurumlarının “çeşitliliğin” sınırlarını belirlediğidir. Medya sektörüne girebilmek için gereken oldukça yüksek maliyetlerden dolayı pazara girişte “bir sınıf süzgecinin” yerleştirildiği ve bu anlamda bir tahakküm kurulduğu belirtilebilir. Ayrıca egemen liberal perspektif, reklamcılığın ticari yayıncılık ve basın üzerindeki mali gücünün önemini görmezden gelmektedir. Reklam verenlerin reklam vermeme yoluyla medya içeriğini doğrudan etkileyebilme potansiyelleri söz konusudur ve bu potansiyel, medya sahiplerinin reklam verenlerin beklentilerine ve (ideolojik) çıkarlarına uygun yayın politikaları ve bu yönde bir otokontrol geliştirmelerine neden olabilir (Curran, 1992:147-148,155-164, Gurevitch ve Blumler, 1990:215-216).

Bir diğer önemli nokta da medya kurumları için izleyicilerin istatistiksel toplamlar olarak görülmesidir. Medyanın izleyicilere “rakamlar” olarak yönelmesi sonucu aritmetik kategorilere indirgenmiş olan izleyiciler, aşırı derecede bir örnekleştirilmekte ve bu süreçte korunmasız kalmaktadırlar. Böylelikle izleyicilerle ilgili olarak oldukça tutucu, medya endüstrilerinin kendi çıkarlarını pekiştiren ve kamusal iletişimde statükonun sürmesini sağlayan bir süreç yeniden üretilmektedir (Gurevitch ve Blumler, 1990:216).

Egemen liberal düşünceye göre serbest piyasadaki “gizli el”den dolayı medya kurumlarının yapısını son kertede belirleyen sadece izleyicilerdir. Serbest piyasa mantığının hakim olduğu sistemde medya sahipleri -eğer rekabetçi hedeflerinin tehlikeye düşmemesini istiyorlarsa- izleyicilerin isteklerini ve beklentilerini karşılamak zorundadırlar. İzleyicilerin tutumlarına yönelik böylesi bir beklenti, medyanın demokratik idealleri karşıladığı şeklinde yorumlanmaya açık olsa da eleştirel ekonomi-politik yaklaşıma göre bir dizi sistemsel nedenden dolayı bu durumun gerçekleşemediği belirtilmelidir. Medya sektöründe egemen olan tekellerin medya ürünlerindeki/içeriklerindeki çeşitliliği, izleyici seçeneklerini ve de kamusal deneyimi azaltmış olduğu açıktır. Mülkiyet yapısındaki değişim, medyanın siyasi iktidarla da ilişkisini değiştirmiştir. Medya kuruluşlarının hükümetlerle kamu adına gözetim ilişkisi, büyük ölçüde kendi maddi çıkarlarını kollama ilişkisine dönüşmüştür. Dolayısıyla üretim dinamiklerinin tüketim pratikleri üzerinde “sınırlandırıcı” bir etkiye sahip olduğuna dair vurgu, ne tüketim pratiklerinin kategorik olarak güdüp yönlendirildiği ne de tersine tüketicilerin tamamen özgür ve özerk bir konumda olduklarını ifade eder.

Ekonomi-politik yaklaşım ile kültürel çalışmalar okulu arasında önemli benzerlikler olduğu açıktır. Her iki yaklaşımda esas olarak eşitsiz güç/iktidar ilişkilerinin oluşumu ve yeniden üretimiyle ilgilidir. Bu anlamda her iki yaklaşım da kapitalist toplumların merkezî işleyişlerini genel olarak kabul eden liberal çoğulcu geleneğe oldukça mesafelidir (Golding ve Murdock, 1991:50). Bundan dolayı eleştirel bir medya çalışmasının medya metinlerinde anlamın nasıl kurulduğu ve nasıl okunduğu boyutuna odaklanan kültürel çalışmalar yaklaşımı kadar medyanın ekonomi politikasına özel olarak duyarlı bu bakış açısını da içermesi gerekir.

MEDYA VE KÜRESELLEŞME

Küresel Çağda Yaşamak: Yeni Medya Teorileri

Küresel medya ve iletişimdeki büyüme hakkındaki ilk düşüncelerin **modernleşme teorisi** ile şekillendiğini söyleyebiliriz. 1950 ve 60'larda bir grup teorisyen medyanın ekonomik ve sosyal gelişmelerdeki rolü üzerinde durmuşlardır. 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde anti-sömürgeci bir dönemin başlamasıyla, Afrika-Asya'da bulunan sömürgeler özgürlüklerini kazanma savaşlarına girmişlerdi. Akademik çalışmalarda ise bu toplumların gelişebilmesi için geleneksel yapılarından ve değerlerinden arınmaları gerektiği sonucuna varıldı. Bu noktada modern değerlerin ve yapıların taşıyıcılığını yapmak gibi önemli bir rol medyaya verildi. Ancak 1970'lerin ortalarına gelindiğinde modernleştirme düşüncesinin hakimiyeti sona erdi. Modernleşme teorisi, geri kalmış ülkelerin gelişmiş ülkelerle aynı yolu izleyerek gelişebilecekleri tezine dayanmaktaydı. Gelgelelim 1960'lar ve 70'ler bu ülkelerin ekonomik açıdan daha da gerilediği dönemler olmuştu.

Modernleştirme teorisine ilk ve önemli bir meydan okuma, Batı ve dünyanın geri kalan kısmı arasındaki ayrılığı açıklamak üzere geliştirilen **bağımlılık teorisinden** geldi. Bu teoriye göre güney ülkelerinin eski sömürgeci sahiplerine bağımlılıkları devam ettiğinden gelişmeleri mümkün değildir. Politik bağımsızlığa rağmen bu ülkelerde kolonyalizmin; yani sömürgeciliğin etkileri hâlâ devam etmektedir. Kolonyal güçler bu ülkelerden geri çekilirken arkalarında siyasal sistemlerini, dillerini, değerlerini ve yaşam tarzlarını bırakmışlardır. Bu etkiye **neo-kolonyalizm** adı da verilir. İşte medya, Latin Amerika'da süregelen neo-kolonyalizmin ebedileştirilmesi sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Eğer kolonyalizm emperyalizmin bir türü ise bu durum **kültürel emperyalizm** olarak adlandırılabilir. Medyanın bu kültürel emperyalizmde kuzeyin değerlerini güneye taşıma açısından önemi büyüktür (Williams, 2003:215-218).

Kimi eleştirmenler, yeni medya teknolojilerinin ve yeni medya formlarının gelişimini ve etkilerini bilgi/enformasyon toplumu ve küreselleşme olgularıyla açıklamaya çalışmaktadırlar. Enformasyonun/bilginin öneminin her geçen gün arttığı hepimizin malumudur. Şüphesiz bilgi, her birey için gereklidir; çünkü bilgi güçtür; ancak enformasyon/bilgi toplumunda bilgi aynı zamanda toplumun temel eksenidir. Yeni medya girişimcileri, hükümetler, kanun koyucular; bilgi toplumunun gelişimi konusunda iyimserdir. Örneğin bilgisayar yazılım devi Microsoft'un sahibi Bill Gates, bilginin gücü sayesinde eşitsizlik ve önyargılara meydan okunabileceğini iddia etmektedir. Bu bakış açısı McLuhan'ın görüşleriyle paralellik göstermektedir. Post-endüstriyel çağın bilgi toplumunda medyanın da önemli bir yeri vardır.

Kimi teorisyenlerin ise enformasyon toplumuna dair böylesi umut verici bir tablo konusunda şüpheleri vardır. Onlara göre bilginin yaşadığı bu patlama, kapitalizmin ve eşitsizliklerin devamını sağlamaktadır. Çünkü esas amaç, bilgi ve kültür ürünlerinin kamu yararına kullanılması değil her zaman maksimum kâr elde etmektir. Schiller'in ifadesiyle zengin, bilgi cennetine kavuşurken fakir, bilgi çöplüyle idare edecektir. Medya ve kültür endüstrisindeki gelişme ve bilgi toplumunun yükselişi; kültür, eğitim ve politik standartlarda yaşanan düşüşle aynı zamanda gerçekleşmiştir. Bazı eleştirmenlere göre bu durum rastlantısal değildir; zira daha çok bilgi, daha kalitesiz bilgiyi beraberinde getirmiştir. Medyanın bu süreçteki etkisi magazinleşme şeklinde açıklanmaktadır (Williams, 2003:223-227).

Medya ve Küreselleşme

Özellikle 1980'lerin başlarından itibaren yeni iletişim teknolojilerindeki radikal değişimle birlikte benzersiz gelişmeler yaşanmaktadır. Uydu, İnternet ve dijital iletişim araçları gibi yeni iletişim teknolojileri zaman ve mekân algısını değiştirmiştir. Küresel medya sayesinde artık günümüzde insanlar, fiziksel olarak yaşadıkları yere/mekâna sıkışıp kalmak zorunda değildir. Ayrıca Türkiye'nin ya da dünyanın bir ucundaki gelişmeleri takip etmek ya da oradaki insanların deneyimlerini paylaşmak için kalkıp oralara kadar gitmemiz gerekmiyor. Yeni iletişim teknolojileri bunları ayağımıza kadar getiriyor. Küresel medya içerikleri artık dünyanın istisnasız her yerinde tüketilmektedir. Yeni iletişim teknolojileri sayesinde dünya, fiziksel olarak olmasa da algısal olarak daha önce hiç olmadığı kadar küçülmüş durumdadır. Bugün milyarlarca insan, uydu ve İnternet teknolojisiyle düne kadar sahip olmadıkları bir dizi kültürel ve sosyal deneyimi yaşayabiliyor. Hangi teorisyen ne isim verirse versin küresel medya ve kültürün etkisini çok açık bir şekilde görebiliyoruz.

Resim 2.10

www.altkitap.com/kitap.asp?kitapid=48

Küreselleşme ve medya ilişkisini çalışan akademisyenler arasında önemli görüş farklılıkları vardır. 5. ünite de gördüğümüz gibi sürece sadece olumlu ya da olumsuz boyutundan bakanlar olduğu gibi sürecin her iki boyutuna da dikkat çekenler vardır. Kültürel emperyalizm tezinin savunucuları, küresel kültür ve medya devlerinin kontrolü tamamen ele geçirdiğini belirtirler. Gerçekten de günümüzde küresel medya piyasası medya ürünlerini üretilip dağıtan büyük çok uluslu şirketlerin hakimiyeti altındadır. Örneğin 1979'da dünya haberlerinin % 80'i beş büyük Batı haber ajansından gelirken 2001 yılı itibarıyla ise dünya haber akışını büyük ölçüde AP (*Associated Press*), Reuters ve AFP (*Agence France-Presse*) sağlamaktadır. Genel olarak küresel medya pazarına baktığımızda ise bugün 7 çok uluslu şirketin hakimiyetini görmekteyiz: *AOL/Time Warner*, *Disney*, *Sony*, *News Corporation*, *Viacom*, *Vivendi* ve *Bertelsmann*. Bu şirketlerin hiçbirisi pazara bir medya şirketi olarak girmemiştir; medya piyasasına girişleri ise aşağı yukarı 15 yıl öncesine dayanmaktadır. Hepsi de 2001 yılında dünyanın en büyük 300 finansal olmayan şirketler listesinde yer almaktadır (Adaklı, 2006: 38; Bilton vd, 2003: 331-332).

Kimi teorisyenler ise küreselleşmeyle Batılı kültürlerin diğer kültürlerle kaynaştığını ve Batıdan olmayan yeni örneklerin ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. Ne tamamen Batılı ya da Amerikalı ne de yerel, dünyanın her tarafından gelen etkilere açık bu tip kültürel karışımlara **melez** (*hybrid*) **kültür** denmektedir. Melez kültürlerin oluşmasında ise medya endüstrilerinin etkisi tartışmasızdır. Ayrıca yerel kültürler Batının medya teknolojilerini kullanarak kendi kimliklerini dünya çapında yaygınlaştırabilmektedir.

5. ünite de gördüğümüz gibi kültürel emperyalizm teorisi, dünyanın herhangi bir bölgesindeki otantik, geleneksel ve yerel kültürlerin özellikle ABD'nin göz alıcı ticari ya da medya ürünleri tarafından yok edilmeye çalışıldığını öne sürer. Bu tezin destekçileri, kültürel emperyalizmi çok farklı şekillerde açıklamaktadır. Örneğin Schiller'e göre medya ve medya teknolojilerinin, Amerikan'ın savaş sonrası dönemde ekonomik, politik ve askerî tahakkümünde önemli bir rolü vardır. Diğer bir deyişle Amerikan medya ürünlerinin küresel düzeyde yayılımı, Amerikan yaşam tarzı-

nın dünyanın dört bir yanına benimsetilmesini ve Amerikanın gücünün/etkisinin sürdürülmesini sağlamaktadır. Amerikanlaşma terimi, zararsız olarak görülen medya ürünlerinin -Hollywood filmleri ya da çizgi filmlerinin- izleyicileri Amerikan kültürüne adapte etmesi olarak tanımlanabilir. Amerikan medyasının egemenliği aslında sahip olduğu birtakım avantajlarla da açıklanabilir. Örneğin Amerikan TV programları daha çok izlenir; çünkü senaryoları daha karmaşıktır, oyuncular daha çekici ve tanınmış kimselerdir, daha yeni teknolojiler kullanılarak çekilmişlerdir ve yapımlar daha başarılıdır. Ancak en önemli neden, Amerikan piyasasının sahip olduğu ekonomik avantajdır. Ancak bu tez, Amerikan çizgi romanlarını okuyan ya da filmlerini izleyen insanların bunlardan doğrudan etkilendiği şeklinde anlaşılmamalıdır.

Medyanın küreselleşmesi ve küreselleşme ideolojisinin taşıyıcılığını yapması son derece önemlidir. Özellikle tüm dünyayı saran İnternet ağları ulusal sınırları bir anlamda geçersizleştirmiş, metaforik olarak ulus-devletin sınırları kalkmıştır. Başta İnternet olmak üzere küreselleşme sürecinin en önemli taşıyıcıları olarak yeni iletişim teknolojileri, ulusal sınırların aşılaraq ulus-ötesi kamusalılıkların oluşmasını mümkün kılmaktadır. Böylece ulus-devletlerin türdeş ve dışı kapalı ulusal kültürleri korumaları oldukça zorlaşmıştır. Küresel kapitalizm, sadece küresel ekonomi-politiği yapılandırmakla kalmamakta; bu süreç içinde kapitalizmin ve tüketim kültürünün değerlerini ve yaşam felsefesini taşıyan ticarileşmiş medya ürünlerinin dağıtım yoluyla küresel kültürü de belirlemektedir. Gerçekten de günümüz tüketim kültürünün ve tüketimcilik ideolojisinin yeniden üretiminde medyanın çok önemli bir rolü vardır.

DİKKAT

Günümüzde küresel bir görünüm arz eden kitle iletişim araçları, başından beri hem küreselleşme sürecinin hem de küreselleşme ideolojisinin yeniden üretiminde belirleyici bir rol oynamaktadır.

İNTERNET

Yalnızca bir iletişim/enformasyon aracı olmayan, aynı zamanda bir kültür, kimlik, siyaset ve ekonomi alanı/aracı olan İnternet; 2000'li yıllarda toplumsal, kültürel ve siyasal yaşamda kritik bir rol oynamaya başlamıştır. Tüm dünyada İnternete erişim imkânına sahip kullanıcı sayısı 1995 yılında 1 milyonken 2002 yılında yaklaşık 550 milyon olmuştur. Mart-2009 itibarıyla dünyada İnternet kullanıcı sayısı 1,5 milyarı geçmiştir. (<http://www.Internetworldstats.com/stats.htm>). 16 yıllık İnternet geçmişi olan Türkiye ise yine Mart-2009 verileriyle nüfusun % 35'ine karşılık gelen yaklaşık 26.5 milyon İnternet kullanıcısı ile Avrupa'da en çok İnternet kullanıcısı olan 7. ülke konumundadır (<http://www.Internetworldstats.com/stats4.htm#europe>).

İNTERNET

İnternette ilgili çeşitli ve en güncel istatistikler için <http://www.Internetworldstats.com/stats.htm> adresine bakabilirsiniz.

İletişim araçları, bilgisayar sistemleri ve telekomünikasyon sistemlerinin bir araya gelmesi ile ortaya çıkan İnternet, şimdiye kadar var olan iletişim ortamlarından oldukça farklı bir iletişim ortamı yaratmıştır. Televizyon, gazete gibi kitle iletişim araçları üzerinde gerçekleşen iletişim, tek yönlü olmasından dolayı merkeziyetçi bir görünüm arz eder. İnternetin başlıca özelliği ise adem-i merkeziyetçi doğasıdır. İnternet ortamında gerçekleşen iletişim, tek yönlü değil iki yönlüdür. Kullanıcı, edilgen bir konumda bulunmamakta; kullanıcının etkin olarak hareket edebilmesi mümkün olmaktadır. Ayrıca kullanıcılar, sadece alıcı/tüketici değil aynı zaman-

da yayıcı/üretici olabilmektedir. İnternet, etkileşimli doğası nedeniyle sürekli geri besleme olarak dönüşen ve yeniden şekillenen bir iletişim ortamıdır. Elektronik bir coğrafya olan İnternet aynı zamanda sosyal bir mekândır.

İnternetin ortaya çıkması geleneksel iletişim araçlarını ortadan kaldırmış mıdır?

Endüstri sonrası çağın teknolojik altyapısını oluşturan enformasyon ve iletişim teknolojilerinden en önemlisi olan İnternet, daha önceki dönemde gerçekleşmemiş yeni “kimlikleri,” yeni “ilişkileri” ve “sanal cemaatler”i gündeme getirmiş durumdadır. Yakın zamana kadar var olması için fiziki bir bedene ihtiyaç duyan kimlik(ler), artık somut bir beden olmaksızın var olabilmekte ve kamusal alana dâhil olabilmektedir. Diğer bir deyişle kişiler, gerçek kimliklerinden sıyrılarak başka kimliklere bürünebilmekte; karşısındaki ile aslında sahip olmadığı bambaşka bir kimlikle iletişim kurabilmektedir. Ayrıca İnternet ortamında yüz yüze iletişimin olmayışı katılımı önemli ölçüde artırmakta ve kolaylaştırmaktadır. Çok sayıda insan fiziksel bir yakınlık ve temas olmaksızın sanal cemaatler içerisinde kendilerine yer bulmaktadırlar. İnternet, katılımcılar arasındaki mevcut sınıfsal, etnik, ırksal, toplumsal cinsiyet ve yaşa ilişkin farklılıkları görünmez kılan bir ortam sunmaktadır. İnternetin oluşturduğu kamusal alan, çağımızın önemli teorisyenlerinden Habermas’ın ideal kamusal alan için şart koştuğu herkesin eşit katılımını bir düzeyde mümkün kılmaktadır. Ancak İnternet, on binlerce laflama (*chat*) ve tartışma grubuyla, katılımı çok kolaylaştıran; fakat bir sonuca ulaşmanın, anlaşmasının aynı kolaylıkla gerçekleşmediği bir ortamdır. Bu çerçevede, kamuoyu oluşturma işlevinin İnternet ortamında da çok geçerli olmadığı belirtilebilir.

Diğer taraftan sanal cemaatler, gerçek yaşamdaki ve toplumsal ilişkilerdeki kimi tehlikeli ya da istenmeyen durumlardan korunma imkânı verir. Böylelikle alternatif ilişki ve toplumsallaşma imkânları sunar. Şüphesiz bu yeni ve alternatif ortamı benimseyenler için içe kapanma ve dışarıdaki gerçek yaşamı yok sayma tehlikesi de söz konusudur. Yine de sanal cemaatleri çekici kılan unsurlardan biri, modern toplumsal hayatın getirdiği tüm “maske”leri, başka maskeler takma pahasına, bir tarafa bırakmayı kolaylaştırmasıdır. Anonim bir karaktere sahip olan sanal cemaatlerde insanlar bir takma ad (*nickname*) arkasına gizlenebilirler. Toplumsal kontrol mekanizmalarının işlemediği bu ortamlarda “üst ben”den gelen toplumsal baskıları bir tarafa bırakarak “ben”lerini serbest bırakmanın verdiği hazı ve keyfi yaşayabilirler. Gerçek yaşamlarında/ilişkilerinde çekingen ve içe dönük olanların sanal cemaatler içinde daha rahat hareketleri belirtilmektedir. Ayrıca “takma ad” arkasında inşa edilen yeni kimlikle insanlar, birer fantezi olarak içlerinde yaşadıkları birçok duyguyu kolayca ifade edebilmekte ve bir tür rahatlamayı yaşamaktadırlar. Peki, bu şekilde gerçekleşen yeni ilişki ve aidiyet biçimleri gerçek yaşamdaki gerçek ilişkilere alternatif midir? Sanal sohbetler ve ilişkilerin yüz yüze ilişkilerin yerini alma tehlikesi söz konusu mudur? Bu sorulara şimdilik olumlu yanıt vererek karamsar bir tablo oluşturmak zordur. Zira yapılan araştırmalar birçok insanın sohbet odalarını yüz yüze ilişkiye girmek ve fiziksel olarak bir arada olmak istedikleriyle tanışma yeri olarak gördüklerini göstermektedir.

Sanal cemaatlere daha olumsuz yaklaşımlara göre ise sanal cemaatler, “sahte cemaatler”dir. Mekânsal yakınlığın olmadığı, samimiyetten uzak olan ve yeterince güven telkin edemeyen sanal cemaat ilişkilerinin yaygınlaşması, insanların gerçek yaşamdaki “gerçek” ilişkilerini zedelemekte ve yoksullaştırmaktadır. İnternet, güçlü toplumsal bağlar yaratma ve sürdürme konusunda fiziksel yakınlığın ve yüz yüze

ilişkinin önemini azaltmaktadır. Ayrıca sanal cemaatler, insanların son derece değerli olan zamanını ailelerinden ve diğer yakın çevrelerinden çalmaktadır. Belirsiz ve değişken ilişkilerin belirleyici olduğu bu siber âlemde samimilik ve güvenilirlik son derece az olduğundan “yabancılaşma”yı artırıcı bir boyutu söz konusudur.

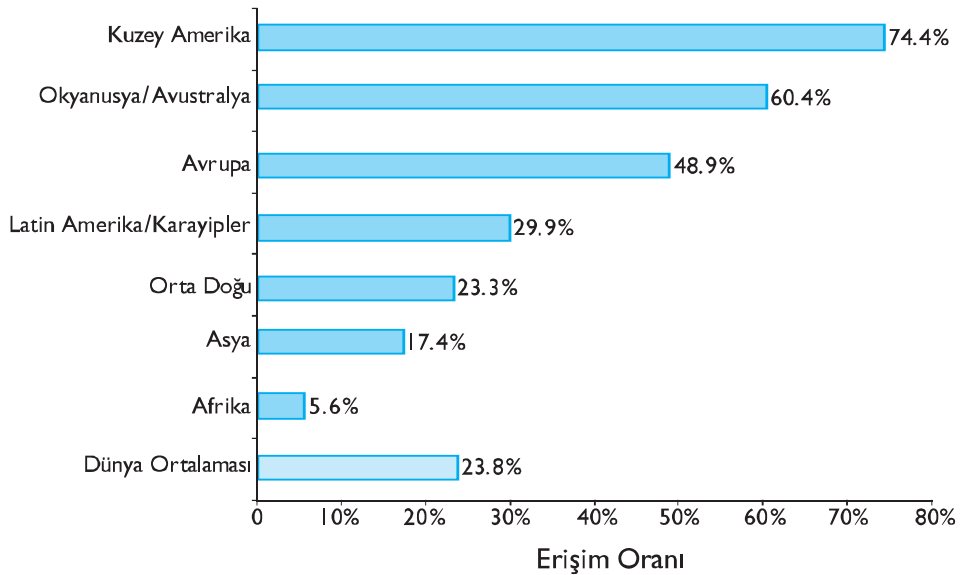
İnternette coğrafi mesafeler, sınırlar ve uzaklıklar ortadan kalkmış, ulus-devletin önemi ve etkisi silinmiştir. Hem ulus ötesi hem de uluslararası bir bağlam yaratan İnternet, küreselleşme sürecinin ivme kazanmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Küresel İnternet uzamının bir üyesi olma durumuna işaret eden **nettaşlık** kavramı gündeme gelmiştir. Aynı ağı paylaşan insanlar zaman, mekân ve ulus-devlet kısıtlamalarının var olmadığı bir üst kimlik/kültür oluşturabilmektedir. Bu doğrultuda İnternetin tarihsel birey-devlet ilişkilerini de önemli ölçüde değiştirme potansiyeli söz konusudur. İnternetteki iletişimin gözetlenmesinin zor oluşu, her türlü enformasyonu sonsuz yayma ve kullanma imkânları yaratması kayda değerdir. İnternet kadar açık ve şeffaf olan bir başka iletişim aracı şimdilik söz konusu değildir. İnternet, siyasetle ilgili enformasyona ulaşma imkânlarını artırmakta ve yurttaşlara demokratik siyasi katılım ve temsille ilgili yeni imkânlar sunmaktadır. (Gökalp, 2007; Bozkurt, 2000; Uğur ve Bilici, 1998; Subaşı, 2005).

Küreselleşme süreciyle artan gelir dağılımı eşitsizliğiyle birlikte hem bölgeler ve ülkeler arasında hem de tek bir ülke içinde İnternet gibi yeni iletişim araçlarından faydalanmada da eşitsizlikler ortaya çıkmıştır. Kişi başına düşen gelirin yüksek olduğu 1. dünya ülkelerinde toplumun büyük çoğunluğu, kişi başı gelirin düşük olduğu 2. ve 3. dünya ülkelerinde ise küçük bir azınlık İnternet erişimine sahiptir. İnternete erişim için gereken kişisel bir bilgisayar, bu bilgisayarı ağa bağlayacak bir telefon hattı ve modem aracı ile bağlantı ücretini karşılayamayan henüz milyarlarca insan söz konusudur.

Tablo 2.1

Kaynakça: İnternet
Word Stats-www.
Internetworldstats.
htm

Coğrafi Bölgelere Göre İnternet Erişim Oranları (Mart, 2009)

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Mart 2009 verileriyle Kuzey Amerika kıtasında yaşayan her yüz kişiden 74'ü, Avrupa'da yaşayan her yüz kişiden 49'u İnternet erişimine sahipken Orta Doğu'da yaşayanların % 23.3'ü, Asya'da yaşayanların ise % 17.4'ü ve Afrika'da yaşayanların ise sadece % 5.6'sı internet imkânına sahiptir. Ekonomik olarak İnternete erişim imkânı olan insanlar farklı enformasyona ve bilgiye erişme imkânına ya da şansına sahip olurken İnternet erişimi olmayan düşük gelirli veya yoksul insanlar bilgi ve enformasyon yoksulu olmaya da devam etmektedir. Başta İnternet olmak üzere dijital ortama erişim ve faydalanmada dünyadaki insanlar arasında oluşan bu uçurum literatürde **dijital bölünme** (*digital division*) olarak adlandırılmaktadır. İnternetin bilginin ve enformasyonun demokratikleşmesinde önemli bir rol oynayabilmesi için İnternete erişimde gereken asgari donanımın ucuzlaması ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerin giderilerek geniş halk kesimlerinin satın alma gücünün yükselmesi gerekmektedir. Yoksa İnternetin özgürleştirici boyutu ya da demokratik kullanımı, ona ulaşabilecek nüfus ile sınırlı kalacak, bu da sınıfsal tabakalaşmayı yeniden üretecektir.

Özet

Günümüz dünyasının en önemli toplumsal kurumlarından biri olan medyanın ne olduğunu tanımlamak.

Medya kelimesi; İngilizcede araç, orta, ortam, aracı anlamlarına gelen *medium* (Latince *medius*) kelimesinin çoğuludur. Bu sözcüğün karşılığı olarak düne kadar kitle iletişim araçları kavramı kullanılmıştır. Günümüzde ise medya sözcüğü çok daha yaygın bir kullanım alanı kazanmıştır. Kitle iletişim araçları ya da medya dediğimizde kitaplar, gazeteler, dergiler, broşürler, *billboard*lar, telefon, cep telefonu, VCD, DVD, radyo, sinema, televizyon, İnternet gibi iletişim araçları söz konusudur. Medya dediğimizde medyanın hitap ettiği/ulaştığı kitle; yani izleyiciler, hitap ederken aktardığı içerik ve de bu içeriği üreten/oluşturan bir kurumsal yapıdan söz ediyoruz.

Medya araştırmalarının tarihsel olarak nasıl dönemselleştirildiği ve bu araştırmaların ortaya çıktığı dönemde kitle iletişim araçlarının nasıl kavramsallaştırıldığını açıklamak.

Bilimsel araştırmanın bir uzmanlık alanı olarak kitle iletişim veya medya araştırmaları yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Kitle iletişim araştırmalarının ortaya çıkışından bu yana genel olarak üç dönem saptanabilir: Yirminci yüzyıl başından 1940'a kadar iki büyük dünya savaşı yılları arasındaki ilk dönem; 1940-60'lı yılları kapsayan ikinci dönem ve 1960'ların sonundan günümüze dek süregelen üçüncü dönem. Medya araştırmalarının ortaya çıktığı ilk dönemde, "kitle toplumu" paradigmasının kötümserliğinin doğrudan etkisiyle medyanın çok güçlü ve ikna edici olduğuna dair bir görüş egemen olmuştur. Kitle iletişim araçlarının çok güçlü propaganda kurumları olduğu ve insanların bir anlamda beynini yıkadığı düşünülmüştür.

Medyaya ilişkin işlevselci ve liberal/çoğulcu yaklaşımları değerlendirmek.

Kitle iletişiminin işlevselci analizi, medyanın sosyal düzen ve yapının korunmasındaki rolü üzerine yoğunlaşmıştır. Onun siyasal manifestosu olarak görülebilecek çoğulculuk, medyanın rolünü istikrarlı bir toplumu koruyacak değerlerin aktarılması olarak görmüştür. Çoğulculuk, medyanın toplumdaki farklı gruplarının kendilerini duyurabilmesi için gerekli olduğunu söylerken işlevselcilik, medyanın demokrasinin ortak değerlerini insanlara özümseterek bir görüş birliği sağlama-daki rolüne dikkat çeker. Liberal/çoğulcu kitle iletişim paradigması, günümüzde de medya kurumlarının temel felsefesini belirliyor olması nedeniyle oldukça önemlidir.

Çağdaş eleştirel yaklaşımların medyayı nasıl ele aldığını analiz etmek.

Birbirlerinden önemli farklılıklar içerseler de genel olarak çağdaş eleştirel yaklaşımlar medyayı, her ne kadar kimi düşünceler ve çıkarlar diğerlerinden çok daha güçlü olsa da, farklı düşünce ve çıkarların rekabet ettiği mücadele alanı olarak değerlendirir. Medyaya dair ekonomik determinist bir yorumdan uzaklaşarak medyanın yine de belirli/egemen görüşleri nasıl yeniden ürettiği sorusuna odaklanırlar. Tartışmaların ve görüş farklılıklarının nedeni ise medyanın bunu nasıl ve ne kadar gerçekleştirdiği üzerinedir. Medya, modern toplumlarda egemen söylemler içinde "dünyayı sınıflandırmak" gibi önemli bir ideolojik/hegemonik işlevin yerine getirilmesine hizmet eder.

Medyanın ekonomi-politik yapısını ve üretim sürecini açıklamak.

Neo-liberal politikaların egemen olmaya başladığı 1980'li yıllarda başlayan özelleştirme uygulamaları sonucunda bugün dünyanın büyük bir bölümünde medya kurumları, finans ve endüstriyel sermaye alanında faaliyet gösteren büyük holdingler tarafından ele geçirilmiştir. Medya endüstrilerinde görülen tekelleşme ve denetimin yoğunlaşmasına odaklanan eleştirel ekonomi-politik yaklaşım, medyanın ardındaki ekonomik çıkarlar ve kapitalist dinamikler ihmal edilerek analiz edilemeyeceğini vurgular. Tüm kapitalist endüstrilerde olduğu gibi medya endüstrisindeki üretim de kâr merkezlidir. Günümüzde dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de büyük bir "reklam pastası" vardır. Daha çok kâr için, daha çok reklam almak, daha çok reklam almak için de daha çok izlenme oranı ve/veya tiraj gerekir. Daha çok reklam geliri elde etmek için reklam verenlerin beklentilerine uygun yayın politikaları egemen olmuştur. Medya kurumları kamusal fayda ve toplumsal sorumluluk ilkelere sınırlanarak giderek "eğlence medyası" haline dönüşmüştür.

Günümüzde toplumsal/kültürel değişmeyi anlamada anahtar olan küreselleşme sürecinde medyanın rolünü ve medya dünyasında küreselleşmenin nasıl gerçekleştiğini değerlendirmek.

Günümüzde küresel bir görünüm arz eden kitle iletişim araçları, başından beri hem küreselleşme sürecinin hem de küreselleşme ideolojisinin yeniden üretiminde belirleyici bir rol oynamaktadır. 1980'lerin başlarından itibaren yeni iletişim teknolojilerindeki radikal değişimle birlikte benzersiz gelişmeler yaşanmaktadır. Uydu, İnternet ve dijital iletişim araçları gibi yeni iletişim teknolojileri zaman ve mekân algısını değiştirmiştir. Yeni iletişim teknolojileri sayesinde dünya, fiziksel olarak olmasa da algısal olarak daha önce hiç olmadığı kadar küçülmüş durumdadır. Bugün milyarlarca insan uydu ve İnternet teknolojisiyle düne kadar sahip olmadıkları bir dizi kültürel ve sosyal deneyimi yaşayabiliyor. Küresel kapitalizm, kapitalizminin ve tüketim kültürünün değerlerini ve yaşam felsefesini taşıyan ticarileşmiş medya ürünlerinin dağıtım yoluyla küresel kültürü de belirlemektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi kitle iletişim araştırmalarının ortaya çıktığı **ilk** dönemin önemli isimlerinden biridir?

- a. Paul Lazarsfeld
- b. Elihu Katz
- c. Harold Laswell
- d. Robert Metron
- e. James Curran

2. Kitle iletişim araştırmalarının **ikinci** dönemine damgasını vuran yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Sınırlı etkiler yaklaşımı
- b. Güçlü etkiler yaklaşımı
- c. Kullanımlar-doyumlar yaklaşımı
- d. Propaganda analizi
- e. Hipodermik şırınga modeli

3.-Aşağıdakilerden hangisi işlevselci yaklaşımın önemli isimlerinden biridir?

- a. Harold Laswell
- b. Robert Merton
- c. Stuart Hall
- d. Raymond Williams
- e. Noam Chomsky

4. Medya kurumlarının profesyonel meslek ilkelerini belirlemekte olan yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Muhafazakar
- b. Liberal/çoğulcu
- c. Postmodern
- d. Marksist
- e. İşlevselci

5. Medyanın bir ideolojiyi insanlara kabul ettirmede göstergelerin, simgelerin ve mitlerin kullanımının büyük bir önemi olduğunu belirten teorsiyen aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Umberto Eco
- b. Jacques Derrida
- c. Roland Barthes
- d. Michael Foucault
- e. Elihu Katz

6. Eleştirel medya çalışmalarının kullandığı Gramsci'nin teorisi aşağıdakilerden hangisidir?

- a. İdeoloji
- b. Hegemonya
- c. Alımlama
- d. Determinizm
- e. Epistemoloji

7. Marks'a göre hakikati gizleyerek bireyin kendi gerçekliği hakkında yanıltma ya da yanıltılmasını sağlayan düşünme ve gerçekliği anlama biçimine ne ad verilir?

- a. Mistifikasyon
- b. Manipülasyon
- c. Hipodermik şırınga
- d. Yanlış bilinçlilik
- e. Mit

8. Aşağıdakilerden hangisi ekonomi-politik yaklaşımın önemli isimlerinden biridir?

- a. Peter Golding
- b. Harold Laswell
- c. Stuart Hall
- d. Raymond Williams
- e. John Fiske

9. Az gelişmiş ülkeler için modern değerlerin ve yapıların taşıyıcılığını yapma rolünü medyaya vermiş olan teori aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Bağımlılık
- b. Neo-kolonyalizm
- c. Postmodernizm
- d. Emperyalizm
- e. Modernleşme

10. Aşağıdakilerden hangisi yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinden biridir?

- a. Gazete
- b. Radyo
- c. İnternet
- d. Televizyon
- e. Dergi

Yaşamın İçinden

“

Can Dünder

...

TV ekranları, kan ve şiddete boğulmuş bilim kurgu ve korku filmleri, karate klasikleri, şiddet yüklü çizgi filmler, vahşi video kliplerle dolup taşsa da bu şiddet gösterisinin asıl can alıcı bölümü hiç kuşkusuz haberler ve haber programları... Televizyon haberleri, şiddetin en vahşisinin at oynattığı bir dehşet gösterisine dönüştü. İzleyiciler, şiddet dolu haberleri peş peşe izledikçe bir “anormal olaylar dünyası”nda yaşadıkları fikrine sapsanmaya başladılar...

Giderek şiddet, haberlerden taşı ve Amerikan patentli “Reality Show”larda gösteriye dönüştü. Gazetelerin 3. sayfalarında görmeye alıştığımız türden bol kanlı polis adliye haberleri, görsel efektler ve gerilim müziğiyle sonlandırılarak servise kondu. Kameraların ulaşmadığı noktada felaket tacirleri, “canlandırma” adı altında dramalar çekerek gerçeğe kurgunun iç içe geçmesini ve gerçek vahşetin keyifle izlenen bir filme dönüşmesini sağladılar. Seyirci oranını artırmanın yolunun şiddetin dozajını arttırmaktan geçtiğini keşfeden “gerçeğin şovcuları,” giderek sıradan insanın trajedilerinden, göz yaşartıcı dramalar yarattılar ve haberle duygu sömürmenin getirisini fark ettiler. Ancak elleri üst gelir gruplarına ya da iktidara ulaşmadığından kendilerine konu olarak hep fakir fukarayı seçtiler. Bu da, fakirlerin kötülüklerin kaynağı olduğu gibi tehlikeli bir yanılsamayı beraberinde getirdi.

Şiddet haberlerinin gördüğü ilgi ve “iyi haberi haberdan saymayan” anlayış haber spikerlerini giderek bir felaket tellalına dönüştürdü. Üstelik haber bültenleri, bunca felaketi, birbirinden bağımsız ve çözümü imkânsız karabasanlar olarak verdiğinden, korunmasız seyirci, dünyayı, şiddetin kucağında hızla felakete giden bir gezegen olarak algılamaya başladı. Seyirci tepkilerini gözlediğimizde bu algılamının iki tür davranışa yol açtığını görüyoruz: İlki tehlikeli bir umutsuzluk dalgasıdır. Bilinçli bir gözlemlerle tüm bu felaket haberlerinin aslında sistemin özünden kaynaklanan ve başka bir sistem içinde çaresi bulunabilir sorunlar olduğunu algılayabilecek seyirci, şiddet haberleriyle körleştirildiğinde derin bir çıkmaza saplanmakta ve “Zaten her şey kötüye gidiyor. Çare de görünmüyor” yığınlığı içinde bu gidişe dur diyebilecek bir üst otorite arayışına girmektedir. Faşizmin en sevdiği iklim, bu arayış ortamıdır. İkinci tepki de en az ilki kadar tehlikelidir. *Apati*. Yani du-

yarsızlık. Her gün ekrandan oturma odalarına sıçrayan kanın bunalttığı seyirci zamanla bu şiddet gösterisine alışmakta ve beyni patlamış cesetleri izlerken bile kadavra başındaki bir tıp öğrencisi kadar soğukkanlı olabilmektedir. Bu kanıksama zamanla bir adım öteye sıçrayıp, “daha fazla şiddet” çağrısına da dönüşebilmektedir... Televizyon kameraları da seyirciye “daha fazlasını” sunabilmek yarışında giderek, kan revan içindeki cesetlerin yaralarını sergilemeye ve ölümlerin üzerindeki örtüyü açmaya çalışır olmuşlardır. Böylece şiddetin yanıltılması başlı başına bir şiddete dönüşmüştür. İşte televizyondan kaynaklanan şiddet budur ve bence medyada asıl yok etmemiz gereken de, bu şiddettir.

Sonuç

Şiddet aleyhtarı kampanyanın bir tehlikesi... haberleri şiddetten arındırılmı derken, şiddeti besleyen siyasal, ekonomik, kültürel etkenlerin ve gündeme ilişkin bazı gerçeklerin halkın gözünden gizlenme tehlikesidir... Şiddet, yaşamın içinde böylesine yoğun oldukça elbette, bir ayna işlevi gören televizyon haberlerinde de olacaktır. Asıl ve öncelikle savaşılmaması gereken şey; şiddeti, gündelik yaşamımızdan, aileden, okuldan, karakollardan, kışlalardan kazımdır (Dünder, 1996: 387-388).

”

Okuma Parçası

Neden Medya Okuryazarlığı Dersi?

...

Kitle iletişim araçlarının gelişimine paralel olarak iletişim kanallarının çeşitliliğinin artması, bir yandan içerik doldurma sorununu beraberinde getirirken, diğer taraftan bu “bilgi” ve “enformasyon” bolluğunda “doğru bilgi”ye nasıl ulaşılabileceğine ilişkin sorunsal da ortaya çıkarmıştır. İletişim kanallarındaki niceliksel artışın, aynı oranda niteliğe yansımaması, yukarıda tanımlanan sorunu tetikleyen önemli unsurlardan biri olarak görülmektedir. Elektronik medyanın teknolojiden aldığı destekle kullanıma sunduğu kanalların çeşitliliği, çocuklardan yetişkinlere kadar her kesimi kendine çeken bir cazibe merkezi oluşturmaktadır. Bu yoğun enformasyon altında, özellikle çocuklar, sunulan malzemeyi seçme şansı olmadan ve bilinçsizce doğrudan almakta ve o oranda da etkilenmektedirler.

Kitle iletişim araçlarının kolay ulaşılabilirliği, bireyden topluma kadar her alanda etkili olabilen çeşitli yayınların evimizin içine kadar gelerek, sadece yetişkinlerin değil, çocukların da etkiye açık birer alıcı durumuna düşmelerine neden olmaktadır. Bugün tartışmasız en etkili kitle iletişim aracı olan televizyonun, kişilerin sosyal yaşamlarının neredeyse “olmazsa olmaz”ı hâline geldiği de çok açıktır. Ülkemizde 90’lı yıllardan bu yana özel televizyon yayıncılığına geçiş ve televizyon programlarındaki görece çeşitlilik, ülkemiz insanının ekrana daha bağımlı hâle gelmesine yol açmıştır. Yapılan bilimsel araştırmalarda, Türkiye’deki televizyon izlenme oranının günde ortalama 4-5 saat olduğu görülmektedir. Bir kişi yılın %19’unu televizyon izleyerek geçirmektedir...

Çocukların televizyon karşısında etkiye en açık, en hassas grubu oluşturduğu bir gerçektir. Çocuklar için, televizyon mesajlarına bu kadar açık olmanın diğer büyük bir tehlikesi de gerçeklik ile kurguyu ayırt edecek bir yaşta ve donanımda olmadıklarından dolayı, gördükleri her şeyi gerçeklik olarak algılayıp olabilirliğine inanmalarıdır. Bilimsel araştırmaların düzenli olarak 2-2,5 yaşında televizyon izlemeye başladıklarını ifade ettikleri çocuklar için, bunun ne kadar vahim bir durum olduğu da ortadadır. Yapılan bazı araştırmalar ülkemizde çocukların televizyon izleme konusunda oldukça özgür olduklarını ortaya koymaktadır. 6-17 yaşları arasındaki çocuk ve gençler günde ortalama 3-4 saat televizyon izlemektedirler. Yine aynı yaş grubundaki çocuk ve gençlerin okul dışındaki birinci etkinliği televizyon izlemektir. Çocukların, yılın yaklaşık olarak 900 saatini okulda,

1500 saatini ise ekran karşısında geçirdiği düşünüldüğünde durumun ciddiyeti daha da anlaşılacaktır. Ülkemizdeki çocukların %82’si televizyon izleme, istediği programı seçme ve istediği kadar ekran başında kalma kararlarını kendilerinin verdiğini söylemektedirler. Başka bir ifade ile söylersek televizyonun yoğun etkisinin en hassas alıcısı durumundaki çocukların maalesef %82’lik gibi büyük bir kısmı bu etkinliği, zamanını ve süresini kendileri tayin etmektedirler...

TÜİK’in verilerine göre 2000 yılı genel sayımında ülkemizin nüfusu 67.800.000, 35 yaş üstü toplam nüfus ise 17.600.000’dir. Bu nüfusun %70’i (12.300.000) ilkökul, % 9’u (1.555.000) ortaokul, % 11’i (2.050.000) lise ve % 10’u (1.720.000) yüksek okul mezunudur. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere eğitim seviyesi bu kadar düşük ebeveynlerin, çocuklarını medyanın manipüle edici etkisinden korumaları mümkün değildir. Bütün bu araştırmalar ve bunlar üzerinde yapılan değerlendirmeler; görsel, işitsel ve yazılı medya karşısında savunmasız bir alıcı durumunda bulunan çocukların, ilköğretimden başlayarak medya karşısında bilinçlendirilmelerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Böylelikle öğrenci; medya karşısında pasif bir alıcı olmak yerine, medyayı okuyabilecek, medyanın dilini çözebilecek bilinç düzeyine ulaşarak iletişim olgusunda aktif bir birey olarak yer alabilecektir. Batı’da son 30 yıldır ilkokullar için Medya Okuryazarlığı dersinin zorunlu olup olmaması gerektiği tartışılmış ve tartışılmaktadır. Bu ülkelerin bazılarında tıpkı Matematik, Fen Bilgisi ya da Dil Bilgisi gibi Medya Okuryazarlığı dersi de diğer dersler arasında yerini almıştır... Televizyon karşısında en hassas ve etkiye en açık grubu oluşturan çocukların ekranda izlediklerini, “gerçeklik” ve “kurgu” bakımından ayırt etme becerisini de kazanacakları Medya Okuryazarlığı dersinde, medyanın olayları ve olguları nasıl ve neden belli yönleriyle yansıttığı çocuklara anlatılacak ve insanımız ilköğretim çağından başlayarak medyaya eleştirel bakabilen, bilinçli alıcılar olarak yetiştirilecektir.

Kaynak:<http://www.medyakuryazarligi.org.tr/neden.html>

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise “Medya Teorisi: Kısa Bir Tarihçe” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise “Sınırlı Etkiler Yaklaşımı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise “İşlevselcilik “ konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise “Çoğulcu Yaklaşım” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise “Çağdaş Eleştirel Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise “Çağdaş Eleştirel Yaklaşımlar” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise “Marksizm” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise “Eleştirel Ekonomi-Politik Yaklaşım ya da Medyanın Ekonomi-Politiki” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise “Medya ve Küreselleşme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10.c	Yanıtınız yanlış ise “İnternet” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Günümüzde toplumsal iletişim büyük ölçüde bu amaçla geliştirilmiş ileri teknoloji ürünü gazete, radyo, televizyon, İnternet vb. araçlarla gerçekleştirilmektedir. Bu çok geniş ölçekli iletişim sürecine tarihsel olarak kitle iletişimi, bu araçlara da kitle iletişim araçları adı verilmektedir. 1980’ler sonrasında ise genel olarak bu araçlara medya, bu iletişimin oluşturduğu toplumsal kurum da medya kurumu olarak anılmaya başlanmıştır.

Sıra Sizde 2

Kitlelerin çok güçlü olduğu kabul edilen medya tarafından kolayca manipüle edildiği görüşündeki kitle toplumu paradigması, ilk dönem medya teorisi üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. İkinci döneme damgasını vuran “sınırlı etkiler” yaklaşımının gerisinde ise medyanın çok güçlü olduğu sonucunun dayanağı olan kitle toplumu tezinin terk edilmesi yatmaktadır. Batı ülkelerinin çoğunda sosyo-ekonomik olarak istikrarın sağlandığı ve refah devletinin yükseldiği bu dönemde içinde yaşanılan toplumun “kitle toplumu” olarak değil “çoğulcu” toplum olarak görülmesi çok etkili olmuştur.

Sıra Sizde 3

İnal’ın (1999) özetlediği gibi medyanın siyasal sistemin dışında duran bir kurum olmadığını, gerek yazılı gerekse görsel medyanın yaptığı yayınlarla ve gündeme getirdikleri konularla güncel siyasetin içinde olduğunu söyleyebiliriz. Bugün medyasız bir siyasal süreç düşünülemez. Tüm siyasal sistem medyaya bağımlı bir konumdadır ve siyasal kararları alanların meşruiyeti için medyanın dolayımına gereksinimleri vardır. Bundan dolayı medyayı siyasetten özerk bir kuvvet olarak görmek yerine onu siyasal yapılaşma içinde görmek gerekir.

Sıra Sizde 4

Başta ekonomi-politik yaklaşım içinde olanlar olmak üzere genel olarak eleştirel medya teorsiyenleri, günümüz medya dünyasında egemen olan *rating*/izlenme oranı mantığı ve kaygısının toplumsal/kültürel yaşam ve demokrasi için tehlike oluşturduğu görüşündedir. İzlenme oranı mantığının egemen olması, yayınların yurttaşlık erdemlerini geliştirmekten ziyade yüksek rating alacak programların çoğalmasına neden olmaktadır. Böylece hem çeşitlilik ve nitelik azalmakta hem de bir örnek yayınlar çoğalmaktadır. Medya kurumları insanlara yurttaş olarak seslenmekten çok (potansiyel) tüketiciler olarak seslenmektedir.

Sıra Sizde 5

İnternetin ortaya çıkması, geleneksel iletişim araçlarını ortadan kaldırmamıştır. Örneğin televizyon ortadan kalkmadığı gibi bugün çok daha fazla TV kanalı mevcuttur. Gazete örneğini ele alacak olursak gazete okurlarının büyük çoğunluğu gazete satın alarak gazete okumaya devam etmektedir. Ancak diğer taraftan Türkiye’de ve dünyada neredeyse tüm gazetelerin ve televizyonların artık İnternet siteleri de mevcuttur. Okuyucuların bir bölümü de gazeteleri e-gazete olarak web sitelerinden takip etmektedir. Şüphesiz gazetelerin İnternet siteleri gün içerisinde belli aralıklarla güncellenmekte, bu da okuyucuların son gelişmelerden anında haberdar olmalarını sağlamaktadır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Adaklı, G. (2006). **Türkiye’de Medya Endüstrisi. Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri**, Ankara: Ütopya Yayınevi
- Alankuş, S. (Der.) (2003). **Medya ve Toplum**, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları
- Alankuş, S. (2007). “Önsöz: Neden Kadın Odaklı Habercilik,” S. Alankuş (Der.) **Kadın Odaklı Habercilik** (İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları), s. 25-66.
- Bilton, T. ve diğerleri (2003). **Sosyoloji**, Çeviri Editörü. K. İnal, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2008.
- Bozkurt, V. (2000). “Gözetim Toplumu ve İnternet”, <http://inet-tr.org.tr/inetconf5/tammetin/>
- Curran, J., Gurevitch, M., Woollacott, J. (1982). “İletişim Araçları Üzerine Bir Çalışma: Kuramsal Yaklaşımlar,” (Çev., M. Özbek), **İLEF Yıllık**, 1993, s. 228-253.
- Curran, J. (1990). “Kitle İletişim Araştırmasında Yeni Revizyonizm: Bir Yeniden Değerlendirme Çabası,” M. Küçük (der.) **Medya, İktidar, İdeoloji** Ankara: Ark, s. 329-356.
- Curran, J. (1992). “Medya ve Demokrasi: Yeniden Değer Bıçme,” S. İrvan (der.) **Medya, Kültür, Siyaset**, Ankara: Ark yayınevi, 1997 S., 139-197.
- Dursun, Ç. (2001). **TV Haberlerinde İdeoloji**. Ankara: İmge yayınevi.
- Dündar, C. (1996). “Televizyon ve Şiddet,” **Cogito**, Sayı:6-7, s.385-389.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2002) **Öteki Kuram. Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirilmesi**, Ankara: Erk yayıncılık.
- Ergül, H. (2007). “Sınırlar Kaybolurken: Haberde Magazinleşme, Melezleşme ve Infotainment Fenomeni,” B. Arık & M. Şeker (Der.) **Bir Sorun Olarak Gazetecilik**, Konya: Tablet, s.177-213.
- Fejes, F. (1985). “Eleştirel Kitle İletişim Araştırması ve Medya Etkileri,” M. Küçük (der.) **Medya, İktidar, İdeoloji**, Ankara: Ark yayınevi, 1994, s. 251-269.
- Golding, P. ve Murdock, G. (1991). “Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik,” S. İrvan (der.) **Medya, Kültür, Siyaset**, Ankara: Ark yayınevi, 1997, s. 49-78.
- Gurevitch, M. ve Blumler, J. (1990). “Siyasal İletişim Sistemleri ve Demokratik Değerler,” S. İrvan (der.) **Medya, Kültür, Siyaset**, Ankara: Ark yayınevi, 1997, s. 199-219.
- Gökalp, E. (2004). **Türkiye’de Spor Basını ve Milliyetçilik Söylemi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.
- Gökalp, E. (2007). “Sihirli Fareyle Uzaklara: İnternet,” **Toplum ve İletişim**, (Der.) N. Bayram, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, s. 127-150.
- Hackett, R. A. (1985). “Decline of a Paradigm? Bias and Objectivity in News Media Studies,” M. Gurevitch & M.R. Levy (der.) **Mass Communication Review Yearbook**, (5), 1985, s. 251-274.
- Hall, S. (1979). “Kültür, Medya, İdeolojik Etki,” M. Küçük (der.) **Medya, İktidar, İdeoloji** Ankara: Ark, 1994, s. 169-209.
- Hall, S. (1980). “Encoding/Decoding,” **Culture, Media, Language**. (Der.) S. Hall ve diğ.. New York: Routledge, s. 128-138.
- Hall, S. (1984). “İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü,” M. Küçük (der.) **Medya, İktidar, İdeoloji** (Ankara: Ark, 1994, s. 57-103.
- Hall, S. (1989). “İdeoloji ve İletişim Kuramı,” S. İrvan (der.) **Medya, Kültür, Siyaset** Ankara: Ark, 1997, s. 79-97.
- Hall, S. (1997). “The Work of Representation,” S.Hall (der.) **Representation: Cultural Representations and Signifying Practices**, Londra: Sage, 1997, s. 13-74.
- Hardt, H. (1989). “Eleştirelin Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişim Araştırması,” M. Küçük (der.) **Medya, İktidar, İdeoloji**, Ankara: Ark, 1994, s.1-55.
- İnal, A. (1996). **Haberi Okumak**, İstanbul: Temuçin.
- İnal, A. (1999). “Medya, Dil ve İktidar Sorunu,” İletişim Çalışmalarında Medya ve Siyaset İlişisini Nasıl Tartışmalıyız?, **İletişim**, (99/3), 13-36
- İnal, A. (2003). “Roland Barthes: Bir Avant-Garde Yazarı,” **İletişim Araştırmaları**, 1(1): 9-38
- İrvan, S. (Der.) (1997). **Medya, Kültür, Siyaset** Ankara: Ark Yayınevi.
- Kaya, R. (2009). **İktidar Yumağı. Medya-Sermaye-Devlet**, Ankara: İmge Yayınevi
- Layder, D. (2006). **Sosyal Teoriye Giriş**, İstanbul: Küre yayınları
- Murdock, G. (1990). “Redrawing the Map of the Communications Industries: Concentration and Ownership in the Era of Privatization,” **Public Communication. The New Imperatives**, Londra: Sage, s. 1-15.

- Mutlu, E. (1994). **İletişim Sözlüğü**, Ankara: Ark Yayınevi
- Mutman, M.(1995). "Televizyonu Nasıl Sorgulamalı ?," **Toplum ve Bilim**, No:67, s. 26-71
- Nalçaoğlu, H. (2003). "Medya ve Toplum İlişisini Anlamak Üzere Bir Çerçeve," S. Alankuş (Der.) **Medya ve Toplum**, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, s. 43-57.
- Stevenson, N. (2002). **Medya Kültürleri. Sosyal Teori ve İletişim**, Çev. G. Orhon ve B.E. Aksoy, Ankara: Ütopya Kitabevi.
- Subaşı, N. (2005). "İnternet ve Sanal Cemaat Tartışmaları," M. Binark ve B. Kılıçbay (Der.) **İnternet, Toplum, Kültür**, Ankara: Epos yayınları, s.106-117.
- Trowler, P. (2008). "Communication and the Media," Haralambos, M. ve M. Lollborn. **Sociology. Themes and Perspectives**, Londra: Collins, s. 710-741.
- Uğur, A. ve Bilici, M. (1998). "Bilgi Toplumu, İnternet ve Demokrasi. Dijital Alemin Genleşen Kamusal Alanı," **Yeni Türkiye**, Sayı: 19, s. 488-496
- Van Zoonen, (1991). "Medyaya Feminist Yaklaşımlar," S. İrvan (der.) **Medya, Kültür, Siyaset**, Ankara: Ark, 1997, s. 301-335.
- Williams, K. (2003). **Understanding Media Theory**, Londra: Arnold

3

Amaçlarımız

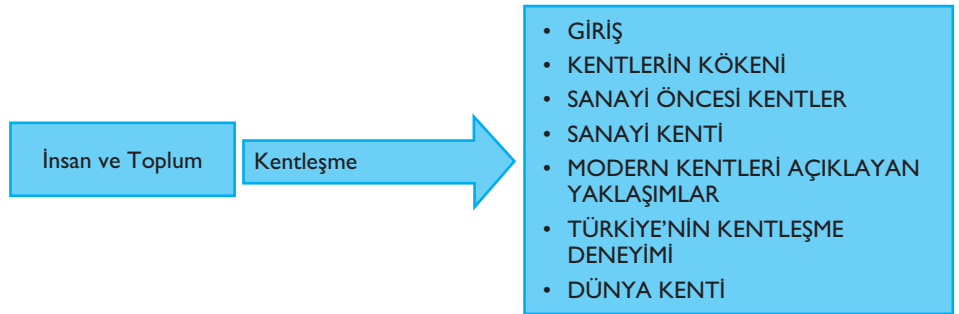
Bu üniteyi tamandıktan sonra,

- Kentlerin kökenini açıklayabilecek,
- Sanayi öncesi kentlerin özelliklerini sıralayabilecek,
- Sanayi kentini açıklayabilecek,
- Modern kentleri açıklayan teorileri karşılaştıracak,
- Türkiye'nin kentleşme deneyimini tarihsel dönemleri içinde açıklayabilecek,
- Dünya kentlerinin özelliklerini sıralayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kentleşme
- Sanayi kenti
- Banliyöleşme
- Kent teorileri
- Kentlilik
- Türkiye'de kentleşme
- Gecekondu
- Dünya kenti

İçerik Haritası

Kentleşme

GİRİŞ

Kentler uygarlık tarihinin en önemli basamaklarından biridir. Antik çağdan modern toplumlara kadar kentler özgürlüklerin ve insan yaratıcılığın toplumsal mekânları olmuşlardır. Tarihsel olarak farklı dönemlerde, farklı kültürlerde ve farklı toplumlarda gelişmenin, ilerlemenin, üretimin, iş bölümünün, toplumsal zenginliğin ve çeşitliliğin alanları olarak kentlerin ne olduğu sorusuna verilecek tek ve net bir yanıt bulmak güçtür. Bu zorluğa rağmen her zaman arkeologlar, tarihçiler, coğrafyacılar ve sosyologlar kentin ne olduğu, nasıl oluştuğu ve nasıl geliştiği konusunda araştırma ve incelemelerini sürdürmüşlerdir. Toplumbilimsel açıdan **kent**, “toplumsal açıdan bir örnek olmayan insanların göreceli olarak geniş bir alanda, yoğun bir biçimde ve sürekli olarak birlikte bir yere yerleşmiş bulunması biçiminde tanımlanabilir” (Wirth, 2002, s. 85). **Kentleşme**, “dar anlamda, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfus sayısının artmasıdır.” (Keleş,1990, s.5). Ancak, “**kentleşme** süreci salt nüfusun mekânda yer değiştirmesini aşan, ekonomik, toplumsal ve kültürel bir dizi değişim sürecine işaret etmekte ve bu süreç, ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel düzeylerde bir dizi çarpıcı değişimle yaşanmaktadır.” (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001, s.95). **Kentleşme**, “sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insanların davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir” (Keleş,1990, s.5). **Kentlileşme** ise kent kültürüne ait değer, davranış ve tutumların benimsenmesi olarak tanımlanabilir. Uzmanlaşmanın geliştiği kent ortamında çeşitlenmiş nüfus kişisel olmayan ilişkiler geliştirir. Modern toplumda kentli bireysel ve akılcı davranışlar içine girer (Tekeli ve Gülöksüz, 1995).

Bu ünite modern toplumun temel kurumlarından bir olan kent ve kentleşme olguları tarihsel bir süreç içinde ele alınmaktadır. Kentlerin kökeni nedir? İlk kentler nasıl oluşmuştur? Bu ünitenin giriş bölümünde bu sorular kısaca yanıtlandıktan sonra, sanayi öncesi kentlerin ekolojik, toplumsal ve ekonomik özellikleri üzerinde durulacaktır. Modern toplumda sanayi kentlerinin oluşumu ve genel özellikleri incelendikten sonra kent sosyoloji içinde yer alan kent teorileri anlatılmaktadır. Türkiye’nin kentleşme sürecinin genel özellikleri aktarıldıktan sonra, kürselleşme sürecinde işlevleri ve konumları değişen dünya kentlerinin özellikleri özetlenecektir.

KENTLERİN KÖKENİ

Tarihsel olarak kentlerin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını ve gelişmesini kesin bir biçimde ortaya koymak güçtür. Bu güçlüğün birinci nedeni, antik kentler hakkında arkeolojik çalışmalara dayanan bilgilerimizin büyük oranda eksik oluşudur. Bütün tarihsel dönemlerdeki ve bütün ülkelerdeki kentler eşit bir şekilde incelenmemiştir. Doğu toplumlarında yer alan kentler hakkında bilinenler Batı Uygarlığındaki antik kentler hakkında bilinenlerden daha azdır. Ayrıca eski çağlarda kent öncesi ve kentsel yaşamına ait yazılı belgenin bulunmaması daha sonraki kentler ile karşılaştırma yapılmasını da zorlaştırmaktadır. Ancak, bu sınırlılıklara rağmen arkeolojik bulgular tarihte ilk kentlerin MÖ. 6000 yıllarında belirmeye ve MÖ 4000 dolaylarında ortaya çıktığını göstermektedir (Hatt ve Reiss, 2002, s.28-29).

Begel'e göre, ilk kentler maden çağında ortaya çıkmıştır. Metal silah kullanan insanlar kaba taş silah kullanan insanlara göre askeri olarak daha çok üstünlük kurmuştur. Neolitik dönemin çiftçileri bakır, tunç gibi demirden silah yapmasını bilmediği için metal silah kullanan insanların istilalarına kolayca boyun eğmiştir. Saldırganlar fethettikleri topraklarda yaşayan insanları köle hâline getirirken, kendi hâkimiyetlerini güvence altına almak için ada veya tepelerin doruklarına yerleşmişlerdir. İstilacıların yerleştikleri alanlar hem saldırı hem de savunmayı güvence altına alan korunaklı mekânlardır. Kısacası ilk kentlerin hâkimiyet altına alınan topluluklar etrafında kurulmuş birer ordu karargâhı olduğu düşünülmektedir (Begel, 1996, s.8).

İlk kentler siyasi hâkimiyet altında kurulmuş olmasına rağmen kentlerin kendi varlıklarını devam ettirmesini sağlayan etken ise dönemin ekonomik gelişmeleridir. Kentlerin ortaya çıkmasından önce tekerlek, dingil, pulluk, metalürji, toprağın işlenmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi gelişmeler kurulan ilk kentlerin varlığını sürdürmesini sağlayan ekonomik etkenlerdir. Siyasal hâkimiyet olarak kurulan ilk kentler yiyecek ihtiyaçlarını istila ettikleri ve kendilerine bağımlı hâle getirdikleri tarımsal üretim yapan art bölgeden sağlamışlardır (Hatt ve Reiss, 2002, s.28).

İlk kentler kurulduktan sonra ek işlevler kazanarak büyüyüp gelişmiştir. Yöneticilerin ordu karargâhları saraya dönüşmüş, kazandıkları zafer ve başarılarını temsil eden tanrılar için kentlere tapınaklar dikilmiştir. Kent nüfusunun çekirdeğini ise hükümdar, muhafızlar, ruhban sınıfı ve onların buyruğu altında çalışanlar oluşturmaktadır. Ayrıca zamanla kentlerde sivillerin ihtiyaç duyduğu malzeme ve silahların yapımını sağlayan zanaatkârlar da kent nüfusuna eklenmiştir. Zanaatkârların saray ve tapınağın ihtiyacının dışında fazla miktarda malzeme ve ürünleri üretmeye başlamasıyla ilk kentler ekonomik bir pazara dönüşmüştür. Kentler kentsel mamul ürünlerin karşılığında kırsal ürünlerin alındığı bir merkezdir (Begel, 1996, s.10).

Gordon Child "Kentsel Devrim" başlıklı makalesinde Mısır, Mezopotamya ve İndus Vadisi'nde ortaya çıkan ilk kentlerin neolitik köylerden ayıran temel özelliklerini şöyle sıralamaktadır: Kentlerin ekonomisi tarıma ve tarımdan elde edilen artı ürüne dayanmaktadır. Ayrıca, tarım dışı üretimde uzmanlaşmış bir grup zanaatkâr bulunmaktadır. Kentlerde, tarımdan elde edilen artık ürünü elinde toplayan bir kral ve bu artık ürünün toplanmasını ve dağıtılmasını kontrol eden yönetici bir sınıf vardır. Kentlerde oluşan toplumsal tabakalaşma sisteminde kral, rahipler, yönetici sınıflar, zanaatkârlar ve çiftçiler yer almaktadır. Kent nüfusu, neolitik yerleşmelere göre daha fazla ve daha yoğundur. Kazi, takvim ve matematik kullanılmaya

Maden çağında ortaya çıkan ilk kentler hâkimiyet altına alınan topluluklar etrafında kurulmuş birer ordu karargâhıdır. Bu kentler gıda ihtiyaçlarını istila ettikleri tarımsal üretim yapan art bölgelerden sağlamışlardır.

başlanmıştır. Uzun mesafeli ticaret gelişmiştir. Resim, heykel gibi sanatsal yapılar soyut düşünme ve kavramsallaştırma yeteneğinin geliştiğinin göstergeleridir. Tapınak, saray ve anıtsal yapılar tarımdan elde edilen artı ürün ve siyasal gücün mekânsal yansımalarını ifade etmektedir (Aktüre, 1994, s.13-14).

SANAYİ ÖNCESİ KENTLER

Batı ve batılı olmayan toplumlarda sanayi öncesi kentlerin ekolojik, ekonomik ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin temel özellikleri ilk defa Sjoberg tarafından kalemeye alınmıştır. Bu çalışma az gelişmiş ülkelerde ve Avrupa'nın bazı yerlerinde sanayi öncesi kentsel gelişmenin ortak özelliklerinin anlaşılması açısından önemlidir.

Ekolojik örgütlenme: Kentin nüfus artışı düşük olduğu için kentsel alanlarda nüfusun büyüklüğü köy nüfusuna göre daha azdır. Kentsel nüfusun gıda ihtiyacını ve gıda stokunu sağlayacak gelişmelerin yetersizliği nüfus artış hızını etkilemektedir. Tarımda makineleşmeye geçilmemiş olması, ulaşımdaki gelişmelerin yetersizliği kent ve kırsal gıda ticaretini olumsuz etkilemektedir. Sanayi öncesi kentlerin mekânsal dokusu kentin ekonomik ve toplumsal yapısıyla da ilişkilidir. Sokaklar insanların yürümesi ve ulaşımda kullanılan hayvanların geçebileceği genişlikte ve dardır. Binalar alçak ve çok sayıda insanın yaşadığı yerler olduğu için sağlık problemleri yaygındır. Mahalle ya da semtler etnik temelli toplumsal farklılaşmayı yansıtmaktadır. Örneğin Fas'taki Fez Mahallesi geceleri kapıları kilitlenen ve duvarlarla diğer mahallelerden ayrılmıştır. Etnik nitelikli meslek grupları da genellikle kentin ayrı yerlerinde oturmaktadır. Kentin belli bir caddesi veya bölgesi farklı türden meslek grupları tarafından işgal edilmektedir. Örneğin, ortaçağ Avrupa'sı ve Afganistan'da "Tefeciler Sokağı" gibi isimler bu mesleki farklılaşmayı yansıtmaktadır. Alt sınıfta yer alan gruplar kentin kıyısında oturmaktadır. Ulaşım olanaklarının yetersizliği, yerel hareketliliğin az olması, semtlerin kalabalık olması komşuluk ilişkilerini güçlendirmektedir. Kentlerdeki evler atölye olarak, dinsel yapılar ve okullar da alışveriş merkezi olarak kullanılmaktadır. Sanayileşmiş kentin mekân kullanımında görülen uzmanlaşmaya sanayi öncesi kentlerde rastlanmamaktadır. Sanayi kentinin merkezi iş bölgelerinden oluşurken Ortadoğu'da cami ve ortaçağ Avrupa'sında Katedral sanayi öncesi kentin ve topluluk yaşamının merkezinde yer alır (Sjoberg, 2002, s.39-41).

Ekonomik örgütlenme: Sanayi öncesi kentte malların üretimi ve hizmetlerin sunulması canlı (insan ve hayvan) enerji kaynağına dayanmaktadır. Çekiç, makara, tekerlek gibi mekanik araçlar da kullanılmaktadır. Sanayi kentine göre ekonomide daha az farklılaşma ve uzmanlaşma vardır. Çeşitli meslekler "lonca" olarak isimlendirilen mesleki örgütlerde bir araya gelirler. Loncalar seçkinler dışında ekonomik etkinlikte bulunan tüccarlar, el zanaat işçileri, tefeciler gibi çeşitli ekonomik etkinlikte bulunan kişileri kapsamaktadır. Örneğin, zanaatkarlar üyesi oldukları loncaların kuralları çerçevesinde üretim faaliyetlerinde bulunurlar. Bu mesleki örgütler sadece bulundukları yerlerde faaliyet göstermekte ve diğer toplulukların ekonomik etkinlikleri ile iletişimleri yoktur. Sanayi öncesi kentte ekonominin örgütlenmesi akılcı ilkeler dışında gerçekleşir. Dünya ölçeğinde belirlenmiş bir fiyat yoktur ve alışveriş pazarlık yöntemiyle gerçekleşir. Para kazanmak nihai bir amaç değildir. Malların büyüklük, ağırlık ve niteliğine göre sınıflandırması yapılmamaktadır. Temel ölçüt malın bozulup bozulmamasıdır. Ağırlık ve ölçü biriminin olmaması, muhasebe ve kredi sisteminin çok gelişkin olmaması ekonominin akılcılığa çok az dayandığını göstermektedir (Sjoberg, 2002, s.41-44).

Sanayi öncesi kentlerin nüfusu az, sokakları dar, mahalle ve sokakları etnik temelli toplumsal farklılaşmayı yansıtmaktadır.

Sanayi öncesi kentlerde ekonomide uzmanlaşma ve farklılaşma çok düşüktür. Ağırlık ve ölçü biriminin olmaması, muhasebe ve kredi sisteminin gelişkin olmaması, alışverişin pazarlık yoluyla gerçekleştirilmesi ekonominin akılcılığa dayanmadığını göstermektedir.

Sanayi öncesi kentler katı sınıfsal tabakalaşma sistemine sahiptir. Statü farklılıkları bireysel özellik, konuşulan dil, kıyafet, etnik bir gruba ve mesleğe dâhil olma, yaş, cinsiyet ve toplumsal sınıfa ait olma gibi özelliklerle belirginleşmektedir.

Toplumsal örgütlenme: Sanayi öncesi kentler katı sınıfsal tabakalaşma sistemine sahiptir ve bu sistem aile, akrabalık, din, eğitim ve yönetim ile iç içe geçmiştir. Tabakalaşma sisteminin en üstünde yer alan seçkinler kentin yönetim, din ve eğitim ile ilgili kurumlarında yer alır. Seçkinlerin konumları kutsal metinlerle meşrulaştırılmıştır. Sanayi öncesi kentte orta sınıfa rastlanmaz. Alt sınıfta yer alan insanlar toplumun en kirli işlerini yapmaktadır. Altsınıfla seçkinlerin konumları kesin çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Akrabalık bağları ve soyun devamı pazarın saygınlığı ile uyumludur. Yetişkinlerin kentte iyi bir konum edinebilmesi için evlilik zorunlu bir ön koşuldur ve evlilikler duygusal ilişkiler dışında ailelerin belirlediği biçimde gerçekleşir. Akrabalık bağları işlevsel olarak toplumsal sınıfla bütünleşmiştir. Cinsiyet ve yaşa bağlı farklılaşma ve eşitsizlik yaşanmaktadır. Kentsel eğitimden sadece erkekler yararlanır. Üst sınıf kadınların evin dışında gerçekleştirdiği bir faaliyet yoktur. Örneğin, Kore'nin Seul kentinde kadınlar sadece günün belli saatlerinde dışarı çıkabilirlerdi. Kardeşler arasında büyük çocuğun itibarı daha yüksektir. Çocuklar ve gençlerin toplumsal konumları ebeveynlerine göre daha düşüktür. Dinsel etkinlik ve değerlerin; aile, ekonomik, yönetim ve günlük yaşam üzerinde etkisi fazladır. Kentsel eğitimden sadece erkekler yararlanır. Kentin yönetimi seçkinlerin elindedir ve seçkinler vergilerin toplanması, yargılama ve kolluk gücü ile toplumsal düzenin sürdürülmesinden sorumludur. Statü farklılıkları, bireysel özellik, konuşulan dil, kıyafet, etnik bir gruba, mesleğe dahil olma, yaş, cinsiyet ve toplumsal sınıfa ait olma gibi özelliklerle belirlenir (Sjoberg, 2002, s.44-50).

SANAYİ KENTİ

Kentlerin gelişimiyle ilgili en önemli değişim endüstri devrimiyle olmuştur. Sanayi kentinin ekonomisi, sanayileşme öncesi kentlerde görülen zanaat üretimi ve ticari faaliyetlerden farklı olarak; endüstriyel üretime dayanmaktadır. Kentler 19'uncu yüzyılda yeni ekonomik sistemin merkezi olarak sanayi şehirlerine dönüşmüşlerdir. Manchester, Chicago, Detroit, Pittsburgh, Essen ve Dortmund bu dönemin sanayi kentleri arasında yer almaktadır (Thorns, 2004, s.15).

Sanayi şehrinin doğuşuyla birlikte fabrika ve iş yerlerinin yakınında apartman tipi yeni konut alanları oluşmuştur. Şehrin merkezi ofis, depo ve ticari iş birimlerinin bulunduğu alanlardı. Ticari merkezin çevresinde ise işçilerin kaldığı mahalleler bulunmaktaydı. İşçilerin yaşadığı mahallerin dışında kalan bölgede ise, düzenli tasarlanmış sokaklarda bahçeyle çevrilmiş villa tipi evlerde yaşayan üst orta sınıfın yaşadığı bölgeler yer almıştır. Özellikle işçilerin yaşadığı mahalleler sefalet ve çöküntü alanlarıydı. Binlerce işçi ve aileleri tuvalet ve kanalizasyon bulunmayan konutlarda ve mahallelerde yaşıyordu. Temiz su şebekeleri ve kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerin henüz gelişkin olmaması o yıllarda sanayi kentinde bulaşıcı hastalıkların yayılmasını hızlandırmıştır. Ayrıca endüstriyel üretimde ve konutların ısıtılmasında kullanılan ve karbondioksit açığa çıkaran yakıtlar hava kirliliğine neden olmuştur (Thorns, 2004, s.16).

19'uncu yüzyıl biterken sanayi şehrinin değişimini biçimlendiren iki temel faktör bulunmaktadır. Birincisi, yeni endüstriyel ekonomi refah seviyesinin yükselmesi üzerinde olumlu bir etkide bulunmuştur. Yüzyılın sonuna doğru reel ücretlerin yükselmesi birçok çöküntü mahallerde yaşayan işçilerin görece olarak yoksulluktan kurtulmasına neden olmuştur. Ulaşım sistemlerindeki gelişmeler kentsel taşımacılığın uzun mesafeye ulaşmasını sağlamıştır. Bu dönemde demiryolu taşımacılığın gelişmesi önemli bir dönüşümdür. 20'inci yüzyılın ilk on yılında elektrikli tramvaylar, otobüs ve özel otomobil kullanımının artması şehrin mekânsal düzenini değiş-

tirmiştir. Gelişmiş ülkelerin sanayi kentlerinde mekânsal düzeyde görülen en önemli değişimlerden biri *banliyöleşmedir*. Otomobil üretiminin etkisiyle özel araba sahipliğinde görülen artış banliyölerin doğuşunu etkilemiştir. Banliyöleşme ile birlikte özel konut sahipliğinde de artış yaşanmıştır (Thorns, 2004, s.17). Örneğin Amerika'da banliyöleşme süreci 1950 ve 1960'lı yıllarda en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Kentlerde banliyö alanların oranı yüzde 48'dir. Banliyö alanlarında yaşayanların çoğu beyaz ve gelir düzeyi yüksek toplumsal kesimden oluşmaktaydı. Bu bölgeleri yerleşim yeri olarak çekici kılan diğer faktörler ise kent merkezinin hava kirliliği, kalabalık ve suç oranlarının yüksek oluşu, nüfus yoğunluğun yaşandığı apartmanlar yerine bahçeli evlerde oturma arzusudur (Giddens, 2000, s.512).

Gelişmiş ülkelerin kentleşme sürecinin en önemli özelliklerinden biri kent merkezinden uzakta yeni yerleşim birimleri olan banliyölerin kurulmasıdır.

Banliyöler geçimleri kent merkezine bağımlı konforlu ve orta sınıf yaşam tarzını ifade eden lüks küçük konutlardan oluşmuş alanlardır.

DİKKAT

Sanayi şehrinin değişmesini etkileyen ikinci faktör, kentlerde oluşan reform hareketlerinin yükselmesidir. Bu reform hareketleri içinde halk sağlığı ve hastalıkların kökeni ve yayılışını inceleyen bilim dalı epidemiyolojinin ortaya çıkışı önemlidir. Kentlerde çıkan hastalıklar ile mekânsal faktörler arasında ilişki kurulmuştur. Sanayi kentinde ortaya çıkan hastalıklara karşı alınan önlemler arasında temiz su sistemi, kanalizasyon gibi gelişmiş altyapı değişikliklerine gidilmiştir. Gelişmiş altyapıların kurulması sanayi kentinin fiziksel yapısında olumlu dönüşümlerin yaşanmasına neden olurken kentsel nüfusun sağlık göstergelerinde - ölüm oranlarının düşmesi ve doğum oranlarının artması gibi- olumlu değişimler yaşanmıştır (Thorns, 2004, s.17).

MODERN KENTLERİ AÇIKLAYAN YAKLAŞIMLAR

Sosyoloji düşünce tarihi içinde kent, toplumsal değişim süreci içinde, geleneksel toplumdan modern topluma dönüşümün bir parçası olarak ele alınmıştır. Ancak Marx, Weber, Durkheim ve Simmel'in endüstriyel toplum analizi daha sonra gelişen kent teorilerini etkilemiştir. Kentin ayrı bir çalışma konusu olarak analiz edilmesi 1920'li yıllardan sonra Chicago Okuluyla başlamıştır ve bu okul kent sosyolojisinin oluşmasında önemli bir role sahiptir. 1960'lı yıllardan sonra ise kent, ekonomi politik bir bakış açısıyla analiz edilmiştir.

Chicago Okulu: Sosyal Ekolojik Yaklaşım

Chicago okulu kent çalışmaları sosyal ekolojik yaklaşım olarak isimlendirilmektedir. Hızla göç alan Chicago kenti ticaret, finans ve taşımacılık merkezi olarak da önemli bir kentleşme deneyimi yaşıyordu. Bu yaklaşım 1920'li yıllarda hızla büyüme sürecine giren Chicago'nun kentleşme deneyimi üzerine yapılan araştırmalardan oluşmuştur. Bu okul içinde Robert Park, Roderick D. McKenzie, Ernest Burgess ve Louis Wirth'ün kenti açıklayan yaklaşımları üzerinde durulacaktır.

Robert Ezra Park (1864-1944)

Robert Park, sosyal ekolojik yaklaşım ekolünün ilk kurucusudur. İlgisini çeken temel konu ise Chicago'nun kentsel büyüme şekli ve şehrin farklı bölgelerinde bulunan farklı alt kültürlerin gelişimidir. Park şu soruyu sorar: Kentleşme sürecinde gelir, ekonomik faaliyet, ırk ve aile açısından kentin mekânsal dokusunda farklı yerleşim alanları nasıl oluşmakta ve oluşan bu mekânsal ve sosyal yapılar arasın-

daki bağlar nasıl kurulmaktadır. Park Darwin'in evrim teorisinden etkilenmiştir. Darwin'e göre doğada bulunan sayısız türde canlı varlıkların devamı doğadaki karşılıklı ilişki ve düzenliliklere dayanmaktadır. Doğada canlı türleri için hassas bir denge vardır ve farklı türler arasında belli bir denge ve eşitlik sağlanmıştır. Her tür canlı kendi yaşamı için en uygun çevresel koşulları seçmekte ve kendi varlığını sürdürmek için diğer türlerle rekabet ve mücadele içine girmektedir. Bir bölgede bir canlı türü diğer canlı türleri üzerinde hâkimiyeti sağlayarak kendi türünün üstünlüğünü kurar. Kısacası doğada gelişen bu ekolojik süreç istila, yerine geçme ve egemenlik biçiminde oluşmakta ve "doğal alanların" oluşmasını sağlamaktadır. Park doğadaki bitki ve hayvan türlerinin varoluşu için gerekli uygun çevresel koşullara uyum sağlama süreçlerinde, canlı türlerinin yaşadığı rekabet ve mücadeleyi, istila, yerine geçme ve egemenlik kurma biçimlerini modern kentleri açıklamak için kullanmıştır.

Kentin **biyotik** düzeyi, konut, mahalle, alışveriş merkezleri, iş ve ticari gibi alanları ifade etmektedir. **Kültürel** düzey ise, biyotik düzey üzerinde kurulan değer, norm, örf ve adetler temelinde gelişen bir yapıdır.

Park'a (2005, 65-72) göre kent hayatı **biyotik** ve **kültürel** olmak üzere iki düzeyde örgütlenmektedir. Biyotik düzey insanların yaşamaları için gerekli olan kentin kıt kaynaklarını ifade etmektedir. Doğadaki canlılar gibi insanlar da kentte yaşamlarını sürdürmek için kendileri için en uygun çevresel koşulları seçerler. Örneğin kente göç etmiş bir aile için en temel ihtiyaçlardan biri konuta ulaşmaktır. Konut ve toprağın kıt olması bu kaynaklar üzerinde rekabetin oluşmasına neden olur. İş merkezlerine yakın yerlere yerleşim veya ucuz konut ve arsaların edinimi kentin biyotik örgütlenme düzeyini anlatır. Konut, iş ve ticaret alanları, kentte yerleşmiş insanların kıt kaynaklar üzerindeki rekabet ve çatışması sonucu oluşmuştur. Kentsel yerleşimde oluşan bu bölgelere (konut, iş, ticaret) doğal alan denir. Bu doğal alanlara temelinde kentin haritasının çıkarmak mümkündür. Rekabet ve çatışma sonucunu oluşan doğal alanlarda belli bir işlevi yerine getiren birimin hâkimiyeti de sağlanır. Örneğin, bir mahallede etnik bir grubun ağırlıklı olarak fazla olması diğerlerini o mahalleden kova eğilimi gösterebilir. Benze şekilde iş bölgelerinin genişlemesi sonucunda, konutlarda yaşayan insanların bölgenin hâkimiyetini ticari faaliyetlere bırakmasına neden olacaktır. Konut, mahalle, alışveriş merkezleri, iş ve ticari gibi biyotik düzeyler oluşuktan sonra bunun üzerinde kentin kültürel düzeyi inşa edilmektedir. Kültürel düzey, biyotik düzey üzerinde kurulan değer, norm, örf ve âdetler temelinde gelişen bir yapıdır. Kültürel düzey bir mahallede oluşturulan akrabalık ilişki ve örgütleri, topluluğun kendi değer yargılarını, okullarını, cami ve kilise gibi inşa edilen kurumlarını içermektedir. Kısacası kültürel düzey kent yaşamının ortak duygulara göre düzenlenmesini ve sembolik psikolojik uyum süreçlerini ifade etmektedir. Park'a göre kentlilik rekabet (biyotik düzey) ve iş birliğinin (kültürel düzey) karışımıdır.

Roderick D. Mckenzie

Park'ın öğrencileri McKenzie ve Burgess sosyal ekoloji yaklaşımını kentin merkezden dışa doğru uzanan büyüme süreçlerini açıklamak için kullandılar. Kentsel büyümeyi ortak merkezli halkalar ile ifade ettiler. McKenzie göre, birey grup ya da firmalar kent mekânında yer edinebilmek için mücadele etmektedir. Ekonomik rekabet ya da var olmak için verilen mücadele mekânsal yer edinim süreçlerini etkilemektedir. Bu mücadele ve rekabette başarılı olanlar kentin en iyi yerine yerleşirken başarısız olanlar kentin istenmeyen kötü yerlerine yerleşmek zorunda kalmaktadır. Kentsel toprak kullanım biçimleri rekabetin ve ekonomik iş bölümünün sonucu oluşmaktadır. Bir firma kendi işlevini yerine getirebilmek için ihtiyacı olan yer için diğerleriyle rekabet eder. Firma kendisi için gerekli mekânı elde ettikten

sonra o bölgede yer alan konut alanları bu istila ve baskı sonucu diğer bölgelere taşınır. Kentin büyümesi rekabete dayanan istila ve yerinden etme süreçleriyle oluşmaktadır (Gottdiener, 1994, s.106).

Ernest Burgess (1886-1966)

Ernest Burgess, ortak merkezli bölge modeli ile kentin büyüme modelini analiz etmektedir. Kentsel büyüme modeline göre *birinci dairede* iş ve ticaret bölgesi yer alır. Ticari iş merkezleri, perakende satış mağazaları, dükkânlar, bankalar, oteller, tiyatro, müze gibi kurumlar bu bölgeyi kuşatır. Gün içinde nüfus çok iken, mesai bitiminde nüfus azalmaktadır. *İkinci daire* nüfus ve arazi kullanımının kaygan ve değişken olduğu geçiş bölgesidir. Bu bölge niteliksel açıdan daha kötü olan oturma bölgelerini içerir. Amerikan kentlerinde göç edenlerin ilk yerleştikleri yerdir ve iş gücü pazarını oluşturur. Ticari faaliyetler geçiş bölgelerine yerleşip eski kullanıcıları buradan taşınmak zorunda bırakmaktadır ve bu durum arazi fiyatlarında değişikliğe neden olmaktadır. *Üçüncü daire* işçilerin oturduğu bölgedir. Bu bölge, geçiş bölgesinden kaçan ve çalıştıkları yere daha kolay gitmeyi isteyen sanayi işçileri ve ikinci kuşak göçmenleri kapsamaktadır. Bu bölgede oturan işçi sınıfının yaşam standartları yüksektir. *Dördüncü daire* üst sınıfların yaşadığı bölgedir. Bu bölgede zenginlerin büyük mülkleri ile birlikte orta sınıf konutları yer almaktadır. *Beşinci dairede* ise yöre kentler (banliyöler) yer alır (Haris ve Ullman, 2002, s.66; Thornsi 2004, s.27). Ancak Burgess'in kentsel büyüme modeli içinde bulunduğu dönemde kentlerin ekolojik büyümesini açıklamakta sınırlılıklara sahiptir. Bu sınırlılıklar Birden Fazla Merkez ve Dilimler Yaklaşımı ile aşılmaya çalışılmıştır.

Ekolojik yaklaşıma göre kentlerin içindeki farklı semtler ve bölgeler, kent nüfusunun, var olan kaynaklar için birbirleriyle rekabet etmeleri biçiminde doğal uyum gösterme süreçlerinin bir sonucu olarak oluşmuşlardır.

Sosyal Ekolojik Yaklaşım kentleşme sürecini açıklarken neleri ihmal etmiştir?

Louis Wirth (1897-1952)

Park, Mckenzie ve Burkess kentin oluşumunda ekolojik süreçlerin önemini üzerinde dururken, Louis Wirth kentin ne olduğu ve kentin bir yaşam biçimi olarak kendine özgü nasıl bir davranış biçimi ürettiğini sorgulamaktadır. Kentli insanın davranış özelliklerini ve ayrı bir kent kültürünün nasıl oluştuğunu analiz etmektedir. 'Kentlilik' veya 'bir yaşam biçimi olarak kentleşme' Wirth'ün açıklamak istediği bağımlı değişkendir. *Nüfusun büyüklüğü, nüfusun yoğunluğu ve nüfusun çeşitliliği* bir yaşam biçimi olarak kentleşmeyi anlamak için kullandığı bağımsız değişkenlerdir. Nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve çeşitliliğinin sonuçları kent kültürünü, kente özgü davranış ve yaşam biçimini belirler.

Kentte **nüfus büyüklüğünün** yani kentte yaşayan insan sayısının artması kişisel farklılıkların daha çok artmasına neden olmaktadır. Kentte yaşayan insanların kişisel özellikleri, meslekleri, kültürel yaşam biçimleri ve düşünceleri kırsal alanda yaşayan insanlara göre daha çok kutuplaşmaktadır. İnsan sayısının artması etnik köken, ekonomik ve toplumsal konum, beğeni ve önceliklerden kaynaklanan toplumsal farklılaşmalara yol açmaktadır. Nüfusun büyüklüğü, etnik köken, akrabalık, komşuluk ilişkileri gibi ortaklıkları ve bundan kaynaklanan paylaşım duygularını ortadan kaldırmakta ya da zayıflatmaktadır. Daha önceki toplumlarda oluşan dayanışma yerini rekabet ve resmi kontrol denetim mekanizmalarına bırakmaktadır. Kentte her bir kişinin diğerlerini kişisel olarak tanıma olasılığı zayıflamaktadır. Kalabalıklar arasında daha çok insanla etkileşim hâlinde olursa bile bu insanlar hakkında az bilgiye sahip oluruz. Kentte insan birden çok parçalanmış rollerle karşı

'Kentlilik' nüfusun büyüklüğü, nüfusun yoğunluğu ve nüfusun çeşitliliği sonucunda oluşan kentsel yaşama ait bir davranış biçimidir. Birey bu yaşam tarzında birden fazla çatışmacı role sahiptir, toplumsal ilişkilerinde samimi ve yakın ilişkiler yerine resmi ve ikincil ilişkiler içindedir.

karşıya kalır ve birincil ilişkilerden daha çok ikincil ilişkiler hakimdir. İnsan ilişkileri kişisel, yapay, geçici ve parçalıdır. Kentte yaşayan insanlar, diğer bireyleri kendi amaçlarına ulaşmak için araç olarak görmekte ve çıkara dayalı ilişkiler kurma eğilimindedirler. Aslında bu durum bireyi dâhil olduğu grubun duygusal denetiminden uzak tutarak özgürlük ortamı yaratsa da diğer yandan kendini ifade edebilmeyi, bütünleşmiş bir toplumda bir arada yaşamının insana katacağı ortaklık duygusundan mahrum bırakmaktadır. Kentteki mesleki uzmanlaşma ve farklılaşma kentin bölünmüş niteliğini ve bireyle arası yararcılığı ifade etmektedir. Kentte çıkarlar temsil yoluyla sağlanmaktadır ve bireylerin çok az değeri vardır. Bunun yanı sıra bireylerin temsilcilerine temsil ettikleri insanların sayısına orantılı bir biçimde değer verilmektedir (Wirth, 2002, s.88-92).

Nüfusun yoğunluğu kent insanının ve etkinliklerinin farklılaşmasını ve toplumsal çeşitliliğin artışı güçlendirir. Kentsel yaşamda fiziksel ilişkilerimiz yakın fakat toplumsal ilişkilerimiz mesafeli bir biçimde gerçekleşir. Kent yaşamı insanları çoğunlukla görsel olarak algılamaya elverişlidir. Örneğin bir görevliyi giydiği üniformasına göre değerlendirirken bu giysinin, üniformanın arkasında gizlenen kişisel farklılığın ne olduğundan haberimiz olmaz. Kentli birey, görkem ile sefalet, var-sıllık ile yoksulluk, entelektüellik ve cahillik, düzen ile kargaşa arasındaki karşıtlıkların etkisi altında kalır. Kentsel mekân üzerindeki rekabet büyüktür ve sanayi, ticaret, konut, dinlenme ve alışveriş yerleri birbirinden ayrılmıştır. İnsanların kentte yerleşim yerlerini seçmelerinde yoğunluk, arsa değerleri, kira bedeli, sağlamlık, estetik ve gürültü önemli etmenler arasında yer alır. Bunların yanı sıra, çalışılan yer ve yapılan işin niteliği, gelir, ırksal ve etnik özellikler, toplumsal statü, gelenekler, gibi sosyolojik etkenler de farklı yerleşim yerlerinin seçilmesinde önemli etkenlerdir. Aynı konumda olan ve benzer ihtiyaçları olan kimseler bilinçli ya da koşulların bir gereği olarak aynı yerlerde yaşamayı tercih ederler ve böylece kentin farklı bölge-leri uzmanlaşmış işlevler kazanır. İnsanlar arasında duygu, duyarlılık bağlarının olmaması ve çok yakın bir biçimde yaşayıp çalışmalarını rekabetin, ilerleme güdüsünün ve karşılıklı sömürünün artmasına neden olur. Toplumsal düzensizliğe karşı resmi ve biçimsel denetim araçlarına başvurulmaktadır. Saat ve trafik ışıkları kentsel dünyada toplumsal düzenin birer simgeleridir. Kalabalıklar arasında insanların çok sık hareket etmeleri, anlaşmazlıklara ve bireylerin sinirli olmasına neden olmaktadır. Yoğun nüfus altındaki hızlı yaşam temposu ve karmaşık teknoloji kişisel öfkelerden kaynaklanan gerilimi daha da artırır (Wirth, 2002, s. 93-95).

Nüfusun çeşitliliğinin en önemli sonuçlarından birisi sınıf yapısı üzerinde olan etkisidir. Çeşitliliğin artması kentte var olan farklı kent kişilik yapıları arasında etkileşimin artmasına öncülük eder. Bu etkileşim kentin katı sınıf yapısını kırmakta ve toplumsal tabakalaşma sistemi içinde toplumsal hareketliliği güçlendirmektedir. Bu değişimlerin sonucunda aile ve komşuluk temelinde gelişen ilişki bağları zayıflamakta ve farklı, yeni grup bağlılıkları ortaya çıkmaktadır. Kent yaşamının farklı yönlerinden kaynaklanan ilgi alanları bireyin kendisini farklı gruplarda tanımlamasına neden olmaktadır. Kentli bireyin birden çok grup üyeliği içinde aldığı roller birbirinden farklı ve ilişkisiz olabilmektedir. Örneğin, bir öğrenci spor kulübünün üyesi olurken aynı zamanda başka bir sivil toplum örgütünde de çalışabilmektedir. Kentli bireyin sahip olduğu roller çelişkili ve çatışmacıdır. Kentlilik, insanların kendilerinin kim olduklarını sürekli olarak yeniden tanımladıkları bir süreçtir. Kent kişilik yapısı, toplumsal yapılar arasındaki yüksek hareketlilik ve grup üyeliğinin farklılaşması sonucu olarak; parçalı, bütünleşmemiş ve dışlanmış bir niteliktedir (Wirth, 2002, s. 95-98).

Ekonomi Politik Yaklaşım

1960'lı yıllardan sonra kenti ekonomi politik bir bakış açısıyla analiz eden yaklaşım içinde yer alan Henry Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey, Marx'ın toplum teorisinden etkilenmiştir. Marx kapitalizmin erken tarihinde kentleri sınıf mücadelesinin yaşandığı alanlar olarak değerlendirirken endüstri kentlerini özel olarak analiz etmemiştir. Ancak Marx'ın kapitalist toplum teorisi bu düşünürler tarafından II. Dünya Savaşı sonrası kentleşme dinamiklerinin anlaşılması için yeniden yorumlanmıştır. Ekonomi politik yaklaşım kentleşme olgusunu, Marksist teorisinin temelini oluşturan; sermaye birikim süreçleri çerçevesinde analiz etmektedir.

Henry Lefebvre (1901-1991)

Lefebvre sermaye yatırımı, kâr, rant, ücret, sınıf sömürüsü ve eşitsiz gelişim gibi ekonomik kategorikleri kent analizinde kullanılmaktadır. Lefebvre kentleşmeyi beş boyutta ele almaktadır:

- Lefebvre'ye göre kentsel gelişim kapitalist sistemin oluşumu ve devamı ile ilgili bir süreçtir.
- Lefebvre'ye göre, Marx'ın teorisinde savunduğu gibi; sermayenin birinci birikim aşaması doğrudan üretim sürecinde oluşmaktadır. Ekonomik faaliyetler sadece üretim sürecine yapılan yatırımlar, işçilerin çalıştırılması, fabrikada üretilen ürünlerin pazarda satılması ve bu satış sonucunda elde edilen kâr çerçevesinde düşünülmektedir. Otomobil üretimi sermayenin birikim aşaması için bir örnektir ve Lefebvre bu aşamayı endüstriyel üretim sürecinde "*sermayenin birincil birikim aşaması*" olarak isimlendirmektedir. Kentsel mekân analizinde Lefebvre "*sermayenin ikincil birikim aşaması*" üzerinde durmaktadır. İkinci aşamada kentsel mekân ya da toprak, fabrika üretim sürecinde üretilen mallar gibi piyasada alınıp satılan bir mala dönüşmektedir. Kentsel mekân, özellikle ekonomik krizlerin yaşandığı dönemde kâr elde etmek için her zaman çekici bir hâle gelmektedir. Yatırım yapılan toprak (konut, iş yeri, alışveriş merkezleri, park vb.) zenginliğin elde edilmesi için önemli bir araç olmaktadır. Bu aynı zamanda kentlerin özel bir şekilde büyümesini de sağlamaktadır.
- Lefebvre'ye göre toplumsal faaliyetlerimiz, sosyal ilişkilerimiz mekân üzerinde gerçekleşmektedir. Bir kentin inşa süreci aynı zamanda belli bir mekânın yaratılmasıdır. Bir şehri ziyaret ettiğimizde mekân üzerinde inşa edilen yapıları (anıt, yollar, park, konut, alışveriş merkezi, kentin tarihi dokusu vb) gözlemliyoruz. Mekân toplumsal örgütlenmenin bir parçasıdır. İnsanlar sosyal ilişki ve etkileşim üzerine konuşurken aslında üstü kapalı olarak bu ilişki ve etkileşimlerin gerçekleştiği mekândan da söz etmektedirler. Mekânın ikili bir anlamı vardır. Mekân bir yandan insanların davranışlarını etkilerken, diğer yandan ise ihtiyaçların karşılanması için insanlar tarafından dönüştürülmektedir. Örneğin, kentsel mekân üzerine inşa edilen bir apartman insanların barınma ihtiyaçlarını karşılar, apartmanın kendisi bina içindeki insan ilişkilerinin farklılaşmasına (resmi ilişkiler gibi) neden olmaktadır.
- Lefebvre devletin mekân üzerindeki rolü üzerinde durmaktadır. Ona göre devlet mekânı toplumsal kontrol için kullanmaktadır. Devlet kurumlarının (güvenlik güçleri vb.) kent mekânı üzerindeki yerleşim yeri toplumsal düzenin ve iktidarın sağlanması için hayati bir öneme sahiptir.
- Lefebvre'ye göre kapitalist toplumda kent mekânı "somut" ve "soyut" olmak üzere ikili bir işleve sahiptir. "*Somut mekân*" mekânın kullanım değerini ifa-

Somut mekân günlük yaşam pratiklerimizi gerçekleştirdiğimiz, ihtiyaçlarımızı karşıladığımız kullanım değerine sahip toplumsal mekândır. Soyut mekân ise mekânın kullanım değerinin ikinci plana itilerek üzerinden kâr ve rant edilen bir araca dönüşmesini ifade etmektedir.

de etmektedir. Somut mekân günlük yaşam pratiklerimizi gerçekleştirdiğimiz, üzerinde yaşamımızı sürdürdüğümüz, ihtiyaçlarımızı karşıladığımız kullanım değerine sahip toplumsal mekândır. “*Soyut mekân*” ise mekanın fiziksel bir parça olarak kullanım değerinin ikinci plana itilerek üzerinden kâr ve rant edilen bir araca dönüşmesidir (Gottdiener, 1994, s.126-127).

Manuel Castells (1942-)

Castells’e göre (1997) kapitalist toplumda emek gücünün yeniden üretimi, yani emeğin ertesi gün çalışabilmesi için gerekli ihtiyaçlarının sağlanması gerekmektedir. Bireyin yaşaması ve çalışabilmesi için gerekli gıda, barınma ve ihtiyacı olan diğer mal ve hizmetlerin karşılanması emeğin yeniden üretim sürecinin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Yeniden üretim sürecin unsurları içinde bulunan toplumun olanak ve koşullarına bağlı olarak genişlemektedir. Örneğin, tatil, dinlenme, eğitim, sağlık gibi ihtiyaçların karşılanması da emeğin yeniden üretimi için gerekli unsurlardır. Oysa kapitalist toplumda gerekli mal ve hizmetlerin karşılanması piyasa aracılığıyla ve ücretli bir işte çalışmak ile sağlanmaktadır. Ancak kapitalist girişimciler kârlarını azamiye çıkarmak için çalışanlara her zaman hak ettiği değer altını bir ücret vermektedir. Emeğin kendisinin yeniden üretimi için gerekli ücretin altında kazanması ile kapitalist girişimcilerin kâr elde etme güdüsü kapitalist sistemin temel çelişkisini oluşturmaktadır. Çünkü kapitalist girişimciler çalışan emeğe ailesinin ve kendisinin yaşamını sürdürmesi için hak ettiği ücreti verirse kendi karlarından vazgeçmiş olacaklar ve bu da artı değer (kâr) üzerine kurulu kapitalizmin işleyişini tehlikeye sokacaktır. Ücretlerin düşük olması çalışanların yaşam kalitesinin bozulmasına neden olmakta ve diğer yandan sistemin işleyişinin tehlikeye sokan kentsel toplumsal hareketlerin gelişmesine neden olmaktadır.

Castells’e göre (1997) tam da bu noktada devlet çalışanlar (emek) ve girişimciler (sermaye sahibi) arasındaki çelişkileri çözmek için aracılık eder. Devlet çalışanların ücretleriyle karşılayamadıkları tüketim ihtiyaçlarını tedarik ederek sistemin devamını sağlar. Örneğin, ucuz konut sunumları, kamusal eğitim ve temel sağlık hizmetlerinin sunumu, toplu ve ucuz ulaşım olanakları devlet tarafından karşılanmakta ve emeğin yeniden üretimi için gerekli ihtiyaçlar tedarik edilmektedir. Bu anlamda Castells’e göre kentler *ortak tüketim mekânları* olarak kavramsallaştırılmaktadır. Konut, altyapı, ulaşım, eğitim, sağlık, alışveriş, dinlenme gibi emeğin yeniden üretim sürecinin unsurları kentlerin ortak tüketim alanlarını oluşturmakta ve bütün bu ihtiyaçlar devletin müdahalesiyle çözülmektedir. Ortak tüketim ihtiyaçlarının karşılanmaması sistemi tehlikeye sokacak kentsel toplumsal hareketlerin oluşmasına neden olacaktır. Castells kapitalist toplumda kentleri emek ve sermaye arasında oluşan çelişkiler, bu çelişkiler sonucunda oluşan toplumsal hareketler ve toplumsal hareketlerin sistemi tehdit eden yıkıcı sonuçlarını önlemek için devletin ortak tüketim süreçlerine yaptığı müdahaleler çerçevesinde analiz etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ve 1980'lere kadar, gelişmiş ülkelerde refah devleti kentsel çelişkileri çözmede önemli bir role sahipti. Ancak 1980 sonrası devlet hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde eğitim, sağlık, ulaşım, altyapı, konut sunumu gibi alanlarda yaptığı harcamaları daraltmıştır. Aynı zamanda emeğin yeniden üretimi için gerekli diğer mal ve hizmetlerin fiyatlarında yaşanan artışlar, işsizlik ve düzensiz gelir kazanma çalışanların yaşam kalitesini daha çok bozmakta ve sınıf çelişkilerini derinleştirmektedir. Castells'in kent analizi çerçevesinde bu gelişmeleri tekrar değerlendirdiğimizde kentsel çelişkilerin çözülmesinin yeni yolları neler olacaktır? Bu sorunun yanıtı Castells'in kent teorisi içinde yer alan yeni kentsel toplumsal hareket-

lerin devletten piyasaya geçişin çevresinde ortaya çıkacağı ve yeni toplu bilinç şekilleri etrafında olacağı varsayılmaktadır (Lowe 1986, aktaran, Thorns, 2004, s. 35).

David Harvey (1935-)

Harvey çalışmalarında genel olarak kapitalist sistemin adaletsizliği üzerine odaklanmaktadır. Kapitalist sistemin, kendi adaletsizliğini kentsel alanlarda nasıl ortaya koyduğunu sorgulamaktadır. Harvey'in analizinin merkezinde kapitalist girişimcilerin sürekli kâr için nasıl mücadele ettikleri ve sınıf mücadelesinin rolü önemli bir yer tutmaktadır. Ona göre, kentler kapitalizmin mantığını gösteren bir aynadır. Kapitalist girişimciler kârlarını azamiye çıkarmak için üretim sürecinin dışında kentin yapılı çevresine de yatırım yapmaktadır. Kapitalist şehirlerdeki mekân modelleri sistemin çelişkilerini ve sisteme içselleşmiş adaletsizlikleri yansıtmaktadır. Kârı azamiye çıkarmak için kurulmuş kapitalist sistem belli dönemlerde ekonomik krizler yaşamaktadır. Aşırı üretim sonucunu oluşturan krizler kâr oranlarının düşmesine neden olmaktadır. Kapitalistler kâr oranlarını tekrar yükseltmek için kısa dönemli stratejiler geliştirir. Geliştirilen stratejilerden *birincisi*, piyasada rekabet üstünlüğünü artırmak ve üretilen malları daha ucuza mal etmek için üretim sürecinde yeni üretim teknolojilerinin kullanılmasıdır. *İkinci strateji* ise ham madde, emek ve piyasa ile ilgili konularda yeniden bir düzenlemeye gidilerek kâr oranlarını yükseltmektir. *Üçüncü strateji* ise, kapitalist girişimcilerin üretim sürecine yaptıkları yatırımlardan vazgeçerek, yeni yatırım alanları olarak kentsel mekânı seçmeleridir. Kentlere yapılan gökdelenler, alışveriş merkezleri, lüks konut inşaatları, oteller sermayenin kârını azamiye çıkarmak için yaptıkları yatırımların birer göstergeleridir. Kentsel mekâna yapılan yatırımlar kentin çevresini yeniden yapılandırmaktadır. Üretim sürecinin krizleri sonucunda mekâna yapılan yatırımların sonucunda kentsel gayrimenkul piyasası da canlanmaktadır.

Harvey'e göre modern kentlerin büyümesi kapitalistlerin kârlarını azamiye çıkarmak istemesinin tarihidir. Toplumsal ihtiyaçların dışında kâr amaçlı yapılan yatırımlar kentlerde mekânsal düzeyde eşitsizliklerin oluşmasına neden olmaktadır. Gelir düzeyleri yüksek orta ve üst sınıflar kentsel mekânda kendileri için en uygun yerlerde yaşamayı seçerken, alt gelir grupları ve yoksullar kentin gelişmemiş yoksul bölgelerinde yaşamaktadır. Mahalleler gelir, etnik, ırksal ve sınıfsal temelde ayrılaşmayı yansıtmaktadır. Kentlerin bu gelişme ve büyüme süreçleri tesadüfün dışında kapitalist sistemin özünü oluşturan sermaye birikim süreçlerinin bir sonucu olarak oluşmaktadır (Gottdiener, 1994, s.132-133). Sonuç olarak, Harvey'e göre kapitalist kentleşme üretim sürecinde yaşanan ekonomik krizlerin sonucunda kapitalistlerin kârlarını azamiye çıkarmak için kentsel yapılı çevreye yaptıkları yatırımlar sonucu oluşmaktadır.

Modern kentlerin büyümesi kapitalistlerin kârlarını azamiye çıkarmak için kentsel mekâna yapılan yatırımların sonucu gerçekleşmektedir.

Türkiye'nin kentleşme sürecini Sosyal Ekoloji ve Ekonomi Politik yaklaşım ile nasıl yorumlarsınız?

SIRA SİZDE

TÜRKİYE'NİN KENTLEŞME DENEYİMİ

Modernleşme süreci içinde Türkiye'nin kentleşme deneyimini tarihsel olarak, 1923-1950, 1950-1980 ve 1980 sonrası olmak üzere **üç dönem** altında ele alınmaktadır (Tekeli, 1998; Şengül, 2001).

1923-1950 dönemi, Türkiye'nin kentleşme deneyimi aynı zamanda ulus-devlet olma sürecidir. Ankara'nın başkent seçilmesi, ülkenin demiryolu ağlarıyla örülmesi ve fabrikaların Anadolu kentlerine kurulması bu dönemin temel mekânsal stratejile-

Türkiye'nin ilk dönem kentleşme deneyimi Ankara'nın başkent seçilmesi, ülkenin demiryolu ağlarıyla örülmesi ve fabrikaların Anadolu kentlerine kurulması ile aynı zamanda ulus devlet olma sürecidir.

ridir. İstanbul'un Osmanlı geleneğini temsil etmesi ve kozmopolitleşmiş yapısı yeni ulus devlet olma sürecinde Ankara'nın başkent seçilmesine neden olmuştur. Ankara Anadolu'yu kapsayacak bir ulusal kimlik yaratmanın toplumsal ve siyasal mekânıdır (Tekeli, 1998, s.5; Şengül, 2001, s.71). Osmanlı döneminde kurulan demiryolu hatları birbirinden kopuk ve iç pazarın bütünlüğünü sağlamak için yetersizdir. Yabancı sermayenin elindeki hatlar devletleştirilmiş, yeni yapılan demiryolu ağlarıyla ulus devlet sınırları içinde iç pazarın bütünlük kazanması hedeflenmiştir (Tekeli, 1998, s.5). 1930 sonrası ülkenin sanayileşmesi, kamu işletmeciliği ve girişimciliği temelinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Fabrikalar yakınından demiryolu geçen Anadolu kentlerine kurulmuştur. Sanayi yatırımlarının Anadolu kentlerine yapılması bu bölgelerde kentleşmeyi hızlandırmıştır. Ayrıca bu girişimler, ulus devlet olma sürecinin Anadolu'ya yayılmasını ifade etmektedir. Sonuç olarak, dönemin genel özellikleri şöyle özetleyebiliriz: Devlet kentleşme üzerinde aktif bir rol oynamıştır. Kentleşme hızı ülke genelinde düşüktür. Ankara dışındaki kentlerde ciddi bir nüfus artışı yaşanmamıştır. (Şengül, 2001, s.71,72; Işık ve Pınarcıoğlu, 2001a, s.111).

1950 sonrası, Türkiye'nin kentleşme hızının yüksek olduğu dönemdir ve bu süreci etkileyen en önemli etkenlerden biri iç göç olgusudur. Sanayileşme girişimlerinin artması, Marshall yardımları kapsamında ülkeye giren traktör sayısındaki artış, tarımsal üretimde verimliliğin yükselmesine neden olmuş ve tarımsal üretimde belli bir iş gücü açığa çıkmıştır (Tekeli, 1982, s.85-92). Tarımsal yapılardaki değişimler ve sanayileşme girişimleri iç göçü hızlandırmıştır. 1950 sonrası, daha iyi bir yaşam için kente göçen ilk kuşak göçmenler *iki temel sorunla* karşılaşmışlardır. Birincisi barınmak için gerekli konut ihtiyacının karşılamak, diğeri ise geçimlerini sağlayabilmek için gerekli işi bulmaktır. Göçmenler konut sorularını devlet arazisi üzerine tapusuz ve kaçak yollarla inşa ettikleri *gecekondu* tipi konutlarla çözmüşlerdir. 1970'li yıllara gelindiğinde kentlerin çevresinde hızlı bir şekilde genişleyen gecekondu mahalleri Türkiye'de şehirlerin hakim mekânsal dokusu hâline gelmiştir. *İkinci sorun*, göçmenlerin ekonominin sanayi ve hizmet sektöründe örgütlü ve güvenceli işlerde çalışmasıyla aşılmıştır. Ancak sınırlı kapasiteye sahip bu sektörlerde iş bulamayan göçmenler enformel sektörlerde çalışmak zorunda kalmışlardır. Aile, akraba, komşuluk, hemşerilik gibi geleneksel ilişki ağları göç sürecinde, özellikle göç kararının verilmesi, göç edilecek kentin ve yerleşilecek mahallenin belirlenmesinde; etkili olmuştur. Göçmenler kente göç ettikten sonrada, konut sorunun çözülmesi ve iş bulma gibi konularda dayanışma ve destek ağlarını kullanmışlardır. Ayrıca bu ilişki ağları, göçmenleri kentin yabancılaştırıcı etkilerinden kültürel olarak da korumuştur. Sonuç olarak, geleneksel ilişki ağları Türkiye'nin göç sürecinde; göç edilecek kentin ve mahallenin belirlenmesinde, konut ve iş sorununun çözülmesinde, yabancılaşmaya karşı destek, yardımlaşma ve dayanışmacı yönleriyle önemli bir güce sahiptir (Güneş-Ayata, 1990; Ayata, 1998; Erder, 1995). Gecekonduların yasallaşması ve kent içinde göçmen nüfus sayısının artışı etkileyen ekonomik, siyasal ve toplumsal nedenlerinden bazıları şunlardır. Enformel sektörde çalışan ucuz göçmen iş gücü ekonomide maliyetleri aşağıya çekmiştir. Göçmenler kentlerde üretilen mal ve hizmetleri tüketerek ekonomiye destek sağlamıştır ve yerel ve genel seçimlerde önemli bir siyasal güce dönüşmüştür (Şengül, 2001, s.81-85).

Türkiye'de aile, akraba, komşuluk, hemşerilik gibi geleneksel ilişki ağları göç sürecinde; göç edilecek kentin ve mahallenin belirlenmesinde, konut ve iş sorununun çözülmesinde, kentin yabancılaştırıcı koşullarına karşı destek, yardımlaşma ve dayanışmacı yönleriyle önemli bir güce sahiptir.

Göç nedir ve göçün nedenleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

SIRA SİZDE

1980 sonrası dönemin kentleşme açısından önemli özelliklerinden biri Türkiye’de kentleşmenin belli bir doygunluğa ulaşmasıdır. 1980 sonrası gerçekleşen nüfus hareketliliğinin nedenlerinden biri zorunlu göç olurken, kırdan kente olan göçün yanı sıra kentler arası göç başlamıştır (Tekeli, 1998, s. 20). Dışa açık sanayileşme modeli çerçevesinde sermayenin yatırım alanları genişlemiş, üretimin yanı sıra kent mekânları yeni yatırım alanlarına dönüşmüş ve kentler sermaye birikim sürecinde, diğer bir deyişle kârlılık oranının artırılmasında önemli hâle gelmiştir (Tekeli, 1998, s.20-23; Şengül, 2001, s.86-93). Bu yatırımlardan bazıları şunlardır: Dışa açık sanayileşme modelinin benimsenmesi ile kentlerin dünya pazarı ile bütünleşmesi için altyapı ve telekomünikasyon yatırımlarına öncelik verilmiştir. Turizm yatırımları teşvik edilmiş, dinlenme faaliyetleri geliştirilmiş, seracılığın yaygınlaşması sağlanmıştır. Bunlar Batı ve Güney kıyılarında sermayenin ve nüfusun dağılım oranları etkilemiştir. Toplu konut yasalarıyla konut sektörüne yapılan yatırımlar artmıştır. Konut yapımının artması kentsel mekânlarda yerleşim biçimlerinin değişmesine neden olmuştur. Gecekonduğun niteliği değişmiştir. 1984 yılında gerçekleşen gecekondu affında daha önceki aflardan farklı olarak kat çıkma izni verilmiştir. Apartmanlaşmayı sağlayan bu af aynı zamanda gecekondu sahibi göçmenlerin kentsel ranttan pay almalarını sağlamıştır. Ulusal ve uluslararası inşaat şirketler, kentsel alanlarda yeraltı raylı sistem, yeni konut projelerine, altyapı, alışveriş merkezleri, oteller, eğlence merkezlerine yatırım yaparak hem kârlılık oranları artırmış hem de kent dokusunun değişimini etkilemiştir (Tekeli, 1998, s. 20-23; Şengül, 2001, s. 86-93).

Türkiye’de 1980 sonrası Gecekondu konut tipi olarak nasıl dönüşüme uğramıştır?

SIRA SİZDE

DÜNYA KENTİ

Dünya kenti kavramı 1980 sonrası mal, hizmet ve sermaye akışının uluslararası ölçekte hızlandığı bir dönemde ön plana çıkmıştır. Küresel ölçekte bazı kentler ulusal konumlarının dışında ekonomik, siyasal ve toplumsal özellikleriyle ön plana çıkarak dünya ölçeğinde merkezi bir konuma yerleşmiştir.

Friedman’a göre dünya kentlerinin özellikleri şunlardır:

- Dünya kenti dünya ölçeğinde devam eden finansal hareketlerin yoğunlaştığı yerlerdir.
- Dünya kentlerinde çok uluslu şirketlerin yönetim merkezlerinin yoğunlaşma oranları yüksektir.
- Dünya kenti uluslararası kurumların yoğunlaştığı yerlerdir.
- Dünya kentleri önemli kabul edilen üretimlerin yoğunlaşma düzeyinin fazla olduğu yerlerdir.
- Dünya kentleri ulaşım ağı açısından önemli bir konuma sahiptirler.

Dünya ekonomisinin kontrol, denetim ve idare merkezleri olarak tanımlanan dünya kentleri merkez ve çevre ülkelerde yer alan kentler temelinde de bir sıralamaya sokulmaktadır. Örneğin bu sıralama içinde Londra, Paris, Rotterdam, Frankfurt, Zürich, New York, Chicago, Los Angeles ve Tokyo merkez ülkelerde yer alan dünya kentleridir. Sao Paulo ve Singapur ise çevre ülkelerdeki dünya kentleri olarak sıralanmaktadır (Ercan, 1996, s.68). Uluslararası satışlarda önemli payları olan birçok firmanın merkezi New York kentindedir. Bankaların varlıkları ve sermaye-

nin yoğunlaşması açısından ele alındığında ise Tokyo, New York ve Londra ilk sıralarda yer almaktadır. Üretim alanında yapılan buluşların Tokyo'da yoğunlaşması bu kenti dünya kentleri arasında yer almasını sağlayan diğer etkidir. Chicago endüstriyel ilişkilerin merkezileştiği, Los Angeles askeri-endüstriyel, Boston ise eğitimin yoğunlaştığı dünya kentleridir (Ercan, 1996, s. 69-71). Dünya kentleri birbirleriyle rekabet ederken aynı zamanda karşılıklı bağımlılık içinde kendi ülkeleri dışında kısmen ayrı bir sistem oluştururlar (Giddens, 2000, s.522).

Ercan'a (1996) göre ise dünya kentleri kapitalist ilişkiler çerçevesinde oluşan güç ilişkilerinin ve buna bağlı ekonomik, politik ve kültürel ilişkilerin kontrol edildiği merkezlerdir. Ona göre, "kentsel nüfusun ya da kentsel alanın büyüklüğü bir kentin dünya kenti olması için yeterli bir ölçüt değildir" (1996, s.69). Ayrıca dünya kentleri bilgi akışının sağlanabilmesi için gerekli iletişim teknolojilerine sahip olması gerekmektedir. Telekomünikasyon ve iletişim ağları dünya kentlerinin diğer bölgeler üzerindeki kontrol işlevini sağlamasına ve zaman ve mekâna ilişkin sınırlılıkların aşılmasına neden olmaktadır. Bunların yanı sıra uluslararası göç dünya kentleri açısından önemli bir değişkendir çünkü servis sektörlerinin merkezileşmesi sonucu bu alanlarda ihtiyaç duyulan ucuz işgücü göç eden emek üzerinden sağlanmaktadır. Dünya kentlerini tek başına son dönemlerin değişen ekonomi politik süreçleri çerçevesinde ele almak yetersizdir. Bu kentlerin kendilerine özgü tarihsel ve toplumsal özelliklerinin ve koşullarının etkileri de bu kentlerin dünya kentleri olarak ön plana çıkmalarını sağlamaktadır (1996, s. 70-71).

Dünya kenti olmanın o kentte yaşayan toplumsal kesimler için olumlu sonuçlar doğuracağı beklentisinin aksine, bu kentlerde önemli eşitsizlikler yaşanmaktadır. Bu kentlerde gelişen hizmet sektörü sınırlı sayıda uzman emeği istihdam ederken diğer kentsel hizmetlerin yerine getirilmesinde enformel sektörde çalışanlara daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Küçük ölçekli işletmelerin gelişmesi, eve iş alma, tele-iş, düzensiz çalışma, kısa süreli çalışma gibi düşük ücretli ve sosyal haklardan yoksun yeni çalışma biçimleri sonucunda kentsel emek gücü parçalanmakta ve farklılaşmaktadır. Ayrıca Londra, New York, Los Angeles ve Tokyo gibi dünya kentlerinde emek piyasasının önemli bir kısmı kente göç eden kesimden oluşmaktadır. Olumsuz çalışma koşulları ve düşük kazançların yanı sıra göçmen iş gücü için temel vatandaşlık hakları da kısıtlıdır. Dünya kentlerinde yaşama maliyetleri de yüksektir. Sermayenin bu kentlerde aşırı yoğunlaşması ve merkezileşmesi kentsel topraklara olan talebi de artırmaktadır. Yeni konut alanları gelişirken, büro, büyük iş merkezleri, oteller ve ulaşım alanına önemli yatırımlar yapılmaktadır. Dünya kentleri mekânsal ve toplumsal eşitsizlikleri, göz kamaştırıcı zenginliği ve derin yoksulluğu içinde barındıran kentlerdir (Ercan, 1996; Giddens, 2000).

Dünya kenti kavramı yanı sıra küresel ölçekte dünya kenti olma konumundan uzak bazı kentlerin durumunun açıklanması için '*uluslararasılaşan kent*' kavramı kullanılmaktadır. Ercan'a (1996) göre, Sao-Paolo, Lima, gibi 'üçüncü dünya' ya da 'azgelişmiş ülke' kentleri ekonomik, kültürel ve toplumsal kontrol merkezleri olmaktan çok dünya kapitalizmin yarattığı trafiğin (mal, sermaye, bilgi, emek vb.) yoğunlaşarak üzerinden geçtiği mekânlardır. Bu kentler dünya kapitalizmiyle bütünleşme sürecinde önemli merkezler hâline gelmektedir.

Dünya kentleri dünya ekonomisinin mal, hizmet üretimi ve finansal akışın sağlandığı ve akışın bu merkezler tarafından denetim ve kontrolünün yapıldığı yerlerdir.

Özet

Kentlerin kökenini açıklamak.

Arkeolojik bulgular tarihte ilk kentlerin MÖ. 6000 yıllarında belirmeye ve MÖ 4000 dolaylarında ortaya çıktığını göstermektedir. İlk kentler metal çağında ortaya çıkmıştır. Metal silah kullanan insanlar kaba taş silah kullanan insanlara göre askeri olarak daha çok üstünlük kurmuştur. Neolitik dönemin çiftçileri bakır, tunç gibi demirden silah yapmasını bilmediği için metal silah kullanan insanların istilalarına kolayca boyun eğmiştir. Saldırganlar fethettikleri topraklarda yaşayan insanları köle hâline getirirken, kendi hâkimiyetlerini güvence altına almak için ada veya tepelerin doruklarına yerleşmişlerdir. İstilacıların yerleştikleri alanlar hem saldırı hem de savunmayı güvence altına alan korunaklı mekânlardır. İlk kentlerin hâkimiyet altına alınan topluluklar etrafında kurulmuş birer ordu karargâhıdır.

Sanayi öncesi kentlerin özelliklerini sıralamak.

Kentin nüfus artışı düşüktür. Sokaklar insanların yürümesi ve ulaşımında kullanılan hayvanların geçebileceği genişlikte ve dardır. Mahalle ya da semtler etnik temelde toplumsal farklılaşmayı yansıtmaktadır. Etnik nitelikli meslek grupları da genellikle kentin ayrı yerlerinde oturmaktadır. Kentin belli bir caddesi veya bölgesi farklı türden meslek grupları tarafından işgal edilmektedir. Malların üretimi ve hizmetlerin sunulması canlı (insan ve hayvan) enerji kaynağına dayanmaktadır. Mesleki farklılaşma ve uzmanlaşma düzeyi düşüktür. Lonca mesleki örgütleri ekonomide etkindir. Ağırlık ve ölçü biriminin olmaması, muhasebe ve kredi sisteminin çok gelişkin olmaması ekonominin akılcılığa çok az dayandığını göstermektedir. Katı sınıfsal tabakalaşma sistemi görülmektedir. Tabakalaşma sisteminin en üstünde yer alan seçkinler kentin yönetim, din ve eğitim ile ilgili kurumlarında yer alır. Alt sınıfta yer alanlar toplumun en kirli işlerin yapmaktadır. Akrabalık bağları ve soyun devamı pazarın saygınlığı ile uyumludur. Statü farklılıkları bireysel özellik, konuşulan dil, kıyafet, etnik bir gruba, mesleğe dâhil olma, yaş, cinsiyet ve toplumsal sınıfa ait olma gibi özelliklerle belirlenir.

Sanayi kentini açıklamak.

Sanayi kentinin ekonomisi endüstriyel üretime dayanmaktadır. Kentler 19'uncu yüzyılda yeni ekonomik sistemin merkezi olarak sanayi şehirlerine dönüşmüşlerdir. Fabrika ve işyerlerinin yakınında apartmanlardan tipi yeni konut alanları oluşmuştur. Ofis, depolar ve ticari bölge şehir merkezindedir. Merkezin çevresinde işçilerin kaldığı mahalleler bulunmaktadır. Bu mahallerin dışında ise düzenli tasarlanmış sokaklarda ve bahçeyle çevrilmiş villa tipi evlerde yaşayan üst orta sınıf yaşamaktadır. İlk yıllarda işçilerin yaşadığı mahalleler sefalet ve çöküntü alanlarıdır. 19'uncu yüzyıl biterken sanayi şehrinde önemli değişimler yaşanmıştır. Reel ücretlerin yükselmesi işçilerin yaşam standartlarını yükseltmiştir. Ulaşım sistemlerindeki gelişmeler kentsel taşımacılığın uzun mesafeye ulaşmasını sağlamıştır. 20'inci yüzyılın ilk on yılında elektrikli tramvaylar, otobüs ve özel otomobil kullanımının artması şehrin mekânsal düzenini değiştirmiştir. Gelişmiş ülkelerin sanayi kentlerinde görülen değişimlerden biri banliyöleşmedir. Otomobil üretiminin etkisiyle özel araba sahipliğinde görülen artış banliyölerin doğuşunu etkilemiştir. Banliyöleşme ile birlikte konut sahipliğinde de artış yaşanmıştır. Temiz su sistemi, kanalizasyon gibi altyapı değişikliklerine gidilmiştir.

Modern kentleri açıklayan teorileri karşılaştırmak.

Park'a göre, kentte konut, mahalle, alışveriş merkezleri, iş ve ticari gibi biyotik düzeyler oluştuktan sonra bunun üzerinde kentin kültürel düzeyi inşa edilmektedir. Kültürel düzey, biyotik düzey üzerinde kurulan değer, norm, örf ve adetler temelinde gelişen bir yapıdır. McKenzie göre, birey grup ya da firmalar kent mekânında yer edinebilmek için mücadele etmektedirler. Kentin büyümesi rekabete dayanan istila ve yerinden etme süreçleriyle oluşmaktadır. Burgess tek merkezli kentsel daire teorisi ile kentin büyüme modelini analiz etmektedir. Wirth kentli insanın davranış özelliklerini ve ayrı bir kent kültürünün nasıl oluştuğunu analiz etmektedir. 'Kentlilik' veya 'bir yaşam biçimi olarak kentleşme' Wirth'ün açıklamak istediği bağımlı değişkendir. Nüfusun

büyüklüğü, yoğunluğu ve çeşitliliğinin sonuçları kent kültürünü, kente özgü davranış ve yaşam biçimini belirleyen bağımsız değişkenlerdir. Le-febre'ye göre kapitalist toplumda kent mekânı “somut” ve “soyut” olmak üzere ikili bir işleve sahiptir. “Somut mekân” mekânın kullanım değerini ifade etmektedir. Soyut mekân ise mekânın fiziksel bir parça olarak kullanım değerinin ikinci plana itilerek üzerinden kâr ve rant edilen bir araca, mala dönüşmesidir. Castells kapitalist toplumda kentleri emek ve sermaye arasında oluşan çelişkiler, bu çelişkiler sonucunda oluşan toplumsal hareket ve toplumsal hareketlerin sistemi tehdit eden yıkıcı sonuçlarını önlemek için devletin ortak tüketim süreçlerine yaptığı müdahaleler çerçevesinde analiz etmektedir. Harvey'e göre, kapitalist girişimciler ekonomik krizden kurtulmak için üretim sürecinin dışında kentin yapılı çevresine yatırım yaparak azalan kâr oranlarını yükseltmektedir. Kapitalist şehirlerdeki mekân modelleri sistemin çelişkilerini ve sisteme içselleşmiş adaletsizlikleri yansıtmaktadır.

Türkiye'nin kentleşme deneyimini tarihsel dönemleri içinde açıklamak.

Türkiye'nin kentleşme süreci üç dönem altında sınıflandırılmaktadır. 1923-1950 yılları arası, ulus devletin kuruluşu çerçevesinde gelişen bir kentleşme sürecidir. Kentleşmeyi etkileyen üç mekânsal strateji Ankara'nın başkent ilan edilmesi, fabrikaların Anadolu kentlerine kurulması ve ülkenin demiryolu ağlarıyla örülmesidir. 1950-1980 dönemi kentleşme sürecinin temel özelliği kırsal bölgelerden kentlere doğru yaşanan yoğun göç olgusudur. Kentlerin mekânsal dokusunda gecekondu tipi yerleşim yerleri hâkim olmuştur. Göçmenler, hem üretilen mal ve hizmetlerin tüketicileri olarak, hem de yerel ve genel seçimlerde oy potansiyelleriyle önemli bir siyasal güç olmuşlardır. 1980 sonrası kentleşme sürecinin temel özelliği yerli ve yabancı sermayenin kent mekânlarına olan yatırımlarının artmasıdır. Kentleşme belli bir doygunluğa ulaşmış ve göçün niteliği değişmiştir. Kentler arası gerçekleşen zorunlu göç daha yaygındır. Kentlerde mekânsal ve toplumsal düzeyde eşitsizlikler artmıştır.

Dünya kentlerinin özelliklerini sıralamak.

Dünya kentleri, dünya ölçeğinde finansal hareketlerin yoğunlaştığı, çok uluslu şirketlerin yönetim merkezlerinin yoğunlaşma oranları yüksek olduğu ve uluslararası kurumların yoğunlaştığı yerlerdir. Ayrıca, dünya kentlerinde önemli kabul edilen üretimlerin yoğunlaşması fazladır ve ulaşım ağı açısından önemli bir konuma sahiptirler. Dünya kentleri bütünsel kapitalist ilişkiler çerçevesinde oluşan güç ilişkilerinin ve buna bağlı ekonomik, politik ve kültürel ilişkilerin kontrol edildiği merkezlerdir. Bu kentler, bilgi akışının sağlanabilmesi için gerekli iletişim teknolojilerine sahiptirler. Bu kentlerin kendilerine özgü tarihsel ve toplumsal özelliklerinin ve koşullarının etkileri de bu kentlerin dünya kentleri olarak ön plana çıkmalarını sağlamaktadır. Dünya kentleri mekânsal ve toplumsal eşitsizlikleri içinde barındıran kentlerdir.

Kendimizi Sınayalım

1. İlk kentler aşağıdaki dönemlerden hangisinde oluşmuştur?
 - a. Maden çağı
 - b. Orta çağ
 - c. Modern çağ
 - d. Neolitik dönem
 - e. Yakın çağ
2. Sanayi öncesi kentlerin toplumsal örgütlenmesi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?
 - a. Sokaklar, insan ve hayvanların geçebileceği genişliktedir.
 - b. Üretim insan gücüne dayanmaktadır.
 - c. Mahalleler etnik temelli toplumsal farklılaşmayı yansıtmaktadır.
 - d. Sanayi öncesi kentler katı sınıfsal tabakalaşma sistemine sahiptir.
 - e. Lonca birlikleri zanaatkarların mesleki örgütleridir.
3. Aşağıdakilerden hangisi sanayi kentini ayıran özelliklerden biridir?
 - a. Kentin merkezinde dini tapınakların yer alması
 - b. Sanayi üretimine eşdeğerde ticaret ve zanaatçılığın yaygın olması
 - c. Kentin çevresinde banliyölerin oluşması
 - d. Konut ve yaşam standardında eşitliğin sağlanması
 - e. Katı sınıf yapısının ve sınıflar arası hareketliliği engellemesi
4. Aşağıdakilerden hangisi Robert Park'ın kentleşme sürecini anlattığı kavramdır?
 - a. Ortak tüketim alanları
 - b. Biyotik ve kültürel düzey
 - c. Somut mekan
 - d. Soyut mekan
 - e. Refah devleti
5. Aşağıdakilerden hangisi Ekonomi Politik yaklaşımın kentleşme sürecine bakış tarzını ifade etmektedir?
 - a. Rekabet, istila ve egemenlik
 - b. Yerel ve merkezi yönetimin rekabeti
 - c. Sermaye birikim süreçleri
 - d. Toplumsal bütünleşme
 - e. Kültürel bütünleşme
6. Henry Lefebvre'nin soyut mekân kavramını **en iyi** açıklayan ifade aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Mekan üzerinde inşa edilen kültürel yapılardır.
 - b. Mekanın tarihsel anlamıdır.
 - c. Mekan üzerine inşa edilen okul, yapı ve anıtlardır.
 - d. Mekan üzerinde gerçekleştirilen günlük yaşam faaliyetleridir.
 - e. Mekanın bir mal gibi alınıp satılarak üzerinden kar elde edilmesidir.
7. Aşağıdakilerden hangisi Manuel Castells'in kent olgusunu açıklarken kullandığı temel kavramlardan biridir?
 - a. Ortak tüketim
 - b. Soyut mekan
 - c. Somut mekan
 - d. Yapılı çevre
 - e. Sermayenin mekana yatırımı
8. Aşağıdakilerden hangisi Türkiye'nin 1950-1980 yılları arası kentleşme sürecinin özelliklerinden biridir?
 - a. Kentsel alanlara yapılan yatırımların yabancı sermaye tarafından gerçekleştirilmesi
 - b. Ülkenin demiryolu ağı ile örülmesi
 - c. Gecekonduların nitelik değiştirmesi
 - d. Kentler arası göçün başlaması
 - e. Kırsal alanlardan kentlere yoğun göç olması
9. Aşağıdakilerden hangisi 1923-1950 arası Türkiye'nin kentleşme sürecinin özelliklerinden biri **değildir**?
 - a. Fabrikaların Anadolu kentlerine kurulması
 - b. Ankara'nın başkent seçilmesi
 - c. Gecekondu tipi konutların yapılmaya başlaması
 - d. Ülkeye demiryolu ağlarının yapılması
 - e. Ulus devlet olma süreci
10. Aşağıdakilerden hangisi dünya kentlerinin özelliklerinden biri **değildir**?
 - a. Finansal hareketlerin yoğunlaştığı yerlerdir.
 - b. Dünya ekonomisinin kontrol, denetim ve idare merkezleridir.
 - c. Çok uluslu şirketlerin yönetim merkezlerinin yoğunlaştığı yerlerdir.
 - d. Küresel ekonominin yarattığı trafiğin yoğunlaşarak geçtiği mekânlardır.
 - e. Uluslararası kurumların yoğunlaştığı yerlerdir.

Yaşamın İçinden

Kentsel Yaşam ve Bireyin Yabancılaşması

Simmel'in o bir asır önce kaleme aldığı "Metropol ve Zihinsel Yaşam" adlı makalesi günümüz kent hayatında bireyin içine düştüğü yabancılaşmayı anlatan, ustaca kaleme alınmış bir yazı. Makalenin güçlü yanını ise, Simmel'in bir asır önce günümüz kent yaşamına dair sahip olduğu o öngörü yazıya dökmüş olmasıdır. Bu kısa yazıda, kent yaşamının bireyin tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini, Simmel'in makalesi çerçevesinde; sizlerle paylaşmak istiyorum.

Kentler her zaman para ekonomisinin merkezleridir. Günlük yaşamda her şeyin para ile alınıp satılır hale gelmesi, ihtiyaçların para ile karşılanması kent yaşamında şu sorunun yaygın olarak kullanılmasına neden olur: Kaça? Kır yaşamında insan ilişkilerinin temeli duygusallık ve samimiyet iken, kent yaşamında insan ilişkilerini belirleyen şey rasyonellik ve hesaplılıktır. Kentte "*insanların kim olduğu?*" sorusu yerine "*daha çok neye sahip oldukları?*" sorusu ön plana çıkmaktadır. Bireylerin kim olduklarından daha çok, neye sahip olduklarıyla değerlendirildikleri kent hayatının egemen değerlerini, kıyasıya yaşanan rekabet ve çıkar temelinde geliştirilen insan ilişkileri oluşturmaktadır. Kent hayatı, yaşanan mekânlarda, çalışılan işyerlerinde, kapalı kapılar ardında, sokaklarda, toplumsal değerlerin ve daha da önemlisi emeğe saygının yitirildiği bir ortama dönüşmektedir.

Kentte yaşadığımız çelişkilerinden biri sahip olduğumuz fiziksel ve psikolojik kapasite ile kent yaşamının bizim üzerimize yüklediği yoğun baskı ve uyarıcılarıdır. Kentin kalabalığı, çeşitliliği, günlük yaşamın karmaşası içinde birey, dışarıdan sürekli uyarıcılar almaktadır. Aldığımız bütün uyarıcılara zihnimizin anında tepki ve reaksiyon vermesi mümkün değildir. Beynimiz aldığımız dışsal uyarıcıları süzgeçten geçirerek sadece bir kısmına cevap verir. Oysa kır hayatında bireyin yaşamı ve zihni, psikolojik hayatı ve duyguları, daha düzgün, daha alışılmış, daha yavaş, daha düzenli akar ve işler. Birey, köy ve kasaba hayatının sade, yalın ve doğayla iç içe geçmiş günlük hayatı içinde yaşamı daha derinden hissetmektedir. Kırsal yaşamda bireyin günlük yaşamında kurduğu ilişkilerde duyguları ön plandadır ve çoğu kez yüreğiyle hareket eder. İşte kentte yaşayan insanı, kırdan yaşayan insandan ayıran en önemli özelliklerden biride, kişilerin kentin yoğun

bombardımanı altında duyguları, yüreği yerine; aklı, mantığı ve zihni ile hareket etmesidir. Akıl, kentin ekonomik ve sosyal yaşamına, çalışma hayatının temposuna, sokakların akan trafiği, kalabalığı ve baskıcı yönüne karşı bireyin kendini korudu adeta güçlü bir kalkana dönüşmektedir.

Kırsal yaşamdan kent yaşamını ayıran diğer bir özellik de yaşam ve çalışma alanlarının keskin çizgilerle birbirinden ayrılmasıdır. Bu ayrımının sosyolojik nedenlerini ve sonuçlarını bu kısa yazının sınırları içinde ele almak mümkün değil. Ancak bu ayrımın kent yaşamında zamanın yeniden düzenlenmesi açısından önemi vardır. Kırdan geleneksel yöntemlerle düzenlenir. Horozun ötüşüyle uyanan kır insanı, güneşin batışıyla evindedir. Oysa kent hayatında zaman rasyonel araçlarla düzenlenir ve kontrol edilir. Kentin günlük yaşamı içinde zaman rasyonel bir araç olan saat ile düzenlenir. Saatin bir an durması kent yaşamının ekonomik ve sosyal yaşamını anında altüst olmasına neden olacaktır. Böyle bir düzenin yanı sıra, kent insanı günlük yaşamında zamana karşı ve zamanla sürekli yarışmaktadır. Bu mücadele içinde birey çevresindeki karmaşıklık, kalabalık ve yoğunluğa karşı daha az seçici olur. Karşıdan karşıya geçerken zihnimizin algıladığı sadece trafik lambaları, tramvayın uyarıcı zili, arabanın kornası veya polislin düdüğüdür. Kentli insan, kalabalıklar içinde çok fazla sayıda insanı görmekle beraber, çok az insanı yakından tanımaktadır. Sokaklarda, caddelerde, işyerlerinde, alışveriş merkezlerinde karşılaştığımız insanların dışsal özellikleri, bize onların kim olduğu hakkında fikir verir. Örneğin, polislin resmi kıyafeti bizim için ilk uyarıcıdır. Aynı kişiyi resmi kıyafeti olmadan gördüğümüzde hiçbir şekilde reaksiyon göstermeyiz. İmajlar ve göstergeler dünyasında insanların gerçekte kim olduğu, iç dünyasında neler yaşadığı bilmek olanaksız hale gelir. Diğer insanlar hakkında sahip olduğumuz yargı ve fikirler, onların imajları ve dışsal özellikler etrafında oluşur. Birey olarak bizimde kim olduğumu gerçekte nasıl bir insan olduğumuzu ifade edecek zaman ve koşullardan çoğu kez yoksun kalırız. Hatta kent yaşamında birden çok rolle başa çıkmaya çalışırız. İşyerinde memur, işçi, yönetici, evde anne, baba, olmak ve bu rollerin hepsini başarıyla yerine getirmek kişinin ruhu ve bedeni üzerinde baskıya neden olur.

Sonuç olarak, para ekonomisinin hâkim olduğu kentlerde insanların kim olduğu? değil neye, nelere sahip olduğu önem kazanmaktadır. Birey, kentin kalabalığı, çeşitliliği, ekonomik ve sosyal yaşamı, çalışma hayatının temposu, sokakların akan trafiği, kalabalığı ve baskıcı koşullarında dışarıdan sürekli uyarıcı almaktadır. Bu uyarıcıların hepsine cevap veremeyen birey, yüreği ve duyguları yerine zihni ile yanıt verir. Metropol yaşamda, kentli insan boş vermiş ve içi geçmiş bir davranış geliştirir. Modern yaşamın en önemli özelliklerinden biri şüphesiz bireyin özgürleşmesidir. Kent yaşamında birey bir yandan özgürleşirken, diğer yandan dış uyarıcılar ve karmaşıklığa karşı geliştirdiği içi geçmiş ve boş vermiş davranışıyla yabancılaşan bir bireye dönüşmektedir.

Kaynak: Fatime Güneş, *Eski Yeni Aylık Şehir Kültür Dergisi*, Eskişehir Valiliği, Yıl 1, Sayı 2 Nisan, 2009, s.16-17.

Okuma Parçası

İstanbul nasıl dünya kenti olur?

İstanbul'un, birer dünya kenti olan Barselona, Budapeşte ve New York'un deneyimlerinden öğreneceği çok şey var.

Basında son günlerde yerel yönetimlerle ilgili haber, araştırma ve yorumların artışı çok sevindirici. Bizlerin de hem üniversite üyesi hem de hemşeri olarak bu sürece katkıda bulunmamız gerekli. Çünkü küreselleşme sürecinin ve bu sürecin yarattığı dönüşümün en yoğun algılandığı yerler üniversiteler ve araştırma kuruluşları. Küreselleşme sürecinin yarattığı büyük dönüşümden metropoller de etkileniyor şüphesiz... Bugün kentler küreselleşme sürecinin küçülttüğü ve hiper-bağımlılaştırdığı bir dünyada öne çıkma yarışındalar. Bu yarışta sosyo-ekonomik avantajlarını hemşerilerinin katılımıyla paradigmadan pratiğe geçiren kentler öne çıkıyor.

İşte Barselona, işte New York, işte Budapeşte... Sivil toplumu daha işlevsel kılmak ve onun aracılığıyla yerel politikada müdahil ve etkin olmak eğilimi tüm bu öne çıkan kentlerin ortak özelliklerinden. Bu yarışta öne çıkan kentlerde hemşerilerin, günlük yaşamlarını etkileyen ulaşım, çevre, temizlik, kalkınma vb. pek çok alanlardaki politikaların oluşturulma sürecine etkilerini artırıyor.

Beş yılda bir oy vermek artık bu duyarlı hemşerilere yeterli gelmiyor. Özellikle nüfusu on milyonları aşan dünya kentleri ulaşım, çevre kirliliği, eğitim, sağlık, sosyal bağların kopması gibi pek çok sorunla boğuşurken bu konulara yönelik çözüm önerileri ve çalışma istekleri olan kişilerin ve baskı gruplarının çabalarının değerlendirilmemesi akılcı bir tercih de değildir.

Kentlerdeki baskı grupları öncelikle şu hedefleri amaçlıyor; (1) Kamuoyu bilinci uyandırılması, (2) Sorunun yerel yönetim idarecilerine yansıtılması, (3) Sorunla ilgili veri ve doküman toplanması, (4) Çözüm önerileri getirilmesi, (5) (en önemlisi) Konuyla ilgili yasal düzenlemelerin yapılması aşamasında karar alma mekanizmalarını etkileme gibi pek çok alanda lobicilik faaliyetlerini sürdürme. Tüm bunlar yönetim ilkesinin yani kenti beraberce yönetmenin gereğidir.

Giderek artan sayıda baskı grupları, sayısı hızla artan konu başlıklarında etkisi büyüyen biçimde kent yönetimine etki ediyor. Bir dünya kenti olmak iddiasındaki İstanbul'da da aynı trend yürürlükte, ancak oldukça yavaş biçimde.

New York örneği

Bu noktada, dünya kentlerinin bu konudaki deneyimlerini irdelemek yararlı olabilecek sonuçlar verebilir bizlere. Örnek olarak bu alanda en çok katılımı olan ve çok geniş bir kapsamı bulunan gruplardan biri New York'daki "The New York Public Interest Research Group/New York Kamu Çıkarı İçin Çalışma Grubu", (NYPIRG)'dur. 30 yıl önce, Ralph Nader önderliğinde bir araya gelen üniversite öğrencileri "daha iyi bir New York yaratmak" için harekete geçtiler. Daha temiz bir çevre, sosyal adalet, tüketici haklarının korunması gibi konuları hedefleyen bu genç kitle, profesyonel organizatörlerin ve araştırmacıların da katılımı ile büyük bir baskı grubuna dönüştü.

Zamanla, New York eyaletine yayılan NYPIRG hareketi enerjisini, kaynaklarını ve hareket kabiliyetini konuştığı üniversite kampuslarından sağlıyor. Günümüzde 20'den fazla üniversite kampusunda faaliyet gösteren NYPIRG'nin üye sayısı 85 bini aştı. Her kampus, tam zamanlı çalışan organizatör, personel ve büyük gönüllü öğrenci gruplarından oluşuyor.

Partizanlıktan uzak ve kâr amacı gütmeyen NYPIRG'nin en önemli etkinliği siyasi reformlar üzerinedir. Grup, New York'luların da karar alma sürecine müdahil olmalarını sağlayarak, 30 yıl içinde sağlıktan, tüketici haklarına, ulaşımdan bankacılığa farklı alanlarda, enerji üretim merkezlerinin atıklarının azaltılması (ve tehlikesizleştirilmesi), ilaçlama, sigara ve tütün kullanımının azaltılması, çöp alanlarının düzenlenmesi, emniyet kemerinin zorunlu kullanımı gibi konularda toplumu ilgilendiren 120'den fazla kanun ve yönetmeliğin hazırlanması ve uygulanmasında anahtar rol oynadı.

NYPIRG'nin önemli bir diğer çalışması da çeşitli konularda hazırladığı raporlar aracılığıyla hem kamuoyunu hem de resmi görevlileri bilgilendirmesi. Tüketici hakları (çocuk bahçelerinin güvenliği, kredi kartı ve diğer plastik kartlar, bankalar ve bankaların otomatik ödeme makineleri, oyuncakların güvenliği, tefecilik, enerji (elektrik dağıtım piyasasının düzenlenmesi), çevre (temiz su, zehirli atıklar, hava kirliliği), temiz yönetim (etik, vergilendirme, resmi kurumların bütçeleri), sağlık (tütün kullanımı, kurşun zehirlenmesi), yüksek öğretim (yüksek öğretime bütçeden ayrılan pay, eğitim harcamaları) ve metro-otobüs ulaşımının düzenlenmesi gibi pek çok konuda raporlar hazırladı.

Bunlara ek olarak, NYPIRG çok sayıda ve kapsamlı projeler de yürütüyor. Grup, ABD'nin en pahalı eyaletlerinden biri olan New York'ta kaliteli yüksek eğitimin bütün vatandaşlarca ulaşılabilir, ödenebilir olması, toplu taşımanın geliştirilmesi, evsizlere barınak temini, başta temiz hava-enerji erişimi ve geri dönüşüm olmak üzere çevre kirliliğinin önlenmesi, işçi haklarının düzenlenmesi, bilinçli tüketicilerin oluşturulması, küçük tüketici sorunlarının mahkemeye yansımadan çözülmesi, kitap değişimi gibi pek çok konuda proje gruplarına sahip. Tam zamanlı uzman çalışanlar bu konularla ilgili veri toplanması ve kampanyaların organize edilmesini sağlarken, gönüllü öğrenciler resmi görevliler ve kamuoyu nezdinde lobi çalışmalarını gerçekleştiriyor.

NYPIRG örneğinde görüldüğü üzere üniversiteli hemşeriler kent için önemli sorumluluklar alıyor, sorunun tespiti ve çözüm aşamasında çok etkin roller oynuyorlar. İstanbullu üniversiteli hemşerilerimizin dinamizmi ve azmine güvenimin tam olduğunu belirterek şunu sormak isterim: İstanbul'un artık kendine ait en az bir IPIRG'si olması gerekmez mi?

Kaynak: Erdinç Gülbaş, Araştırmacı, European Local Studies Center, Radikal Gazetesi, 27.02.2005 tarihli haberden alınmıştır.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız yanlışsa “Kentlerin Kökeni” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlışsa “Sanayi Öncesi Kentler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlışsa “Sanayi Kenti” konusunu gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlışsa “Chicago Okulu: Sosyal Ekolojik Yaklaşım” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c Yanıtınız yanlışsa “Ekonomi Politik Yaklaşım” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. e Yanıtınız yanlışsa “Ekonomi Politik Yaklaşım” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlışsa “Ekonomi Politik Yaklaşım” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. e Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’nin Kentleşme Deneyimi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlışsa “Türkiye’nin Kentleşme Deneyimi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. d Yanıtınız yanlışsa “Dünya Kenti” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Ekolojik yaklaşım kentleşme sürecini, kente yerleşen insan gruplarının mekân üzerindeki konumlarını rekabet, istila, yer edinme ve egemenlik kurma süreçleriyle açıklamaktadır. Kentsel gelişme sürecinde kendi çıkarları doğrultusunda kenti bilinçli olarak şekillendiren sosyal aktörlerin rolü ihmal edilmiştir. Özellikle 1920 ve 1930’lu yıllarda Chicago kentinin gelişme sürecinde önemli rol oynayan siyasi partiler, belediye başkanları, şehir plancıları ve endüstri liderlerinin aktör olarak rolleri ihmal edilmiştir. Kentin büyümesi ile değer kazanan arazi üzerinden servet ve kazanç elde eden sosyal sınıfların konumları göz ardı edilmiştir. Politik aktör ve sosyal aktörler üzerinde durulmadığı gibi, kentin arazi- si ve konut kullanımı sürecinde ortaya çıkan sınıf hareketleri ve kentteki göçmenler arasında ortaya çıkan ilişkiler üzerinde de durulmamıştır.

Sıra Sizde 2

Park’ın kentleşme sürecinde göçmenlerin kente geldiklerinde kendileri için en uygun yerleri seçerek yeni konut alanları (biyotik düzey) oluşturdukları ve bunun üzerinde kendi kültürel yapılarını oluşturduklarını hatırlayalım. Türkiye’nin 1950 sonrası kentleşme döneminde göçmenler konut sorunlarını gecekondlu tipi konutlar ile çözmüşler ve daha sonra buraların altyapı koşulları gelişerek büyük gecekondlu mahallelerine dönüşmüştür. Gecekondlu bölgeleri üzerinde göçmenler kendilerine özgü yeni kültürel yapılar ve yeni yaşam tarzları oluşturmuşlardır. Türkiye’nin 1980 sonrası kentleşme sürecini Ekonomi Politik yaklaşım çerçevesinde yorumlamak mümkündür. Harvey’in kapitalistlerin kar oranlarını yükseltmek için kentsel mekâna nasıl yatırım yaptıklarını hatırlayalım. Türkiye’de 1980 sonrası sermaye birikim sürecinde inşaat sektörü önemli bir yer tutmaktadır. Büyük ve orta ölçekli yerli ve yabancı sermaye kentsel alanlarda yeraltı raylı sistem, yeni konut projelerine, altyapı, büyük iş ve alışveriş merkezleri, oteller, eğlence merkezlerine yatırım yaparak kârlılık oranlarını artırmıştır.

Sıra Sizde 3

İç göç, ulus devlet sınırları içinde ekonomik, sosyal, kültürel, demografik, coğrafik ve siyasal nedenlerle gerçekleşen nüfus hareketliliğidir. Kentleşmeyi hızlandıran göçün nedenleri itici, çekici ve iletilici faktör altında sorulmaktadır. Kırsal alanda nüfusun artması, tarımda makineleşme ile açığa çıkan işgücü, toprak yetersizliği ve işletme düzeyinde tarımsal yapıda meydana gelen değişimler kırsal nüfusu kentsel alanlara iten faktörler arasında yer almaktadır. Kentler iş, gelir, eğitim, sağlık, alt yapı, ulaşım, eğlence ve kültürel etkinlikler açısından köye göre daha fazla fırsat ve olanaklara sahiptir. Bütün bunlar kenti göç açısından çekici kılan faktörlerdir. Ulaşım ve haberleşme göçü etkileyen iletilici faktörlerdir. Örneğin, kırsal nüfus kitle iletişim araçları sayesinde kentsel yaşam hakkında bilgi sahibi olur. Gelişen ulaşım olanakları da nüfusun hareketliliğini kolaylaştıran bir etkiye bulunmaktadır (Keleş, 1990).

Sıra Sizde 4

Gecekondu, 1945-50 yılları arasında dağınık “barakalaşmayı”, sefalet ve fakirliği yansıtmaktadır. 1950-60 yılları arası gecekondu özelliği İstanbul, Ankara ve İzmir’de “mahalleleşmesi” ve kente “yerleşme” dönemidir. 1966 yılında 775 sayılı yasa ile gecekondu varlığı resmi olarak da kabul edilmiştir. 1970’li yılların sonlarında altyapı olanaklarıyla, yeşil ağırlıklı, düzgün yapılarıyla kentlerin önemli mahalleleri olmuşlardır (Şen-yapılı, 1998). Ancak gecekonduların nitelik değişimi 1980 sonrası döneminde gerçekleşmiştir. 1984 yılında çıkarılan gecekondu affı ile gecekondu sahipleri yasaya uygun olarak arsaları üzerinde konutların üzerine kat çıkma izni verilmiştir. Gecekonduların dışında diğer kaçak yapılaşma alanlarını da kapsayan bu af ile kentsel mekânda önemli dönüşümler sağlanmıştır. Bu af ile bir çok gecekondu sahibinin konutu ya da arsası kat karşılığında apartmana dönüşmüştür. Bu af ile gecekondu konut tüpü olarak dönüşüme uğrarken gecekondu sahipleri de kentsel ranttan pay almıştır.

Sıra Sizde 5

1996 yılı Habitat-II Türkiye Ulusal Raporu ve Eylem Planı’nın da İstanbul’un dünya kenti olması yönünde bir eğilim mevcuttur. İstanbul’un dünya kenti olması için dünya kentlerinin bazı özelliklerini kapsıyor olması gerekmektedir. Örneğin, İstanbul’un coğrafi konumu, finansal bir merkez olması, uluslararasılaşan üretken sermayenin yoğunlaştığı bir üretim merkezi olması gibi özellikler ele alındığında İstanbul’un dünya kenti olması gerçekçi görünmemektedir. İstanbul’un dünya kenti olması konusundaki temel problem, kentin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi süreci ile dünya ekonomisinin merkezi olması arasındaki ayrımın net olarak ortaya konulmamasıdır. İstanbul küresel ölçekte ekonomik ve finansal gücün ve denetimin merkezileştiği bir alan değildir. Ancak İstanbul küresel ölçekte mal, para, bilgi akışının kurallarını belirleyen bir kent olma yerine dünya ekonomisine eklemlenen uluslararası bir kent olma özelliği daha fazla ön plana çıkmaktadır (Ercan, 1996, s. 82-91).

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Aktüre, S. (1994). **Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri**, İstanbul, Tarih ve Türk vakfı Yayınları.
- Ayata, S. (1998). Toplumsal Çevre Olarak Gecekondu ve Apartmanlaşma, **Toplum ve Bilim**, 46/47, 101-127.
- Begel, E.E. (1996). Kentlerin Doğuşu, **Kent ve Kültürü**, Cogito, sayı 8, yaz, 7-17.
- Castells, M. (1997). **Kent, Sınıf, İktidar**, Asuman Erendil (çev.), Ankara, Bilim ve Sanat.
- Ercan, F. (1996). Kriz Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler, **Toplum ve Bilim**, 71. sayı, kış, 61-95.
- Erder, S. (1995). Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları, **Toplum ve Bilim** 16, Bahar, 106-119.
- Giddens, A. (2000). **Sosyoloji**, Ankara, Ayraç Yayınevi.
- Güneş-Ayata, A. (1990). Gecekonducularda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri, **Toplum ve Bilim** Sayı 51/52, Kış, 89-101.
- Gottdiener, M. (1994). **The New Urban Sociology**, USA, McGraw-Hill.
- Haris, D.C. ve Ullman, E.L (2002). Kentin Doğası, **20. Yüzyıl Kenti**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- Hatt, P.K ve Reiss, A.J. (2002). Kentsel Yerleşimlerin Tarihi, **20. Yüzyıl Kenti**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- Işık, O ve Pınarcıoğlu, M.M. (2001). **Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği** İstanbul, İletişim Yayınları.
- Keleş, R. (1990). **Kentleşme Politikaları**. Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- Park, E.P. (2005). Human Ecology, **The Urban Sociology Reader**, Jan Lin ve Christopher Mele (ed.), London ve New York, Routledge.
- Sjoberg, (2002). Sanayi Öncesi Kentler, **20. Yüzyıl Kenti**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- Şengül, T. (2001). **Kentsel Çelişki ve Siyaset**. İstanbul, Demokrasi Kitaplığı WALD Yayını.
- Şenyapılı, T. (1998). Cumhuriyet'in 75. Yılı, Gecekondu'nun 50. Yılı, **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul, Türkiye İş Bankası ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Tekeli, İ. (1982). **Türkiye'de Kentleşme Yazıları**. Ankara, Turhan Kitabevi.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması, **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**. İstanbul, Türkiye İş Bankası ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1-24.
- Tekeli, İ. ve Gülöksüz, Y. (1995). Kentleşme, Kentleşme ve Türkiye Deneyimi, **Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi**, (13), Cilt 11-15, İletişim yayınları.
- Thorns, C.D. (2004). **Kentlerin Dönüşümü**. Soyak Yayınları.
- Wirth, L. (2002). Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme, **20. Yüzyıl Kenti**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

4

Amaçlarımız

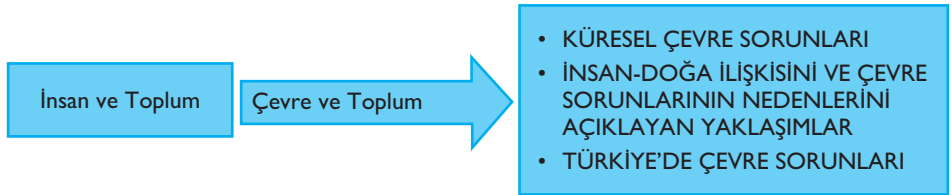
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Küresel çevre sorunlarını tanımlayabilecek,
- Çevre sorunlarının nedenleri ve çözüm önerilerini açıklayabilecek,
- Türkiye’de çevre sorunlarının gelişimini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Ekolojik yıkım
- Çevre sorunları
- Çevrecilik
- Radikal ekoloji
- Antroposentrik etik
- Ekosentrik etik
- Ortaklık etiği
- Eko-kalkınma
- Yeni-malthuscular
- Sürdürülebilir kalkınma
- Derin ekoloji
- Sosyal ekoloji
- Ekofeminizm

İçerik Haritası

Çevre ve Toplum

KÜRESEL ÇEVRE SORUNLARI

İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmek için çevredeki diğer canlıları ve cansız doğayı kullanmak zorundadır. Bütün canlı türleri için geçerli olan bu varoluş tarzı, insan toplulukları söz konusu olduğunda aşırı kullanım nedeniyle çevresel yıkım düzeyine varan sonuçlar yaratmıştır. Örneğin 3700 yıl önce Sümer kentleri aşırı sulama nedeniyle toprağın tuzlanarak çölleşmesi sorunuyla karşılaşmıştır. Benzer biçimde Platon Attika tepelerinin aşırı otlatma ve aşırı ağaç kesimi nedeniyle toprak erozyonu yaşadığını söyler (Roussopoulos, 1993, s.15-16).

Ancak bu sorunlar genellikle bölgesel sorunlar olarak kalmıştır. Doğal süreçler ve küreselleşme günümüz çevre sorunlarını bölgesel sorunlar olmaktan çıkartıp küresel çevre sorunları hâline getirmiştir. Bir bölgede meydana gelen çevre felaketi; bulutlar, rüzgar ya da yeraltı suları ile binlerce kilometre uzaklıktaki bölgelerde de çevre yıkımlarına neden olabilmektedir. Başlıca küresel çevre sorunları şunlardır:

Asit Yağmurları: Asit yağmurları volkanik patlamalar ya da elektrik jeneratörleri, fabrikalar ve motorlu araçlarda kömür ve petrol gibi fosil yakıtların yakılmasından havaya karışan kükürt ve azotun su buharıyla birleşerek sülfürik aside ve nitrik aside dönüşerek yeryüzüne yağmur olarak inmesiyle oluşur. Asit yağmurlarının olumsuz etkileri şunlardır: İçilebilir su kaynakları ve toprak kirlenir, yine asit yağmurları böcekleri ve denizlerdeki canlı türlerini öldürür, binalara zarar verir. İnsan sağlığı üzerindeki en önemli etkisi ise ana karnında bebek ölümlerine ve kanser türü hastalıkların ortaya çıkmasına neden olur.

Hava Kirliliği: Canlılar tarafından solunan havanın içine karışan, tüm canlılara ve doğal çevreye zarar veren kimyasalların, gaz ya da sıvıların içinde bulunan ve partikül denilen cansız küçük parçacıkların, mikroskopla görülebilen sağlığa zararlı küçük organizmaların canlılar ve çevre üzerinde tahribat yaratacak, hastalık ve ölüme yol açacak derecede yoğun olmasıdır.

Su Kirliliği: Göller, nehirler, okyanuslar ve yeraltı sularının insan aktivitelerinden kaynaklanan ve su kenarlarında, tabanda ve içinde yaşayan organizmalarla bitkiler için zarar görmeleridir. Su kirliliği atıkların doğrudan suya verilmesiyle oluşur. Su kirliliğini yaratan başlıca insan aktiviteleri şunlardır: Asit yağmurları, gemi atıkları, kentlerden çıkan atık suların kanalizasyonla denizlere atılması, denize kurulan balık çiftliklerinde kullanılan yemlerin deniz tabanında birikmesi, deniz yüzeyine petrol akması, tarımda ilaçları ve kimyasal gübre.

Toprak kaybı ve toprak kalitesinde azalma: Doğal afetler ve insan aktiviteleri nedeniyle bölgede yaşayan canlıların ve bitkilerin zarar görmesi, toprağın besleme gücünü kaybetmesidir. Toprak kaybı ve toprak kalitesinde azalmaya neden olan insan aktiviteleri şunlardır: Ormanların tahrip edilmesi, tarım alanlarının aşırı ekimi nedeniyle toprağın besinlerini kaybetmesi, aşırı otlatma, sulama sistemleri ve kanalizasyonla toprak yüzeyinin atılması, yeraltı sularının kendini yenilemesine izin vermeyecek derecede aşırı sondajla çıkarılması, endüstriyel atıklar, kentsel atıklar, motorlu araçlar ve yayaların toprak üzerinde yaptığı tahribattır. Bu aktiviteler toprak yüzeyindeki kaya ve toprak gibi katı maddelerin rüzgar ve suyla taşınması olarak adlandırılan erozyona, toprağın asitlenmesine, tuzlanmasına, toprak yapısının yok olmasına neden olarak üzerinde bitki ve canlıların yaşamasına izin vermeyecek duruma gelmesine neden olur.

İklim değişiklikleri: Belli bir bölgede ortalama hava sıcaklığında meydana gelen değişimdir. İklim değişikliklerinin en önemli göstergeleri kutuplarda buzulların erimesi, okyanuslarda sıcak su akıntılarıyla taşınan ısının yeniden dağılımı, belirli bölgelerde yüzeye düşen yağmur miktarının azalması ve kuraklık dönemlerinin uzamasıdır.

Küresel Isınma: Yeryüzünde toprak yüzeyi ve okyanus yüzeylerinde ortalama hava sıcaklığının artmasıdır. Küresel ısınmanın başlıca nedeni insan aktivitelerinden kaynaklanan gazların oluşturduğu sera etkisidir.

Sera Etkisi: Atmosferde başlıca sera gazları olarak bilinen karbondioksit, metan, kloroflorokarbonlar ve su buharının radyasyonu emerek sera etkisi oluşturmaktadır. Doğal halde volkanik patlamalardan çıkan bu gazlardan bazıları ve su buharı belli bir ölçüde yeryüzünde sıcaklığın korunarak yaşamın devam etmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak insan eylemleriyle sera etkisi yaparak gazların miktarındaki artış küresel ısınmanın başlıca nedeni olarak görülmektedir.

İNTERNET

İklim değişiklikleri ve sera etkisiyle ilgili daha geniş bilgiye www.ipcc.ch adresinden ulaşabilirsiniz.

Ozon tabakasının delinmesi: Ozon tabakası kutuplar üzerinde yer alan ve güneşten gelen ve canlılar için zararlı olan ultraviyole ışınlarını tutan bir tabakadır. İnsan aktivitelerinden çıkan kloroflorokarbonlar ozon tabakasını incelterek canlılar için zararlı ışınların yeryüzüne ulaşmasını kolaylaştırmaktadır.

Çevre sorunlarının küreselleşmesi ve yeryüzünde tüm canlı yaşamı tehdit eder hâle gelmesi son yüzyıl içinde gerçekleşmiştir. Doğanın kirliliği belli bir ölçüde temizleyebilme kapasitesi vardır. Doğal süreçler nedeniyle yukarıda sözü edilen canlılar için zararlı olaylar gerçekleşse bile, bunlar topyekün tüm canlıların yaşamını tehdit edecek ölçüye ulaşmamıştır. Binlerce yıldır insanoğlu yeryüzünde yaşamını sürdürmektedir ve doğaya zararlı aktiviteler olarak kabul edilen aktivitelerin bazılarını da sürdürmüştür. O halde son yüzyıl içinde insan toplumların ne değişmiştir de yeryüzü içindeki tüm canlılarla birlike yol olma tehlikesiyle karşılaşmıştır. Bundan sonraki bölümde çevre sorunları denilen, tüm canlı yaşamın varoluşunu tehlike altına sokan insan aktivitelerinin neler olduğu ve sorunların çözümü için neler yapılması gerektiğine dair farklı bakış açıları anlatılacaktır.

SIRA SİZDE

Günümüzde doğanın kirliliği emme ve temizleme kapasitesinin aşılmasının olası sonucu nedir?

İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİNİ VE ÇEVRE SORUNLARININ NEDENLERİNİ AÇIKLAYAN YAKLAŞIMLAR

Temel Kavramlar

Çevre kirliliği ve nasıl çözülebileceğiyle ilgili farklı bakış açıları konusunda bilgi edinmek isteyenlerin karşılaşacağı en önemli sorun, çevre sorunlarıyla ilgisiz görünen ama anlamlarından çok farklı bir içerik ve kullanımla karşımıza çıkan eski kavramlar ve birbirleriyle oldukça örtüşen yaklaşımlar yığını karşısında kalma durumudur. Bu nedenle çevresel yıkımının nedenlerini ve çözüm önerilerin açıklayan yaklaşımların sınıflandırılmasında iki ölçüt kullanılmıştır:

- Yaklaşımın dayandığı etik temel,
- Çevre sorunlarına önerilen çözümlerde toplumsal, ekonomik ve siyasal değişimi benimseme dereceleri.

Yaklaşımların daha kolay anlaşılabilmesi için öncelikle bazı temel kavramların açıklanması gerekmektedir. Bu kavramlardan en önemlileri şunlardır: çevrecilik, radikal ekoloji, antroposentrik etik ve ekosentrik etik ve habitat

Çevrecilik/Radikal Ekoloji: Sözlük anlamında herhangi bir kişi ya da canlının içinde geliştiği şartlara çevre, organizmalarla çevreleri arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalına da **ekoloji (çevre bilim)** denir (Alison, 1991, s.26). Doğa bilimlerinin bir dalı olan ekoloji doğayı kapalı bir **eko-sistemler topluluğu** olarak tanımlar. Eko-sistem birbiriyle bütünleşmiş ve uzun süredir birlikte yaşayabilen canlılar topluluğu ve çevrelerinden oluşur. Uzun süre yaşayabilme ve varlığını her türlü ortamda koruma özelliği, sistemin bir istikrarı olduğunu gösterir. İstikrarın korunması ise türler arasındaki ve ortamdaki dengenin korunmasına bağlıdır (Vester, 1997, s.27). Radikal ekoloji, doğa bilimlerinin bir dalı olan ekolojiye normatif bir anlam katar. Yani, ekoloji biliminde kapalı bir yapı için alışlagelmiş tahmin ve değişim hesaplarının terkedilerek neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair bir inanç, arzu edilen ve edilmeyen davranışlar hakkında bir yargı ekler. Yukarıdaki tanımlar göz önüne alındığında çevrecilik “kültürel olarak tanımlanmış sorumluluklar çerçevesinde yaşanabilir bir gelecek arayışı” (Milton, 1993, s.2) olarak tanımlanabilir. Radikal ekoloji de çevreciliğin bu amacını paylaşır. Hem çevrecilik hem radikal ekoloji, insan eylemlerini günümüz çevre sorunları ve ekolojik yıkımın temel nedeni olarak görür. O hâlde, neden çevrecilik ve radikal ekoloji farklı ve birbiriyle çatışan iki temel çevre hareketini oluşturur? Aralarındaki en önemli fark nedir?

Çevrecilik çevre sorunlarının çözümü için doğaya odaklanır. Doğa, doğal bilimler aracılığıyla anlayabileceğimiz bir nesnedir. İnsanlar var olabilmek için doğayı kullanmak zorundadır. Çevre sorunları ise insanları doğaya yaptıkları belirli müdahaleler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, çevre sorunlarının çözümü için teknolojik yeniliklerden yararlanılabilir. Ayrıca doğaya zarar veren insan davranışlarının azaltılabilmesi için ikna yöntemi, hukuki düzenlemeler ve uluslararası anlaşmalar da çevre sorunlarının çözümüne önemli bir katkıda bulunabilir (Grove-White, 1993, s.19-20). Çevrecilik kendi içinde farklı gruplar barındırmaktadır. Örneğin, sürdürülebilir kalkınmacılar, eko-kalkınmacılar, yeni-mathuscular bu çevreci gruplardan bazılarını oluşturur.

Diğer taraftan radikal ekolojistlere göre insan doğa ile uyum içinde yaşamalıdır. Bu uyumun sağlanabilmesi için insanların tür olarak doğadaki diğer canlılardan üstünlüğü düşüncesinden vazgeçmesi gerekir. Doğadaki uyum insanlığın yararı ön planda tutularak göz ardı edilmemelidir. Günümüzdeki ekolojik yıkımın nedeni hem genel olarak hem de bireysel düzeyde insan eylemleridir. Doğadaki uyum ya-

rarına eko-sisteme zarar veren tüm politikalar, planlar ve kurumlar kaldırılmalıdır (Bramwell, 1989, s.16). Radikal ekoloji hareketi de kendi içinde farklı yaklaşımları barındırmaktadır. Örneğin, derin ekolojistler ekolojik yıkımdan tüm insanlığı sorumlu tutarken, sosyal ekolojistler tüm insanlığın değil, belirli sosyal kategorilerin çevre kirliliği ve doğadaki dengenin bozulmasına neden olan davranışlarda bulunduğunu savunur.

SIRA SİZDE

2

Çevrecilikle Radikal Ekoloji arasındaki en önemli fark nedir?

Antroposentrik Etik/Ekosentrik Etik: Felsefenin bir dalı olan etik, insanların yaşamlarını nasıl sürdürmeleri ve ne yapmaları gerektiğiyle ilgili ahlaki ilkeler ve değerlerle ilgilenir. Çevre etiği ise bu ilke ve değerlerin insan-doğa ilişkisine uyarlanmasıdır. Çevre etiği içinde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Geniş bir yelpaze sunan Çevre etiğinin iki ucunda antroposentrik etik ve ekosentrik etik yer alır. Antroposentrik etiğe göre insanlar kendilerini doğada yaşayan diğer canlılardan üstün kılacak eşsiz özelliklere sahiptir. İnsan-olmayan doğa insanların kullanımı için vardır. İnsanların çevreye veya çevrede yaşayan diğer canlılara karşı herhangi bir etik sorumluluğu bulunmamaktadır. Tek sorumluluk ancak doğanın diğer insan kullanıcılarının kullanım haklarına duyulan saygıdır. Doğa mekanik bir yapı oluşturur ve ortaya çıkan çevre sorunları ister biyolojik ister psikolojik olsun teknolojinin kullanımıyla çözülebilir. Tek tanrılı dinlerde Yaradılış öyküsü antroposentrik etiğin en saf ve etkin hâliyle gözlendiği alandır. Yaradılmışların hiyerarşisinde insan-olmayan doğa en alt basamakta yer alır ve insan kullanımı için yaratılmıştır. Din, antroposentrik etik vasıtasıyla doğanın sömürsünü meşrulaştırır (Merchant, 1992, s.70-74). Ekolojik yıkım küresel bir sorun haline geldiğinde doğal çevrenin korunması ile ilgili tüm öneriler önem kazanmaya başlamıştır. Etkin bir sosyal kurum olarak din de “Halifelik” kavramıyla antroposentrik bakış açısını terk etmeden söz konusu sorunlara kendi çözüm önerilerini getirmiştir.

Diğer taraftan ekosentrik etik evreni de içine alan bütüncül bir yaklaşım sunar. İster canlı ister cansız olsun tüm varlıkların doğuştan gelen bir öz-değeri vardır. Bu öz-değer doğrultusunda tüm yaşam formlarının eşit derecede yaşama ve kendini gerçekleştirme hakkı vardır. Sözü edilen bütüncül metafiziğin temelinde tüm varlıkların ve herşeyin birbiriyle bağlantılı olduğu varsayımı yatar. İnsanlar ve insan-olmayan doğa bütünün parçalarını oluşturmakla birlikte, *bütün parçaların toplamından daha farklı bir yapıdır*. Bu yapı içinde bilgi birikimsel ve deneysel değil, bağlamsal ve sezgiseldir (Naess, 1973, s.95-99). Bu iki tür bilgi arasındaki farkı şu örnekle açıklayabiliriz: Bir çiçek hakkında bilgi edinmek istediğimizde, o çiçeği koparıp mikroskop altında yapısını incelemek, yapraklarını ya da tohumlarını saymak, nasıl ve neyle beslendiğini açıklamak, gelişimsel süreçlerini incelemek birikimsel ve deneysel bilgi alanına girer. Diğer taraftan çiçeğin bulunduğu toprakla, çevresindeki diğer bitkilerle, hayvanlarla ilişkisini ve evrende varlıklar zinciri içindeki yerini anlamaya çalışmak bağlamsal ve sezgisel bilginin kullanılmasıdır. Ekosentrik etiğin temelini tıpkı antroposentrik etikte olduğu gibi din oluşturmaktadır. Ortaçağ Hristiyan Kozmolojisi birbirine bağlı **varlıklar zinciri** kavramıyla ekosentrik etiğin temelini oluştururken aynı zamanda **varlıklar hiyerarşisi** kavramı ve insan-olmayan doğayı bu hiyerarşinin en altına yerleştirerek de antroposentrik etiğin temelini oluşturur. Ekosentrik etiğin yeniden doğuşu 18. ve 19. yüzyılda endüstrileşme karşıtı olarak Avrupa’da ortaya çıkan romantizm ve Amerika’da ortaya çıkan aşkıncılık akımlarıyla olmuştur.

Habitat: Bir organizmanın yaşadığı ve geliştiği yer olarak tanımlanabilir. Bu yer hava, su ya da toprak üzerinde olup her zaman sınırlı fiziksel bir bölgeyi işaret eder. Çevre terimi habitatla karşılaştırıldığında habitat tamamen fiziksel bir bölgeyi işaret ederken, çevre insan toplulukları da dahil olmak üzere bu toplulukların içinde geliştiği şartları açıklamak için de kullanılır.

Bu bölümde günümüzde çevre hareketinin içinde yer alan farklı grupların ve bakış açılarının sınıflandırılmasında çevrecilik/radikal ekoloji ayrımı göz önüne alınacaktır. Ayrımın en önemli noktası çevre sorunlarına çözüm önerilerin de yer alan sosyal, ekonomik ve siyasal değişimin derecesidir. Çevrecilik yaklaşımları altında en fazla taraftar bulan Yeni-Mathusculuk, Eko-kalkınma ve Sürdürülebilir Kalkınma yaklaşımları verilecektir. Radikal Ekoloji yaklaşımları olarak da Derin Ekoloji, Sosyal Ekoloji ve Ekofeminizm anlatılacaktır.

Çevrecilik Yaklaşımları

Çevrecilik yaklaşımları genel olarak ekonomik stratejiler olarak adlandırılabilir. Kapitalist üretim tarzını, endüstrileşmeyi, ekonomik kalkınma kavramını, insan-doğa ilişkisinin toplumsal ve ideolojik yapısını sorgulamaz. Çevreci yaklaşımlara göre insan-doğa ilişkisi antroposentrik etik temelinde gelişir. Çevresel yıkımın etkilerinin azaltacak ekonomik ve siyasal tedbirlerin hem küresel düzeyde yıkımı önleyeceği hem de kalkınmanın devam edebileceğini savunur. Başlıca çevrecilik yaklaşımları Yeni-Mathusculuk, Eko-kalkınma ve Sürdürülebilir Kalkınmadır.

Yeni-Malthusculuk: Çevreciliğin düşünsel temelini oluşturan Malthus'un tezi ne göre yeryüzündeki nüfus artışı ile yiyecek üretimindeki artış arasında orantısız bir ilişki bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, yiyecek üretimindeki artış oranı nüfus artışından çok daha yavaş olmaktadır. Yeni-Malthuscular bu orantısız ilişkinin teknolojik genişleme, mineral kaynakların tüketimi ve kirlilik çeşitlerinin oluşturulması ile dünyanın üzerindeki nüfusu besleme, kirliliği emebilme kapasitesi ve mevcut tüketim tarzı arasında olduğunu belirtir (Mellos, 1988:15). Bu yaklaşım beraberinde nüfus artışını sınırlama konusunda 'ortak karar'a dayanan 'ortak baskı' tedbirlerinin alınmasının gerekliliği tartışmalarının başlatmıştır (Hardin, 1968:1244-47). Yeni-Malthusculuğun baskıcı önlem önerilerine getirilen eleştirilerin başında, çevre problemlerinin teknik problemler olarak değil, ekonomik ve toplumsal problemler olarak ele alınmasının gerekliliğidir. Örneğin, III.Dünya ülkelerindeki yiyecek kıtlığının fiziksel problemler değil, toplumsal ve ekonomik bağlamda oluşan problemler olarak ele almak gerekir (Mellos, 1988:47,50).

Eko-Kalkınma: Mevcut ekonomik kalkınma modelleriyle varoluşu sürdürmenin imkansızlığı üzerindeki görüş birliği, mevcut problemlere alternatif ekonomik, toplumsal ve siyasi yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açtı. Bu yaklaşımlardan biri de Eko-Kalkınma'dır. 1972 yılında Stockholm'de düzenlenen İnsan Çevresi Konferansının genel sekreteri Maurice Strong tarafından ortaya konulan Eko-Kalkınma yaklaşımı bir dizi deneysel araştırma yazılarından oluşmaktadır. Çevre Problemlerinin nedenleri yerine etkileri üzerine odaklanır. Merkezileşmiş ekonomik ve siyasi gücün dünyayı zenginler ve fakirler olarak ikiye böldüğünü, toplumsal eşitsizliğin çevresel yıkımı ve doğal kaynakların tükenmesine neden olduğunu belirtir (Mellos, 1988:301).

Toplumsal eşitsizliğin neden olduğu çevresel yıkım insanların doğal kaynaklarla doğrudan ilişkisine bağlıdır (Dalby, 1998:301-303). Doğal kaynaklarla kurulan ilişkiye göre iki temel insan grubu vardır: Eko-sistem insanları ve biyosfer insanları. Yerel doğal kaynaklar üzerinde yaşayan ve bunları yaşamlarını sürdürmek için

kullanan insanlar “eko-sistem insanları” olarak adlandırır. Eko-sistem insanları varolabilmek için doğrudan bu kaynaklara bağımlıdır. Ekonomik eylemleri yerel ticaretle sınırlı olduğundan doğal afetlere, çevresel yıkıma, toprak kalitesinin düşmesine, yerel hayvan nüfusunun azalmasına karşı varoluşları savunmasız kalır. Doğayı romantikleştirmeden yaşamlarını doğal kaynaklar üzerinden sürdürürler ve doğal çevrelerindeki biyoçeşitliliği desteklerler. “Biyosfer insanları” ise uzak mesafelerden kaynakları getirtebilecek ekonomik güce sahiptir. Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin elit tabaka insanları bu sınıflandırma içinde yer alır. Ekonomik güçleri yiyecek ve diğer ürünleri küresel düzeyde uluslararası ticaretle sağlamaya imkân tanır. Biyosfer insanları kaynakların tükenmesi ve atıkların yarattığı kirliliğin olumsuzluklarından uzak kalabilme gücüne sahiptir. Biyosfer insanların ekonomik güçleri eko-sistem insanların yerel ticaretlerinin yerini alır. İhtiyaçlarını karşılamak için kurulan tarım sanayileri yerel insanları şehirlere ya da nadir ormanların bulunduğu ve tarımı desteklemeyen bölgelere göçe zorlar. Bu toprakların kullanımı hakkında yeterli bilgi, ekonomik ve toplumsal destekleri olmadığından sonuçta ekolojik yıkıma neden olurlar. Şehirlerde ise gecekondu bölgelerine yerleşerek daha da yoksullaşarak biyosferik ekonomik sisteme bağımlı olarak yaşamlarını sürdürmeye çalışırlar.

Eko-Kalkınma yaklaşımı dört temel noktada eleştirilir: 1. Üretimi ve tüketimi tek ve farklılaşmamış bir eyleme dönüştürür ve toplumsal ilişkiler bağlamından çıkarıp doğrudan doğa ile ilişkili olarak görür (Mellos, 1988:61). Ayrıca insanın ekonomik davranışlarında devletin rolünü göz ardı eder. 2. İnsanları küresel düzeyde kır/kent ayırımına göre değerlendirerek gelişmekte olan ülkelerdeki insanların özel şartlarını göz ardı eder. 3. Hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde ırk, toplumsal cinsiyet ve etnik ayrımcılığı dikkate almaz. 4. Gelişmiş ülkelerdeki kentsel alan ile gelişmekte olan ülkelerdeki kentsel alanların tek ortak özellikleri tüm dünyadan tüketim maddelerini alabilme ayrıcalığı olarak gösterir. Bunun dışına yaşam kalitesi açısından büyük farklılıklar gösterdiğini göz ardı eder.

Sürdürülebilir Kalkınma: 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun yayınlanan raporu, Eko-Kalkınma yaklaşımının eleştirilen yönlerini değerlendirmeye alan bir yaklaşım sergiler. Brundtland Rapor’u olarak da bilinen bu raporda mevcut ekonomik kalkınma stratejileri ‘sürdürülemez’ olarak tanımlanır ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarının da göz önünde bulundurarak oluşturulan çözüm önerileri ‘sürdürülebilir kalkınma’ başlığı altında sunulur (Ortak Geleceğimiz, 1987:71).

Raporun ana fikri mevcut kalkınma stratejilerinin gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğa, gelişmiş ülkelerde de kirlilik ve çevresel yıkıma neden olduğudur. Gelişmiş ülkelerdeki sanayi atıkları insan ve diğer canlı türlerinin yaşamlarını asit yağmurları, ozon tabakasının delinmesi ve bazı türlerinin tamamen yok olmasına neden olarak tehdit etmektedir. Bu nedenle kirlilik yaratan etmenleri önlemek ve kontrol altına almak gerekmektedir. Diğer taraftan gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin kalkınma stratejilerini uygulayamayacaklarını bilmelidir. Çünkü artık dünyanın taşıma kapasitesi batı tarzı kalkınmadaki yenilenemeyen enerji kaynaklarının sınırsız kullanımını destekleyemeyecek durumdadır. Ancak insanlık kalkınmayı belirli sınırlar içinde yine de sürdürebilecek durumdadır. Bu sınırlar teknoloji kullanımının yaygınlığı, doğal kaynakların kullanımda toplumsal örgütlenme, insan eylemlerinin biyosfer üzerindeki etkileri ve kirliliğin doğa tarafında emilme kapasitesine bağlı olarak düzenlenir. Gelişmekte olan ülkeler batı tarzı kalkınmayı

sürdürmeye devam ederlerse kitlesel yoksulluk kaçınılmazdır. Sürdürülebilir kalkınma birikim için değil, yalnızca insan ihtiyaçlarını karşılamak için olduğundan gelişmekte olan ülkeler için bulunmaz bir fırsattır.

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınma için nüfus artışı kilit konumdadır. Fazla nüfus, kaynaklar üzerinde baskı yaratır ve yoksulluğu beraberinde getirir. Ayrıca mevcut ekonomik kalkınma stratejileri gelişmekte olan ülkelerdeki yerel ekosistemlerle uyumlu geleneksel yaşam tarzlarını da yok etmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma geniş bir yelpazede yer almaktadır. Bunun anlamı çevrenin korunması için yalnızca ekonomik değil, toplumsal ve siyasi kalkınma da gerekmektedir. İnsan ihtiyaçlarının alanını genişletmek İnsan Hakları Beyannamesinde belirtilen her birey için asgari düzeyde yaşam, sağlık ve refah standartlarının sağlanması, yeterli yiyecek, giyecek, sağlık hizmeti ve sosyal güvencenin sağlanması demektir. Sürdürülebilir kalkınmanın amaçlarının ve sürdürülebilir yaşam tarzının gerçekleşebilmesi için geniş ölçekli katılım desteklenmelidir. Sağlıklı bir çevre için etkin vatandaşlık, eğitim ve çevresel yönetim gereklidir. Amaç, tüm uluslar için ekonomik kalkınma hedeflerinden vazgeçmeden ekotoplumlar yaratmaktır.

Sürdürülebilir Kalkınma iki noktada eleştirilir:

- ‘Sürdürülebilirlik’ kavramının esnek ve muğlak bir kavramdır. Kapitalist üretim tarzı içinde sürdürülebilir kalkınma ekonomik ve ekolojik değil, ideolojik ve siyasi bir sorundur. Mevcut kapitalist üretim tarzında sürdürülebilir kalkında sürdürülebilir kapitalizm anlamına geleceğinden kısa vadede sürdürülebilir kapitalizm imkansızdır (O’Connor, 2000:18).
- Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre önerilen çözümler, gelişmiş ülkelerin lehine, gelişmekte olan ülkelerin aleyhinedir (Aslanoglu, 1994: 38-43). Sürdürülebilir kalkınmada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ayrı ayrı tanımlanan hedefler, gelişmiş ülkelerin kapitalist kalkınma sırasında tükettikleri doğal kaynaklar yerine, gelişmekte olan ülkelerdeki kaynaklardan yararlanmak, bu ülkelerdeki kaynakların kirlenmesini ve tükenmesini engellemeye çalışmak olarak anlaşılabilir. Bu bağlamda Aslanoglu’na (1994) göre Sürdürülebilir Kalkınma Batı ayrıcalığının sürdürülebilirliğidir.

Radikal Ekoloji Yaklaşımları

Bu bölümde ele alınan radikal ekoloji yaklaşımları hem antroposentrik hem de ekosentrik etik temelli olabilir. Ancak ortak yaklaşımları, çevre sorunlarına önerilen ekonomik stratejilerin, kısa vadeli teknolojik ve politik çözümlerin yeterli olmadığını, sorunların ancak radikal bir toplumsal, siyasal, ekonomik ve ideolojik yapılanma öneren çözümlerle ortadan kaldırılabilceğini savunur. Bu bağlamda kapitalizm, endüstrileşme, hiyerarşi, ataerkillik ve din ideolojisi eleştirilir. Başlıca radikal ekoloji yaklaşımları; Derin Ekoloji, Sosyal Ekoloji ve her ikisini de eleştiren Ekofeminizm’dir.

Derin Ekoloji: Günümüzdeki Derin Ekoloji hareketinin kökleri 18 ve 19. yüzyılda Avrupa ve Amerika’da endüstrileşme karşıtı olarak ortaya çıkan romantizm ve aşkıncılık akımlarına dayanır. Romantizm, edebiyat, müzik, resim ve drama alanlarında artistik ve entelektüel bir akım olarak doğmuştur. Toplumdaki maddi değişimlere tepki gösterir. Romantiklere göre maddi değişim sürecinde kentler, nüfusun yoğunlaştığı ve yalnızca kırsal kesimin ürünlerinin tüketildiği alanlar olarak görülür. Eski toprak aristokrasisinin yerini yeni burjuvazi almış ve kentler yıkım alanlarına dönüşmüştür. Eski toprak aristokrasisi kendini endüstrileşmeyi reddeden romantiklerle bağlantılandırır. Endüstrileşmeyle birlikte oluşan yeni

toplumsal düzende burjuvazi bilimsel bilgi düzen, otorite, akılcılık ve Aydınlanma felsefesiyle özdeşleştirilirken eski toprak aristokrasisi materyalizmin reddi formunda burjuvaziye ve onun temsil ettiği herşeye baş kaldırır. Bilimsel bilgi ve mantığa karşılık sezgisel bilgi ve duygusallığı insanoğlunun en önemli ve değerli yönü olarak görürler.

Diğer taraftan Amerikan Aşkincılığı, Yeni Dünya'nın fethi ve medenileştirilerek cennet bahçelerini yeryüzünde kurmak için vahşi doğanın tahribatına karşı çıkarlar. Endüstrileşme, teknoloji ve bilimsel bilgi karşıtlığıyla kendilerini Avrupa romantiklerine yakın bulurlar. Amerika'da Burrough, Muir, Thoreau, Emerson insan-doğa ilişkisinin romantik-aşkinci kavramsallaştırılmasının öncüleridir (Pepper, 1988, s.76-81); Worster, 1990, s.6-17).

İnsan-doğa ilişkisinde ekosentrik etiğin ilkelerini benimseyen derin ekolojistler göre ekolojik yıkımın nedeni insan eylemleridir. Bu yıkımdan belli bir grubun eylemleri değil, insanlığın tamamı sorumludur. Oysaki ekolojik enge ve diğer türlerin yaşamı insan toplumundaki ekonomi ve ideolojiden daha önemlidir. Çevreciliğe alternatif olarak kabul edilen derin ekolojinin hedefi sosyo-ekonomik ve politik yapılarda kökten bir değişimin gerçekleşmesidir. Derin ekolojinin sekiz temel ilkesi vardır. Bu ilkelerden üç tanesi insan-doğa ilişkisini ele alır. Beş tanesi ise insan toplumlarının temelini oluşturması istenen ilkelerden oluşur (Naess, 1973, s.95-99). Bu ilkeler:

1. İnsan ve çevresiyle ilgili ilişkisel, bütüncül bir imaj yaratmak,
2. İnsanlar da dâhil olmak üzere tüm yaşam formlarının eşit öneme sahip olduğunu anlatan biyosferik eşitliği kabul etmek,
3. İnsan ve diğer yaşam formları arasında mücadele değil, ortak-yaşam ve ortak-varoluşu gerçekleştirmek,
4. Sınıfsız bir toplum yaratmak,
5. Çevre kirliliği ve kaynakların tükenmesiyle mücadele etmek,
6. İşin parçalanması yerine iş bölümünü gerçekleştirerek toplumlarda ekonomik, kültürel ve teknolojik çeşitliliği geliştirmek ve bunların bütünleşmesini sağlamak,
7. Siyasi yönetimde yerel otoriteleri güçlendirme, merkezsizleştirme ve ekonomik açıdan kendine yeterliliği sağlanmak,
8. Bilimsel değil sezgisel bilgiye dayalı ekolojik bilgiyi geliştirmektir.

Sosyal Ekoloji: Sosyal ekoloji radikal ekoloji hareketindeki temel bölünmelerinden biridir. Barry Commomer, Andre Gorz ve John Clark ekolojik problemlere Marksizm ve Sosyalizmin bakış açısından yaklaştıkları için kendilerini sosyal ekolojist olarak adlandırırlar; ancak sosyal ekoloji adı orjinal olarak eko-anarşizmden geliştirilerek Murray Bookchin tarafından kullanılmıştır.

Derin ekolojiden farklı olarak sosyal ekoloji antroposentrik etiğin ilkelerini benimser. Rasyonal ve bilimsel düşünceyi savunur. Sosyal ekolojiye göre günümüzdeki ekolojik sorunların nedeni kapitalizmin hiyerarşinin yer aldığı insan topluluklarında üretim araçlarını tahakküm araçları olarak kullanmasıdır. Kapitalizmin mentalitesi doğayı yalnızca insan tüketimi ve üretimi için gerekli olan bir kaynak olarak görür. Kapitalizm yaşam tarzı haline geldiğinde yalnızca ekonomi olmaktan çıkar, büyü ya da öl mentalitesi ve pazarın kaosu toplumun tüm yönlerine etki eder. Hiyerarşik bir toplumla birleştiğinde kapitalizmin mentalitesi doğanın insan tarafından sömürsünü meşrulaştırır. Ekolojik yıkımı durdurmak ve insanın doğa üzerindeki hâkimiyetini yok etmek için önce insanın insan üzerinde hâkimiyetini yok etmek gerekir (Bookchin, 1988, s.71).

Ekolojik sorunları çözmek ve ekolojik açıdan dengeli bir toplum yaratabilmek için eko-topluluklar oluşturulmalıdır. Bu toplulukların oluşturulması sırasında toprağın ekolojisi dikkate alınmalıdır. Merkezsizleştirme, yerel yönetimlere ağırlık verme, topluluk içinde yüz yüze ilişkileri güçlendirme, gündelik yaşamda işin dönüşümlü olarak yapılması, toprak yönetiminde ekolojik çevreyle insan yerleşimi arasında dengenin sağlanması, insan ihtiyaçlarının insancillaştırılarak yaratıcılık ve yaşama en yüksek değerin verilmesi, fosil yakıtlarla diğer enerji türlerinin dengeli bir biçimde kullanılması, orta ölçekli tarım işletmelerine önem verilmesi, tarımsal ürün çeşitliliğinin sağlanması, teknolojik olarak hem endüstriyel makinaların hem de zanaatkar araçlarının bir arada kullanılması, üretimde miktara değil kaliteye önem verilmesi sosyal ekolojinin ekolojik açıdan ideal insan topluluklarının oluşturulması için ortaya koyduğu ilkelerdir.

Ekofeminizm: Çevre yaklaşımları adı altında toplanabilecek tüm farklı görüşlere en güçlü muhalefet çevre sorunlarına feminist bakış açısı getiren Ekofeminizm' dir. Ekofeministler çevre sorunlarını kadın sorunları olarak görürler. Çünkü kadınlar çevre kirliliği nedeniyle yaşamları ve doğurganlıkları tehlikede olduğunda bile çocukların, hastaların, yaşlıların bakımı ve sorumluluklarını yerine getirirler. Ekofeministlere göre bireysel olarak erkekler değil ama ataerkillik kadın ve doğa arasında ilişki kurarak her ikisini de tahakküm altına alır ve sömürür. Bu kadın sorunlarının ve çevre sorunlarının temelinde ataerkil ideoloji yatmaktadır. Hem antroposentrik hem de ekosentrik etiği reddederek kadınsı değerlerin yüceltildiği bir 'ortaklık etiği' önerirler (Merchant, 1995, s.xix).

Ortaklık etiği ne insan ihtiyaçlarını herşeyin üzerinde tutar ne de insan ihtiyaç ve çıkarlarını ikincil konuma düşürür. İnsan toplulukları ile insan-olmayan topluluklar arasında dinamik bir ilişki vardır. Doğa insanları yok edebilme ve insanlar olmadan da evrilme ve gelişme potansiyeline sahiptir. Buna karşılık insanlar doğa ve kendilerini bilim ve teknoloji ile yok edebilme gücüne sahiptir. Öyleyse, insanlar doğa ile kurdukları ilişkide kendi temel ihtiyaçlarını karşılarken, doğadaki diğer varlıkların da yaşamlarını sürdürmelerine izin vermelidir.

Ekofeminizm kendi içinde farklı yaklaşımlar sergiler. Birinci grup ekofeministler, kadın-doğa ilişkisinin köklerinin kadının biyolojik ve psikolojik özelliklerinde yattığını savunur. Çevre sorunlarının çözümü için kadınsı değerleri yücelten, yeryüzü tinselliğine dayalı yeni bir din anlayışı önerir. İkinci grupta yer alan ekofeministler, kadın-doğa ilişkisini ve çevre sorunlarını daha çok sosyal ekoloji çerçevesinde değerlendirirler. Kadınların erkeklerden farklı biyolojik ve psikolojik özellikleri olduğunu kabul etmezler. Kadın ve doğanın ikili sömürüsünün maddi temellerini ortaya koyabilmek için ideolojik yapılanmaların ve toplumsal süreçlerin incelenmesi gerektiğini savunurlar. Birinci ayırımda yer alan Ekofeministleri kadın tinselliğine kuvvetli vurguları ve geleneksel cinsiyet rollerini pekiştirici yaklaşımlarından dolayı eleştirirler. Üçüncü grupta yer alan ekofeministler, birinci ve ikinci gruptaki ekofeministleri beyaz, ortasınıf, kentli batı kadının doğa ile olan konumuyla ilgilendiği söyleyerek eleştirilirler. Üçüncü grup ekofeministlerin diğer ekofeministlere yönelttiği eleştiriler şu şekilde sıralanabilir (Agarwal, 1992, s.122-123):

1. Kadınların tek kategori olarak ele alırlar. Kadınlar arasındaki sınıf, ırk, etnik köken ve bunun gibi farklılıkları görmezler. Böylece kadınların konumlarında etkili olan diğer tahakküm şekillerini göz ardı ederler.
2. Kadınların ve doğanın tahakküm altına alınmasını yalnızca ideolojik olarak ele alırlar. Ekonomik avantaj ve politik güce dayanan bu tahakkümün maddi kaynağını ihmal ederler.

3. Kadınların ve doğanın tahakkümünü ideolojik olarak değerlendirirken dahi ideolojik yapılanmanın üretildiği toplumsal, ekonomik ve politik yapılar konusunda çok az şey söylerler.
4. Kadınların doğa ile olan maddi ilişkisini (toplumsal cinsiyet temelinde oluşan iş bölümünün kadınlar için belirlediği evin yiyecek, giyecek ve yakacak temini sağlama) değerlendirirken bu kadınların ve diğerlerinin sözü edilen ilişkiyi nasıl düşündüklerini dikkate almazlar.
5. Kadın-doğa ilişkisini değiştirilemez ve değişmez dışı bir öz anlayışına bağlayarak doğa, kültür, toplumsal cinsiyet ve bunun gibi kavramların tarihsel ve toplumsal olarak nasıl yapılandırıldığını, farklı kültür ve zamanlarda nasıl farklılaştığını göz ardı ederler.

SIRA SİZDE

Ekofeminizmin diğer çevre yaklaşımlarına getirdiği eleştiriler nelerdir?

TÜRKİYE'DE ÇEVRE SORUNLARI

Ekonomik Gelişme, Kentleşme ve Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı

Türkiye'de çevre kirliliğinin artması ve ekosistemin bozulmasına neden olan yapısal faktörler batılı ülkelerdeki gelişmelere benzer bir yol takip etmiştir. Batı tarzı ekonomik kalkınma için endüstrileşmenin desteklenmesi, yüksek kentleşme oranı ve bu gelişmelere paralel olarak ilerleyen tarım politikaları genel olarak Türkiye'deki çevre sorunlarının temel nedenlerini oluşturur.

Tarihsel olarak Türkiye'deki çevre sorunları incelendiğinde, 1923 öncesi dönemde, oldukça ilkel olan Osmanlı endüstrisi yiyecek ve tekstil ürünlerinde yoğunlaşmıştı. I.Dünya Savaşı sırasında uluslararası ticaret önündeki engeller İstanbul'da millî kapitalizmin ortaya çıkmasına yol açtı. Kırsal Anadolu başkenti beslemek için yiyecek üretmeye başladı (Boratav, 1988, s.19-24). O dönemde meydana gelen en önemli çevre yıkımları, anlatılan nedenlerden dolayı erozyon ve aşırı otlatmadan kaynaklanan toprak kaybıydı. Döneme ait çevre konularına duyulan ilgi, günümüzde kaynakların akılcı kullanımını hedefleyen ilgiden farklılık gösteriyordu. Çevre sorunları başkentin sorunlarıydı. İstanbul Belediyesi tarafından kentin çevre planlamasıyla ilgili düzenlemeler yapıldı (Ziyaoğlu, 1971; Akad, 1992, s.151 aktaran Dinçer, 1996, s.86). II. Meşrutiyet sırasında çevre sorunları yeni kurulan partilerin konut sorunları ve çevre sağlığı politikaları yoluyla yavaş yavaş ilgi alanı oluşturmaya başladı (Öz, 1989, s.30 aktaran Dinçer, 1996, s.86).

1923-1950 yılları arasında endüstri devlet tarafından desteklenirken tarım ekonomik kalkınmanın itici gücünü oluşturuyordu. Savaştan sonra yalnızca endüstriyel kalkınmada değil tarımda da yavaşlama görüldü (Boratav, 1988, s.39-84). Savaş sonrası ekonomik gelişmelere paralel olarak 1945-1950 yılları arasında hızlı bir kentleşme başladı. Ulusal savunma sorunlarının savaş sonunda azalmasına rağmen insanlar kentlere göç etme eğilimi gösterdiler (Keleş, 2000, s.41-42). Bu dönemde çevre konularına duyulan ilgi oldukça sınırlıydı. Hükümete bağlı olmayan bazı organizasyonlar kaynakların akılcı kullanımı, doğanın korunmasıyla ilgili çevre hareketi oluştursalar bile, temel olarak bu hareket elitist bir karakter taşıyordu. Dönemin esas ilgi konusu devlet politikaları ve halkın sosyo-ekonomik sorunlarıydı. Bunun nedeni çevre sorunlarının henüz acil çözüm gerektiren bir durumda olmamasıydı (Dinçer, 1996, s.87).

1950-1960 yılları arasında başlıca ekonomik tercihler savaş sonrası dönemin uluslararası politikalarına göre belirlendi. Bazı sektörlerde önemli değişimler meydana geldi. Tarımda mekanizasyona geçildi ve yine bu yıllarda hızlı kentleşme gerçekleşti (Boratav, 1988, s.86-107; Dinçer, 1996, s.87).

Türkiye’de hızlı kentleşme; itici, çekici ve dönüştürücü faktörler nedeniyle çevre kirliliğinin en önemli kaynağı hâline gelmiştir. Hızlı kentleşmeye yol açan itici faktörlerin başında tarımda düşük üretim seviyesi, düşük tarımsal gelir, bazı bölgelerde toprak sahipliğinin dengesiz dağılımı ve tarımda mekanizasyon gibi değişen şartlar gelir. Ulaşımın gelişmesi kentlere göçü destekleyen dönüştürücü faktör olarak fabrikalardaki yeni iş olanakları ve hizmet sektörünün gelişmesi de hızlı kentleşme için çekici faktörler olarak görülebilir. Ayrıca hızlı kentleşme yalnızca yeni iş olanakları nedeniyle gerçekleşmemiştir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinden daha fazla yararlanmak isteği ve boş zaman aktiviteleri için merkezlere yakın olma isteği de hızlı kentleşmeye yol açmıştır (Keleş, 2000, s.53). Diğer taraftan kentlerde yaratılan yeni iş olanaklarının yetersizliği kentlere göçü engellememiş ve kentlerin dış mahallelerinde kırsal kesimle güçlü bağları bulunan, yaşamlarını kazanmak için marjinal sektörde çalışan yeni bir alt sınıfın da oluşumuna yol açmıştır (Boratav, 1988, s.106-107). Kaçak yapılaşma nedeniyle kenti çevreleyen bölgelerde çevre yıkımları meydana gelmiştir.

Bununla beraber, Türkiye’de hızlı kentleşme yalnızca sosyal ve ekonomik şartların değişmesiyle kendiliğinden meydana gelen bir olgu değildir. Aynı zamanda hükümet politikalarıyla da desteklenmiştir. 1963-1967 Birinci ve 1968-1972 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında kentleşmenin desteklenmesi hükümet politikası olarak ele alınmıştır. 1973-1996 yılları arasında temel amaç kentleşmenin desteklenmesi yerine kentlerde yaşam standardının yükseltilmesi olmuştur. 1996-2000 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ise metropollere hızı göçün yavaşlatılması hedefleyen politikalar benimsenmiştir (Keleş, 2000, s.54-59).

Diğer taraftan, 1970’lerde Avrupa ve Amerika’da çevre konularına gösterilen ilgiye paralel olarak Türkiye’de de çevre konusuna gösterilen ilgide hafif bir artış meydana gelmiştir. Türkiye’nin üye olduğu uluslararası organizasyonların anlaşmaları çerçevesinde ve 1972 Stockholm Konferansından sonra çevre konuları belli bir düzeyde devlet tarafından desteklenmeye ve medya aracılığıyla kamunun bilgisine sunulmaya başlanmıştır (Dinçer, 1996:85).

1980 sonrası dönem çevre konularıyla ilgili olarak devlet tarafından hukuki ve politik eylemlerin gerçekleştirildiği dönemdir. Çevre korumayla ilgili maddeler 1982 Anayasasında yer almış ve 1983’de çevre koruma ve yönetimiyle ilgili Çevre Kanunu çıkmıştır. Bu kanuna göre çevre korumayla ilgili önlemler ekonomik kalkınma hedefleriyle uyumlu olmalıdır (Dinçer, 1996:90,92). 1991’de ise Çevre Bakanlığı kurulmuştur.

Diğer taraftan, 1985’den sonra çevreci grupların halkın dikkatini çekmek ve hükümetleri çevreyi kirlütenlere karşı önlem almaya zorlamak için yaptıkları eylemler artmıştır. 1987 yılında Yeşil Parti kurulduysa da 1988’de kapatılmıştır. Böylece çevre konularını siyasi platforma taşıma ve halkın dikkatini çekmek imkânları daralmıştır.

Kentleşme ve Batı tarzı ekonomik kalkınma Türkiye’de çevresel yıkıma neden olan faktörlerden yalnızca ikisini oluşturmaktadır. Diğer faktörlerin neler olduğunu anlamak için çevre sorunlarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından gösterdikleri farklılıkları incelemek gerekir (Aslanoğlu, 1994). Gelişmiş ülkeler açısından çevre sorunları endüstriyel kirlilik, katı atıklarındaki artış ve sınırsız tüketim

olarak görülürken geliştirmek olan ülkeler için bu sorun açlık, yoksulluk, aşırı nüfus, toprağın eşitsiz dağılımı ve doğal kaynakların tükenmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkeler için çevre sorunları endüstrileşmiş ve gelişmiş olmanın sonuçlarıdır ve dünya artık geliştirmek olan ülkelerin gelişmiş olanların yollarını takip ederek kalkınmasını kaldırabilecek durumda değildir. Geliştirmek olan ülkeler açısından ise sorun hâlâ geliştirmek olmanın getirdiği bir sonuçtur ve gelişmiş olanların yolunu takip ederek gerçekleşecek olan kalkınmadan sonra yok olacaktır.

Türkiye’de çevre konularına duyulan ilgi gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında oldukça zayıf kalmaktadır. Çevre sorunlarına gösterilen ilginin bir göstergesi olarak çevreyle ilgili protestolar, çevre koruma yasaları ve hükümete bağlı olmayan çevre organizasyonlarının kurulması büyük ölçüde uluslararası anlaşmalardan etkilenmiştir.

SIRA SİZDE

4

Türkiye’de çevre sorunlarına yaklaşımın Batı ülkelerinde çevre sorunlarına yaklaşımdan hangi açıdan farklılık gösterir?

Özet

Küresel çevre sorunlarını tanımlamak.

Belli başlı küresel çevre sorunları hava, su ve toprak kirliliği, asit yağmurları, küresel ısınma ve ozon tabakasının delinmesidir. Bu sorunlar bu zulların eriyerek bazı bölgelerde kara parçalarının su altında kalmasına, hayvan ve bitki türlerinin yok olmasına, insanlar için yiyecek üretecek alanların azalmasına ve bazı alanların tamamen hiçbir yaşam türünün var olmasına izin vermeyecek şekilde tahrip olmasına neden olmaktadır.

Çevre sorunlarının nedenleri ve çözüm önerilerini açıklamak.

Farklı çevre yaklaşımlarının ortak görüşüne göre günümüz çevre sorunlarının nedeni insan aktiviteleridir. Bu aktivitelerin başında nüfus artışının fazla olması nedeniyle nüfusu besleyebilmek için ormanların tahribatı, tarım alanlarının aşırı ekimi, fazla ürün alabilmek için kimyasal maddelerin kullanılması, hızlı kentleşme, doğanın emebileceğinden daha fazla düzeyde biriken kentsel atıklar, endüstriyel ve nüklüer atıklardır.

Türkiye’de çevre sorunlarının gelişimi açıklamak.

Türkiye’de çevre sorunlarının gelişimi Batı ülkelerinde görülen çevre sorunlarının gelişimine benzer yol bir izlemiştir. Hızlı kentleşme ve endüstrileşme çabaları, nüfusu besleyebilmek için uygulanan tarım politikaları Türkiye’de çevre sorunlarının gözlenen başlıca nedenleridir. Bunlara ek olarak küresel düzeyde meydana gelen iklim değişiklikleri de Türkiye’de yaşana çevre sorunlarını artırmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi asit yağmurlarının verdiği zararlar arasında **değildir**?

- a. Binalarda tahribat yaratması
- b. Ozon tabakasının delinmesi
- c. İçilebilir su kaynaklarının ve toprağın kirlenmesi
- d. Deniz canlılarının ölümü
- e. Böceklerin ve bitkilerin ölümü

2. Erozyon nedir?

- a. Toprak yüzeyindeki kaya ve toprak gibi katı maddelerin rüzgar ve suyla taşınması
- b. Toprağın asitlenmesi
- c. Toprağın kentsel atıklarla kaplanması
- d. Toprak yüzeyinde ortalama hava sıcaklığının artması
- e. Buzulların erimesi

3. Aşağıdakilerden hangisi radikal ekoloji yaklaşımının özelliği **değildir**?

- a. Çevre sorunlarının çözümü için sosyal, ekonomik ve politik yapılarda köklü değişimler önermesi
- b. Ekoloji bilimine normatif bir anlam katması.
- c. Çevre sorunlarının çözümü için sosyal, ekonomik, politik ve hukuki reformlar önermesi.
- d. İnsanın çıkarı için doğayı sömürmesine karşı çıkarması.
- e. İnsanın doğa ile uyum içinde yaşaması taraftarı olması.

4. Aşağıdakilerden hangisi ekosentrik etğin **temel** ilkesidir?

- a. İnsanların kendilerini diğer canlı türlerinden üstün görmesi
- b. Doğanın insan kullanımı için var olduğunu kabul etmesi
- c. İnsanların doğaya karşı tek sorumluluğunun doğanın kullanıcı olan diğer insanların kullanım hakkına duyulan sorumluluk olduğunu kabul etmesi
- d. Doğayı mekanik bir yapı olarak görmesi
- e. Tüm yaşam formlarının insanlarla eşit derecede yaşama ve kendini gerçekleştirme hakkının olduğunu kabul etmesi

5. Aşağıdakilerden hangisi çevrecilik yaklaşımlarından biridir?

- a. Derin ekoloji
- b. Radikal ekoloji
- c. Sosyal ekoloji
- d. Yeni-Malthuscular
- e. Ekofeminizm

6. Aşağıdakilerden hangisi Yeni-Malthuscuların çevre sorunlarına çözüm önerisidir?

- a. Nüfus artışının sıfırlanması
- b. Doğayla uyumlu yeni bir din anlayışının geliştirilmesi
- c. Sınıfsız bir toplum yaratılması
- d. Endüstrileşmenin durdurulması
- e. Kadın değerlerinin yüceltilmesi

7. Aşağıdakilerden hangisi eko-sistem insanların özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Kırsal kesimde yaşarlar
- b. Uluslararası ticaretle yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılayabilirler
- c. Doğal afetler ve çevresel yıkımdan çok fazla etkilenirler
- d. Ekonomik eylemleri yerel ticaretle sınırlıdır.
- e. Var olabilmek için doğrudan doğal kaynaklara bağımlıdırlar.

8. Aşağıdakilerden hangisi derin ekolojinin ilkelerinden biri **değildir**?

- a. Biyosferik eşitliğin kabulü
- b. Diğer canlı türleriyle ortak-yaşam anlayışına dayalı ilişki kurma
- c. Ekonomik, kültürel ve teknolojik açıdan standart ve tek tip bir yaşam oluşturma
- d. İş bölümüne ağırlık verme
- e. Sezgisel bilgiye değer verme

9. Türkiye'de Çevre Kanunu hangi yılda çıkmıştır?

- a. 1950
- b. 1961
- c. 1982
- d. 1983
- e. 1991

10. Türkiye'de Yeşil Parti hangi yılda kurulmuştur?

- a. 1945
- b. 1961
- c. 1983
- d. 1987
- e. 1991

Yaşamın İçinden

Deniz Çayırları da Yok Oluyor

Küresel ısınma Akdeniz’de deniz yaşamını tehdit ediyor.

Akdeniz ekosistemi içinde yaşamsal önemdeki deniz çayırları da hızla yok oluyor.

İnsan faaliyetlerine koruma eksikliği de eklenirken acil koruma önlemleri alınması çağrısında bulunuluyor.

Deniz çayırları sayısız canlıya saklanmak, beslenmek ve yavrulamak için ideal bir yuva görevi üstleniyor. Ayrıca kıyı eko sistemini, yabancı ve yayılcı türlere karşı savunuyor.

Akdeniz’in biyolojik çeşitliliğinde rol oynayan çayırların filizlenme yoğunluğunun yarı yarıya azaldığı ve geri dönüşü olmayan noktaya geldiği belirtiliyor.

Denizin ilk 50 metreye kadar olan derinliklerinde bulunan ve oksijen kaynağı olarak besin zincirinin birinci halkasında yer alan çayırlar, balıkçılık stoklarının devamının sağlanması için yaşamsal önemde.

Kıyı şeridindeki 1 metrelik bir çayırık alan kaybı, kıyı erozyonu sonucu denizin yaklaşık 20 metre içeri çekilmesine de neden oluyor.

Trolle avlanma, kıyı doldurma, artan bulanıklık ve kirlenme deniz çayırlarının yok olmasında en büyük etken olarak gösteriliyor.

Kaynak: 14.04.2009 tarihinde www.trt.gov.tr adresinde yayınlanmıştır. Erişim tarihi: 16.04.2009, www.tumgazeteler.com.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlışsa lütfen “Küresel çevre sorunları” bölümünü yeniden okuyunuz.
2. a Yanıtınız yanlışsa lütfen “Küresel çevre sorunları” bölümünü yeniden okuyunuz.
3. c Yanıtınız yanlışsa lütfen “İnsan-doğa ilişkisini ve çevre sorunlarının nedenlerini açıklayan yaklaşımlar” bölümünü yeniden okuyunuz.
4. e Yanıtınız yanlışsa lütfen “İnsan-doğa ilişkisini ve çevre sorunlarının nedenlerini açıklayan yaklaşımlar” bölümünü yeniden okuyunuz.
5. d Yanıtınız yanlışsa lütfen “İnsan-doğa ilişkisini ve çevre sorunlarının nedenlerini açıklayan yaklaşımlar” bölümünü yeniden okuyunuz.
6. a Yanıtınız yanlışsa lütfen “İnsan-doğa ilişkisini ve çevre sorunlarının nedenlerini açıklayan yaklaşımlar” bölümünü yeniden okuyunuz.
7. b Yanıtınız yanlışsa lütfen “İnsan-doğa ilişkisini ve çevre sorunlarının nedenlerini açıklayan yaklaşımlar” bölümünü yeniden okuyunuz.
8. c Yanıtınız yanlışsa lütfen “İnsan-doğa ilişkisini ve çevre sorunlarının nedenlerini açıklayan yaklaşımlar” bölümünü yeniden okuyunuz.
9. d Yanıtınız yanlışsa lütfen “Türkiye’de çevre sorunları” bölümünü yeniden okuyunuz.
10. d Yanıtınız yanlışsa lütfen “Türkiye’de çevre sorunları” bölümünü yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Günümüzde doğanın kirliliği emme ve temizleme kapasitesinin aşılması kirliliğin birikerek insanlar da dâhil olmak üzere tüm canlı yaşamı yok etmesidir.

Sıra Sizde 2

Hem çevrecilik hem de radikal ekoloji ekolojik yıkımdan insan davranışlarını sorumlu tutmakla birlikte getirdikleri çözüm önerileri açısından farklılık gösterirler. Çevreciler sosyal, ekonomik, politik ve hukuki yapıda reform ve teknolojik çözüm önerirken, radikal ekolojistler bu yapılarla kökten değişim taraftarıdır.

Sıra Sizde 3

Ekofeminizme göre çevre sorunlarının nedeni ataerkil ideolojinin kadın doğası ile insan-olmayan doğa arasında ilişki kurarak her ikisini de tahakküm altına alması ve sömürmesidir. Bu nedenle çevre sorunlarına getirilecek çözümler kadın sorunlarına da çözüm üretmediği sürece etkisiz kalacaktır.

Sıra Sizde 4

Türkiye’de çevre sorunlarına yaklaşım tabandan gelen çevre ilgisiyle gelişmemiştir. Çevre sorunlarının oluşmasında etkili olan devlet politikaları, daha sonra uluslararası anlaşmalar çerçevesinde çevre sorunlarına çözüm getirmek için yine devlet politikalarıyla belirlenmiştir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Agarwal, B. (1992). The Gender and Environment Debate: Lessons from India. **Feminist Studies**. 18(1), 119-158.
- Akad, M. (1992). **Çoğulcu Demokraside Siyasal İktidar ve Baskı Grupları**. İstanbul: Z Yayınları.
- Allison, L. (1991). **Ecology and Utility**, Rutherford: Fairleigh Dickinson Univ. Press.
- Aslanoglu, R. (1994). Sürdürülebilir Kalkınmaya Eleştirel Bakış. **Birikim**, S.57-58, ss.38-43.
- Bookchin, M. (1988). **Ekolojik Bir Topluma Doğru**. İstanbul: Ayrıntı.
- Boratav, K. (1988). **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985**. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bramwell, A. (1989). **Ecology in the 20th century**. New Haven: Yale Univ. Press.
- Dalby, S. (1998). Ecological Metaphor of Security: Politics in the Biosphere. **Alternatives: Social Transformation & Humane Governance**, C.23, S.3, s.291-320.
- Diñer, M. (1996). **Çevre Gönüllü Kuruluşları**, TÇV Yayını, No:110, Ankara.
- Grove-White, R. (1993). Environmentalism: a new moral discourse for technological society?. **Environmentalism: the view from anthropology**. Der. K.Milton, London: Routledge, ss.18-30.
- Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. **Science**, S.162, ss.1243-1248.
- Keleş, R. (2002). **Kentleşme Politikaları**. 5.Basım. Ankara: İmge.
- Mellos, K. (1988). **Perspectives on Ecology**, London: Macmillan Press.
- Merchant, C. (1992). **Radical Ecology**. New York, London: Routledge.
- Merchant, C. (1995). **Earthcare: Women and the Environment**. New York: Routledge.
- Milton, K. (1993). Introduction: Environmentalism and Anthropology, **Environmentalism: the view from anthropology**. Der. K.Milton, London: Routledge, ss.1-17.
- Naess, A. (1973). The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary. **Inquiry**. S.16, ss.95-100.
- O'Connor, J. (2000). Sürdürülebilir Kapitalizm Mümkün mü?. **Marksizm ve Ekoloji**, Der: G.N. Demirer, M.Duran, G.Özgür, Ankara: Öteki Yayınevi, ss.15-48.
- Ortak Geleceğimiz** (1987). Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED), Oxford University Press, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayınları: Ankara.
- Öz, E. (1989). Dünyada ve Türkiye’de Ekoloji Hareketinin Gelişimi: Çevre Koruma Derneklerinden Siyasi Partilere. **Türkiye Günlüğü**. S:3.
- Pepper, D. (1988). **The Roots of Modern Environmentalism**. London, New York: Routledge.
- Roussopoulos, D. (1993). **Political Ecology**, Montreal, New York, London: Black Rose Books.
- Vester, F. (1997). **Ekolojinin Anlamı**, İstanbul: Arıtan.
- Worster, D. (1990). **Nature’s Economy: A History of Ecological Ideas**. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Ziyaoglu, R. (1971). **İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi**. İstanbul: İsmail Akgün Hak Kitabevi.

5

Amaçlarımız

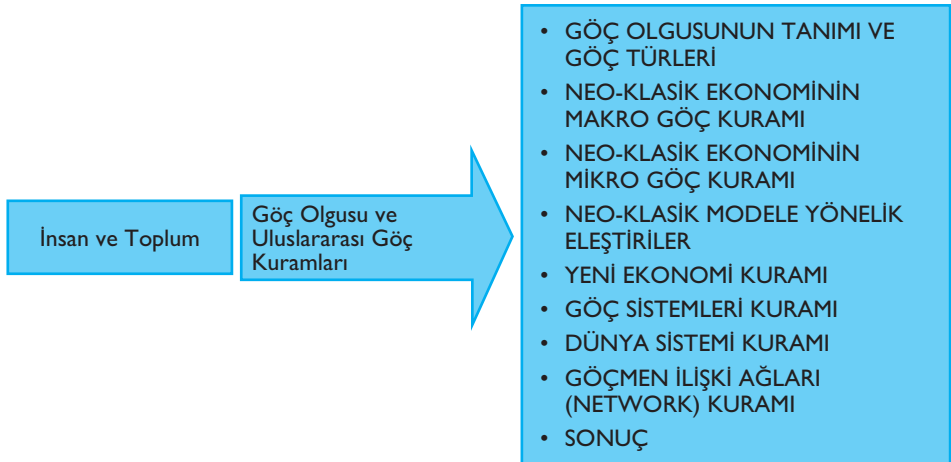
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Neo-klasik Ekonomi teorisinin makro ve mikro kuramlarının temel ilkelerini sıralayabilecek,
- Yeni Ekonomi teorisinin temel özelliklerini değerlendirebilecek,
- İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Teorisinin temel özelliklerini sıralayabilecek,
- Dünya Sistemi Teorisinin temel yaklaşımlarını analiz edebilecek,
- Göçmen İlişkiler Ağı (network) kuramının özelliklerini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Göç
- Neo-klasik kuramlar
- İkiye bölünmüş emek göçü
- Yeni ekonomi kuramı
- Dünya sistemi kuramı
- Göçmen ilişkiler ağı
- Ulus-aşırılma

İçindekiler

Göç Olgusu ve Uluslararası Göç Kuramları

GÖÇ OLGUSUNUN TANIMI VE GÖÇ TÜRLERİ

Göç, ekonomik, toplumsal ve siyasal nedenlerle insanların bireysel ve kitlesel olarak yer değiştirme eylemi ya da yaşanılan yerin değiştirilmesi eylemidir. İster kısa süreli, ister uzun süreli olsun bu yer değiştirme hareketleri çoğu kez aynı toplumsal sistem içinde **“iç göç”** biçiminde gerçekleşir. Bazen de kendine özgü koşulları nedeniyle toplumsal sistemler arasında **“dış göç”** biçiminde ortaya çıkarlar (Teke- li ve Erder 1978:17). Göçler otoriter ya da doğal bir zorlanmadan ötürü **“zorunlu göç”** veya kişilerin kendi iradesiyle serbestçe gerçekleştirdikleri **“gönüllü göç”** ni- teliğinde olabilirler. Geçen yüzyılda göçler, Afrika’dan Güney ve Kuzey Ameri- ka’ya, Avrupa ülkelerinden Kuzey Amerika’ya, Doğu ve Güney Avrupa ülkelerin- den Batı Avrupa’ya fetihler, köle ticareti, ekonomik zorluklar vb. nedenlerle yapı- lmaktaydı (Şahin, 2001). İletişim ve ulaşım araçlarının ucuzladığı ve yaygınlaştığı günümüzde ise göç kişilerin iş bulmak, daha iyi şartlar içinde çalışmak veya ken- dilerine, ailelerine daha iyi yaşama imkânları yaratmak amacı ile iki ya da daha faz- la ülke arasında geçici veya kalıcı yer değiştirmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

Göç, değişik açılardan sınıflamalara tabi tutulmaktadır. Amacı açısından **eko- nomik göç-ekonomik olmayan göç**; göçü tetikleyen etmenler açısından gönül- lü göç- gönülsüz göç; süresi açısından **geçici göç-sürekli göç**; son yerleşim yeri açısından **transit göç-yerleşik göç**; yasal statü açısından **yasal (legal) göç, ka- çak (illegal) göç** ve göç edenin özelliği açısından **vasıflı (beyin) göçü- vasıfsız göçü** aklı ilk gelen belli başlı kategorilerdir. Açıktır ki bir göçmen aynı anda bir- den çok kategoride yer alır. Örneğin, göçmen daha çok kazanmak amacıyla göç- tüğünde bir ekonomik göç gerçekleşmiştir. Ancak bunu yaparken göç ettiği ülke- ye yasadışı yollardan girerse aynı zamanda bir kaçak göç gerçekleşmiştir.

Göç ekonomik, sosyal, kültürel ve bireysel (psikolojik) açılardan ele alınabilir. Ancak, emek göçü veya bireylerin daha çok kazanmak amacıyla yer değiştirmele- ri göçün ekonomik açıdan değerlendirilmesinde üzerinde en çok durulan konu- dur. Uluslararası göç literatüründe sıklıkla karşılaşılan göç nedenleri dört ana baş- lıkla değerlendirilebilir:

1. Ülkelerarası farklı demografik özellikler,
2. Kapitalizmin devresel krizleri,
3. Bölgeler arası gelir farklılıkları,
4. Küresel olarak yeniden yapılanmaya zorlanan ekonomiler vb.

Açıktır ki, **göç hareketlerini açıklayabilecek tek ve kapsamlı bir kuram günümüzde henüz söz konusu değildir.** Bu yüzden toplumbilimciler, farklı kavramlar ve varsayımlar kullanarak çeşitli kuramsal modeller geliştirmektedir. Bu çalışmalar sonucunda üretilen kuramlar **birey, hanehalkı, ulusal ve uluslararası pazarlar** gibi farklı nedensellik süreçlerine ve farklı sorgulama düzeylerine dayandıkları için, bunları birbiri ile bağdaşmaz biçimde değerlendirmek yanlış olur.

NEO-KLASİK EKONOMİNİN MAKRO GÖÇ KURAMI

Neo- klasik ekonomik yaklaşımın makro teorisi, ülkeler arası ücretler ve istihdam koşullarındaki farklılıkların göçün temel nedeni olduğunu ileri sürmektedir.

Neoklasik ekonomi kuramı, göç üzerine ilk sistematik teoriyi ortaya çıkarmıştır. Bu kurama göre, göçler emek konusundaki arz ve talep alanında ortaya çıkan coğrafi farklılıkta yatmaktadır. Emek fazlasına sahip olan ülkeler, düşük bir ücret piyasasına sahiptir; buna karşılık sermayeye kıyasla sınırlı bir emek piyasasına sahip olan ülkelerin ücret düzeyi yüksek olmaktadır. Ücret farklılığından ileri gelen bu açıklıktan dolayı düşük ücretli işçiler, yüksek ücretli ülkelere göç etmektedir. Bu demografik hareketin sonucu olarak, emek zengini ülkelerde emek piyasası daralmakta, dolayısıyla ücretler yükselmekte, buna karşılık sermaye zengini ülkelerde ücretler düşmektedir ve böylece bir denge oluşmaktadır.

Neo-klasik model uluslararası göçün hacminin ücret farklılıklarının boyutuyla ilgili olduğunu vurgulamaktadır.

Lewis (1966) **uluslararası göçün**, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki **işgücü piyasası dengesizliğinin ve ücret farklılıklarının bir sonucu** olduğunu savunmaktadır. Bu bakış açısının ortaya koyduğu süreç, işgücü arzı ve talebi arasındaki ücret dengesizlikleriyle sonuçlanan zengin ve fakir ülkeler arasındaki emek ve sermaye kaynaklarında görülen faktör donanım farklılıklarıdır. **Bu farklılıklar sonucunda fakir ülkelere zengin ülkelere göç** gerçekleşmektedir. Fakir ülkeler, sermayeye göre daha fazla işgücü arzına sahipken, zengin ülkeler işgücüne göre daha fazla sermaye arzına sahiptir. Bu da işgücünün zengin ülkede fakir ülkeye oranla daha yüksek ücrete sahip olmasına sebep olmaktadır. Bu durum fakir ülkeden zengin ülkeye doğru bir göçü tetiklemektedir. Göç sonucu işgücü arzı fakir ülkede azalmaya zengin ülkede artmaya başlar ve fakir ülkede ücret oranları yükselmesine, zengin ülkede ise ücret oranlarının azalmasına yol açmaktadır. Bu kuramın en önemli varsayımı, uzun dönemde göç alıp göç verme yoluyla işgücü maliyetleri kendiliğinden ayarlanmasıdır. Kısaca, uluslararası ücret dengesini sağlayan çok uluslu bir ücret dinamiği bulunmaktadır. Uluslararası dengeye ise, göç akışının yönü değiştiği anda ulaşılmaktadır (Robinson 2005: 4-5).

SIRA SİZDE

İlk göç kuramı sayılabilecek Ravenstein'in göç kuramını araştırınız?

Göç hareketleri ülkeler arasında ücret farklılıklarını ve piyasa dengesizliklerini ortadan kaldırmaya ve dengelemeye yol açabilmektedir.

Bu kuramda, **göçün kendisi emek piyasasını dengeleyici bir mekanizma** olarak algılanmaktadır. Lewis'in neoklasik makro ekonomik teorisi, göçün yeniden tersine dönmesini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ücretlerin, göç veren ve göç alan ülkeler arasında eşit bir seviyede süreklilik arz etmesi durumunda, kuramsal olarak göçün azalması ve uluslararası göçün durması gerekmektedir (Bozdağ ve Atan, 2009: 164).

Buna göre, makro düzeyde **göç, sermaye ve emeğin coğrafi olarak eşitsiz dağılımından kaynaklanmaktadır.** Bu durum kendini ücretlerin ve yaşam standardının eşitsizliğinde göstermekte ve göç, arzın itmesi, talebin çekmesine bağlı

olarak yaratılmaktadır (Toksöz, 2006: 16). Burada, işgücü fazlası barındıran kırsal bölgelerdeki tarım sektöründen, kentsel sanayi sektörüne işgücünün kayması olgusu ortaya çıkmaktadır. Bu modelde, kırdan kente yaşanan bu akış olumlu olarak algılanmakta, işgücü fazlasının sermaye birikimi ve teknolojik ilerleme sayesinde hızla büyüyen, daha üretken kentsel sanayi sektörü tarafından kullanıldığı belirtilmektedir (Ersoy ve Şengül, 2002: 30). Öte yandan, kurama göre ülkeler arasındaki **ücret farklarının giderek azalması** emek hareketlerinin yavaşlamasına ve **göçün son bulmasına** neden olacaktır.

1960'lı yıllarda Ranis, Fei ve Todaro tarafından geliştirilen teori, yapısal anlamda göçün nedeni olarak, sermaye ve işgücünün bölgesel olarak eşit dağılmasını görmektedir. Ücret ve yaşam standardı işgücünü mobilize etmekte, göç veren ülke ile göç alan ülke arasındaki işgücü arz-talep farklılıkları göçün yapısal nedenlerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu teoriye göre ücret farklılıkları yok oldukça ve küreselleşme ile ulusal ekonomiler birbirine bağımlı hale geldikçe işgücünün dolaşımı da azalacaktır.

Bu kuram, neoklasik iktisat teorisine dayanarak uluslararası işgücü göçünü bir arz-talep ya da itici-çekici faktörlerle açıklamaktadır. Lee (1966)'ye göre göçmenler az gelişmiş bölgelerden düşük ücretler, yüksek nüfus yoğunluğu ve ekonomik dalgalanmalar nedeniyle itilmekte, gelişmiş bölgeler tarafından yüksek ücretler ve iş fırsatlarının çok olması nedeniyle çekilmektedirler.

Bu teorinin temelinde, en az avantajlı insanların fakir ülkelerden zengin olanlara göç etmesi beklenir, ya da işçiler düşük ücretli yerlerden yüksek ücretli yerlere göç ederler. Ülkeler arasındaki ekonomik farklılıkların varlığı göç akımlarını belirler. Uzun dönemde bu akımların ücretleri eşitleyeceği ve gelişmiş ve gelişmemiş bölgeler arasındaki koşulları ekonomik dengeye yönlетеceği beklentisi söz konusudur.

Bu kuramın uluslararası göçle ilgili varsayımlarını özetleyecek olursak;

1. İşçilerin uluslararası göç hareketi, ülkeler arasındaki ücret farklılığından ileri gelmektedir.
2. Ücret farklılıklarının giderilmesi, işgücü hareketini sona erdirecek, bu farklılıkların olmadığı yerde göç hareketleri olmayacaktır.
3. İnsan sermayesinin, başka bir deyişle yüksek vasıflı işçilerin yer değiştirmesi, vasıfsız işçilerin göç hareketinden farklı bir nitelik taşımaktadır.
4. Uluslararası göç hareketinin birincil mekanizmaları işgücü piyasalarıdır, diğer piyasaların bir önemi yoktur.
5. Hükümetlere düşen görev, işgücü gönderen ve kabul eden ülkelerin işgücü piyasasını denetlemek ve etkilemektir (Abadan-Unat, 2006: 22; Massey, 1993: 433-434).

NEO-KLASİK EKONOMİNİN MİKRO GÖÇ KURAMI

Bu kuram da göçün nedenleri konusunda makroekonomik kurama benzer bir şekilde varsayımlar öne sürmektedir. Ancak, bu kurama göre, göçe neden olan faktör, iş piyasalarındaki makro olgularla birlikte özellikle bireyin kendisidir. Sjaastad, Borjas ve Todaro'nun geliştirdikleri bu modele göre bireyler; **rasyonel** düşünce sistemlerini kullanarak **maliyet/kar** hesabı yapmak suretiyle daha yüksek bir kazanç elde edecekleri hesabının sonucunda göç etme kararı vermektedir. Bu kararlar, **insan sermayesine** yapılan bir çeşit **yatırım** olarak da değerlendirilmelidir (Abadan-Unat, 2006: 23).

Bu kurama göre, **göç sürecini başlatan**, daha yüksek kazanç elde etmeyi planlayan **bireylerdir**. Tabii, bireylerin yüksek kazanç sağlamayı hedeflediği bu göç etme kararını vermeden önce, yolculuk ve taşınma masrafı, yeni bir dil öğrenme ve yeni bir ülkeye uyum sağlama konularında bir takım yatırımlar yapma mecburiyetinde kalmaktadır. Buna göre, bireyin göç etmeye karar vereceği ülke, yapacağı bu yatırımlar karşılığında en fazla kazanç sağlayabileceği ülke olmaktadır. Ayrıca, yasal olmayan yollarla göç etmeye karar veren birey bu kaçak göçmen olmanın getireceği yükümlülükler olan hapis cezası, sınır dışı edilme vb. tehditleri de göze almaktadır.

Neoklasik mikro teorisi **bireylerin faydayı maksimize** ettiğini varsaymaktadır: Bireyler kendi refahlarını maksimize edebilecekleri bir ülke araştırırlar. Bireyin finansal kaynakları, göç alma rekabeti içindeki ülkelere uyguladığı göç düzenlemeleri, kaynak ülkenin iç göç düzenlemeleri bu araştırmayı sınırlandırır. Bireyler, göç teklifi yapma yolunda rekabet içinde olan göç alan ülkeleri karşılaştırır ve birini seçerler. Bu piyasada bilgi toplayan bireylerin çoğu doğdukları ülkede kalmanın daha “kazançlı” olduğu düşüncesine sevk eder. Öte yandan kimi bireyler ise diğer ülkelere gitmenin daha iyi olacağı sonucuna varmaktadır (Borjas, 1989: 461).

Chiswick (2000) göçmenlerin pozitif olarak kendiliğinden seçildiğini, bu anlamda yüksek vasıflı olanların göç etme şanslarının daha yüksek olduğunu, çünkü hareketleri esnasında sahip oldukları insan sermayesi yatırımı dolayısıyla daha yüksek kazanç elde edeceklerini ileri sürmektedir.

Mikro düzeyde Todaro ve Borjas tarafından 1960 ve 1970’lerde geliştirilen neo - klasik göç teorisi, bireylerin bölgeler arasındaki farklılıklara göç ederek tepki göstermesinin nedenlerini incelemektedirler. Böylece göç, daha yüksek ücret sunan yerlere giderek yaşam standardını yükseltmek isteyen bireylerin aldıkları rasyonel kararların sonucunda ortaya çıkmaktadır (Toksöz, 2006: 17). Todaro, göç kararının, finansal, fakat aynı zamanda psikolojik de olan kazanç ve maliyetlerin akılcı ekonomik hesaplanmaları sonucu ortaya çıktığını belirtmektedirler (Kaygalak, 1999: 15). Göçün yarar ve maliyetlerinin karşılaştırmalı analizinden sonra, göç kararı bireyce gönüllü olarak alınmıştır. Böylece göçmenler, beklenen net yararların en yüksek olduğu (Toksöz, 2006: 17), ve beklentilerinin karşılanacağını umduğu yerleşim birimine göç kararını almış olurlar.

Neo-klasik teorisinin mikro düzeydeki yaklaşımı, bireylerin göç kararını rasyonel olarak, kendi sosyal sermayelerine maksimum katkıyı sağlayacak şekilde aldıkları yönündedir. Teoriye göre, bireyler tam bir farkındalık ile göçün fayda ve maliyet hesaplarını yapabilmekte ve göç sürecine isteyerek katılmaktadır (Todaro, 1969: 138-148; Vural, 2007: 14).

Piyasaların dengesizliğinin göçe neden olduğunu düşünen makro-ekonomik modelden farklı olarak, mikroekonomi kuramının bakış açısı, insani sermaye teorisi çerçevesinde **bireysel tercihlere** vurgu yapmakta ve uluslararası göçü öncelikli olarak gelişmiş ülkeler yönünden incelemektedir. Bu okulun sunmuş olduğu “İnsani Sermaye Modeli”, göç olgusunu, insani sermayeye yapılan bir yatırım şekli olarak tanımlamaktadır. Buna göre, uluslararası anlamda göç kararını, göçün riskini etkisiz kılmayı başarabilen bireyler alabilmektedir. İnsani sermaye mikroekonomi modeline göre bireyler, **rasyonel aktörlerdir**. Bireyler, veri olan sosyal sermayelerini en verimli şekilde kullanabilecekleri ülkelere göç etmektedirler. Göçü bir seçenek olarak değerlendirmeden önce, beşeri sermayelerinin kendi ülkelerinde sağlayacağı verimin bugünkü net değerleriyle, gideceği coğrafyada sağlayacağı verimin bugünkü net değerini, hesaplayacaklardır (Robinson 2005: 5-6; Bozdağ ve Atan, 2009: 165).

Bu modele göre göçte belirleyici olan, bireyin hedef ülkenin işyerindeki kazancı hesaplamasıdır. Bu hesapta yaş, deneyim, öğrenim, medeni durum ve beceri gibi bireysel değişkenler rol oynamaktadır.

Mikroekonomi kuramı, göç kararının bireysel olarak alındığını vurgular; göç veren ülke ve gidilmek istenen yer çeşitli ülke alternatifleri arasındaki göç maliyeti ve fayda karşılaştırmasına yani “rasyonel tercihlere” dayanır.

Mikro kuram göçü gelirin maksimizasyonu doğrultusunda bireysel bir karar olarak ele almaktadır.

Neo-klasik mikro göç kuramı, dayandığı iktisat modeline ve günün koşullarına uygun olarak “bireysel faktörleri” göç analizinin içine katmıştır.

Bu kuramın varsayımlarını özetlersek;

1. Ülkeler arasındaki göç akımları, bireysel maliyet/kar (cost/benefit) hesaplarına dayalı olarak gerçekleşmektedir.
2. Uluslararası göç hareketleri, gerek kazanç gerekse istihdam açısından farklılıkların algılanmasına dayanmaktadır.
3. Diğer faktörlerin eşit kalması halinde öğrenim, deney, işbaşı eğitimi, yabancı dil bilgisi, beceriler gibi insan sermayesinin başlıca özellikleri gidilecek olan ülkede göç edecek kişinin iş bulma olasılığını artıran unsurlardır.
4. Göç masraflarını düşüren bireysel özellikler, toplumsal koşullar ve teknolojiler göç sonucu elde edilecek olan kazanımları artıracak niteliktedir, dolayısıyla bunlar uluslararası göçü hızlandıracaktır.
5. Uluslararası göç hareketleri ancak ülkeler arasındaki kazanç ve/veya istihdam oranları farklılığında gerçekleşmektedir.
6. Göç hareketlerini doğuran kararlar, işgücü piyasalarındaki dengesizliğin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.
7. Hükümetler, göç hareketlerini gönderen ve kabul eden ülkelerdeki kazançları etkileyecek önlemlerle denetlemektedir. Örneğin, illegal istihdam olanağı durumunda işverenlere ağır para cezaları yüklemek veya göç veren ülkelere geliri arttırmak üzere uzun vadeli gelişme kredileri tahsis etmektir (Abadan-Unat, 2006: 24).

NEO-KLASİK MODELE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Günümüz göç literatüründe neo-klasik teoriler basit ve gerçek göç hareketlerini açıklamada ve gelecek göçleri öngörmede yetersiz olmaları nedeniyle eleştirilmektedir (Sassen, 1988; Portes, 1990). Örneğin, ampirik çalışmalar göstermiştir ki az gelişmiş ülkelerin en fakir insanları nadiren en zengin ülkelere göç etmektedirler. Daha sık olarak ekonomik ve sosyal değişiklikler olan ülkelere orta derecede sosyal statülü insanlar göç etmektedir. Neoklasik göç teorisinin geçerliliğine kuşku ile yaklaşan Castles ve Miller'e (2008) göre, göre az gelişmiş ülkelere göç edenler nadiren en yoksul kişilerdir; göç edenler daha çok ekonomik ve sosyal değişim içerisindeki bölgelerde yaşayan toplumsal orta sınıftır.

Neo-klasik kuramın fayda-maliyet modeli, benzer göçlerin neden eşit derecede fakir bölgelerden olmadığına yanıt verememektedir. Bu yaklaşımın sınırlılıkları özellikle gelişmekte olan ülkelere ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, itme-çekme modeline benzer bir şekilde neo-klasik kuram yoğun nüfuslu alanlardan az nüfuslu alanlara göçü öngörmektedir. Ancak Hollanda ve Almanya yoğun nüfuslu olmasına rağmen göç alan ülkelerdir. Ayrıca, yüksek GSMH'ya (Gayri Safi Milli Hasıla) sahip bazı Avrupa ülkelerinde az sayıda yabancı işçi, daha az GSMH'ya sahip bazı Avrupa ülkesinde daha çok yabancı işçi olduğu iddia edilmektedir.

Neo-klasik modelin bir sorunu da devletin rolünün normal işleyen piyasayı bozan bir sapma olarak değerlendirmeleridir. Fakat daha çok tarihsel ve çağdaş (contemporary) güçlerin incelenmesi devletin değişmeyen temel bir rol oynadığını (göçlerin başlaması, şekillenmesi ve kontrolünde) göstermektedir. Göç veren ülkelerin hükümetleri göçü sınırlamada veya cesaretlendirmede önemli rol oynamaktadır. Aynı zamanda potansiyel göç alan ülkelerin hükümetleri de göç hareketlerine izin vermekte (örneğin işgücü arzı sıkışıklığı söz konusu olursa), yasaklamakta ya da sınırlandırmaktadır. Son olarak neoklasik model, belirli bir grup insanın neden diğer ülkelere değil de belli bir ülkeye gittiğini açıklamamaktadır. Örneğin ne-

den Ermeniler Almanya'ya değil de Fransa'ya, Türkler neden Fransa'ya değil de Almanya'ya daha fazla göç etmektedirler?

Özellikle işgücünün ülkeden ülkeye transferi olarak göç olgusunu inceleyen neoklasik ekonomi kuramı, mikroekonominin araçlarından yola çıkarak analizlerini gerçekleştirmektedir. Bir üretim faktörü olarak emeğin ülkeden ülkeye göçüyle ilgili kurallar sermaye için de geçerlidir. Önemli varsayımlardan biri, emeğin, hem göç veren hem de göç alan ülkede aynı özellikler göstermesi, emeğin her yerde homojen bir yapıya sahip olmasıdır. Dolayısıyla, bu yaklaşımda kültürel ve eğitim anlamındaki farklılıklar da göz ardı edilmektedir (Appleyard vd., 1998: 239).

Bu model temel olarak oldukça bireyseldir ve varsayımları göçün sosyo-ekonomik ve sosyo-politik boyutunu göz ardı etmektedir. Neoklasik ("piyasa mantığı") yaklaşım, sosyal, politik, kültürel etkenleri bir kenara bırakmakta ve sadece iktisadi mekanizmalara odaklanmaktadır. Neo-klasik yaklaşım, göçlerin tarihsel nedenlerini göz ardı edip ve devletin rolünün önemini azaltmaktadır.

YENİ EKONOMİ KURAMI

Neoklasik ekonomi modelleri, ekonomik bir birim olarak sadece göçmenin kendisini temel almaktadırlar. Analizlerinde bireyin kendi özel çıkarları çerçevesinde, dışarıdaki herhangi bir etkiye maruz kalmadan göç kararı aldığını düşünmektedirler. Uluslararası göç sürecini, göçmen bireyin kendi anavatanıyla ilgili kan/aile bağı ve kültürel bağlılığı ile ilgili özellikleri hesaba katmadan analiz değerlendirmesi yapmaktadırlar.

1990'lı yıllarda Oded Stark tarafından geliştirilen teori **göç kararının** sadece bireyler tarafından değil, **gruplar** tarafından verildiğini, özellikle **aile ve hane halkının** etkili olduğunu, **göçün bir aile stratejisi olduğunu** öne sürmektedir. Buna göre, aile içinden bir ya da birkaç kişinin göç sürecine katılması ile aile geliri artmakla kalmayıp, aynı zamanda çeşitlenmekte, dolayısıyla bir tür güvence olmaktadır. Bu teori, görece olarak daha iyi gelire sahip kişilerin neden göç ettiklerini de açıklamakta yardımcı olabilmektedir. Gelirini göç süreci için riske edemeyen yoksul aile üyeleri ülkelerinde kalırken, daha fazla harcama yapabilecek üyeler ise göç sürecine katılmaktadır (Stark ve Bloom, 1985: 173-178).

Yeni ekonomi kuramına göre, göç etme kararı tek tek bireyler tarafından değil, bir hane halkının tüm fertleri hatta bazen bir topluluğun tümü gibi birbiriyle ilgili çok sayıda kişi tarafından alınmaktadır (Stark, 1991). Bu kurama göre, az gelişmiş ülkelerde hane halkı, ailenin verimli gelir kaynaklarını daha etkin biçimde yönlendirebilir. Hane halkının bireyleri, ekonomik bunalımlar karşısında değişik stratejiler benimsemektedir. Kimi yerel ekonomide iş bulmakta, kimi aynı ülkenin başka bir bölgesinde çalışmakta, kimi de yurtdışında çalışma imkânı bulmaktadır. Anayurdun ekonomi dengesi bozulunca, hane halkı gelirini göç eden bireylerin yolladıkları paralar sayesinde dengelemektedir.

Sonuç olarak, az gelişmiş ülkelerde göçmenlerin gönderdikleri havaleler aile ve hane halklarının tüketim veya yeni yatırım yapma olanağı elde etmelerini sağlamaktadır. Hane halkından bir ya da iki göçmenin yurtdışında olup, oradan havale ettikleri tasarrufların bir kısmı tüketime bir kısmı da yatırımlara yönlendirilmektedir.

Yeni ekonomi teorisine göre göç kararları yalnız bireysel aktörler tarafından alınmamaktadır. İlişkili insanlar grubunun (genellikle aileler veya hane halklarının) ortaklaşa kararıyla sadece beklenen geliri maksimize etmek için değil; riskleri minimize etmek ve emek piyasalarından başka piyasalardaki bozuklukların kısıtlamalarını çözmek için de alınmaktadır.

Yeni ekonomi kuramı göç kararlarının genellikle sadece bireysel olarak değil, aile tarafından alındığına işaret etmektedir. Buna göre, hızlı değişimin olduğu durumlarda, aile, gelirlerini ve hayatta kalma şanslarını attırmak amacıyla bir ya da daha fazla üyesini çalışmak için başka bir ülke veya bölgeye gönderme kararı almaktadır.

Yeni ekonomi kuramının temel varsayımı, hane halkı gelirini artırmasa bile ailenin girişimleriyle yeni gelir kaynakları oluşturabilmektedir. Ayrıca, Stark' a (1991) göre, haneler yurtdışına hane halkından göçmen yollarken sadece gelirlerini mutlak biçimde arttırmayı değil, aynı zamanda başka hanelere kıyasla “görelî yoksulluklarını” düzeltmeyi de hedeflemektedir.

Piyasanın neoklasikçilerin ileri sürdüğü şekilde ideal yönde nadiren işlediğini savunan yeni ekonomi yaklaşımına göre **göçün yalnızca iki ülke arasındaki gelir farklılıklarıyla değil, ayrıca güvenli iş şansı, yatırım sermayesine erişim ve uzun dönemli risk yönetimi ihtiyacı** gibi etmenlerle de açıklanması gerekir (Stark, 1991). Örneğin, Massey ve diğerlerinin de (1987) ortaya koyduğu gibi Meksika'lı çiftçiler, yeterli arazileri olmasına rağmen, bu arazileri verimli kılaacak sermayeden yoksun oldukları için ABD'ye göç edebilmektedir.

Yeni ekonomi kuramına göre ise **göç kararı, kolektif bir aile kararıdır**. Göçlerde bireyin değil ailenin ve hane halkının karar ve davranışları önemlidir. Göç kararının alınmasında, anavatanındaki güçlü ve dayanıklı ailevi finansal bağlar önemli bir unsurdur. Göçe başvurmak, ailenin gelirlerinde değişikliğe gitmek anlamına gelir. Bu anlamda uluslararası göç bir portföy yatırım kararıdır. Göç kararının alınmasında en *önemli* neden, ailenin düzenli bir gelire ihtiyaç duymasıdır. Bu ihtiyaç duyulan aile refahı (well-being) için hem erkek hem de kadın ortak bir portföy sağlanmaya çalışmaktadır. Kısaca, bireysel olarak göçmenler yerine grup kararı ve hedefleri, göç ve finansal akımı belirlemektedir.

Yatırım portföyü çerçevesinde ailelerin rasyonel aktörler olduğu dile getirilmektedir. Aileler, kendilerinden birinin göç etmesi konusunda ortak karar almaktadırlar. Bu kararı alırken ferdin emek varlığı olarak değil ailenin emek varlığı olarak işgücünü değerlendirirler. Bu emeğin nereye tahsis edileceği hangi coğrafyaya gidip gidemeyeceği, elde edilecek olan gelirin sahibinden çok ailenin söz sahibi olması da göçün gidişatını değiştirebilir. Bu anlamda gelir riskinin en aza indirilmesinde aile kararının önemi büyüktür.

Bu yüzden Yeni Ekonomi kuramına göre, **göçe üç temel finansal faktör** yol açmaktadır: **diğeramlık** (aileye bağı nedeniyle kişinin kendi çıkarı dışında ailesinin çıkarlarını da düşünmesi ve bu çıkarlar doğrultusunda göç kararı alması), **güvence** (gelir şoklarını aşabilmek için insani ve sosyal gelişim) ve **yatırım** (hayat-boyu göç planının bir parçası olarak anavatanda gerçekleştirilmeye çalışılan varlık birikimi) (Bozdağ ve Atan, 2009: 165).

“Yeni Ekonomi” kuramının göç konusundaki düşünceleri şöyle özetlenebilir:

1. Göç araştırmalarında birey değil, aile, hane halkı ya da üretim ve tüketim alanında kültürel bir birlik gösteren topluluklar temel alınmalıdır.
2. Ücret farklılıkları olmadığı durumlarda da ailedeki riskleri azaltmak amacıyla göçe karar verebilir.
3. Uluslararası göç ve yerel istihdam ya da yerel üretim birbiri ile bağdaşmaz olgular değildir. Hane halkları hem göç hareketine hem de yerel faaliyetlere katılabilir. Hatta göç hareketi yerel ekonomik faaliyetler sermaye sıkıntısı çektiğinde çekici bir çözüm olarak düşünülebilir. Ayrıca, göçmen yollayan bölgelerdeki ekonomik gelişme de göç hareketini azaltan bir durum yaratmayabilir.
4. Ülkeler arasındaki ücret farklılıkları ortadan kalksa bile, uluslararası göç durmayabilir. Göçmen yollayan ülkelerin değişik piyasalarındaki eşitsizlik ve dengesizlikler devam ettiği sürece göç devam eder.

Yeni ekonomi kuramı göçü, yerel gelir dağılımını da hesaba katan daha geniş bir topluluğun (aile) aldığı karara bağlamaktadır. Göç kararını almada, ailelerin kendi görelî yoksulluklarını algılama derecesi de önemli olmaktadır.

5. Göçmen yollayan ülkelerde uygulanan hükümet politikalarında, fakir hane halkları yararlanamıyorsa, göç etme arzusu artabilir.
6. Gelir dağılımını etkileyen hükümet politikaları ve yeni ekonomik yapılar, bir kısım hanelerin görece yoksulluk anlayışlarını etkileyerek, onların göç etme isteğini ortadan kaldıracaktır (Abadan-Unat, 2006: 26).

Görüldüğü gibi, “neoklasik” ve “yeni ekonomi” kuramının her ikisi de mikro düzey modellerdir. Aralarındaki temel fark, göç kararını kimin verdiği (birey ya da hanehalkı), gelirin ve risklerin nasıl hesaplandığı gibi noktalardadır.

İKİYE BÖLÜNMÜŞ EMEK PİYASASI KURAMI

Göç, endüstri sonrası toplumların ekonomisinde yapısal olarak oluşan birincil sektör ve ikincil sektör ayrımına bağlı olarak, bu toplumların ikinci sektördeki vasıfsız emek ihtiyaçlarını karşıladığı için artmaktadır.

İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Teorisi'ne göre uluslararası **emek göçü**, büyük ölçüde **gelişmiş ülkelerdeki talebe dayalı olarak gerçekleşmektedir** ve bu toplumlardaki işverenler veya onlar adına hükümetler tarafından başlatılmıştır. Buna göre, göçmen işçi talebi ekonominin yapısal gereksinimlerinden doğar; **ücret teklifleri ve uluslararası ücret farkları emek göçünün oluşması için zorunluluk değildir**. Göçmen kabul eden toplumlardaki düşük düzeyli ücretler, göçmen işçilerin sayısı çoğalsa bile yükselmez. Ücretler, sosyal ve kurumsal mekanizmalar tarafından yerinde tutulur, arz ve talepteki değişimlere karşı bağımsız değildirler. Göçmen işçi arzındaki artışa paralel olarak düşük düzeyli ücretler de düşebilir, düşük düzeyli ücretlerin daha da düşmesine sosyal ve kurumsal denetimler engel olmaz. Hükümetlerin ücretlerde veya istihdam oranlarındaki küçük değişimler yaratan politikalarla uluslararası göçü etkilemesi zordur. Göçmenler, modern, endüstri sonrası ekonomilerde yapısal olarak oluşan bir emek talebiyle şişmektedir (Massey vd., 1993).

Gelişmiş ekonomilerde gerek işgücü piyasasının genelinde gerekse işletme düzeyinde **sermaye yoğun sektörler ile emek yoğun sektörlerin varlığına bağlı olarak işgücü piyasasında ikili (tabakalı) bir yapı bulunmaktadır**. Sermaye yoğun birincil sektördeki işçiler ileri teknoloji ve donanımla çalışan ve yaptıkları işler yoğun bilgi, maharet ve yetenek gerektiren nitelikli işçilerdir. İşverenler bu işçileri eğiterek onlara yatırım yaptıkları için kolayca onlardan vazgeçip işten çıkaramazlar. Sermaye ve nitelikli işgücü arasında birbirini tamamlayıcılık vardır. İstikrarsız istihdam koşullarının hüküm sürdüğü ikincil sektör işlerinde ise çoğu zaman göçmen işçiler niteliksiz işleri yapmaktadır ve ekonomik kriz dönemlerinde işlerine kolayca son verilebilir. Çalışma koşullarının ağırlığı ve işte ilerleme imkânlarının yokluğu yerli işçilerin bu işleri kabul etmesini zorlaştırmaktadır (Toksöz, 2006: 17).

Bu teoriye göre (Piore, 1979) gelişmiş ülkelerdeki yerel hiyerarşi sıralamasının en altında yer alan yerli işçiler, istihdamın dalgalı olduğu, düşük ücretli ve genellikle niteliksiz olan ikincil sektör firmalarındaki “küçük düşürücü” işlerde çalışmaktansa, işsiz kalmayı tercih etmektedir. İşgücünün birincil ve ikincil sektörlere bölünmesi “ev sahibi” ülkedeki etnik bölünmeyle tipik olarak eklemlenmektedir. **İkincil sektördeki niteliksiz işler için yerli işçi bulamayan işverenler**, kendilerini yerel hiyerarşi sıralamasının bir parçası olarak görmeyen ve **düşük statü-lü işleri kabul etmeye hazır olan göçmenlere** dönmektedir. Göçmenler, sadece ücretle motive edilebildikleri için bu ücretler kendi ülkelerine kazandıklarından daha yüksektir. Yerli işçilerin düşük statülü işlerden kaçınma isteği, belli işlerde

İkili işgücü piyasası teorisinin temel noktası şudur: Gelişmiş ülkelerde düşük seviyeli işgücüne sürekli bir talep olduğundan ve yerli işçiler kabul etmediği için göç sürekli olarak artmaktadır.

ağırlıklı olarak göçmenlerin çalışması söz konusu olduğunda, bu işlerin statüsünü daha da düşürmektedir (Lordoğlu vd., 2004).

Bu teori göçü, modern sanayi toplumlarının yapısal ihtiyaçlarıyla bağlantılandırmakta ve daha çok gelişmiş alıcı ülkelerin göç motifleri üzerinde durmaktadır (Toksöz, 2006: 17). Bu teoriye göre **göç alan ülkelerin çekici faktörleri göç veren ülkelerin itici faktörlerinden** daha önemlidir. Gelişmiş ülkelerde işgücü göçü ihtiyacı ekonomik yapı açısından gereklidir. Göç alan ülkelerdeki çekici faktörler, sabit yapılı enflasyon, motivasyon problemleri, çift yönlü ekonomi, işgücü arzıdır (Dişbudak, 2003:34).

1970'li yılların sonlarında Michael J. Piore tarafından geliştirilen teori göçün, sanayi toplumlarının sürekli bir gereksinimi olduğunu ileri sürmektedir. Göçmen işgücüne duyulan ihtiyaç sanayi toplumlarının yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır, çünkü kapitalizm varlığını sürdürebilmek için olumsuz koşullarda düşük ücretlerle çalışabilecek kişilere ihtiyaç duymaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki ekonomik yapılanma sermaye-yoğun birincil bir sektör ve onu destekleyen emek-yoğun ikincil bir sektörden oluşmaktadır. İşgücü piyasasındaki yukarı doğru hareketlilik oldukça zor olduğundan işgücü ikincil sektörde kalmakta, diğer yandan enflasyon baskısı nedeniyle ücretlerin ve çalışma koşullarının düzeltilmesi yoluna gidilmektedir. Bu yapılanma içinde göçmenler, ikincil işleri kabul etmektedirler, çünkü bu ücretler halen kendi ülkelerindekinden yüksek olmaktadır. Böylece, bu esnek üretim yapısı içinde vasıfsız göçmen işçiler de kötü çalışma koşullarında istihdam edilme imkânı bulabilmektedirler. Dolayısıyla, gelişmiş ülkeler kendi vatandaşları tarafından yapılmayan ikincil işlerde göçmen işgücü istihdam ederek, birincil sektörlerini geliştirecek desteği sağlamaktadırlar (Piore, 1979: 23-33; Vural, 2007: 15).

"İkiye Bölünmüş Piyasalar" kuramı, **uluslararası göç hareketinin modern sanayi toplumlarının işgücü talebinden ileri geldiğini** savunmaktadır. Bu kuramın önde gelen isimlerinden Piore'ye (1979) göre, uluslararası göç, gelişmiş ülkelerin ekonomik yapısının bir temel ögesi olan sürekli işgücü talebinden dolayı gerçekleşmektedir. Piore'ye göre, göç hareketleri, gönderen ülkenin yüksek işsizlik ya da düşük ücret gibi itici (push) faktörlerden değil, kabul eden ülkelerin kaçınılmaz ve kronik düşük ücretli işgücü ihtiyaçlarından dolayı gerçekleşmektedir. Bu kurama göre gelişmiş endüstrileşmiş toplum ve ekonomiler sürekli olarak esnek ve ucuz emek gücüne ihtiyaç duyacağı için bu koşullarda göçün önüne geçmek mümkün olmamaktadır.

Piore'nin kurama da ismini veren en önemli varsayımına göre işgücü piyasası iki sektörden oluşmaktadır. Bu modele göre **işgücü piyasası** iki sektörden oluşmaktadır. **Birinci sektördeki** işler ağırlıklı olarak yerli işçiler tarafından işgal edilmektedir, göçmenler ise ikinci sektörde yoğunlaşmaktadır (Abadan-Unat, 2006). Buna göre, sermaye-yoğun olan birinci sektördeki işçiler en iyi donanım ve aletlere sahip vasıflı işlerde çalıştırılmaktadır. İşverenler bu işçileri eğitmek yoluyla onlara yatırım yapmaktadır. Birinci sektördeki işçiler, yaptıkları işler üst-düzyer beceri, deneyim ve bilgi gerektiren karmaşık işleri gerçekleştirmektedir. Bu işçiler çoğu zaman sosyal güvencesi tam, sigortalı, toplu sözleşmeli ve sendikal hakları olan işçilerdir.

Buna karşılık **emek-yoğun ikinci sektörde ise**, işçiler istikrarsız ve vasıfsız işlerde çalıştırılmaktadır. Vasıflı olmadıkları için işlerine kolaylıkla son verilmektedir. Herhangi bir ekonomik bunalımda bordroları ilk küçülen kesim bu ikinci sektörde çalışan işçilerdir. Bu ikinci sektörün en önemli özellikleri, vasıflarının düşük ol-

İkiye bölünmüş emek piyasası kuramına göre, gelişmiş ülkelerde işgücü pazarı ikiye ayrılmış bir meslek yapısına sahiptir ve uluslararası göç hareketi devletler veya firmalar aracılığıyla yapılan işgücü taleplerine dayanmaktadır.

ması, düşük ücret, istikrarsız çalışma koşulları, çoğu zaman sigortasız ve güvence-si çalıştırılma ve düşük toplumsal hareketlilik. Bu ikinci sektördeki vasıfsız işle-re gelişmiş ülkelerin yerli işçileri rağbet etmemekte ve işçi talebinin fazla olduğu durumlarda bu boşluğu çoğu zaman göçmen işçiler doldurmaktadır. İşgücünü pi-yasasının bu ikili karakteri, “bölünmüş işgücü piyasası” ortaya çıkarmaktadır. Ayırı-ca, ikiye bölünmüş piyasası, emek piyasasındaki ayrışmalarda kurumsal etmenle-rin yanında rekabet ve toplumsal cinsiyet ve etnisitenin de önemli rol oynadığını iddia edilmektedir (Piore 1979).

“Bölünmüş iş piyasası” kuramının uluslararası göç ile ilgili ilkelerini özetleye-cek olursak;

1. Göç hareketleri, büyük ölçüde gelişmiş ülkelerin işverenleri ya da onların adına hareket eden hükümetler tarafından açıklanan işgücü isteği ve istih-dam kararına bağlı olarak oluşmaktadır.
2. Göçmen işçi isteği ekonominin yapısal gereksinmelerinden ve ücret öneri-lerinden çok istihdam uygulamalarından kaynaklandığı için, uluslararası üc-ret farklılıkları göçün ne yeterli ne de gerekli koşuldur.
3. Göçmen kabul eden ülkelerdeki düşük düzeyli ücretler göçmen işçi sayısı-nın azalması ile yükselmez. Ücretleri düşük düzeyde tutan faktör, toplumsal ve kurumsal mekanizmalardır.
4. Göçmen işçilerin artması halinde düşük düzeyli ücretler daha da azalabilir, çünkü ücretlerin yükselmesini önleyen toplumsal ve kurumsal mekanizma-lar ücret düşüklüğünü önleyememektedir.
5. Hükümetler ücret ve istihdam alanında oluşacak küçük değişiklikler yoluyla uluslararası göç hareketini etkileyemezler. Göçmenler, günümüz endüs-tri-sonrası toplumun ayrılmaz bir parçasıdır. Göçmenlik alanında değişiklik yapılmak isteniyor ve göç azaltılmak isteniyorsa, bu ancak dünya ekonomi-sinin yapısında yapılacak değişikliklerle mümkün olabilir.

Son olarak, bölünmüş işgücü piyasası kuramı, mikro-ekonomi modellerinde ileri sürüldüğü gibi göç etmek isteyen kişilerin rasyonel yoldan oluşan, kendi çı-karlarını ön planda tutan kararları verdiğini inkâr etmemektedir. Aksine birçok du-rumda, göçmen işçinin sağlayabildiği kazanç ve tasarrufların geride bırakılan aile-ye önemli bir destek sağladığını da kabul etmektedir.

GÖÇ SİSTEMLERİ KURAMI

Göç sistemleri kuramı, göç olgusuna **uluslararası ilişkiler çerçevesinde, eko-nomik ve politik** temelli olarak yaklaşan bir kuramsal çerçevedir. Bu kurama gö-re iki ya da daha fazla ülke karşılıklı olarak göçmen değişimiyle bir göç sistemi ve ilişkiler zinciri oluşturmaktadır. Bu ilişki ve ilişkiler bütünü yakın iki ülke arasında gerçekleşebileceği gibi, birbirleriyle aralarında hayli mesafe bulunan ülkeler ve bölgeler arasında da kurulabilir. Meksika ve Amerika Birleşik Devletleri arasında-ki göç ve göçmen ilişkisi, yakın bir coğrafya üzerinde; Batı Afrika ve Fransa arasın-daki göç ve göçmen ilişkisi de uzak iki coğrafya arasında gerçekleşen, göç sistem-leri ilişkisine iyi birer örnek olabilirler (Çağlayan, 2006).

Göç sisteminde yer alan ülkeler coğrafi olarak yakın olmak zorunda değildir, çünkü **göç için** fiziksel yakınlıktan çok **siyasal ve ekonomik ilişkiler daha önemlidir**. Yakınlık, bu göç hareketlerini arttırmadığı gibi uzaklık da onlara en-gel olmamaktadır.

Bir göç sistemi birbirlerinden karşılıklı göçmen alan-veren iki yâda daha fazla ülke tarafından oluşturulur. Bu kurama göre **göç hareketi**, göç veren ve alan iki

ülke arasındaki göçten önceki **makro ve mikro düzeydeki ilişkiler** temeline dayanmaktadır. Genel anlamda bu yaklaşıma göre, **göç veren ve alan iki ülke arasında göçten önce tarihsel, politik ve sosyal bir ilişki mevcut ise göçün gerçekleşme olasılığı çok daha yüksektir**. Bu ilişkinin temeli, sömürgecilik dönemine ve sömürge ilişkilerine, ticari ve mali ilişkilere, siyasal ve kültürel bağlara ya da siyasal nüfuz ve askeri işgale de dayanabilir.

Göç sistemleri teorisi hem uluslararası ilişkilerle, politik ekonomiyle ve kolektif eylemler gibi makro, hem de bireylerin göçle ilgili kültürel ve sosyal yaklaşımları gibi mikro faktörlerle ilgilenmektedir. Göç sistemi iki veya daha fazla ülkenin göçmenlerini birbirleriyle değişimini ifade etmektedir. Göç sistemleri yaklaşımı, birbirlerine bağlı yerler arasındaki göç akımlarını incelemektedir. Bu bağlantılar aslında bir devletin diğer devletle olan ilişkilerini kategorileştirmekte, karşılaştırmakta, aile ve sosyal ağlarla kültür bağlarını kurmaktadır (Castles and Miller, 2008: 24). Uluslararası göç özellikle geçmişte sömürgeci olan devletlerle onların eski sömürgeleri arasında cereyan etmektedir. Ülkeler arası ilişkiler devletler arasında olabileceği gibi kültürel bağlar, aile bağları ve sosyal ağlar üzerinden olabilmektedir.

Kısacası, bu kurama göre, **göç hareketlerini anlamak için hem mikro hem makro yapılara bakmak gerekmektedir** (Toksöz, 2006: 20). **Makro yapılar**, geniş çaplı yapısal faktörleri içermekte, **mikro yapılar** ise göçmenlerin inançları ve kendi içindeki bireysel hareketlerini kapsamaktadır. **Makro yapılar** dünya piyasasında devletler tarafından oluşturulan ve göçmen kontrolü ile ilgili olan yasal, politik, ekonomik düzenlemeleri ve ilişkileri/yapıları içermektedir. Dolayısıyla makro yapılar, dünya pazarındaki politik ve iktisadi gelişmeleri, devletler arası ilişkileri ve hukuk kurallarını, göçü önlemek, desteklemek veya yerleşimi kontrol etmek için göç alan ve veren ülkeler tarafından izlenen uygulamaları içerir. **Mikro yapılar** ise göçmenlerin kendileri tarafından geliştirilmiş enformel ağlardır. Göç ve yerleşme ile baş edebilmek için *zincirleme göç* (chain migration) kavramı daha önce literatürde kullanılan bu ağlara işaret eder. Bu yaklaşımdan hareket eden birçok yazar günümüzde bilgi ve kültür sermayesinin göçü başlatmada ve göç hareketlerinin sürdürülmesindeki rolünü vurgulamaktadır. Diğer ülkelerin bilgisi, yolculuğun organizasyonu, olanakları, iş bulma ve yeni çevreye adaptasyon enformel ağların kurulmasında önemli rol oynamaktadır (Lordoğlu vd., 2004).

Sonuç olarak, göç gerçekleşirken resmi olan bağlar (makro) ile enformel bağlar (mikro) bir araya gelmektedir. Ayrıca, mikro yapılar, enformel ağlar da denilen kişisel ilişkileri, aile ve ev kalıplarını, arkadaş ve cemaat bağlarını, sosyo-ekonomik konularda karşılıklı yardımlaşmayı kapsar (Castles ve Miller, 2008). Bu makro ve mikro yapılar, **aracı yapılar** denen bir dizi mekanizmayla birbirine bağlantılıdır. İşçi bulma örgütleri, avukatlar, acenteler, kaçakçılar ve diğer aracılardan birleşmesiyle bir **göç endüstrisi** ortaya çıkarır.

Dolayısıyla, göç sistemleri kuramının kendine özgü yaklaşımı özellikle küresel, birbirine muhtaç, bağlı olma kavramına dayalı tarihsel yaklaşımı kabul eder. Diğer uluslararası süreçler gibi **göç olgusu** da birbirlerinden kopuk ulus-devletlerden hareketle anlaşılamaz, tersine bunlar arasındaki **tarihsel ilişkilerin bir ürünü** olarak ortaya çıkar (Portes, 1989).

Bu kuram **göç hareketlerinin genellikle veren ve alan ülke arasında sömürgecilik, siyasal etkileşim, ticaret, yatırım ya da kültürel bağlara dayanan ve önceden var olan bağlantılar üzerinden** ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu kuramın çerçevesinde birçok araştırmacı göç hareketlerinin göç alan ve veren ülke arasındaki sömürgeleştirme, politik etki, ticaret, yatırım veya kültürel bağlara

İkiye bölünmüş emek piyasası kuramına göre, gelişmiş ülkelerde işgücü pazarı ikiye ayrılmış bir meslek yapısına sahiptir ve uluslararası göç hareketi devletler veya firmalar aracılığıyla yapılan işgücü taleplerine dayanmaktadır.

Makro yapılar, dünya piyasasının ekonomi politliğini, devletlerarası ilişkileri ve göç veren/alan ülkeler tarafından göçmen yerleşimini denetlemek amacıyla düzenlenen kanunları, yapıları ve uygulamaları içeren büyük ölçekli kurumsal yapılara işaret ederken; mikro yapılar ise göç hareketinin başlaması ve devam etmesi ile ilgili bireysel faktörlerdir. Göç için sahip olunması gereken bilgiler (diğer ülkeye yolculuk organizasyonu, iş bulma, yeni çevreye uyum vb. hakkında) ve kültürel/sosyal sermaye de mikro yapılara örnektir.

Herhangi bir göç hareketi göç alan ve veren ülkeler arasındaki makro ve mikro yapıların etkileşiminin bir sonucu olarak görülmelidir.

Göç sistemine en iyi örneklerden biri, Türkiyeli göçmenlerin 1960'larda ve 1970'lerde Almanya'ya yaptıkları direkt işçi göçüdür.

dayalı önceki bağlantılardan kaynaklandığını varsaymaktadır (Portes, 1990; Sassen, 1988). Örneğin Ermenilerin Fransa'ya göçü Ermenistan'da Fransız kolonisinin bulunmasıyla, Türklerin Almanya'ya göçü 1960'lardaki işgücü arzı ihtiyacıyla açıklanabilir (Castles and Miller, 2008). Aynı şekilde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler 19.yy'a dayanan Bulgaristan'ın Osmanlı'nın bir vilayeti olmasına dayanır.

Göç Sistemi yaklaşımı, belirli bir akımı veya gidilmek istenen yeri diğer olası akım veya gidilmek istenen yerler bağlamına koyarak, göç akımının her iki ucunu da inceler ve ilgili alanlar arasındaki bütün bağlantıları göz önüne alarak, sadece insanların hareketini değil ayrıca bilgi, mal, hizmet ve fikirlerin de hareketini içerir. Bu **bağlantılar devletler arası ilişkiler, sosyal karşılaşmalar, aile ve sosyal ağlar olarak** sınıflandırılabilir.

Bu yaklaşım, hem göç akışının amaçlarını sorgulanması hem de söz konusu yerler arasındaki makro ve mikro **bütün bağlantıların** araştırılması anlamına gelir. Bu bağlantılar, devletlerin birbirleriyle ilişkileri, kitle kültürü bağlantıları, aile ve toplumsal bağlar olarak sınıflandırılabilir. Bu kuram herhangi bir göç hareketinin makro ve mikro yapıların etkileşiminin bir sonucu olduğunu savunmaktadır.

Sonuç olarak, **göç sistemleri teorileri** esas olarak **göçe neden olan, onu şekillendiren ve devam ettiren faktörler** üzerine odaklanmıştır. Özellikle de göç sistemleri teorisi, göç kalıplarının mekânsal coğrafi yapılanma süreçlerinin tanımlanması ve modellenmesinde kullanışlı olmaktadır (Tümtaş, 2007). Ayrıca, göç sistemleri kuramı, çok uzun yıllara dayanan göçler için tarihsel bir perspektif koymakla birlikte, göçmenin göç ile ilişkisini ve göçmenliğinin içeriğini de belirleme noktasında analiz imkânı ve açılım sunabilmektedir.

Son olarak, Faist (2003) göç sistemleri kuramının **üç ana** özelliğinden söz etmektedir:

1. Göç sistemleri kuramı göç sistemlerindeki **süreçler** üzerine yoğunlaşmaktadır. Hareket bir-defalık bir olay değildir, aksine zaman içinde bir olaylar silsilesini barındıran aktif bir süreçtir. Bu kuram, göçün içindeki bir parçada görülen değişimin bütün sistemleri etkilediği, döngüsel, birbirine bağlı, gelişim anlamında karmaşık ve kendi kendini değiştiren sistemler üzerine vurguda bulunan düşüncelere yönelmektedir. Mesela bu hipotez, uluslar arası göçün bir kez başladı mı neden kendi-kendini besleyen bir süreç haline dönüştüğünü kısmen açıklamaktadır.
2. **Göç sistemleri kuramı insanlardan ziyade ülkeler arasındaki bağlantıların varlığı üzerine, mesela ticaret ve güvenlik anlaşmaları, kolonyal bağlarla** (Portes ve Walton, 1981) **mal, hizmet, bilgi ve fikir akışlarına vurguda bulunmuşlardır.** Bu bağlantılar genelde göç akıntıları meydana gelmeden mevcuttur. Anayurt tekrardan göç alan bir ülkeye dönüşebilir, özellikle de genelde uluslararası göç içindeki yükse geri dönüş oranları sebebiyle.
3. Son olarak sistem kuramcıları toplumsal ağ kuramını güçlü bir biçimde uygulamıştır. Bir ağ, bir bireysel ya da kolektif aktörler -bireyler, aileler, şirketler ve ulus-devletler bütünü olarak ve onları birleştiren ilişkiler anlamında tanımlanır (Faist, 2003, 82-83).

Ayrıca, bu kurama göre ülkeler, toplumsal değişme, ekonomik dalgalanma ya da siyasal nedenlerle göç sisteminden çıkabilir ya da sisteme katılabilir. Sistemlerin istikrarlı bir yapısı yoktur.

DÜNYA SİSTEMİ (MERKEZ-ÇEVRE) GÖÇ KURAMI

Bu görüş, 1970'li yıllarda Wallerstein, Amin, Galtung, Castle ve Kosack tarafından ortaya atılmış ve 1980'li yıllarda Castles, Sassen ve Portes gibi akademisyenler tarafından geliştirilmiştir. Bu kuram, “merkez çevre” ilişkileri ya da “gelişmiş-az gelişmiş” ülkeler arası çıkara ve sömürüye dayanan ilişkileri vurgulayan alternatif bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımlara göre **göç**, modernleşmeyi ve gelişmeyi sağlayan bir mekanizmadan ziyade, göçmen işçi gönderen ülkelerdeki işgücü kaynaklarının gelişmiş ülkeler yararına kullanılmasına yaramakta ve gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmelerini olumsuz bir biçimde etkilemektedir.

Wallerstein'in kuramsal yaklaşımına göre, kapitalizm ve kapitalizmin çeşitli görüntüleri, günümüz ekonomisini ve buna bağlı olarak da göçlerin yapısını belirleyen temel unsurlardır (Wallerstein, 2000: 134). Wallerstein'a göre uluslararası **göçün kökeni**, ulusal ekonomilerde ortaya çıkan ikili pazar yapısı değil, 16. yy' dan bu yana genişleyen **dünya pazarıdır**. Kuramın geliştirdiği şemaya göre, **merkezdeki kapitalist ağlar, kapitalist olmayan toplumların çevre dokularına sızmaya başlayınca çevredeki nüfus göç etmeye başlar**. Buna göre, dünya sistemi teorisinde **çevre ülkelerinin kontrolünde bulunan hammadde ve işgücü kapitalist yayılmanın sonucunda merkez ülkelerin kontrolüne geçmektedir**. **Gelişmiş merkez ülkelerde işçi açığı olması halinde, yoksul çevre ülkelerden merkez ülkelere işçi göçleri** ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, sömürgecilik olgusuyla da çok yakından ilgilidir.

Entellektüel temellerini Marksist ekonomi-politikten alan dünya sistemi kuramı, dünya ekonomisindeki eşitsiz ekonomik ve siyasal güç dağılımına vurgu yapmaktadır (Castles, 2009). Göç, sermaye için bir çeşit ucuz emek olarak görülmektedir. Ayrıca **göç**, zenginleri daha da zengin yapmak için **eşitsiz kalkınmanın ve yoksul ülkelerin kaynaklarının sömürülmesinin devamlılığını sağlamaktadır** (Castles ve Kosack, 1985; Cohen 1987).

Kapitalist sistemin dinamikleri gelişmekte olan ülkelerde hareketli bir nüfus yaratmakta, böylece gelişmekte olan ülkeler dünya sistemiyle iç içe olmaktadır. Bu görüşün bileşenleri, kapitalist sürecin yarattığı bu hareketli nüfusun aynı zamanda gelişmiş batılı ülkelerden etkilendiğini tartışmaktadır (Dişbudak, 2003: 35). Bu yaklaşımda göç, esas olarak kapitalist birikim sürecinin yayılmacı doğasına bağlı olarak ucuz emeğin sermaye için harekete geçirilmesinin bir sonucudur (Toksöz, 2006:19). Dünya sistemi teorisi, genellikle mikro ekonomik karar süreçlerini değerlendirme dışında tutarak, daha üst düzeydeki birikim yöntemleri üzerinde yoğunlaşmakta ve göçü ulusal sınırları aşan pazar açılımı ve ekonomik küreselleşmenin doğal bir sonucu olarak değerlendirmektedir.

Dünya sistemi teorisi göçü kapitalist sistemin doğal bir çıktısı olarak görmektedir. Gelişmekte olan ülkeler bu sistemin bir parçası olup, göç de bunun önlenemez bir sonucudur. Süreç genellikle sıralı bir şekilde gerçekleşir. Birincisi gelişmiş ülkelerden mal akımı olmaktadır, daha sonra bunun karşısında işgücü göçünü de beraberinde getirmektedir. Daha sonra batılı ülkeler kendi ülkelerine gelişmekte olan ülkeleri yeni fırsatlar için davet etmektedirler. Bazen de gelişmekte olan ülkelere sermaye götürmektedirler. Gelişmiş ülkelerin bu ülkelere gitmelerinin nedeni genellikle ihracat ve hammadde değişimidir. Sonra bu ülkelerden bu maddelerin taşınması için, ulaşım ve iletişim gereksinimlerini karşılayacak altyapı kurulmakta,

Göç, kapitalist gelişme sürecinde ortaya çıkan düzensizliklerin ve bozulmaların doğal bir sonucudur. Dünya sistemi kuramı, uluslar arası göçün giderek genişleyen küresel piyasanın siyasal ve ekonomik organizasyonlarını izlemekte olduğunu ileri sürer. Kapitalist ekonomik ilişkilerin çevre ülkelere nüfuz etmesi, kapitalist olmayan toplumlarda dışarıya göçe eğilimli hareketli bir nüfus yaratır.

Dünya, merkez ve çevre olmak üzere ikiye ayrılmış ve bu ikili dünya birbirine ekonomik temelde bağımlı olarak var olabilmektedir. Modern ekonomiyle birlikte kapitalizmin de gelişmesine koşut bir durum olarak bağımlılık, ekonomik temelli kapitalist bağlara dönüşmüştür.

Dünya sistemi kuramına göre, **merkez ülkeler**, ekonomik ve sosyal olarak gelişmiş ve genel olarak da kapitalist ilişkiler sistemini benimsemiş ülkelerdir. **Çevre ülkeler** ise bu kapitalist ağlar ve değerlerle kuşatılmış merkez ülkelere bağımlı olan ülkelerdir. Merkez ve çevre ülkeler, kapitalist değerler ve ekonomik zorunluluklar sistemi çerçevesinde karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır.

hammaddelerin taşınması ve işlerin yürütülmesi sağlanmaktadır. Aynı zamanda bu olaylar bölgelerin altyapısını değiştirmektedir. Sonuçta bu olaylar gelişmekte olan ülkelerde artan, boş bir nüfus yaratmakta ve bu insanlar göç etmektedirler. Tok-söz'e (2006:19) göre yirminci yüzyılda yeni sömürgeci rejimler ile çokuluslu şirketler ve çoğalan doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla hızlanan bu sürecin ivmesi, küreselleşmeyle birlikte daha da artmıştır.

Dünya sistem teorisi, dünyayı merkez ve çevre olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Wallerstein'in yaklaşımı çerçevesinde, merkez ülkeler, ekonomik ve sosyal olarak gelişmiş ve genel olarak da kapitalist ilişkiler sistemini uygulayan ülkelerdir. Çevre ülkeler ise kapitalist ağlar ve değerler ile kuşatılmış ve merkez ülkelere bağımlı olan ülkelerdir. Merkez ve çevre ülkeler kapitalist değerler ve ekonomik zorunluluklar sistemi çerçevesinde karşılıklı olarak birbirlerine bağımlılık ilişkisi içerisindedirler. Çevre ülkeler merkez ülkelerin sürekli kapitalist gelişimi için ihtiyaç duyulan bir konumdadır. Bağımlılık sistemi içerisinde merkez ülkeler, ucuz işgücü, hammadde ve üretilen malın pazarlanması için çevre ülkelere ihtiyaç duymaktadırlar. Çevre ülkelerden gelen hammadde, çevre ülkelerden gelen ucuz işgücüyle işlenerek maliyet düşürülmekte ve düşük maliyetli bu ürünler ülke içinde tüketilmekte ya da diğer ülke pazarlarına ihraç edilmektedir (Balibar, 1995: 134).

Bu kuram, **uluslararası göçü**, küreselleşmenin ve **güçlü kapitalist ekonomilerin zayıf ekonomilere nüfuz ederek bir dünya sistemi oluşturmasının bir sonucu** olarak görmektedir. Bu durum, yoksul ülkelerdeki gelir kaynaklarını zayıflatarak daha iyi koşullar arayan hareketli bir işgücünün oluşmasına neden olmaktadır. Bu süreç, çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı yatırımları ile hızlanmakta, tarım reformları ve tarımsal üretimin azalması ile kent-kır ayrımı artmaktadır. Bu koşullarda, gelişmiş ülkelerde ihtiyaç duyulan vasıfsız işgücü açığı bu ülkelerden gelen göçmen işçiler tarafından karşılanmakta, böylece göç akımlarına dayanan dünya çapında bir işgücü arz-talep düzenlemesi oluşmaktadır. Sanayileşmiş merkez ülkeler, çevre ülkelerin işgücünü ve özellikle beyin göçü ile nitelikli işgücünü sömürmekte, eşitsiz bir bağımlılık ilişkisi oluşmaktadır (Vural, 2007: 15-17).

Ayrıca, çevre ülkeleri yurtdışına yani gelişmiş ülkelere verecekleri işgücüyle modernleşme ve gelişimlerini kolay gerçekleştireceklerini düşünseler bile bu hiç bir zaman olası bir şey olmayacaktır (Yalçın, 2004). Bu noktada, merkez-çevre kuramcıları, göçmen işçilerin ülkelerine tükenmiş, sağlıksız ve yaşlı döndüklerini, dolayısıyla da kendi ülke ekonomilerine katkıda bulunamadıkları tezini savunurlar. Göçmen işçiler endüstri toplumunun, endüstriyel yaşam standartlarından, değerlerinden ve normlarından yeterince etkilenmedikleri için dönüşlerinde toplumsal değişimde itici bir faktör olamayacaklardır. Bu görüşe göre, göçmen işçiler kötü, tehlikeli ve daha düşük ücretli işlerde çalışmaktalar ve dolayısıyla meslek eğitimi ve ülkenin dilini bilme ihtiyacı hissetmemektedirler. Ayrıca işçilerin gönderdikleri tasarrufların ödemeler dengesinde önemli bir değişme yarattığı ancak her zaman yurttan üretim için yatırım olarak kullanılmadığı da belirtilmektedir.

Dünya sistemleri kuramına göre uluslararası göç, kapitalist gelişmenin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerin doğal sonucu olmaktadır. **Kapitalist ekonomi**, Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'daki merkezlerden giderek daha geniş halkalar halinde yayıldıkça dünya nüfusunun giderek büyüyen kısmı dünya Pazar ekonomisine dahil edilmektedir. **Çevre bölgelerdeki toprak, hammadde ve emek dünya pazarlarının denetimi altına girdikçe göç akımları oluşmakta, bunların önemli bir kısmı da dış ülkelere yönelmektedir** (Abadan-Unat, 2006).

Dünya sistemi kuramına göre, çevre olarak adlandırılan ülkeler, merkez ülkeler için vazgeçilemeyecek ve merkez ülkelerin sürekli kapitalist gelişimi perspektifinde ihtiyaç duyulan bir konumdadırlar. Meydana çıkan bu ihtiyaç, aslında bağımlılık zincirini oluşturan iktidar mekanizmasının temel gereksinimidir. Kurulan bağımlılık sistemi içerisinde merkez ülkeler, ucuz işgücü, hammadde ve üretilen mamul malın pazarlanması için çevre ülkelere ihtiyaç duymaktadırlar. Çevre ülkelerden gelen hammadde, yine çevre ülkelerden gelen ucuz işgücüyle işlenerek maliyet düşürülmekte ve düşük maliyetli bu ürünler ülke içinde tüketilmekte ya da diğer ülke pazarlarına ihraç edilerek kapitalist sisteme bir geri dönüşüm sağlanmaktadır. Kuramın temel işleyişi çerçevesinde, merkez ülkeler var olan kapitalist birikimlerini geliştirmek ve mükemmelleştirmek için çevre ülkelere ihtiyaç duyarlar. Çevre ülkeler de, kapitalist gelişimlerini tamamlama ve ekonomik refahlarını yükseltmek için merkez ülkelerle bu tip bir ilişki sistemine dahil olmaktadır. Görüldüğü üzere, bağımlılık tüm gelişmişlik ve azgelişmişlik kriterlerine göre olsa da sadece tek taraflı değildir. Çünkü gerek merkez olarak kabul edilen gerekse de çevre olarak kabul edilen ülkelerin, çeşitli bağlamlarda ve yapılar da birbirlerine ihtiyaçları vardır (Çağlayan, 2006).

Görüldüğü gibi, **İtme-çekme teorileri** esas olarak, **bireylerin gönüllü göçüne yoğunlaşma eğilimindeyken, dünya sistemi yaklaşımı ise sermayenin kitlesel emek gücü arayışına odaklanmaktadır**. Dünya sistemi teorisine göre, emek göçü, kapitalizmin merkez ülkeleriyle onların azgelişmiş çevreleri arasında eşitsiz ve adaletsiz bir şekilde kurulan iktidar ve sömürü ilişkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre, göç, üçüncü dünyanın birinci dünyaya bağımlı kalması, dünya ticareti ve çıkarlarının kontrol edilmesi açısından askeri güç kadar önemlidir. Sonuç olarak, bu kurama göre, kapitalist etkiler çok önemlidir. Herhangi bir dünya sistemi çerçevesinde oluşan merkez çevre ilişkisinde kapitalist yayılmanın etkisiyle çevre ülkelerde bir nüfus hareketi meydana gelmektedir. Zolberg (1983: 9) geçmişteki ve günümüzdeki göçleri, özellikle de çağımızdaki işgücü göçlerinin, çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru aktığını belirtmektedir.

Dünya sistemi kuramına göre, merkez ülkeler, ucuz işgücü ihtiyaçlarını karşılamak için, hayli sınırlayıcı da olsa, göçmen kabul politikaları uygulamaktadır. Günümüzde uygulanan göçmen kabul politikaları birçok ağır önkoşullar içermektedir. Buna göre, nitelikli, iyi yetişmiş, kalifiye eleman olmak önemli bir önkoşuldur. **Çevre ülkelerden gelen nitelikli işgücü (beyin göçü) merkez ülkelerde düşük ücretle çalışmakta**, böylece de üretim maliyetleri düşürülmektedir. **Çevre ülkelerden merkeze doğru akan göç olgusunun bir diğer biçimi de vasıfsız işçilerin göçüdür**. Merkez ülkeler, emek yoğun sektörlerde kendi ülkesinin vasıfsız işçisinden daha ucuza çalıştıracağı, vasıfsız işçileri de göçmen olarak kabul etmekte ve/veya bu işçileri kaçak göçmenler arasından temin ederek çalıştırmaktadır. Çevreden merkez ülkelere doğru olan göç sonucunda merkezde üretim maliyetleri düşmektedir. Ağır sanayi üretimi çevre ülkelere kaydırıldığı ve iletişim ve bilgi teknolojileri geliştiği için, merkez ülkelerde eğitim ve sağlık alanında çok fazla yüksek ve düşük vasıflı işgücü ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerin küresel kentlerinde çevreden gelen ve düşük ücretle çalışan vasıflı göçmenlerin yanında, özellikle hizmet sektöründe (garson, bahçıvan, hizmetli, sağlık personeli vb.) ciddi düzeyde bir vasıfsız işgücüne ihtiyaç bulunmaktadır. Sonuç olarak, dünya sistemi kuramı, uluslararası göçün giderek genişleyen küresel piyasanın siyasal ve ekonomik örgütlerini izlemekte olduğunu ileri sürmektedir.

Dünya sistemleri kuramına göre uluslararası göç, kapitalist gelişimin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerinin doğal sonucudur.

Merkez kapitalist ülkelerdeki sanayi firmaları, çevre ülkelerde montaja dayalı fabrikalar kurmaktadır. Çevredeki bu üretim ihracata yöneliktir ve daha çok kadın emeği gerektirmektedir. Kadın emeğinin kullanılması ücretleri düşürmekte ve yerel üretimleri krize sokarak erkek işçileri daha fazla işsiz bırakmaktadır. Sonuç olarak, bu durum da göç etmeye hazır kitleler ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Çevre ülkelerde kapitalist ekonomiler tarafından böylelikle yaratılan göçmenler, bu işgücünün çoğunlukla gelişmiş ülkelere göç etmesine yol açmaktadır. Bunun sonucunda göçmenler büyük şehirlerde yoğunlaşmaktadır.

Karşılıklı olarak merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisini de derinleştiren bu durum, çevre ülkede de bir takım değişimlere yol açmaktadır. Merkez ülkelerdeki kapitalist firmaların çevre ülkelerde kurdukları fabrikalar ve bu fabrikalarda çalışan işgücü, çevre ülkedeki geleneksel üretim mekanizmalarını ve sistemlerini zayıflatmaktadır. Zayıflayan üretim mekanizmaları ve geleneksel üretim etkinliklerinden kopan yeni işçiler, ucuz emek piyasasına katılmakta ve bu piyasayı canlı tutmaktadır. Ucuz işgücüne olan talep, kadın ve çocuk işçiliğine duyulan ihtiyacı da artırmaktadır. Bahsedilen bu kapitalist işleyiş, çevre ülke içinde de bir göçe neden olmaktadır. Geleneksel üretim tarzından kopan işçiler sanayi merkezlerine doğru göç ederek, ülke içinde de bir göçe neden olmaktadır.

Örneğin, merkez-çevre ilişkilerine dayalı olarak, kapitalist çiftçiler küresel pazar ekonomisi ile rekabet edebilmek için çevre bölgelerde üretimi tek düze hale getirmekte, sanayi mamulü gübre ve tohum kullanmaya başlamaktadırlar. Geçime dayalı tarım yerini piyasa ilişkilerine açık nakit karşılığında üretilen mahsule bıraktığı için daha fazla tarım işçisi işsiz kalmaktadır. Böylece, çevredeki yerel tarımsal topluluklar daha fazla zayıflamakta ve göç adeta kural haline gelmektedir (Abadan-Unat, 2006). Tekrar vurgulamak gerekirse, kapitalist ilişkiler ağı, hem çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru göçe, hem de çevre ülkenin kendi içerisinde sürekli bir göçe neden olmaktadır. Castles'ın söylediği gibi, "bir kez açılan göç musluğunu kolayca kapatmak artık mümkün olmamaktadır".

SIRA SİZDE

2

Marksist ekonomi politik yaklaşımın göç sorununa bakışını araştırınız?

Özetleyecek olursak, dünya sistemleri kuramı şu ilkelere dayanmaktadır:

1. Küreselleşen ekonomi kapsamında kapitalizmin çevre ülkelere yeni pazarlar, hammadde ve emek arayışı içinde sızarak, var olan yapıları, sermaye birikiminin mantığı içinde dünya piyasasına entegre etmesi, bu bölgelerde var olan sosyal ve ekonomik yapıları bozar ve insanları geleneksel geçim yollarından yoksun bırakarak göçe zorlar (Amin, 2003).
2. Kapitalizmin çevre ülkelere girmesiyle, kırsal kesimde rekabete ayak uydurabilen daha büyük işletmeler ayakta kalırken, orta ve küçük ölçekli işletmelerin çökmesiyle geçim araçlarını kaybeden işsiz köylü kitlesi ya aynı ülkede kırsal bölgelerden kentlere ya da ülke dışına göç eder.
3. Gelişmiş dünyanın kapitalist piyasa sisteminin çevre ülkelerine girişi, uluslararası göç akımını harekete geçiren doğal bir süreçtir. Kapitalizmin çevre ülkelere daha çok ucuz emek arayışı içinde sızması ve ekonomik ve finansal piyasaların yayılması uluslararası göçü artırır.
4. Uluslararası işgücü akımı, uluslararası mallarla sermayenin akımını ters yönde izlemektedir. Kapitalist yatırım, çevre ülkelerinde köklerinden kopmuş, göçe hazır bir nüfus yaratmakta, bunun sonucunda ulus-ötesi hareketler doğmaktadır.
5. Uluslararası göç, piyasa ekonomisinin küreselleşmesinden kaynaklandığına göre, bu göçü önlemenin bir yolu, hükümetlerin deniz aşırı yatırım alanları ile çok uluslu şirketlerin finans faaliyetlerini denetlemektir.
6. Kapitalist ekonomiler kendi sınırlarının ötesinde yaptıkları yatırımları korumak için, gerektiğinde siyasal ve askeri müdahaleler başarısızlığa uğradığında bu kez merkez ülkelere yönelen sığınmacı ve mülteci göçlerine yol açmaktadır. Bu da uluslararası göçü besleyen bir başka faktördür.

7. Kapitalist dünya sisteminin ülkeler ve bölgeler arasında yarattığı ve derinleştirdiği eşitsizlikler ve göç veren ve alan ülkelerin yoksulluk ve refahları birbirlerinden bağımsız olgular değildir. Arada nedensel bir ilişki vardır. Göç veren ülkelerin yoksulluğunun nedeni, göç alan ülkenin o ülkelerin ekonomi ve politikalarına yaptıkları müdahalelerdir (Bonacich, 1993: 687; Purkis, 2005 47).

Dünya sistemi kuramı zaman zaman bazı eleştiriler almaktadır. Dünya sistemi yaklaşımı çağdaş göçlerin oldukça karmaşık olan yapısını tatminkâr bir şekilde analiz edemeyecek kadar tek boyutlu görünmektedir. Dünya sistemi yaklaşımı ise sermayenin çıkarını her şeyin belirleyicisi olarak görüp bireylerin yada grupların eylem ve isteklerini yeterince analiz etmemektedir. Eğer, Batılı devletlerin sermaye ve çıkar mantıkları dünya sistemi kuramının iddia ettiği kadar egemense nasıl oluyor da göç politikaları önceden planlanmadığı halde, bu kadar sıklıkla değişebilmektedir.

GÖÇMEN İLİŞKİLER AĞI (NETWORK) KURAMI

1990'lı yıllarda sosyolojide kullanılmakta olan “ağ” kavramı göç olgusunu açıklamakta da kullanılmaya başlanmıştır. Massey, **göç ağını göçmenlerin aileleri, arkadaşları ve ülkelerinde kalan yakınları ile karşılıklı ilişkilerinin bir bütünü** olarak tanımlamaktadır. Bu **ağlar**, göç sürecinin **maliyetini ve risklerini azaltarak göç kanalları** oluşmasına yol açmaktadır. Göç kanalları çoğaldıkça, göçmenler için daha fazla hedef ülke ve faaliyet alanı sunmaktadır. Bu ağların enformel olması halinde, göçmenlerin seyahat ve konaklamalarını karşılayabilmektedir. Daha farklı durumlarda ise bazı aracı kurumlar, göçmen kaçakçılığı yoluyla kişileri yüksek ücretler karşılığında sınırlardan geçirmektedir. Bu aracı ağları kullanan göçmenler borç yükü altına girmekte, kimi zaman baskı ve şiddete maruz kalabilmektedir (Massey vd., 1999: 24-32; Vural, 2007: 16).

Wilpert'e göre göçmen ağı şu şekilde çalışmaktadır: “Öncü göçmenler öncelikle göç veren ve alan toplumları birbirine bağlayan bir altyapı oluştururlar ve bu bağlantı göç veren toplumdaki diğer bireylere göçme olanağı sağlar. Yeni göç dalgaları, kurulmuş bu ağı harekete geçirir ve sonradan göç edenler ilk gelenlerin tecrübelerinden yararlanırlar. Zamanla göç kendi kendini devam ettiren bir hal alır” (aktaran, Yalçın, 2004, 50). **Göçmen ilişkiler ağı kavramı**, terk ettikleri kendi ülkeleri ile yeni yerleştikleri ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantıları ifade etmektedir. Göçmenlerin sahip olduğu bu ilişkiler ağı gerektiğinde başvurulabilecek, göçle ilgili yardım sağlayan ve problemlerin çözülmesini sağlayan sosyal bir sermayedir. Ayrıca, zaman içinde bu ilişki ağları göçmen gönderen ülkenin diğer katmanlarına da yayılmaktadır.

Göç bir kez başladığında göçü yapan kişinin etrafındaki insanları da etkisi altına almaktadır. Göçmenlerin sahip olduğu bu ilişkiler ağlarının varlığı, uluslararası göçü hızlandıran ve yaygınlaştıran bir faktördür. Bu durum uluslararası göçün sürdürülebilirliğini arttıran bir faktördür. Yabancı bir ülkeye ilk kez giden göçmenler, özellikle illegal yollardan gitmeleri halinde, yardım alabilecekleri bir ilişkiler ağı olmadığından, yüksek meblağdaki masrafları göze almak zorundadırlar. Ancak onları izleyen her yeni göçmen soydaşlık ve dostluk esasına dayanarak destek görebileceği için, göç masrafları azalmaktadır. Böylece göç hareketi sınırsız bir şekilde sürdürülmektedir.

Göçmenlerin göç ettikleri ülkede kurdukları, aynı zamanda göç alan ülke ile göç veren ülke arasında da kurdukları sosyal ağlar, göçler üzerinde etkili olmaktadır. Bu ağlar hemen her tür sosyal temele ve değişkene bağlı olarak kurulmuş, güçlü ve zayıf ağlar olabilir.

Yabancı bir ülkeye illegal yollardan ve ilk kez giden insanlar için göçmen akrabalarından veya tanıdıklarından alacakları yardım onların masraflarını ve risklerini azaltacağı için bu tür zincirleme göç hareketleri oldukça yaygınlaşmaktadır.

Göçmenlerin arasındaki ortak köken, soydaşlık ve dostluk ilişkileri ağlarının varlığı, uluslar arası göçü özendiren öğelerdir.

Aileye veya ortak kökene dayanan bağlantılar, barınma, iş bulma ve bürokratik işlemlerin halledilmesine yardımcı olur, kişisel sorunlar konusunda destek sağlar. Bu sosyal ağlar göçmenler ve aileleri açısından göç sürecinin güvenli ve daha kontrol edilebilir olmasını sağlar. Göç hareketleri bir kez başladığında, artık kendi kendini sürdürebilir sosyal bir sürece dönüşür (Castles, 2009: 38).

Bugün pek çok göç teorisini, göç hareketinin başlaması ve sürdürülmesinde bilginin ve “kültürel ve sosyal sermayenin” (diğer ülkeler hakkında bilgi, yolculuğu organize edebilme, iş bulma ve yeni çevreye uyum sağlayabilme kapasitesi) rolüne vurgu yapmaktadır (Castles ve Miller 2008: 37). **Enformel ağlar, kişisel ilişkileri, aile ve ev kalıplarını, arkadaş ve cemaat bağlarını, sosyal ve ekonomik konularda karşılıklı yardımlaşmayı kapsamaktadır.** Bu tür bağlantılar bireyler ve gruplar için hayati kaynakları sağlar ve “sosyal sermaye” olarak da düşünülebilir (Bordieu ve Wacquant, 1992: 119). Örneğin, 1970’lerde Meksikalı göçmenler üzerine yapılan bir araştırma bu göçmenlerin yüzde doksanının enformel ağları kullanarak aile veya işveren bağlantılarıyla ABD de yasal oturma izni aldıklarını göstermektedir (Portes ve Bach, 1985).

Ayrıca, göçmenlerin ilişki ağları yerleşme ve göç bölgesinde cemaat oluşumu sürecine bir temel sağlamaktadır. Göçmen grupları kendi sosyal ve ekonomik alt yapılarını geliştirirler: İbadet yerleri, dernekler, dükkânlar, kafeler, doktor ve avukat gibi profesyoneller ve diğer hizmetler. İlk göçmenleri göç ettikleri ülkede kalma süresinin uzaması eşlerini ve çocuklarını getirme ve aile birleşmelerine yol açmaktadır.

Ayrıca, ilişkiler ağı kuramına göre göçmenler arasındaki ekonomik ve siyasi bağlar da göz önüne alınmalıdır. Kurulan ilişki ağları, daha sonra kendini geliştirerek farklı alanlara kaymakta ve ağ giderek daha kompleks hale gelmektedir. Bu durumun en güzel örneği Almanya’ya göç eden Türk işçilerin kurduğu göçmen ilişkiler ağına görülebilir. İlk dönemlerdeki ağın içeriği, Türkiye’den Almanya’ya göç edenlerin uyum sağlamasını kolaylaştıran, iş ve kalacak yer bulma gibi durumlara yönelik iken, günümüzde ise, hala bu durumların varlığının yanında ekonomik ilişki ve Almanya siyasetinde etkin olma gibi noktalara da kaymıştır.

Göç edilen ülkedeki göçmen ağlarının varlığı sayesinde ekonomik yükler, yardımlaşma mekanizmaları ve bürokratik olayların hızlandırılmasıyla azalmaktadır. Yine aynı yardımlaşma mekanizmaları ve yeni gelen kişilerin yalnızlık hissinden kurtulmalarıyla sosyal maliyette de bir düşüş yaşanmaktadır. Sonuç olarak kurulan ağla yaşanan ve süregelen göç arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.

Ağın göçmenlerin sosyal uyumuna yönelik etkilerine bakıldığında, hem olumlu hem de olumsuz yanları görülmektedir. Göçmen ağının varlığının, yeni gelen göçmenin sosyal uyumunu kolaylaştırdığı açıktır; fakat bazı durumlar bunun tam tersinin de mümkün olduğunu göstermektedir. Göçmenler, var olan ekonomik, siyasi ve sosyal ağlar sayesinde, içe kapalı paralel bir toplum olarak yaşadığında, göç edilen yeni ülkedeki hayata göçmenlerin geçişi ve uyumu söz konusu olamamaktadır. Ağın varlığı sayesinde tüm ihtiyaçlarını kendi grubu içerisinde karşılayan yeni göçmen kişiler, daha çok kendi grubunun içine kapanmakta ve göç ettiği ülkedeki halkla temastan kaçınmaktadır. Almanya’da yaşayan Türkiyeli göçmenlerin durumu, bu uyumdan uzaklaştıran sürece örnek olarak gösterilebilir. Çünkü bu göçmenler arasında hala Almanca bilmeyen, yaşadığı Türk mahallesinden dışarıya çıkmamış ve bunlarla da yetinen pek çok insanın varlığı bilinmektedir. Bu durum da, göçmen ağı ilişkiler sistemi, tam anlamıyla göçmenleri kendi kültürünün içerisine kapatıp, uyumdan uzaklaştırmaktadır (Yalçın, 2004, 53-54).

Göçmen ağının yardımlaşma ve dayanışma gibi olumlu etkilerinin yanı sıra, geldikleri yeni toplumdaki kendilerini yalnızlık ve kendi grubunun içine kapanma gibi olumsuz etkileri vardır.

Ayrıca, küreselleşmenin belirtilerinden biri olan iletişim ve ulaşım teknolojilerinin hızlı değişimi, göçmenlerin geldikleri yerlerle yakın ilişkilerini sürdürmesini gittikçe daha da kolaylaştırıyor. Bu gelişmeler aynı zamanda insanların ekonomik, sosyal, ya da kültürel bağlarının olduğu bir takım yerler arasında düzenli olarak gidip-gelmelerinde olduğu gibi tekrarlanan göç hareketlerini ve dolaşımın büyüklüğünü kolaylaştırmaktadır. İşte bu toplumlar arasında düzenli gidiş-gelişlerin artması durumuna **ulus-aşırılışma** denilmektedir.

Ulus-aşırıcılık, küreselleşme bağlamında, birbirinden uzakta olan ve uzaktan iletişim kuran sanal cemaatler olarak akrabalığa, komşuluğa veya işyeri temelli eski yüz yüze cemaatlere doğru ilerleyebilmektedir. Uluslararası göçlerin ulus-aşırı bir niteliğe bürünmesi ve özellikle son çeyrek yüzyılda gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında yoğun bir insan hareketliliğinin yaşanması, sınır aşan ağların ve cemaatlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Faist (2003), bu durumu *Devlet-aşırı Alan* kavramıyla açıklamaktadır. Devlet-aşırı alanlar, kişiler ile kolektif topluluklar arasında ortaya çıkan ve egemen devletlerin sınırlarını aşan ekonomik, siyasal ve kültürel bağları ifade etmektedir. Ortaya çıkan bu alanlar farklı yerlerdeki insanlar, ağlar ve örgütler arasında, verili ülke sınırlarının ötesine geçen ilişkiler kurulmasına olanak sağlamaktadır. Devletaşırı alanlar, son otuz yılda sınıraşan hareketlerde ortaya çıkan yoğunluğun bir ürünü olmuştur. Bu alanlar bir yandan göçün gelişim sürecinde, diğer yandan ve asıl olarak mal ve bilgi değişiminin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Her iki durumda da sadece göçmen örgütleri değil, var olan ya da kurulmakta olan siyasal parti ve inisiyatifler gibi kolektif topluluklar da gelişim süreçlerinde sınıraşırı ilişkilere başvurmaktadır.

Devletlerarası göçte ve sosyal alanlarda insanlar ve onların ağlar, örgütler, topluluklar içindeki bağları kurucu bir rol oynamaktadır. Devletaşırı topluluklar, hemşeri toplulukları, etnik yurtdışı toplulukları, dinsel topluluklar ve diaspora gibi farklı gruplardan oluşan (Faist, 2003: 27) bu ağların önemli bir boyutu da, bunların içerisindeki muhalif grupların, göç veren ve göç alan ülkelerin yasal düzen ve istikrarlarına yönelik sorunlar ortaya çıkarmalarıdır (Yıldız, 2010: 15-17)

Aile bağlantıları göçü mümkün kılan kültürel ve finansal sermayeyi de sağlar. Ayrıca, belli bireyler, gruplar veya kurumlar, göçmenlerin göç edecekleri ülkenin siyasal ya da ekonomik kurumlar arasında aracı rol üstlenebilir. Bu durum göçmenler ve göç edilecek ülkeler arasında bağlantılar kuran ve göçmenlerin göç etmesini (çoğu zaman paralı) bir şekilde sağlayan “aracı yapıları” doğurmuştur. Bu durum göç etmek isteyenlerin parasıyla ayakta duran bir “göç endüstrisi” ortaya çıkmaktadır. Aracı “ara yapılar” ise, göçmenler ile siyasal ve ekonomik kurumlara arasında aracı rol üstlenen bireyler, gruplar ve kurumları kapsamaktadır. Bu ara yapılar, işçi bulma örgütleri, avukatlar, acenteler, kaçakçılar ve diğer aracılar gibi çok sayıda yapıdan meydana gelir. Castles-Miller, küreselleşme bağlamında birbirlerinden uzakta olan ve uzaktan iletişim kuran insanların bu ağlar vasıtasıyla “ulus-aşırı cemaatler” oluşturduklarını ve mevcut koşullarda bu cemaatlerin hızla çoğaldığını savunur.

Göç üzerinden oluşturulan “aracı yapılar” veya “göç endüstrisi” olgusunu araştırınız?

Küresel ölçekte ortaya çıkan yoğun hareketlilik nedeniyle, Castles-Miller (2008), içinde bulunduğumuz çağı *göçler çağı olarak* adlandırmakta ve bu koşulların kalıcı olacağını ifade etmektedirler.

İlişkiler ağı kuramının dayandığı temel prensipler şöyle sıralanabilir:

1. Göçmen ilişkiler ağları, göç hareketini özendirmek yoluyla göç etme isteğini sürekli olarak canlı tutmakta ve yaygınlaştırmaktadır.
2. Ücret farklılığı önemini kaybetmektedir çünkü göçmen ilişkiler ağı göçün yol açtığı masrafları ve içerdiği riskleri azaltmaktadır. Göçmen ağları, göçmenleri, göçün verdiği rahatsızlıktan ve masraflardan önemli ölçüde rahatlatırlar. Göçmenlerin gittikleri yerlerde uyumları için kolaylık sağlarlar.
3. Kendi anayurtlarındaki potansiyel göçmenler ve ağa yeni katılanlar için yabancı toplumdaki fırsatlar ve resmi yapılanmalar hakkında haber kanalları gibi hizmet verirler.
4. Göçmenler arasında ilişkiler ağı bir kez kurulduğunda, hükümetlerin bunu denetlemesi ve kontrol etmesi oldukça zordur. Göç alan ülkenin benimseydiği göç politikaları ne olursa olsun, göçmen ilişkileri ve örüntüleri oluşmaya devam etmektedir.
5. Göçmen ilişkiler ağı, gönderen ülke topluluğunu daha fazla temsil eder hale gelebilmektedir. Göçmen ilişkiler ağı pekiştikçe, göçün sosyo-ekonomik nedenleri belirsizleşmeye başlamaktadır.
6. Göçmenlerin aile birleşmeleri yoluyla bir araya gelmesini hedefleyen politikalar göçmen ilişki ağları gittikçe daha da güçlendirmektedir. Çünkü belli bir ilişkiler ağına ya da göçmen ailesine mensup olan bireylere özel giriş hakkı tanınmaktadır.
7. Ağlar, zaman zaman göçmenleri yeni gittikleri toplumdan yalıtırlar ve onların kendi yurtlarıyla ilişkilerinin devamını sağlarlar.
8. Ağlar, göçün başlangıcını ve hedef yerini etkileyerek önemli ölçüde kimlerin göçeceğini belirlerler. Bu anlamda göçün hızını ve büyüklüğünü önemli oranda belirlemektedir.

SONUÇ

Göç teorileri ortaya atıldıkları dönemin siyasi-ekonomik belirleyicilerini temel alarak göç akımlarını açıklamaya çalışmıştır. Göç akımlarının özelliklerine bakıldığında da tarihsel olarak göç teorilerinin, göç akımlarının gelişimi ile çakıştığı görülmektedir. Örneğin, **1960'lı yıllarda** ortaya atılan **neo-klasik göç teorileri** dayandıkları iktisat modeline ve günün koşullarına uygun olarak **"bireysel faktörleri"** göç analizinin içine katmıştır. Bu teori, **göç sürecini bireysel girişimin bir parçası olarak yorumlarken, bölgeler arası eşitsizlikleri işgücü arz-talebi yoluyla giderilebilecek geçici dengesizlik durumları** olarak değerlendirmiştir. Ancak, özellikle **1970'li** yılların ekonomik krizleri ve işgücünün hareketliliğine karşı oluşan negatif ortam, **yapısal eşitsizliklerin** sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, **merkez-çevre ilişkileri** kapsamında, uluslararası **göçün merkez ülkeler tarafından çıkarlarına uygun olarak yönlendirildiğini savunan bağımlılık teorileri** ön plana çıkmıştır. Aynı dönemlerde, **ikili işgücü piyasası teorisi**, merkez-çevre kavramını **işgücü piyasalarının yapısına** uyarlayarak **esnek üretim biçiminin yarattığı vasıflı-vasıfsız işgücü** ayrımı üzerinde durmuştur. **1990'lı yıllarda ise**, uluslararası **göç sürecinin karmaşıklaşması** ile birlikte yapısal faktörlerin yanında **aileler, gruplar ve ilişki ağların** da göç analizine katılması söz konusu olmuştur.

Özet

Neo-klasik Ekonomi teorisinin makro ve mikro kuramlarının temel ilkelerini sıralamak.

Neoklasik Ekonominin Makro kuramına göre, insanların gidecekleri ülkede kazanmayı umduklarını yüksek ücretler, göç sırasında ödeyecekleri bedellerden daha yüksekse göç gerçekleşir (faydayı maksimize etme). Dolayısıyla uluslararası göç (muhtemelen iç göç de) işgücü arz ve talebindeki coğrafi farklar nedeniyle olmaktadır. Emegin sermayeye göre sınırlı olduğu ülkelerde yüksek ücretli; emegin sermayeye göre bol olduğu ülkelerde ise düşük ücretli bir işgücü piyasası vardır. Ortaya çıkan ücret farkları, çalışanların ücretlerin düşük olduğu ülkeden yüksek olduğu ülkeye doğru hareket etmelerine neden olmaktadır. Hareketin bir sonucu olarak sermaye bakımından yoksul olan ülkede işgücü arzı düşerken, ücretler yükselir; sermaye zengini ülkede ise işgücü arzı artarken ücretler de düşer.

Neoklasik Ekonominin Mikro kuramına göre ise göç, rasyonel davranan bireysel aktörlerin, fayda-maliyet hesabı yaparak net getiri beklentisiyle oluşmaktadır. Buna göre bireyler, sahip oldukları becerileriyle daha verimli olacakları yere hareket ederler. Ancak onlar tercihen yüksek ücret isterler ve çalışmak için gitme veya kalmanın bedellerini gözden geçirirler. Ayrıca, bireyler göç etmeye karar verirken, göçün maddi bedellerini, masraflarını, yeni bir dil ve kültürü öğrenme, yeni emek piyasasına uyum sağlama, yeni birilerine uyum ve eski bağları kesmenin psikolojik bedellerini dikkate almaktadır.

Yeni Ekonomi teorisinin temel özelliklerini değerlendirmek.

Bu teoriye göre göç kararları yalnız bireysel aktörler tarafından alınmamaktadır. İlişkili insanlar grubunun (genellikle aileler veya hane halklarının) ortak kararıyla sadece beklenen geliri maksimize etmek için değil; riskleri minimize etmek ve emek piyasalarından başka piyasalardaki bozuklukların kısıtlamalarını çözmek için de alınmaktadır.

İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Teorisinin temel özelliklerini sıralamak.

İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Teorisi'ne göre uluslararası emek göçü, büyük ölçüde talebe dayalıdır ve gelişmiş toplumlardaki işverenler veya onlar adına hükümetler tarafından başlatılmıştır. Göçmen işçi talebi ekonominin yapısal gereksinimlerinden doğar; ücret teklifleri ve uluslararası ücret farkları emek göçünün oluşması için zorunluluk değildir. Göçmen kabul eden toplumlardaki düşük düzeyli ücretler, göçmen işçilerin arzı azalsa bile yükselmez. Ücretler, sosyal ve kurumsal mekanizmalar tarafından yerinde tutulur, arz ve talepteki değişimlere karşı bağımsız değildirler. Göçmen işçi arzındaki artışa paralel olarak düşük düzeyli ücretler de düşebilir, düşük düzeyli ücretlerin daha da düşmesine sosyal ve kurumsal denetimler engel olmaz. Hükümetlerin ücretlerde veya istihdam oranlarındaki küçük değişimler yaratan politikalarla uluslararası göçü etkilemesi zordur. Göçmenler, modern, endüstri sonrası ekonomilerde yapısal olarak oluşan bir emek talebiyle artmaktadır.

Dünya Sistemi Teorisinin temel yaklaşımlarını analiz etmek.

Dünya sistemi teorisi, çevre ülkelerin perspektifinden bakmaktadır. Günümüzde emek ve sermaye hareketleri merkezden değil çevreden kaynaklanmakta, bu çevrenin gelişmesinden çok yoksullaşmasına, geri kalmasına sebep olmaktadır. Burada altı çizilen husus sanayileşmiş merkez ve kırsal çevre arasındaki eşitsiz ilişkilerdir. Aynı şekilde merkezdeki ülkeler, çevredeki ülkeleri sömürerek kalkınmakta, çevrenin kalkınması asimetrik bağımlılık ilişkileri aracılığıyla engellenmektedir. Bu bakış açısından göç, merkezin çevre üzerindeki egemenliğinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre göç süreci, geçmişteki sömürgecilik olgusu ile çok yakından ilintilidir. Göç, kapitalist gelişme sürecinde ortaya çıkan düzensizliklerin ve bozulmaların doğal bir sonucudur. Dünya sistemi kuramı, uluslararası göçün giderek genişleyen küresel piyasanın siyasal ve ekonomik organizasyonlarını izlemekte olduğunu ileri sürer. Kapitalist ekonomik ilişkilerin çevre ülkelere nüfuz etmesi, kapitalist olmayan toplumlarda dışarıya göçe eğilimli hareketli bir nüfus yaratmaktadır.

Göçmen İlişkiler Ağı kuramının özelliklerini açıklamak.

Bu kurama göre, göçmen ilişki ağları, akrabalık, arkadaşlık ve ortak kökenli topluluk bağları aracılığıyla, kaynak ve hedef alanlardaki; yeni ve eski göçmenler ile göçmen olmayanları bağlayan bir kişiler arası bir topluluktur. Göçmen ilişki ağları, göç hareketinin maliyetini ve risklerini azaltır ve net getiri beklentisini arttırmak suretiyle muhtemelen göçü artırır. Göçmen ilişki ağ bağlantıları, yurt dışında bir işe ulaşmada kullanılan sosyal sermaye biçimini oluşturur. Göçmenlerin sayısının kritik bir eşiğe ulaşması ve ağların genişlemesi; göçün maliyet ve risklerini azaltır ki bu nedenle göç olasılığı artar, ağlar daha da genişler. Zamanla göç davranışı, göç veren toplumun geniş katmanlarına yayılarak genişler.

Kendimizi Sınayalım

1. Dayandıkları iktisat modeline ve günün koşullarına uygun olarak “bireysel faktörleri” göç analizinin içine dahil eden kuram aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Neoklasik mikro göç kuramı
- b. Göç sistemleri kuramı
- c. Dünya sistemi kuramı
- d. İlişki ağları kuramı
- e. Yeni ekonomi kuramı

2. Göç alan ve veren iki ya da daha fazla ülke arasında kurulan makro ve mikro boyuttaki tarihsel, politik ve sosyal ilişkilerin ve bu ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkan yapının, bu ülkeler arasındaki göç hareketlerini kolaylaştıracağını öngören kuram aşağıdakilerden hangisi olabilir?

- a. Neoklasik mikro göç kuramı
- b. Göç sistemleri kuramı
- c. Dünya sistemi kuramı
- d. İlişki ağları kuramı
- e. Yeni ekonomi kuramı

3. Uluslararası emek göçünün büyük ölçüde gelişmiş toplumlardaki işverenlerin veya onlar adına hükümetlerin talebiyle başlatıldığını ve göçmen işçilerin, gelişmiş ekonomilerin ucuz işgücü piyasasındaki ikinci sektörlerindeki vasıfsız emek ihtiyacını karşıladığını iddia eden yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Neoklasik mikro göç kuramı
- b. Göç sistemleri kuramı
- c. İkiye bölünmüş emek piyasası kuramı
- d. İlişki ağları kuramı
- e. Yeni ekonomi kuramı

4. Göç sürecinin, yeni alanların kapitalist sisteme girilmesiyle geleneksel çevre ekonomilerinin bozulduğunu, böylece kapitalizmin globalleşmesinin (pazarların uluslararasılaşması) kendiliğinden çevre ülkelerde potansiyel göçmenler yarattığını ileri süren yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Dünya sistemi kuramı
- b. Göç sistemleri kuramı
- c. İkiye bölünmüş emek piyasası kuramı
- d. İlişki ağları kuramı
- e. Yeni ekonomi kuramı

5. Göçün, yatırım portföyü çerçevesinde ailelerin aldıkları rasyonel kararlar ve aile stratejisi sonucu olduğu ve ailelerin kendilerinden birinin göç etmesi konusunda ortak karar aldığı; kararı alırken ferdin emek varlığı olarak değil ailenin emek varlığı olarak değerlendirildiğini düşünen kuram aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Neoklasik mikro göç kuramı
- b. Göç sistemleri kuramı
- c. Dünya sistemi kuramı
- d. İlişki ağları kuramı
- e. Yeni ekonomi kuramı

6. Immanuel Wallerstein’in 1970’lerde ortaya attığı ve uluslararası göçün, çevre ülkelerdeki kapitalist alt-üst oluşların bir sonucu olduğunu ileri sürdüğü kuram hangisidir?

- a. Göç sistemleri kuramı
- b. Dünya sistemi kuramı
- c. İlişki ağları kuramı
- d. Yeni ekonomi kuramı
- e. İkiye bölünmüş piyasa kuramı

7. Uluslararası göç hareketine katılan kişilerin eğer yurtdışında akrabaları, yakınları, hemşerileri olması halinde daha kolay bir şekilde göç etmeye karar verebileceklerini savunan yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Göç sistemleri kuramı
- b. Dünya sistemi kuramı
- c. İlişki ağları kuramı
- d. Yeni ekonomi kuramı
- e. İkiye bölünmüş piyasa kuramı

8. Piore’nin öncülük ettiği ve uluslararası göçün daha çok ucuz emek talebini karşılamak üzere gelişmiş ülke hükümetleri ve firmalarının aldıkları kararın sonucu olduğunu ileri süren kuram aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Dünya sistemi kuramı
- b. İlişki ağları kuramı
- c. Göç sistemleri kuramı
- d. Yeni ekonomi kuramı
- e. İkiye bölünmüş piyasa kuramı

9. Aşağıdakilerden hangisi iki bölünmüş emek göçü kuramının varsayımlarından biri **değildir**?

- Göç hareketleri, büyük ölçüde gelişmiş ülkelerin işverenleri ya da onların adına hareket eden hükümetler tarafından açıklanan işgücü isteği ve istihdam kararına bağlı olarak oluşmaktadır.
- Göçmen kabul eden ülkelerdeki düşük düzeyli ücretler göçmen işçi sayısının azalması ile yükselebilir.
- Gelişmiş ülkelerdeki toplumsal ve kurumsal mekanizmalar, vasıfsız işgücü olan göçmen işgücünün ücretlerinin yükselmesini engellemektedir.
- Göçmenler, günümüz endüstri-sonrası toplumun ayrılmaz bir parçasıdır.
- Göçmenlik alanında değişiklik yapılmak isteniyor ve göç azaltılmak isteniyorsa, bu ancak dünya ekonomisinin yapısında yapılacak değişikliklerle mümkün olabilir.

10. Aşağıdakilerden hangisi ilişkiler ağı kuramının varsayımlarından biri **değildir**?

- Göçmen ağları, göçmenler ve ağıya yeni katılanlar için yabancı toplumdaki fırsatlar ve resmi yapılanmalar hakkında haber kanalları gibi hizmet verirler.
- Göçmenler arasında ilişkiler ağı bir kez kurulduğunda, hükümetlerin bunu denetlemesi ve kontrol etmesi oldukça kolaydır.
- Göçmenlerin aile birleşmeleri yoluyla bir araya gelmesini hedefleyen politikalar göçmen ilişkiler ağı gittikçe daha da güçlendirmektedir.
- Ağlar, göçmenleri bazen yeni gittikleri toplumdan yalıttırır ve onların kendi yurtlarıyla ilişkilerinin devamını sağlarlar.
- Ağlar, göçün başlangıcını ve hedef yerini etkileyerek önemli ölçüde kimlerin göçeceğini belirlerler.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlışsa “Neo-Klasik Mikro Göç Kuramı” konusuna bakınız.
2. b	Yanıtınız yanlışsa “Göç Sistemleri Kuramı” konusuna bakınız.
3. c	Yanıtınız yanlışsa “İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı” konusuna bakınız.
4. a	Yanıtınız yanlışsa “Dünya Sistemi Kuramı” konusuna bakınız.
5. e	Yanıtınız yanlışsa “Yeni Ekonomi Kuramı” konusuna bakınız.
6. b	Yanıtınız yanlışsa “Dünya Sistemi Kuramı” konusuna bakınız.
7. c	Yanıtınız yanlışsa “Göçmen İlişki Ağları Kuramı” konusuna bakınız.
8. e	Yanıtınız yanlışsa “İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı” konusuna bakınız.
9. b	Yanıtınız yanlışsa “İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı” konusuna bakınız.
10. b	Yanıtınız yanlışsa “Göçmen İlişki Ağları Kuramı” konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bu teori sıklıkla itme-çekme teorisi olarak bilinmektedir. Çünkü bu kuram, göçün nedenleri olarak insanları doğdukları yerlerden ayrılmaya zorlayan itici faktörleri ve onları göç alan belirli ülkelere çeken çekici faktörleri ön plana çıkarmaktadır. Klasik göçün ilk temsilcisi olan Ravenstein göçün kurallarını ortaya koymuştur. Bu kurallara göre göç, yerleşim yerlerinin büyüklüğüne ve aralarındaki mesafeye göre belirlenir. Göçmenler fırsatların az olduğu yerlerden çok olduğu yerlere göç ederler. Ravenstein her göçün temelde bir yapısal-iktisadi nedeni olduğu ve göç edenin buna denk düşen bir güdüye sahip olduğunu ileri sürmüştür. Gidilecek yerin seçimi mesafeye göre belirlenir ki göçmenler yakın yerleri tercih ederler. Göçmenler ihtiyaçları karşılanmadığında tekrar göç ederler. Göç akımları oluşturan genel nüfusun göçü göçmenleri emen ticaret ve endüstri merkezlerine doğru olur. Ravenstein’in bu modeli ampirik olaylarla desteklenir. Ancak açıklayıcı bir teori değil, tanımlayıcı bir modeldir. Göçün neden ortaya çıktığına dair tam bir öngöründe bulunmaz, iç göç ile dış göç arasında önemli bir ayrım yapmaz.

Sıra Sizde 2

Marksist gelenek içinde yer alan kuramcılar, göçü, sadece itici ve çekici faktörlerle hareket eden bireyler düzeyinde açıklayan kuramsal yaklaşımlara karşı çıkmakta ve göçün anlam ve dinamiklerini, sermaye birikim süreçleri ve eşitsiz gelişmenin maddi ve yapısal süreçleri ile açıklamanın önemini belirtmektedirler (Kaygılak,1999: 17). Marksist yaklaşım “yedek işgücü ordusu” kavramı temelinde şekillenmektedir. Bu yaklaşıma göre, kapital birikim ve kapitalist ekonominin gelişimi için işgücünün sürekli yedeklenmesi gerekmektedir. Bu yedeklenme yoluyla işçilerin pazarlık güçleri düşürülür ve işçi sınıfı hareketi içinde çatışma alanları yaratılır. Bu çerçevede göçle kente gelen ve işçileşme sürecinde olan kitlelerin işgücü pazarında bir “yedek işgücü ordusu” oluşturduğu ileri sürülebilir (İçduygu vd.,1998:213) Çünkü bu işgücü ordusu kapitalist ekonomi içinde ikili bir işlev görmektedir: İlk olarak, sürekli kullanmaya hazır bir işgücü potansiyeli yaratmaktadır. Büyüme ve genişleme dönemlerinde sanayi üretimine çekilen bu yedek işgücü, bunalım dönemlerinde ise sokağa atılmaktadır. İkinci olarak da, bu nüfusun varlığı işgücü pazarında bir rekabet ortamı yaratmakta ve ücretlerin ve çalışanların diğer kazanımlarının denetim altında tutulmasına hizmet etmektedir (Kaygılak,1999:17). Marksist Teori, uluslararası göçün sermaye birikimi ve düzensiz kalkınma sürecine dayalı dünya kapitalist sisteminin bir görünümü olduğu konusunda birleşir. Marksistlere göre işgücü göçü, fakir ülkelerin zengin ülkelere verdiği bir kalkınma yardımıdır (Castles and Kosack, 1985).

Sıra Sizde 3

Castles ve Miller’in ifadesiyle (2008: 162) göç endüstrisi, seyahat acenteleri, işçi simsarları, aracılar, tercümanlar, otel sahipleri, avukatlar, insan kaçakçıları vb. gibi bu endüstriden para kazanan birçok kesimi kapsamaktadır. Belli bireyler, gruplar veya kurumlar göçmenler ve siyasal ya da ekonomik kurumlar arasında aracı rol üstlenebilir. Bir “göç endüstri” işçi bulma örgütleri, avukatlar, acenteler, tercümanlar, kaçakçılar ve diğer aracılarının birleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu “aracı yapılar” göçten beslenen ciddi bir göç endüstrisi oluşmasını sağlar. Aracı yapılar, göçmenlere yardımcı olabilecekleri gibi göçmenleri aldatan, sahte ve sömürücü bir endüstriye de dönüşebilmektedir. Bu araçlar özellikle yasadışı göç ya da potansiyel göçmen fazlalığı durumunda daha sömürücü bir hale gelmektedir. Göçmenler tüm birikimlerini bu aracı kişi veya kurumlara kapatabilir ve geldikleri yabancı ülkelere parasız, kaynaklı ve işsiz kalarak zorluklar yaşayabilmektedir. Bir göç endüstrisinin göçün devamında güçlü bir çıkar grubu olarak ortaya çıkışı, göç hareketini durdurmayı ve kontrol etmeyi amaçlayan devletlerin çabalarını genellikle karmaşıktır.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Abadan-Unat, N. (2006), **Bitmeyen Göç**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Amin, Samir (2003) "World Poverty, Pauperization and Capital Accumulation", **Monthly Review**, Vol: 55 (5), <http://www.monthlyreview.org/600amin.htm>, 11.01.2006.
- Appleyard, D. vd. (1998) **International Economics**. Boston: Mc Graw Hill,
- Bonacich, E. (1993). "The Other Side of Ethnic Entrepreneurship: A Dialogue With Waldinger, Aldrich, Word and Associates", **International Migration Review**, Vol 27(3).
- Borjas, G. J. (1989) "Economic Theory and International Migration", **International Migration Review**, Special Silver Anniversary Issue, pp. 3-23
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (1992) **An Invitation to Reflexive Sociology**. Chicago: University of Chicago Press.
- Bozdağ, E, G ve Atan, M. (2009) "Avrupa'ya Göç Eden Türk İşçilerin İktisadi Etkinliğe Katkısı", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11, 1, ss. 159-180
- Castles, S. Kosack, G. (1985) **Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe**. London: Oxford University Press.
- Castles, S. & Miller, M. J. (2008). **Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri**. (Çev. B. U. Bal & İ. Akbulut), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Chiswick, B. R. (2000) "Are Immigrants Favorable Self-Selected? An Economic Analysis", C B. Bretelli ve J. F. Hollified (der.), **Migration Theory: Talking Across Disciplines** New York: Routledge.
- Cohen, R. (1987) **The New Helots: Migrants in the International Division of Labour**. Aldershot: Avebury.
- Dişbudak, C. (2003) "Uluslararası Göç, Ulus-ötesi Girişimcilik ve Çorum'un Anadolu Kaplı Haline Gelmesi". Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersoy, M. ve Şengül, T. (2002), **Kente Göç ve Yoksulluk Diyarbakır Örneği**. ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2001 Yılı Stüdyo Çalışması; Ankara: Kasım, Yayın No: 6.
- Faist, T. (2003) **Devletşırı Alan: Almanya ve Türkiye Arasında Siyaset, Ticaret ve Kültür**. (Çev. S. Dingiloğlu). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- İçduygu, A. vd (1998). "Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi", **Türkiye'de İç göç**. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 205-44.
- Kaygalak, S. (1999) Zaman ve Mekân Boyutuyla Göç ve Kentleşme: Mersin-Demirtaş Mahallesi Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Kümbetoğlu, B (2003) "Küresel Gidişat, Değişen Göçmenler ve Göçmenlik", **Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar**. Der: A. Kaya, G. Gök-su Özdoğan (İst: Bağlam Yayınları).
- Lee, 1966, "A Theory of Migration", **Demography**, 3:(1), pp:47-57.
- Levis, A. (1966), "Sınırsız Emek Arzı ile İktisadi Kalkınma", Çev. Metin Berk, **İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar**, ODTÜ, İİBF, Ankara: 89-131.
- Lordoğlu, K. vd. (2004) "Türkiye'de Enformel İstihdam ve Yabancı Kaçak İşgücü", Uginar Proje Raporu, http://www.kuvvetlordoglu.com/yazilar/informel_istihdam_yabanci_kacak_igucu.pdf
- Massey, S. D vd. (1993). "Theories of International Migration: A Review and Appraisal, **Population and Development Review**, Vol. 19 (3).
- Purkis, S. (2005) "Modern Köleler: Göçmenler", **Eğitim Bilim Toplum**, 4, 13, ss.44-59
- Piore, Michael J. (1979) **Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Portes, A. and Walton, J. (1981) **Labor, Class, and the International System**. New York: Academic Press.
- Portes, A.ve Bach, R. L. (1987) **Latin Journey: Cuban and Mexican Immigrants in the United States**. University of California Press, Berkeley.
- Robinson, R. (2005) **Beyond The State-Bounded Immigrant Incorporation Regime: Transnational Migrant Communities: Their Potential Contribution to Canada's Leadership Role and Influence in A Globalized World**. The North-South Institute: Ottawa.

- Sassen, S. (1988) **The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stark, O. ve Bloom D. E. (1985), "The New Economics of Labor Migration", **The American Economic Review**, Vol. 75, No. 2, Papers and Proceedings of the Ninety-Seventh Annual Meeting of the American Economic Association. <<http://www.jstor.org/view/00028282/di950057/95p0064v/0>>, (15.05.2006).
- Stark, O. (1991) **The Migration of Labor**. Cambridge: Basil Blackwell.
- Tekeli, İ. ve Erder, L (1978) **İç Göçler**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Todaro, M. P. (1969). "A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries" **The American Economic Review** 59: 138-48.
- Toksöz, G. (2006), **Uluslar Arası Emek Göçü**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tümtaş, M. S. (2007). **Türkiye’de İç Göçün Kentsel Gerilime Etkisi: Mersin Örneği**. Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vural, D, G. (2007) "Uluslararası Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bil. Ens: Isparta
- Wallerstein, I. (2000), "Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları ve Emek Göçü Oluşumu", **İrk Ulus Sınıf**, (der. Balibar, E, ve Wallerstein, I) Metis: İstanbul.
- Yalçın, C. (2004). **Göç Sosyolojisi**. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yıldız, Z. (2010) "Değişen-Dönüşen Toplum ve Mekân Bağlamında Küresel Terörizmi Yeniden Düşünmek", **Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi**, Cilt 1 (2), ss.1-24
- Zolberg, A. R. (1983), "International Migrations in Political Perspective", **Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements**, Der. Krtiz, M. M. Keely, C. B. Tomasi, S. M. Center for Migration Studies, N.Y

6

Amaçlarımız

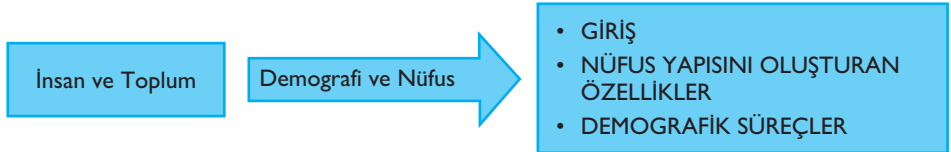
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Nüfus yapısını oluşturan özellikleri tanımlayabilecek,
- Doğum süreciyle ilgili terim ve ölçümler hakkında bilgi sahibi olabilecek,
- Nüfus kuramlarını açıklayabilecek,
- Ölüm süreciyle ilgili terim ve ölçümler hakkında bilgi sahibi olabilecek,
- Göç süreciyle ilgili terim ve ölçümler hakkında bilgi sahibi olabilecektir.

Anahtar Kavramlar

- Demografi
- Nüfus
- Doğum
- Doğurganlık
- Ölüm
- Morbidite
- İç göç
- Dış göç

İçindekiler

Demografi ve Nüfus

GİRİŞ

Demografi, insan nüfusunu çalışan bir bilim dalıdır. İnsan nüfusuyla ilgili üç temel süreci ele alır: Doğum, göç ve ölüm. Bu temel süreçlere, demografik süreçler denir. Bir toplumun nüfusta meydana gelen sayısal, yapısal ve dağılım değişiklikleri bu temel süreçlerden birinin ya da ikisinin sonucunda oluşur. Bir toplumun nüfusuna dahil olmanın iki yolu vardır: O toplumda doğmak ya da göç yoluyla, o toplumda yaşamaya başlamak. Bir toplumun nüfusundan ayrılmanın da iki yolu vardır: Ölmek ya da o toplumdaki başka bir topluma göç etmek. Bu ünitenin konusunu doğum, ölüm ve göç süreçleri oluşturmaktadır.

NÜFUS YAPISINI OLUŞTURAN ÖZELLİKLER

Bir coğrafi bölgede ve bir zaman dilimi içinde, nüfus yapısını oluşturan temel özellikler, yaş ve cinsiyet gibi biyolojik özelliklerle gelir, eğitim durumu, medeni durum, etnik/ırk özellikleri gibi sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerden oluşur. Bu özellikler, tek başına nüfus hareketlerini açıklamak için yeterli değildir. Diğer özelliklerle birlikte, nüfus hareketlerindeki değişimlerin anlaşılmasını sağlarlar.

Demografi biliminin konusu oluşturan nüfus hareketleri, zaman içinde aynı coğrafi bölgede farklılıklar gösterir. Söz konusu farklılıklar aynı zaman dilimi içinde farklı coğrafi bölgelerde de gözlenir. Bunun nedeni, tanımlanmış bir zaman dilimi içinde ve tanımlanmış bir coğrafi bölgede yer alan nüfus yapısının özellikleridir. Nüfus yapısını oluşturan özellikler, biyolojik, sosyo-ekonomik ve kültürel değişkenler olarak sınıflandırılabilir. Temel biyolojik özellikler, yaş ve cinsiyettir. Biyolojik değişkenler doğum, ölüm ve göç süreçlerini etkileyen başlıca faktörlerdir. Ancak, tek başına nüfus hareketlerindeki değişimi açıklayamazlar. Nüfus hareketlerindeki değişimleri anlayabilmek için bireylerin gelirleri, eğitim durumları, medeni durumları, etnik/ırk özellikleri gibi değişkenlerin etkisinin de dikkate alınması gerekmektedir.

Yaş ve Cinsiyet

Cinsiyet yapısı, doğumda belirlenen cinsiyete göre, iki alt kategoriden oluşur: Kadın ve erkek. Yaş yapısı ise genellikle beş sınıf aralığının oluşturduğu gruplar halinde verilir. Örneğin, 25-29 yaş grubu, beş sınıf aralığından oluşur: 25,26,27,28,29. Yaş yapısı, farklı sınıf aralıklarında da gruplandırılabilir. Ancak, en yaygın gözlenen gruplama beş sınıf aralığından oluşur.

Tablo 6.1

*Yaş Grubu ve
Cinsiyete Göre
Nüfus-2010 Türkiye*

Kaynak: Türkiye
İstatistik Kurumu.
Adrese dayalı nüfus
kayıt sistemi veri
tabanı.
<http://report.tuik.gov.tr>. Erişim tarihi:
09.05.2011

Yaş Grubu	Toplam	Erkek	Kadın
0-4	6,178,723	3,173,092	3,005,631
5-9	6,131,118	3,148,210	2,982,908
10-14	6,568,741	3,369,995	3,198,746
15-19	6,277,307	3,219,221	3,058,086
20-24	6,267,787	3,200,959	3,066,828
25-29	6,437,922	3,275,153	3,162,769
30-34	6,209,967	3,146,214	3,063,753
35-39	5,566,117	2,798,870	2,767,247
40-44	4,594,723	2,344,747	2,249,976
45-49	4,700,291	2,358,913	2,341,378
50-54	3,706,289	1,871,231	1,835,058
55-59	3,264,313	1,614,971	1,649,342
60-64	2,491,954	1,190,577	1,301,377
65-69	1,807,292	848,726	958,566
70-74	1,420,784	633,016	787,768
75-79	1,118,047	502,175	615,872
80-84	664,301	245,975	418,326
85-89	244,362	83,179	161,183
90+	72,950	17,958	54,992
Toplam	73,722,988	37,043,182	36,679,806

Yukarıda yer alan Tablo-6.1, 2010 yılında, Türkiye'nin cinsiyete ve yaşa göre nüfus yapısını göstermektedir. Bu tabloyu dikkate alarak, Türkiye'nin nüfus yapısı hakkında neler söyleyebiliriz?

Örneğin, toplam nüfus dikkate alındığında, 2010 yılında, Türkiye'de erkek nüfusu kadın nüfusundan daha fazladır. Bu durum, yaş ve cinsiyetle ilgili olarak iki farklı özelliğe işaret eder: Nüfusun genç bir nüfus olduğu ve daha fazla sayıda erkek doğduğu halde kadınların erkeklerden daha uzun süre yaşadığıdır.

Ham verilere bakıldığında, sayılar, bir yaşını doldurmamış olanlardan 90 ve üzeri nüfusa kadar olan, toplamda, erkek nüfus sayısının kadın nüfusundan daha fazla olduğunu göstermektedir. Ancak, sayılar milyonlarla ifade edildiğinden, daha anlaşılır biçimde, nüfus içinde cinsiyet oranını hesaplamak için, aşağıdaki formül kullanılır:

$$\text{Cinsiyet Oranı} = (\text{Toplam Erkek Sayısı} / \text{Toplam Kadın Sayısı}) \times 100$$

Cinsiyet oranı bulunduğundan sonra çıkan sonuç, "Her 100 kadına düşen erkek sayısı" olarak verilir. Yukarıdaki işlem yapılsa:

$$\text{Cinsiyet Oranı} = (37,043,182 / 36,679,806) \times 100 = 100.9$$

Türkiye'de, her 100 kadına, 100.9 erkek düşmektedir. Kural olarak, cinsiyet oranının yüksek çıkması, nüfusun genç bir nüfus olduğunun göstergesidir (Weins-

tein ve Pillai, 2001:56). Tablo-6.1 esas alınarak oluşturulan Tablo-6.2 incelendiğinde, cinsiyet oranındaki en yüksek değere, 0-4 yaş grubu arasında rastlanmaktadır. Yaş arttıkça, cinsiyet oranlarında düşüş gözlenmektedir. Ayrıca, 2010 yılında, Türkiye’de toplam nüfusun üçte birini (%34.11), 19 yaş ve altı grup oluşturmaktadır. Yine, Tablo-6.2’ye göre, cinsiyet oranında 55-59 yaş kategorisinden itibaren bir kırılma yaşanmıştır. 54 yaşına kadar olan nüfus içinde, erkeklerin sayısı kadınlardan daha fazla olmasına rağmen; 55 yaşından itibaren kadın nüfusunun, erkek nüfусundan daha fazla olduğu gözlenmiştir.

Yaş Grubu	Yüzde (%)	Kümülatif Yüzde (%)	Cinsiyet Oranı
0-4	8.38	8.38	105.57
5-9	8.31	16.69	105.54
10-14	8.91	25.6	105.35
15-19	8.51	34.11	105.26
20-24	8.50	42.61	101.20
25-29	8.73	51.34	103.55
30-34	8.42	59.76	102.69
35-39	7.56	67.32	101.14
40-44	6.23	73.55	104.21
45-49	6.37	79.92	100.74
50-54	5.03	84.95	101.97
55-59	4.43	89.38	97.91
60-64	3.38	92.76	91.48
65-69	2.46	95.22	88.54
70-74	1.92	97.14	80.34
75-79	1.52	98.66	81.53
80-84	0.90	99.56	58.79
85-89	0.34	99.90	51.60
90+	0.10	100.00	32.65

Tablo 6.2
Yaş Grubu ve
Cinsiyete Göre
Yüzde, Kümülatif
Yüzde ve Cinsiyet
Oranı Dağılımı

Yalnızca, cinsiyet ve yaş grupları tablolarına bakarak yapabileceğimiz diğer bir yorum ise ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin göstergelerinden biri olarak kabul edilen, Bağımlılık Oranı’nın hesaplanmasıdır. Bağımlı nüfusun (14 yaş ve altı nüfusla 65 yaş ve üzeri nüfusun toplamı) çalışabilir durumda olan nüfusa oranına ‘Bağımlılık Oranı’ denir.

$$\text{Bağımlılık Oranı} = (14 \text{ yaş ve altı nüfus} + 65 \text{ yaş ve üzeri nüfus} / 15-64 \text{ yaş arası nüfus}) \times 100$$

Bağımlılık Oranı “Her 100 Çalışabilir durumda olan kişiye düşen bağımlı sayısı” olarak yorumlanır. Bağımlılık oranının yüksek çıkması, o ülkenin gelişmekte olan ülkelerden biri olduğunun göstergesi olarak kabul edilir.

Doğurganlık, ölüm ve göç de yaşa ve cinsiyete bağlı olarak genellenebilir özellikler göstermektedir. Farklı dönemlerde ve coğrafyalarda meydana gelen olaylar

nedeniyle, farklılıklar gözlenebilir. Ancak, genel eğilim şöyledir: Kadınların doğurganlık dönemi, genel olarak, 14-49 yaş arasında kabul edilir. Doğurganlık, 10'lu yaşların sonlarına doğru tırmanışa geçer ve en yüksek olduğu dönem, 20'li yaşlardır. 40'lı yaşların ortalarına doğru, göz ardı edilebilecek derecede azalma gözlenir. Benzer biçimde, her iki cinsiyet için de çocuk ölümleri ortalama yüksektir. Gençlik döneminde en düşük düzeyine ulaşır, orta yaşlara doğru tırmanışa geçer ve diğer yaşlarda hızlanarak artar. Her yaş grubu için, erkek ölümleri kadın ölümlerinden daha fazladır. Göç de yaşa ve cinsiyete göre farklılıklar göstermektedir. En yüksek hareketlilik, 10'lu yaşların sonları ile 30'lu yaşların ortaları arasındadır. Erkeklerde daha çok, uzak mesafelere göç görülmekle birlikte, kadınlar, yakın mesafeleri tercih etmektedir (Poston ve Bouvier, 2005: 5-7; Yaukey ve Anderton, 2001: 88).

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle yaş yapıları arasında da önemli farklılıklar gözlenmektedir. Farklılıkları çözümleyebilmek için geliştiren Tablo-6.3, üç temel karşılaştırmaya dayanmaktadır: Kıtalarla göre yaş kategorileri, gelişmişlik düzeylerine göre yaş kategorileri ve doğurganlık hızlarına göre ülkelerin sınıflandırılmaları. Üçüncü karşılaştırmada, geçiş öncesi ülkelerin doğurganlık düzeyinde önemli düşüşlerin gözlenmediği ülkeler, geçiş ülkelerini doğurganlıkta orta düzeyde düşüş gözlemlendiği ülkeler; geçiş sonrası ülkeleri ise doğurganlık düzeylerinde büyük düşüşlerin gözlemlendiği ülkeleri temsil etmektedir (Yaukey ve Anderton, 2001: 81).

Tablo-6.3 incelendiğinde, 15 yaşından küçük nüfusun en yoğun olduğu kıtalar Afrika, Asya'nın bir kısmı, Latin Amerika ve Karaippler'dir. Bu kıtalarda bağımlılık oranının görece olarak yüksek olması, kıta bazında az gelişmişlik göstergesidir. Avrupa, Kuzey Amerika ve Okyanusya'da, 15 yaşından küçük nüfus azalmakla birlikte, 65 yaş ve üzeri nüfusta artış görülmektedir. Bu kıtalar, aynı zamanda, ekonomik açıdan gelişmiş kıtalar olarak bilinmektedir. Bağımlılık oranları, diğer kıtalara göre daha düşüktür.

İkinci temel karşılaştırma, ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre sınıflandırılan ülkelerin yaş grupları dağılımıdır. Tablo-6.3 incelendiğinde, gelişmekte olan ülkelere 15 yaşından küçük nüfus yüzdesi gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir. Buna karşılık 65 yaş ve üzeri nüfus gelişmiş ülkelere daha yüksektir. Yukarıda anlatılan, ölüm hızındaki genel eğilim dikkate alındığında, gelişmekte olan ülkelere orta yaş ve sonrası hızlanan ölüm eğiliminin, ekonomik açıdan gelişmiş ülkelere göreli olarak yavaşladığı ve yaşam süresinin uzadığı söylenebilir.

Benzer eğilimler, doğurganlık hızına göre yapılan sınıflandırmalarda da görülmektedir. Tablo-6.3'e göre, 15 yaş altı nüfusun yüksek olduğu (diğer bir deyişle doğurganlık hızında anlamlı bir düşüşün gözlenmediği) geçiş öncesi ülkelere, 65 yaş ve üzeri nüfus yüzdesi daha düşüktür. Buna karşılık, geçiş sonrası ülkelere 15 yaş altı nüfusun daha düşük; 65 yaş üzeri nüfusun daha yüksek olduğu gözlenmektedir.

Bölgeler*	15 Yaş Altı (%)	15-64 Yaş (%)	65 Yaş Üstü (%)	Yaş-Bağımlılık Oranı
Afrika	44,9	52,0	3,0	92.2
Asya (Doğu ve Güney Doğu hariç)	38,2	57,6	4,2	73.6
Latin Amerika ve Karaippler	35.7	59.5	4.8	68.0
Doğu Güneydoğu Asya	28.8	65.4	5.7	52.9
Okyanusya	26.3	64.7	8.9	54.5
Kuzey Amerika	21.6	66.1	12.4	51.4
Avrupa	20.5	66.8	12.7	49.8
Gelişmekte olan Ülkeler	35.5	60.0	4.5	66.6
Gelişmiş Ülkeler	21.4	66.4	12.1	50.6
Geçiş Öncesi Ülkeler	45.8	51.3	2.8	94.8
Geçiş Dönemindeki Ülkeler	37.9	57.9	4.2	72.6
Geçiş Sonrası Ülkeler	24.1	67.0	8.9	49.3

Tablo 6.3

Dünyada Yaş Yapısı Özet Ölçümleri, 1990

** 15 yaş altı yüzde sıralamasına göre düzenlenmiştir.*

Kaynak: Boss v.d., *World Population Projections 1994-1995 Edition, 1994. Yaukey ve Anderton, 2001: 81'den alınmıştır.*

Tablo 6.3 incelendiğinde hangisi, geçiş öncesi ülkelerin yoğunlukla bulunduğu kıta olarak adlandırılabilir? Neden?

SIRA SİZDE

Yaş ve cinsiyet yapısının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki dağılımını inceleyen istatistiklere göre, gelişmekte olan ülkelerde hemen hemen simetrik olan yaş ve cinsiyet dağılımının, gelişmiş olan ülkelerde belli bir yaşın üzerine ulaşıldığında, kadın nüfusunun lehine geliştiğini göstermektedir. Yaukey ve Anderton'a (2001:82) göre, nüfusun yaşlı olması, gelişmiş ülkelerin bir özelliğidir. Yaşlı nüfusun içindeki dağılım da kadınların erkeklerden daha uzun yaşadığını göstermektedir.

Nüfus Yapısını Oluşturan Diğer Değişkenler

Demografların ve sosyal bilimcilerin, toplum yapısı ve nüfus analizinde kullandığı değişkenler, iki temel sınıflandırma altında toplanabilir: Toplumsal farklılaşmayı ölçen değişkenler ve toplumsal tabakalaşmayı ölçen değişkenler. Bu ünite için, toplumsal farklılaşmayı ölçen değişkenlerden, hane yapısı ve evlilik ile etnisite/ırk, toplumsal tabakalaşmayı ölçen değişkenlerden de meslek ve gelir değişkenlerinin etkisi ele alınacaktır.

Haneler, toplumsal birimlerdir. Birlikte yaşarlar, çocuk sahibi olurlar, yer değiştirirler ve birbirlerinin yaşamasına yardımcı olurlar. Bunun anlamı, hanelerin toplu

halde doğum, ölüm ve göç süreçlerini etkilemeleridir. Ayrıca haneler, ekonomik üretim birimleri olmaktan çıksalar bile, tüketim birimi olarak toplumsal ve ekonomik davranışlarda bulunmaktadır. Şirketlerin pazarlama bölümleri, evlilik ve boşanma kalıplarındaki değişimleri, aile ve hane yapısının özelliklerini inceleyerek pazarlama stratejilerini oluşturmaya çalışır. Evlilik ve boşanma istatistikleri, hane yapısı hakkında önemli bilgiler verir.

Örneğin, 2006 yılında yapılan Aile Yapısı Araştırması'na göre (www.tuik.gov.tr), Türkiye'de hane yapısının %80.7'sini çekirdek aileler, %13'ünü geniş aileler, %6'sını tek kişilik haneler, %0.3'ünü ise öğrenciler/işçilerin yaşadığı haneler oluşturmaktadır. 2006 yılı için kadın başına düşen çocuk sayısı 2.10 çocuk olarak gözlenmiştir (bkz. Tablo-5, www.tuik.gov.tr). Çocuk sayısı ile ilgili yorumda, neden kadın başına düşen çocuk sayısı verildiği, ilerleyen bölümlerde Toplam Doğurganlık Hızı konusunda anlatılmaktadır.

Bireylerin **evlilik sayısına** bakıldığında, bir kez evlenenler nüfusun %95.7'sini; iki kez evlenenler %4.0'ünü; üç ya da daha fazla evlenenler ise nüfusun %0.3'ünü oluşturmaktadır. **İlk evlilik yaşı**, her iki cinsiyet için de 18-24 yaş kategorisinde yoğunlaşmaktadır. Erkeklerin %58.2'si, kadınların 58.7'si ilk evliliklerini 18-24 yaşları arasında yapmıştır. Ancak bu noktadan sonra ilk evlilik yaşlarında farklılıklar gözlenmektedir. Örneğin, kadınlar için ikinci sırada yer alan evlilik yaşı %31.7 ile 18 yaş altında görülmekle birlikte (bu kategoride erkekler için %6.9 dur), erkeklerin ikinci sırada yer alan ilk evlilik yaşı 25-29 yaş kategorisinde % 28.2 ile yer almaktadır (kadınlar için %7.7 düşmektedir). Her iki cinsiyet için de ilk evlilik yaşı 30 yaşından sonra önemli ölçüde azalmaktadır. Özetlemek gerekirse, kadınlar 10'lu yaşlardan 24 yaşına kadar daha yoğun olarak ilk evliliklerini gerçekleştirirken, erkekler ilk evlilik yaşı için daha yoğun olarak 18 yaşından 29 yaşına kadar olan süreyi tercih etmektedir.

18 yaş ve üzeri için **evlilikte tercih edilen nikah türleri** incelendiğinde, Türkiye genelinde yapılan evliliklerin %85.9'unu hem resmi hem dini nikahın yapıldığı evlilikler oluşturmaktadır. Yalnızca resmi nikah yapanlar %9.7'yi; yalnızca dini nikah yapanlar %3.7'yi; nikahsız beraberlik yaşayanlar ise % 0.6'yı oluşturmaktadır. Kır-Kent ayrımı yapıldığında, benzer eğilimler gözlenmekle birlikte, kırsal kesimde yalnızca dini nikah yapanlar (%5.1), kentte yalnızca dini nikahı tercih edenlerden (%3.6) daha fazladır. Aynı araştırmada yer alan istatistiklere göre, bölgeler ve İstanbul ayrı olarak değerlendirildiğinde, yalnızca resmi nikahın tercih edenlerin (%16.6) ve nikahsız beraberlik yaşayanların (%1.1) en yoğun olarak görüldüğü yer İstanbul ilidir. İstanbul hariç, bölge bazında değerlendirildiğinde yalnızca resmi nikahı tercih edildiği iki bölge Akdeniz (%13.7) ve Orta Anadolu'dur (%13.6). Yalnızca dini nikahın en yoğun olarak gözlendiği bölge, %16.1 ile Güneydoğu Anadolu'dur.

Akraba evliliği yapanların oranı, Türkiye genelinde %20.9'dur. Akraba evliliği oranı, kırsal kesimde yapılan evliliklerin %24.6'sını oluşturmakta, kentte ise bu oran %18.8'e düşmektedir. Bölgesel dağılıma göre, en yoğun olarak akraba evliliklerinin görüldüğü bölge, % 40.4 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir.

Türkiye genelinde, 2008 yılında boşanma oranı incelendiğinde, her 1000 evlilikten 1.4'ünün boşanma ile sonuçlandığı görülmektedir (bkz. **Türkiye'de Kaba Boşanma Hızı, TÜİK Boşanma İstatistikleri. www.tuik.gov.tr**) Tablo-6.4 incelendiğinde ise en yoğun boşanma oranı, 16 yıl ya da daha uzun süreli evliliklerde görülmektedir. 2008'de bu oran, 16 yıl ve daha fazla süren evlilikler için % 23.1 olarak gözlenmiştir. Boşanma için eşik noktasını oluşturan yıllar, 6-10 ile 16 yıl ve üzeri süren evliliklerdir.

Yıllar	Toplam	Evli Süresi									%
		1 yıldan az	1	2	3	4	5	6.10	11.15	16+	
2001	100.0	4.7	9.3	8.0	7.5	6.9	5.9	21.8	14.3	21.4	
2002	100.0	4.5	9.4	8.1	7.1	6.8	6.3	21.7	14.2	21.9	
2003	100.0	4.5	9.4	8.8	7.3	6.5	6.2	21.3	13.6	22.5	
2004	100.0	4.0	9.6	8.7	8.3	6.8	6.0	21.0	13.0	22.7	
2005	100.0	4.2	9.3	8.2	7.5	7.0	6.1	21.3	13.5	22.7	
2006	100.0	4.2	9.5	8.5	7.5	6.7	6.2	21.8	13.5	22.1	
2007	100.0	4.0	9.8	8.2	7.4	6.6	5.9	22.2	13.5	22.5	
2008	100.0	3.9	9.7	8.2	7.3	6.7	5.6	21.5	13.9	23.1	

Tablo 6.4
Evlilik Süresine Göre
Boşanma Oranı
2001-2008

Kaynak: TÜİK,
Boşanma
İstatistikleri,
www.tuik.gov.tr

Evlilik evrensel olmakla birlikte, ilk evlilik yaşı, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelere, gelişmiş ülkelere göre kadınlarda evlilik daha genç yaşlarda görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelere günümüzde, gelişen eğilim evlilik yaşının ertelenmeye başladığını göstermektedir. Gelişmiş ülkelere ise (özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika), kadınların daha geç yaşta evlendikleri, büyük bir oranın ise hiç evlenmedikleri gözlenmiştir (Yaukey ve Anderton, 2001: 264-265).

Toplumsal farklılaşmayı gösteren diğer önemli değişken, etnisite/ırktır. Etnisite/ırk sınıflaması, oldukça sorunlu bir alandır. Örneğin Koreliler, Çinliler, Japonlar kendilerini Asya'lı olarak değil, Koreli, Çinli ya da Japon olarak tanımlamaktadır. Ten renginin kullanılması da aynı biçimde sorunlu bir durumdur. Kuzey Amerika'da ırk kombinasyonunu anlatılabilmek için Beyazlar, Hispanik (İspanyol kökenli) Amerikalılar, Asyalılar, Afro-Amerikalılar ve Yerliler (Indian, Eskimo, Aluets) sınıflandırması yaygın olarak kullanılmaktadır. Benzer zorluklar, etnik grupların sınıflandırılmasında da yaşanmaktadır. Genel olarak söylenebilecek tek saptama, etnisite/ırk yapısının toplumsal eşitsizliklerle birlikte gözlemlenmektedir.

Birleşik Devletler'de, 1998 yılında nüfusun %72.3'ünü oluşturan Avrupa kökenli beyazlar, en zengin sınıfı oluşturmaktadır. Nüfusun %3.6'sını oluşturan Asya ve Pasifik kökenliler (Japonlar v.s), ikinci en yüksek gelir seviyesine sahip grup olduğu gözlenmiştir. Ancak, bu grup içinde sınıflandırılan oldukça düşük gelir ortalamasına sahip Vietnamlılar da yer almaktadır (bkz. Tablo-3.4a, Weinstein ve Pillai, 2001:71). Bu eşitsizlik, ırklar arasındaki işsizlik oranlarına, çocuk ölüm hızlarına, yoksulluk sınırı altında kalan insan sayısına, eğitim düzeyine de yansımaktadır (bkz.Tablo-3.6, Weinstein ve Pillai, 2001:80). Bir ırkın sayısal olarak çokluğu, ekonomik gücü elinde bulundurması anlamına gelmemektedir. Örneğin, Güney Afrika'da beyaz ırk, azınlığı oluşturmakla birlikte ekonomik gücü elinde bulunduran gruptur. Çoğunluğu oluşturan Afrika kökenliler ise ekonomik eşitsizliğin dezavantajlarını, toplumsal yaşamın tüm alanlarında yaşamaktadır.

Toplumsal tabakalaşmayı ölçen iki önemli değişken, meslek ve gelirdir. Toplumsal eşitsizliklerin oluşmasında doğuştan gelen statü (kişinin doğumla birlikte

taşıdığı, ırk v.s.) gibi özellikleri ile başarılımış statü (örneğin kişinin eğitim gibi hayatındaki başarıları) etkili olmaktadır. Meslek ve gelir, başarılımış statüde yer almaktadır. Yüksek gelir sağlayan prestijli mesleklerin eğitime dayandığı, eğitimin ise kişinin başarısına dayandığı varsayılır. Oysaki, eşitsizliklerde doğuştan gelen statü ile başarılımış statü arasında yakın bir ilişki olduğu etnisite/ırk, eğitim, gelir, meslek dağılımının incelendiği nüfus istatistiklerinde gözlenebilir (Weinstein ve Pillai, 2001:81). Dezavantajlı gruplarda doğan kişilerin, başarılımış statü yoluyla yukarı doğru hareketliliği, oldukça kısıtlı kalmaktadır. Gelir dağılımında, ırklar arası gözlenen eşitsizlikler, eğitimde gözlenen eşitsizliklere eşlik etmektedir (bkz.Tablo-3.6, Weinstein ve Pillai, 2001:80).

DEMOGRAFIK SÜREÇLER

Doğum, yeni doğan kişinin bakışından dünyaya geldiği zamanı ve yeri tanımlar. Doğurganlık ise ebeveynlik statüsünü açıklar. Doğum süreçlerinde kullanılan başlıca ölçümler, Kaba Doğum Hızı, Genel Doğurganlık Hızı, Yaş Gruplarına Göre Doğurganlık Hızı, Toplam Doğurganlık Hızı'dır.

Bu bölümde, bir toplumda nüfus büyümesini etkileyen doğum, ölüm ve göç süreçleri incelenecektir.

Doğum ve Doğurganlık

Demograflar, aynı süreci anlatmak için farklı terimler kullanırlar. Örneğin doğum (birth), yeni doğan kişinin bakışından olayı tanımlar. İnsanlar yaşamlarında yalnızca bir kere, belli bir zamanda ve belli bir yerde dünyaya gelirler. Doğurganlık (fertility), bir ebeveynin, annenin statüsünü tanımlar. Doğum gerçekleştiğinde, ebeveynin statüsü bir puan artar. Her doğum gerçekleştiğinde statü puanı bir puan eklenerek artmaya devam eder. Annenin açısından, üreme yaşamı boyunca doğum pek çok kez gerçekleşebilir. Doğumla doğurganlık arasındaki fark, oranların hesaplanmasında farklı nüfus istatistikleri kullanılmalarıdır. Doğum ölçümü (Kaba Doğum Hızı), toplum nüfus üzerinden ölçüm yaparken; Doğurganlık Hızı (Genel Doğurganlık Hızı), doğurganlık çağındaki olan kadınların toplamı üzerinden hesaplanır. Üreme/yenilenme bir nüfusun ya da alt nüfusun, kuşaktan kuşağa nüfus büyüklüğünü sürdürebilme kapasitesidir. Ölçümlerde, yalnızca doğumları değil, yetişkinlik çağına ermeden ölebilecek olan yeni doğanların olasılığını da hesaba katar (Weinstein ve Pillai, 2001:131).

Kaba Doğum Hızı

Kaba Doğum Hızı, bir yıl içinde tüm yaş grubundan annelerin yaptıkları doğum sayısının, genel nüfusa oranlamasıdır. Hesaplamalarda bir ülkede yıl ortasına düşen genel nüfus dikkate alınır. Her 1000 kişiye düşen oranı gösterir.

$$\text{Kaba Doğum Hızı} = (\text{Doğum sayısı} / \text{Genel nüfus sayısı}) \times 1000$$

Yıl	Doğum sayısı	Kaba doğum hızı Crude birth rate (‰)	Genel doğurganlık hızı General fertility rate (‰)	Total fertility rate (Çocuk sayısı) (Number of children)
2001	1 321 890	20.3	83.8	2.37
2002	1 226 641	18.6	76.7	2.17
2003	1 193 154	17.8	73.6	2.08
2004	1 213 545	17.9	74.0	2.10
2005	1 231 678	18.0	74.3	2.10
2006	1 238 725	17.8	74.1	2.10
2007	1 266 503	18.0	75.1	2.12
2007	1 262 333	17.8	74.2	2.10

Tablo 6.5
Temel Demografik Göstergeler

Kaynak: Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü.
www.tuik.gov.tr

Tablo-6.5 dikkate alındığında, 2008 yılında, Türkiye’de Kaba Doğum Hızı binde 17.8 olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle, her 1000 kişiye düşen doğum sayısı 17.8’dir. 2001 yılı ile karşılaştırıldığında Kaba Doğum Hızı’nda azalma gözlenmektedir.

Genel Doğurganlık Hızı

Genel Doğurganlık Hızı, doğurganlık yaşına bağlı bir ölçümdür. Bir yıl içinde meydana gelen doğum sayısının, yıl ortasında doğurganlık yaşında olan kadınların sayısına oranlamasıyla oluşur. Her 1000 kadına düşen doğurganlık oranını gösterir. Kadınların doğurganlık yaşı olarak 15-49 değil, 15-44 yaş aralığı kullanılmaktadır. Nedeni, yaş ve cinsiyetle ilgili bölümde açıklandığı gibi, kadınlarda doğurganlığın 40’lı yaşların ortalarından itibaren göz ardı edilebilecek düzeyde düşük olarak gözlenmesidir.

$$\text{Genel Doğurganlık Hızı} = (\text{Doğum sayısı} / 15-44 \text{ yaş arasındaki kadın nüfusu}) \times 1000$$

Tablo-6.5 incelendiğinde Türkiye’de 2001-2008 yılları arasında, Genel Doğurganlık Hızı’nda düşüş gözlenmektedir. 2001 yılında Genel Doğurganlık Hızı binde 83.8, 2008 yılında ise binde 74.2 olarak gerçekleşmiştir.

Yaş Gruplarına Göre Doğurganlık Hızı (YGGDH)

Yaş Gruplarına Göre Doğurganlık Hızı, bir yıl boyunca, bir yaş grubunda yer alan kadınlara düşen doğum sayısıdır. Yıl ortasındaki sayı dikkate alınır. Her 1000 kadına düşen doğum sayısı olarak hesaplanır.

$$\text{Yaş Gruplarına Göre Doğurganlık Hızı} = (\text{Belli Bir Yaş Grubunun Yaptığı Doğum Sayısı} / \text{Belli Bir Yaş Grubunda Yer Alan Toplam Kadın Sayısı}) \times 1000$$

Örneğin, 2020 yılında A ülkesinde 20-24 yaş grubunda yer alan kadınların yaptığı doğum sayısı 20000; yıl ortası verilerine göre 20-24 yaş grubunda bulunan kadın sayısı 40000 olarak kabul edilirse, A ülkesinde 2020 yılında 20-24 yaş grubunun YGGDH’sı nedir?

$$\begin{aligned} \text{A ülkesi YGGDH} &= (20000 / 40000) \times 1000 \\ &= 500 \end{aligned}$$

2020 yılında A ülkesinde 20-24 yaş grubunda yer alan her 1000 kadına düşen doğum sayısı 500'dür.

DİKKAT

Yaş Gruplarına Göre Doğurganlık Hızı ve Toplam Doğurganlık Hızı hesaplamalarında, kadınların doğurganlık yaşı kabul edilen 15-49 yaş arasındaki gruplar dikkate alınmaktadır.

Toplam Doğurganlık Hızı

Toplam Doğurganlık Hızı, Yaş Gruplarına Göre Doğurganlık Hızı dikkate alınarak hesaplanır. Tüm yaş gruplarındaki doğurganlık hızının ağırlıklı toplamı (weighted sum) alınarak, yaş grubunun sınıf aralığını oluşturan beş ile çarpılır.

Örneğin, A ülkesinde 2020 yılında Yaş Gruplarına Göre Doğurganlık Hızı toplamı, her 1000 kadına 414 çocuk olarak bulunduğunu varsayarsak, bu ülkede Toplam Doğurganlık Hızı (doğurganlık çağındaki kadın başına düşen çocuk sayısı) nedir?

$$A \text{ ülkesi Toplam Doğurganlık Hızı} = 414 \times 5 = 2070.$$

Her 1000 kadına 2070 çocuk düşmektedir. Elde edilen çocuk sayısı 1000'e bölündüğünde:

$$\text{Toplam Doğurganlık Hızı} / \text{Kadın başına düşen çocuk sayısı} = 2070 / 1000 = 2.07\text{'tir. Doğurganlık çağındaki her kadın başına 2.07 çocuk düşmektedir.}$$

Tablo-6.5'e göre, 2008 yılında, Türkiye'de doğurganlık çağındaki kadın başına düşen çocuk sayısı, 2.10 olarak bulunmuştur. 2001 yılındaki 2.37 olarak bulunan çocuk sayısı ile kıyaslandığında az bir düşüş gerçekleştiği gözlenmektedir.

Nüfus Kuramları

Nüfus artışını etkileyen faktörleri açıklamak için, Malthus, nüfusun kontrol edilmediğinde geometrik oranla artarken; yiyecek üretiminin aritmetik oranla arttığını, bu nedenle, insan toplumlarında nüfus artışını kontrol edecek mekanizmalar geliştirildiğini; Sadler, doğurganlığın nüfus yoğunluğuyla ters orantılı olduğunu; Double-day, beslenme türünün doğurganlığı etkilediğini; Dumont, sosyal damarların yoğun olduğu yerde doğurganlığın düşük olduğunu; Fetter, doğurganlıkta insan davranışlarındaki iradenin belirleyici olduğunu; Nitti, bireyselliğin yüksek olduğu toplumlarda doğurganlığın düşük olduğunu; Brettano, zevke düşkün insanoglunun, artan zenginlikle daha farklı eğlencelere yöneldiği için doğurganlığın düştüğünü; Ungern-Sternberg ise akılcı zihniyetin toplumun tüm sınıflarına hakim olmasıyla doğurganlığın düştüğünü savunur.

Bir toplumdaki nüfus büyümesini etkileyen faktörleri açıklamak için, nüfus kuramları geliştirilmiştir. Nüfus kuramları genel olarak, doğurganlık kalıpları üzerinde yoğunlaşır. Ölüm ve göç de nüfus büyümesini etkileyen faktörler olmakla birlikte, nüfus kuramları temel olarak, doğurganlık kalıplarındaki değişimlere ve toplumsal sınıfların doğurganlık kalıplarındaki farklılıklarına odaklanır. Ayrıca, bir ülke ya da tanımlanmış bir grup için, doğurganlık kalıpları dikkate alınarak, doğurganlıkla ilgili belli bir doğrulukla tahminde bulunur.

Nüfus kuramları içinde en ünlüsü, Malthus'un nüfus artışının sınırlarıyla ilgili kuramıdır. Diğer kuramlar, kendilerini, Malthus'a yakınlık ya da uzaklık derecelerine göre konumlandırırlar.

Nüfus Artışının Sınırları

Thomas R. Malthus, 1789 yılında yazdığı 'Nüfus İlkesi Üzerine Bir Çalışma' adlı kitabında, insanın mükemmelliği görüşünü reddederek, kuramına iki temel önermeyle başlar:

- Yiyecek insan için zorunludur.
- Cinsler arasındaki çekim (tutku) zorunludur ve hemen hemen şu andaki durumunda olduğu gibi devam edecektir.

İnsanlıkla ilgili bu iki kanun, aynı zamanda, doğa kanunudur. Bu konuda henüz bir değişime şahit olunmamıştır. Kontrol edilmediğinde nüfus, geometrik oranla artarken (2, 4, 8, 16, 32, 64 v.s.); yiyecek üretimi, aritmetik oranla (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 v.s.) artar. Buna göre, nüfusun gücü, yeryüzünün insan için yiyecek üretebilme gücünden daha fazladır.

İnsan için, yiyeceği zorunlu kılan doğa kanunu nedeniyle bu iki eşit olmayan güç, dengede tutulmalıdır. Yiyecek temin etme güçlüğü nedeniyle nüfus, sürekli ve güçlü bir şekilde kontrol edilmeyi gerektirir. Bu güçlüğün mutlaka bir yerde yaşanması ve insanlığın büyük bir kısmının bu durumdan katı biçimde mutlaka etkilenmesi gereklidir.

İnsan ve hayvan krallıklarında da doğa tohumlarını saçar ve bu tohumların büyümesi için, alana yayılmaları ve beslenmeleri zorunludur. Doğa kanunundaki zorunluluk, büyüme ve yayılmayı, belirlenmiş sınırlar içinde tutar. Bitkiler ve hayvanlar, bu büyük sınırlayıcı kanuna tabidir. İnsanlar da 'akıl çabası'yla, bu kanundan kaçamazlar. Bu kanunun bitkiler ve hayvanlar üzerindeki etkisi, tohumların ziyan olması, hastalık ya da erken ölümdür. İnsanlar üzerindeki etkisiyse, sefalet ve ahlâk düşkünlüğüdür. Sefalet bu kanunun mutlak sonucudur. Ahlâk düşkünlüğü ise yüksek olasılıklı sonucudur (Malthus, 1926: 16).

Ahlâk düşkünlüğünün mutlak zorunlu sonuç olmamasının nedeni ahlakın, kötülüğün her türlü baştan çıkarmasına karşı direnmek zorunda olmasıdır. Nüfus ve yiyecek üretimi arasındaki eşitsiz güç, daha güçlü bir doğa kanunu olan güçlerin dengede tutulmasıyla, insan toplumunun mükemmelliğini sınırlamaktadır. İnsanlar akıllarıyla, tüm canlı varlıkların tabi olduğu bu kanundan kaçamazlar. Tarihin hiçbir döneminde, hiçbir eşitlik ya da toplumsal düzenleme, bu baskıyı ortadan kaldıramamıştır. Bu durum, herkesin mutlu olduğu, kendileri ve aileleri için yiyecek sağlamak konusunda endişe etmediği bir insan toplumu idealine, tamamen karşıdır.

Yeryüzünde, davranışların saf ve basit olduğu, yiyeceğin çok bol olduğu, erken evlilikler üzerinde kontrol mekanizmasının bulunmadığı, alt sınıflarda kendileri ve aileleri için rahatlık sağlama korkusunun olmadığı, üst sınıflar için yaşam şartlarını düşürme korkusunun olmadığı bir toplum olduğunu varsayalım. Böyle bir toplumda nüfus, gücünü gösterebilmek için mükemmel bir özgürlük içinde olacaktır.

Malthus'a göre, evlilik kanunu kurumsallaşsın ya da kurumsallaşmasın, tek kadına bağlanma, doğanın ve ahlakın kanunu gibi görünmektedir. Yanlış seçim sonucu, durumu değiştirme özgürlüğünün olduğunu varsayalım. Bu özgürlük ahlâk düşkünlüğüne varmadığı sürece, nüfusu etkilemeyecektir. Yiyeceğin bol olduğu, eşitliğin bulunduğu, davranışların basit ve saf olduğu, ahlaki düşkünlüğün olmadığı bir toplumun olduğunu varsayarsak, nüfusun gücü kontrolsüz kalacak ve insan türü, tarihin hiçbir döneminde görülmediği biçimde artacaktır.

Malthus, Birleşik Devletler'de, Avrupa'daki modern devletlerden daha fazla ölçüde yiyecek bolluğu olduğu, yaşamın saf ve basit, erken evlilikler üzerindeki kontrolün ise çok az olduğunu söyleyerek, böyle bir ortamda kontrolsüz nüfus bü-

yümesinin nasıl gerçekleştiğini anlamaya çalışır. Böyle bir ortamda, nüfusun her 25 yılda bir, kendini ikiye katladığı görülmüştür. Diğer bir deyişle, nüfus kontrol edilmediğinde, her 25 yılda bir kendini ikiye katlar ya da geometrik oranla artar. Yiyecek üretim, ise aritmetik olarak artar.

Örnek olarak, bir adada yedi milyon kişi yaşadığını ve yiyecek üretiminde bu sayıyı desteklediğini varsayarsak (Malthus, 1926: 24). 25 yıl sonra, insan nüfusu 14 milyon olacaktır. Yiyecek üretimi de bu artışa uyacaktır. Sonraki 25 yıl sonunda insan nüfusu 28 milyon olduğunda, yiyecek üretimi 21 milyonu besleyebilecek kadar artacaktır. Bir sonraki 25 yılda nüfus 56 milyon olduğunda, yiyecek üretimi, bu nüfusun ancak yarısını besleyebilecek şekilde artacaktır. Ve ilk yüzyılın sonunda, insan nüfusu 112 milyon olurken, yiyecek üretimi ancak 35 milyonu besleyebilecek kadar olacaktır. Bunun anlamı, 77 milyon kişinin yiyecektan mahrum kalmasıdır.

Malthus, büyük bir göçün yabancı bir yerde, tanımayan bir iklimde yaşamak, kişinin arkadaşlarından, ailesinden, toprağından kopmak olduğunu, bu durumunda büyük bir mutsuzluk anlamına geldiğini, çok az sayıda insanın başka bir yere gitmek isteyeceğini söyler. Bu nedenle, insanlar tarafından, insan nüfusu üzerinde kontrol uygulanmaktadır.

Malthus'a göre, nüfusun artışını kontrol etmek için, insan toplumunda uygulanan başlıca iki kontrol mekanizması bulunmaktadır:

1. Ölüm hızını arttıran pozitif kontrol mekanizması
2. Doğum hızını düşüren önleyici kontrol mekanizması

Ölüm hızını arttıran pozitif kontrol mekanizması açlık, hastalık ve savaştır. Örneğin alt sınıfların, çocuklara yeterli besin vermemesi ve dikkat etmemeleri, ölüm hızını artıran bir işlev görür (Malthus, 1926: 63). Doğum hızını düşüren önleyici kontrol mekanizması ise kürtaj, doğum kontrolü, evliliğin ertelenmesi gibi daha çok burjuvazinin uyguladığı kontrol mekanizmasıdır.

Malthus, 1803'te çalışmasının ikinci basımında, üçüncü kontrol mekanizması olarak ahlaki kısıtlamayı eklemiş ve detaylı olarak açıklamıştır. Önleyici kontrol mekanizmasında yer alan, evliliğin ileri yaşlara ertelenmesi, tek başına nüfusu sınırlayıcı olmayacaktır. Evliliğin, aynı zamanda tamamen ahlâki olması (gayrimeşru ilişkinin olmaması) gerekir; çünkü, evlilik gerçekleştikten sonra artık, hiçbir yapay önleyici mekanizma uygulanmamalıdır (Glass, 1953: 28).

Yoğunluk

Kuramını oluşturduğu çalışmasının büyük çoğunluğunu, Malthus'un kuramını çürütmeye ayıran, Thomas Sadler'in geliştirdiği nüfus kanunu iki ilkeye dayanır:

1. Doğurganlık nüfus yoğunluğu ile ters orantılıdır. Diğer durumlar sabit tutulduğunda, evliliklerin sayısı nüfus yoğunluğuna göre değişir. Burada kısıtlayıcı olan, yalnızca mekân değildir. Üzerinde yaşanan mekânın, nüfusu besleme kalitesi de önemlidir. Örneğin, dağlık yerlerle, buz altındaki yerler, daha verimli toprakların bulunduğu bölgelerle kıyaslanamaz.

2. Doğurganlık, ölüm hızı ile doğrudan değişir. Diğer bir deyişle, doğurganlığın yüksek olduğu yerde, ölüm hızı da yüksektir. Sadler, yoğunluk ilkesinin kır ile kent farklılığını ve üst sınıflardaki düşük doğurganlığı da açıkladığını savunur (Coontz, 1957: 28-29).

Beslenme Prensibi

Thomas A. Doubleday, bitkiler ve hayvanların üremesi üzerinde beslenmenin yarattığı etkileri inceleyerek, elde edilen sonuçların insan doğurganlığı için de geçerli olabileceğini savunur. Bitkilerin çok fazla beslendiği zaman, tohum vermediklerini, daha zor çevre şartlarında ise daha fazla çiçeklendiğini ve yenilendiğini gösteren deneylerin, hayvanlar dünyası için de geçerli olduğunu, ne zaman bir tür yok olma tehlikesiyle karşılaşsa, doğurganlığının arttığını söyleyerek söz konusu sonuçları, insan toplumuna uyarlar. Doubleday, rahatlığın ve yiyecek bolluğunun olduğu yerde insanların üreme kapasitenin düştüğünü, zor şartlarda ve yiyeceğin az bulunduğu yerde ise üreme kapasitenin arttığını, bu kuralın hem bir ülkedeki hem de ülkeler arasındaki nüfus farklılıklarını açıkladığını savunur. Nüfus yoğunluğunun fazla olduğu ülkelerde, et ve şarabın daha az tüketildiğini; örneğin, İskoç Adaları'nda yaşayanların daha çok balıkla beslendiğini; Hindistan'da ve Çin'de pirinç ve patates tüketiminin fazla olduğunu söyleyerek, kuvvetli besinleri tüketen ülkelerin ve sınıfların, kendilerini üretebilme/yenileyebilme güçlerini zayıflattıklarını söyler (Coontz, 1957: 43-44).

Sosyal Damarlar: Dumont, Malthus'un nüfus ilkesinin tek olmadığını, doğurganlık kalıplarındaki değişimleri açıklayan iki nüfus ilkesi daha bulunduğundan söz eder. Bunlardan ilki, insanların hayvanlar gibi yaşadığı, ürettikleri yerine bulduklarını yedikleri Malthuscu ilke; ikincisi, Guillard'ın nüfusun oranının otomatik olarak 'ekmeğin olduğu yerde' insanın doğduğu ilkesidir. Böyle bir toplumda hayatın anlamı, emek ve birikim olduğunda; doğum oranlarının mevcut iş imkânlarına göre değiştiğini, böylece, Malthus'un sefalet ve ahlâk düşkünlüğü gibi kontrol mekanizmalarının gereksiz olduğu toplumlar bulunduğunu söyler. Üçüncü ilke ise Dumont'un önerdiği, medeni toplumları yöneten 'Sosyal Damarlar' ilkesidir (Coontz, 1957: 58-61).

Sosyal Damarlar ilkesi, tüm toplumlarda prestijin toplumsal hiyerarşisi olduğunu; değerler, toplumdan topluma farklılık gösterse de, her toplumda bazı insanların diğerlerinden daha prestijli olduğunu vurgular. Toplumsal moleküller, parlak ideallere doğru yükselmek için çekilirler. Dumont'a göre, sosyal statüyü yükseltmek için harekete geçirici dürtü, politik güç ya da zenginlik değildir. Bunlar, Sosyal Damarlar terimi altında toplanabilecek olan zevk, zarafet, lüks, gerçeğe ve adalete duyulan sevgi, hatta genelin iyiliği adına kendini feda edebilmek olan ideallerdir. Kısacası, Sosyal Damarlar, bir toplum üyesinin, o toplumun değerlerine göre saygınlık kazanabilmek için, ortaya çıkan bireysel dürtülerini anlatır.

Sosyal Damarlar, tüm medeni toplumlarda görülmekle birlikte, hepsinde eşit derecede işlemez. En zayıf olduğu toplumlar, statü ve kastın, bireysel gelişime katı engeller koyduğu toplumlardır. Böyle toplumlarda doğurganlık, daima yüksektir; çünkü, kişisel gelişim engellenmiştir. Kişisel gelişimi engellenen insan, doğasındaki hayvansı dürtülere boyun eğer. Diğer taraftan, Sosyal Damarlar'ın en etkili olduğu toplumlarda, sosyal hareketlilik yüksektir. Böyle toplumlarda çocuklar, kişisel gelişimi engelleyici ya da geciktirici etkide bulunduğu için, doğurganlık oranı da düşüktür.

Dumont, yoksulluğun ve cehaletin yüksek doğurganlık nedeni olmadığını, tam aksine, yüksek doğurganlığın, yoksulluk ve cehalet nedeni olduğunu iddia eder. Benzer biçimde, zenginliğin düşük doğurganlığa neden olmadığını, düşük doğurganlığın da, zenginliğin de ilerleme isteğinin genel sonucu olduğunu söyler. Kent merkezlerinde Sosyal Damarlar güçlü olduğu için, doğurganlık düzeyi düşüktür. Ancak, kentte her sınıf aynı biçimde davranmaz. Proleterya, ilerleme isteklerine

üretim sistemi tarafından konulan güçlü engeller nedeniyle, yaşam şartlarını yükseltmek imkânsız olduğundan sayıca artarlar.

Gönüllülük: Fetter'in (Coontz, 1957:61-64), Gönüllülük yaklaşımına göre, hiçbir nüfus ilkesi, tek başına, doğurganlık kalıplarındaki değişimi açıklamak için yeterli değildir. Demografik değişimlerde, yiyecek üretiminin sınırlarının, nüfus üzerindeki kısıtlayıcı etkisinin olduğunu, ama, insanların ilerleme vasıtasıyla, yalnızca fiziksel zorunluluklar nedeniyle, hareket etme durumundan belli bir özgürlüğe kavuştuklarını, böylece insan davranışlarında iradenin belirleyici olduğu görüşünü savunur.

Gönüllülük yaklaşımı, insanın üreme davranışını incelemek için, toplumu sınıflara bölerek bu sınıflarda ailenin işlevini inceler. Fetter, tüketim birimi olarak ailenin tüm sınıflarda aynı işlevi gördüğünü; aile gelirinin aile büyüklüğüne üst sınır koyduğunu; ancak, bu üst sınırın her zaman gerçek bir sınır olmadığını, aile üyelerinin her zaman için aile gelirini artırabileceğini söyler. Bu durumda, yoksul sınıfların aile büyüklüğüne sınır koymak için daha istekli görünmesi gerektiği halde, gerçek durumun tersi olduğunu, çünkü daha iyi durumdaki ailelerde açlık korkusunun daha fazla olduğunu, gönüllü olarak, geleceği düşünerek anlık zevklerini bastırmayı bildiklerini söyler. Bu sınıfların kendilerinin zengin olmalarını sağlayan basiret ve öngörü gibi özellikleri, aynı zamanda aile büyüklüklerini sınırlamalarını da sağlar.

Üretim birimi olarak, ailede çocuğun ekonomik değeri zengin ve yoksul sınıflarda farklıdır. Üst sınıflarda çocuk aile harcamalarının artmasına neden olur. Yoksul sınıflarda ise aile bütçesine katkıda bulunur. Ayrıca miras, aile büyüklüğü üzerinde de belirleyicidir. Zengin sınıflarda babalar, miras çok sayıda çocuk arasında bölündüğünde, çocukların gelecekte sosyal konumlarını sürdüremeyeceklerini düşünür. Yoksul sınıflarda ise devredilecek bir miras bulunmamaktadır. Fetter, hane gelirinde hızlı bir artışın, nüfus büyümesine yol açacağını kabul etmez, çünkü, ailenin yeni yaşam standartlarını sürdürebilmek için aile büyüklüğünü sınırlı tutacağını söyler.

SIRA SİZDE

Fetter'e göre, üretim birimi olarak ailede çocuğun ekonomik değeri, zengin ve yoksul sınıflarda nasıl bir farklılık göstermektedir?

Artan Bireysellik Kuramı

Francesco S. Nitti (Coontz, 1957:65-67), bireyselliğin nüfus büyüklüğü üzerindeki etkisini inceleyen, yeni bir nüfus kuramı ilkesi geliştirmiştir. Buna göre, bireyselliğin güçlü biçimde geliştiği, toplumsallaşmanın bireysel aktiviteyi ortadan kaldırmadığı, zenginliğin bölündüğü, eşitsizliğin sosyal nedeninin işbirliğinin daha üst bir formuyla ortadan kaldırıldığı toplumlarda, doğum hızı yiyecek hızına eşitlenir ve demografik evrim, geçmişte olduğu gibi, bir korku ve terör unsuru olmaktan çıkar. Toplumsal örgütlenme türü, bireyselliğin en üst düzeye ulaşmasında çok önemli bir yere sahiptir. Mevcut toplum, üst sınıfların bireyselliğini bastırır ya da üyelerinin artışına sınır koyar. Yüksek doğurganlığın olduğu alt sınıfların durumları ise mevcut toplumsal kurumlardan kaynaklanır. Yoksulluk, yüksek doğurganlığa neden olur. Proleterya, Dumont'ta görüldüğü gibi eylemden dışlanır.

Bireyselliğin en üst düzeyde gerçekleşmesini sağlayacak olan toplumsal örgütlenme nasıl olmalıdır? Nitti'nin ideal toplumunda, ne toplumsal dayanışmayı yok edecek derecede yarışmacılık ve egoizm vardır ne de bireyselliği ortadan kaldıracak kadar topluluk merkezli bir yapı vardır. Nitti'nin ideal toplumunda, zenginlik dağıtılır ve sosyal damarlar artar.

Artan Zenginlik Kuramı

L. Brentano'ya (Coontz, 1957:67-68) göre, insanoglu zevk düşkünü bir yaratıktır. Zevklerin ise maddi bir temeli vardır. Yoksul sınıfların alternatif zevkleri, oldukça sınırlıdır. Örneğin, maden işçilerinde görülen yüksek doğurganlığın nedeni, günlük yaşamlarından kaynaklanır. Maddi ve psikolojik olarak zor şartlar altında yaşayan, günlerini yeraltında geçiren maden işçileri için kitaplar, seyahat, entelektüel merak ve estetik tatmin kaynakları olmaktan uzaktır. Güneşi görmeden eve geç saatlerde dönen bu insanlar için, yıpratıcı yaşamlarının telafisini aşırı cinsellik karşılar.

Zenginlerde ise durum tamamen farklıdır. Evin dışında, ulaşabilecekleri çok sayıda zevk kaynağı bulunmaktadır. Ayrıca, zenginler arasında, çocuklara 'mükemmelleştirilecek yeni bir karakter' olarak bakılmaktadır çünkü, miktar değil, kalite önemlidir. Eğitim ve kariyer için hazırlama gerekliliği, çocukların aile üzerindeki yükünü artırmaktadır.

Toplumda, doğurganlıktaki genel azalma, teknik, bilimsel, endüstriyel ve ticari ilerlemenin getirdiği yeni zevk kaynaklarına, daha çok sayıda insanın ulaşabilmesinin sonucudur. Zevk kaynaklarına ancak, maddi imkânı olanlar ulaşabileceğinden, erkekler bir seçimle karşı karşıya kalır. Medeniyetin yeni zevk fırsatlarından yararlanabilmek için, ailenin büyüklüğünü sınırlamak zorunluluğu ortaya çıkar. Zenginlikte artış, doğurganlıkta artışı getirmez. Aileye yeni bir üye gelmesi, toplam tatminde azalmaya neden olarsa, erkekler aile sayılarını sınırlı tutarlar. Yapmak zorunda oldukları seçim, ebeveynlikle alternatif zevkler arasındadır.

Brentano, yoksullarda, zevk kaynakları arasında seçim imkânı olmadığını söyler. Ancak, yüksek doğurganlığa neden olan, zevk kaynağının kendisi değil, yoksulların korunma araçlarından habersiz olmalarıdır. Diğer bir deyişle, yoksullar arasında yüksek doğurganlığa, cehalet neden olmaktadır.

Doğurganlıkta Azalma ve Akılcılık

Roderich von Ungern-Sternberg (Coontz, 1957:69-71), yalnızca üst sınıflarda değil, proleterya arasında da doğurganlıktaki düşüşün nedenini, biyolojik değil, tamamen zihinsel olduğunu söyler. Avrupa medeniyeti sınırları içinde, doğurganlıkta gözlenen düşüş, tüm sınıfları aynı biçimde etkileyen, kapitalist mentaliteden kaynaklanmaktadır. Burjuvazi arasında kapitalist mentalitenin gelişmesi, dürtülere uyan, anlık davranışlarda bulunan, zevk eğilimli mentaliteyi yok etmeye başlayarak, akılcı bir mentalitenin gelişmesini sağlamıştır. Böylece bireyler ebeveynlik de dahil olmak üzere, tüm davranışlarını dikkatle değerlendirmeye başlamışlardır. Eski tip burjuvazi, güç tutkusuyla hareket ederken, yeni burjuvazi, ideali kazanmak ve biriktirmek üzerine kurulmuştur. Ayrıca, kadınlar da kapitalist mentaliteden etkilenerek, eşitlik ve bağımsızlık arayışlarında erkekleşmeye başlamışlardır. Burjuvazi arasındaki, düşük doğurganlığın nedenleri bunlardır.

Proleterya arasında da durum farklı değildir. Tarım toplumundan çıkarak kentlere göç eden çok sayıda insan, sosyal durumlarını yükseltmek peşindedir. Bu insanlar, aşırı duygusal olmayan, zihinleri uyanmış, geçmişleriyle bağlantılarını kolaylıkla kopararak kent yaşamına genellikle uyum sağlayan insanlardır.

Ungern-Sternberg'e göre, kapitalist mentalite, sınıflar açısından insan davranışlarını nasıl etkilemiştir?

SIRA SİZDE

4

Ölüm ve Morbidite

Demografik açıdan ölüm, nüfusun azalmasını anlatan bir süreçtir. Ölüm istatistikleri kadar önemli olan diğer bir terim, morbiditedir. Sonu ölümle bitecek hastalıkları, salgınları açıklamak için kullanılır. Başlıca ölüm istatistikleri, Kaba Ölüm Hızı, Yaşa Bağlı Ölüm Hızı, Nedene Bağlı Ölüm Hızı hesaplamalarıdır.

Ölüm, bireyin fiziksel yok oluşunu tanımlar. Demografik açıdan ölüm, fiziksel yok oluş vasıtasıyla, bir nüfusun azalmasını anlatan bir süreçtir. Bireysel ölüm, hastalıklar, kazalar, cinayet vs. olayların sonucu gerçekleşir ve her yaş grubundan insanı hedef alabilir. Ancak, bazı yaş grupları diğerlerine göre daha fazla ölüm riski taşır. Demografide ölüm, genel anlamda kullanıldığında, nedene bağlı ölümleri ve yaşa bağlı ölümleri dikkate almaz. Bu konularla ilgili olarak ayrıca, yaşa bağlı ve nedene bağlı ölüm ölçümleri gerekir.

Ölümle değişimli olarak kullanılmasına rağmen; morbidite, daha çok, patolojik ve anormal bir durumu anlatır. İyileşmesi mümkün olmayan ‘ölümcül’ hastalıklar, bu kategoride değerlendirilir. Bu anlamda morbidite ölçümleri, bir nüfusta ölümcül hastalık oluşumunu tanımlamak için kullanılır. Daha çok, tıp alanında kullanılan bu ölçümler, demografik açıdan da ölüme yol açmaları nedeniyle, toplumdaki ölüm kalıplarının tanımlanması ve açıklanmasında kullanılır.

Morbidite Hızı

Bir hastalığın, ne kadar sıklıkla meydana geldiğinin hesaplanmasında iki temel yaklaşım kullanılır. Belli bir zamanda ya da zaman aralığında, belli bir hastalığa sahip olan bireylerin, nüfus içindeki oranını gösteren **yaygınlık** ölçümü ve belli bir zamanda, genellikle bir yıl içinde bir hastalıkla ilgili yeni teşhis edilmiş vakaların sayısını gösteren **vaka** ölçümüdür. Ölçümlerin nüfusa oranlanmasında, yıl ortasındaki nüfus büyüklüğü dikkate alınır (Weinstein ve Pillai, 2001:167).

$$\text{Yaygınlık} = (\text{Belli bir hastalığı olan kişi sayısı} / \text{Toplam nüfus sayısı}) \times 100$$

$$\text{Vaka Ölçümü} = (\text{Bir yıl içinde yeni teşhis edilmiş belli bir hastalık sayısı} / \text{Hastalığın görüldüğü nüfus sayısı}) \times 100,000$$

Vaka ölçümünde, toplam nüfus kullanılabileceği gibi, bazı hastalıkların cinsiyete bağlı olması nedeniyle, toplam nüfus içinde, o cinsiyet kategorisinde yer alan toplam kişi sayısı da kullanılabilir. Örneğin, prostat kanseri cinsiyete bağlı hastalık olarak, nüfus içinde yer alan toplam erkek sayısına oranlanması gerekir. Yaygınlık ölçümünde, her 100 kişiye düşen hastalık oranı, vaka ölçümünde ise her 100,000 kişiye düşen yeni teşhis edilmiş hastalık oranı verilir.

Kaba Ölüm Hızı

Kaba Ölüm Hızı, bir yıllık süre içinde, bir nüfusta meydana gelen ölüm sayısının, her 1000 yaşayan kişiye düşen oranıdır. Toplam nüfusun, yıl ortasındaki büyüklüğü alınır.

$$\text{Kaba Ölüm Hızı} = (\text{Ölüm sayısı} / \text{Toplam nüfus büyüklüğü}) \times 1000$$

Kaba Ölüm Hızı, yaşa bağlı ve nedene bağlı ölümleri dikkate almadığından, bu konuda bilgi sahibi olabilmek için, Yaşa Bağlı Ölüm Hızı ve Nedene Bağlı Ölüm Hızı ayrı ayrı hesaplanır.

Yaşa Bağlı Ölüm Hızı

Yaşa Bağlı Doğurganlık Hızı ölçümünde olduğu gibi, Yaşa Bağlı Ölüm Hızı da bir yıl içinde, belli bir yaş aralığında meydana gelen ölüm sayısının, aynı yaş grubunda yer alan toplam nüfusa oranıdır. Her 1000 yaşayan kişiye düşen ölüm sayısı olarak yorumlanır. Toplam nüfus olarak yıl ortasındaki sayı alınır.

$$\text{Yaşa Bağlı Ölüm Hızı} = (\text{Belli bir yaş grubunda meydana gelen ölüm sayısı} / \text{Belli bir yaş grubuna düşen toplam kişi sayısı}) \times 1000$$

Örneğin, 2002 yılında, A ülkesinde 25-29 yaşları arasında 2 milyon kişi yaşamaktadır. Kayıtlara göre, bu yılda, 25-29 yaşları arasında ölenlerin sayısı 10,000 kişidir. A ülkesinde, 2002 yılı için, 25-29 yaş kategorisinde meydana gelen yaşa bağlı ölüm hızı nedir?

$$\text{Yaşa Bağlı Ölüm Hızı} = (10,000 / 2,000,000) \times 1000 = 5$$

25-29 yaş kategorisinde yer alan her 1000 kişiye düşen ölüm sayısı, 5'tir.

Çocuk ölümlerinin incelenmesinde, yaşa bağlı ölüm hızları hesaplanmaktadır. Çocuk ölümleri için üç temel kategori kullanılır.

- Yeni doğan: Yaşamın ilk gününden yirmi sekizinci gününe kadar,
- Bebek: Yaşamın ilk yılını,
- Çocuk: Yaşamın ilk yılından beşinci yılına kadar olan zamanı kapsar.

Yeni Doğan Ölüm Hızı bir yıl içinde yaşamının birinci ve yirmi sekizinci günleri arasında ölenlerin sayısının, o yıl içinde meydana gelen doğum sayısına oranıdır.

$$\text{Yeni Doğan Ölüm Hızı} = (\text{Yeni doğan ölüm sayısı} / \text{Doğum sayısı}) \times 1000$$

Sonuçlar, her 1000 doğan çocuğa düşen, yeni doğan ölüm sayısı olarak yorumlanır. Yeni doğan ölüm hızı hesaplamasında, ölen yeni doğan sayısı, yıl ortasındaki değer değil, bütün bir yıl boyunca meydana gelen ölüm sayısını dikkate alır. Benzer ölçümler, bebek ve çocuk ölümleri için de yapılır.

Nedene Bağlı Ölüm Hızı

Nedene Bağlı Ölüm Hızı ölçümü, morbidite ölçümleriyle yakından bağlantılıdır. Çünkü, hangi grupların ölmekte olduğunu, hangi grupların ölüm riskinin en az olduğunu bilmek isteriz. Morbidite hızında vaka ölçümü, Nedene Bağlı Ölüm Hızı'nın hesaplanmasında kullanılır. Örneğin, bir yıl içinde, cinayet nedeniyle meydana gelen ölüm hızının hesaplanması için, aşağıdaki formül kullanılabilir:

$$\text{Nedene Bağlı Ölüm Hızı} = (\text{Cinayet nedeniyle meydana gelen ölüm sayısı} / \text{Toplam nüfus büyüklüğü}) \times 100,000$$

2008 yılında, Türkiye'de, Kaba Ölüm Hızı, binde 6,3 olarak hesaplanmıştır. Aynı verilere göre, bebek ölümleri hızı, binde 14,9 dur. (Nüfus Projeksiyonları, www.tuik.gov.tr)

Göç

Nüfus hareketlerini etkileyen diğer bir süreç, göçtür. Başlıca iç göç, dış göç ve zorunlu göç olarak sınıflandırılır. Göçler, kısa süreli ya da uzun süreli olabilir. Yaşa ve cinsiyete göre farklılıklar gösterir. Başlıca göç ölçümleri, Gelen Göç, Giden Göç, Net Göç, Katkılı Göç hesaplamalarıdır.

Demografik açıdan gelen göç ve giden göç önemlidir. Çeşitli göç türleri bulunmaktadır. Bir grup aktivitesi olarak göç, aile üyelerini, arkadaşları, komşuları belli bir dini ya da etnik grubu kapsayabilir. Geçici ya da uzun süreli olabilir.

- İç göç: Bir nüfus içinde, alt grupların hareketliliğidir. Örneğin, Türkiye'nin daha az gelişmiş bölgelerinden İstanbul, Ankara, İzmir gibi metropollere göç edilmesine iç göç denir.
- Dış göç: Bir nüfusun, bir ülkeden başka bir ülkeye hareketini anlatır. Örneğin, 1960'lı yıllardan itibaren ekonomik nedenlerden dolayı, Türkiye'den Batı Avrupa'ya doğru büyük bir hareketlilik yaşanmıştır.
- Zorunlu göç: Savaş, doğal afet ya da baskı nedeniyle, nüfusun, kendi istekleri dışında, ülkelerinden başka bir ülkeye hareketliliğidir.

Kişisel gönüllülüğe dayalı iç ve dış göçün yönü, gelişmekte olan bölgelerden gelişmiş bölgelere doğrudur.

Göç Ölçümleri

Gelen Göç: Bir grup insanın, bir nüfusun ya da alt nüfusun yerleştiği bölgeye, yerleşmek amacıyla gelmesidir.

Gelen Göç Hızı = (Belli bir zaman diliminde, belli bir bölgeye yerleşmek için yeni gelenlerin sayısı / Yerleşim yerindeki nüfus) × 1000

Giden Göç: Bir grup insanın, başka bir yere yerleşmek için, belirli bir bölgeden gitmesidir.

Giden Göç Hızı = (Belli bir zaman diliminde, belli bir bölgeden yerleşmek için başka bir bölgeye yeni gidenlerin sayısı / Yerleşim yerindeki nüfus) × 1000

Net Göç: Belli bir zaman diliminde, bir coğrafi bölge için, gelen ve giden göç arasındaki farkı verir.

Net Göç = (Gelen göç - Giden göç) / Toplam nüfus × 1000

Katkılı (Gross) Göç: Belli bir zaman aralığında, gelen ve giden göçün toplamıdır.

Katkılı Göç Hızı = (Gelen göç sayısı + Giden göç sayısı) / Toplam nüfus × 1000

Ölçümlerde, toplam nüfus için yıl ortasındaki sayı alınır. Yukarıda anlatıldığı gibi, göç hareketleri, yaşa ve cinsiyete göre farklılık gösterir. Onlu yaşların sonlarına doğru artan hareketlilik, otuzlu yaşların ortalarına kadar devam eder. Bu yaş dönemleri, aynı zamanda, yeni ailelerin kurulduğu; aileyi destekleme sorumluluğu nedeniyle, ekonomik şartların daha iyi olduğu yerlerin arayışına girildiği dönemlerdir. Göçler, cinsiyete göre de farklılık göstermektedir. Erkekler, daha uzak mesafelere göç etmeyi tercih ederken; kadınlar, illeri ya da doğdukları yere yakın ülkeleri tercih etmektedir.

Özet

Nüfus yapısını oluşturan özellikleri tanımlamak.

Bir coğrafi bölgede ve bir zaman dilimi içinde, nüfus yapısını oluşturan temel özellikler, yaş ve cinsiyet gibi biyolojik özelliklerle gelir, eğitim durumu, medeni durum, etnik/ırk özellikleri gibi sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerden oluşur. Bu özellikler tek başına, nüfus hareketlerini açıklamak için yeterli değildir. Diğer özelliklerle birlikte, nüfus hareketlerindeki değişimlerin anlaşılmasını sağlarlar.

Doğum süreciyle ilgili terim ve ölçümler hakkında bilgi sahibi olmak.

Doğum, yeni doğan kişinin bakışından, dünyaya geldiği zaman ve yeri tanımlar. Doğurganlık ise ebeveynlik statüsünü açıklar. Doğum süreçlerinde kullanılan başlıca ölçümler Kaba Doğum Hızı, Genel Doğurganlık Hızı, Yaş Gruplarına Göre Doğurganlık Hızı, Toplam Doğurganlık Hızıdır.

Nüfus kuramlarını açıklamak.

Nüfus artışını etkileyen faktörleri açıklamak için, Malthus, nüfusun kontrol edilmediğinde geometrik oranla artarken, yiyecek üretiminin aritmetik oranla arttığını, bu nedenle, insan toplumlarında nüfus artışını kontrol edecek mekanizmalar geliştirildiğini; Sadler, doğurganlığın nüfus yoğunluğuyla ters orantılı olduğunu; Doubleday, beslenme türünün doğurganlığı etkilediğini; Dumont, sosyal damarların yoğun olduğu yerde doğurganlığın düşük olduğunu; Fetter, doğurganlıkta insan davranışlarındaki iradenin belirleyici olduğunu; Nitti, bireyselliğin yüksek olduğu toplumlarda doğurganlığın düşük olduğunu; Brettano, zevke düşkün insanoğlunun, artan zenginlikle daha farklı eğlencelere yöneldiği için doğurganlığın düştüğünü; Ungern-Sternberg ise akılcı zihniyetin toplumun tüm sınıflarına hakim olmasıyla, doğurganlığın düştüğünü savunur.

Ölüm süreciyle ilgili terim ve ölçümler hakkında bilgi sahibi olmak.

Demografik açıdan ölüm, nüfusun azalmasını anlatan bir süreçtir. Ölüm istatistikleri kadar önemli olan diğer bir terim, morbiditedir. Sonu ölümle bitecek hastalıkları, salgınları açıklamak için kullanılır. Başlıca ölüm istatistikleri Kaba Ölüm Hızı, Yaşa Bağlı Ölüm Hızı, Nedene Bağlı Ölüm Hızı hesaplamalarıdır.

Göç süreciyle ilgili terim ve ölçümler hakkında bilgi sahibi olmak.

Nüfus hareketlerini etkileyen diğer bir süreç, göçtür. Başlıca iç göç, dış göç ve zorunlu göç olarak sınıflandırılır. Göçler, kısa süreli ya da uzun süreli olabilir. Yaş ve cinsiyete göre farklılıklar gösterir. Başlıca göç ölçümleri, Gelen Göç, Giden Göç, Net Göç, Katkılı Göç hesaplamalarıdır.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi, belli bir zaman aralığında gelen ve giden göçün toplamını anlatır?

- a. Katkılı Göç Hızı
- b. Net Göç
- c. Gelen Göç
- d. Giden Göç
- e. İç Göç

2. Aşağıdakilerden hangisi, bir grup insanın, bir nüfus ya da alt nüfusun yerleştiği bölgeye yerleşmek amacıyla gelmesini anlatır?

- a. Giden Göç
- b. Gelen Göç
- c. Net Göç
- d. Katkılı Göç
- e. Dış Göç

3. Yaşamın ilk yılında meydana gelen ölümleri anlatmak için, aşağıdakilerden hangisi kullanılır?

- a. Yeni doğan ölümleri
- b. Çocuk ölümleri
- c. Bebek ölümleri
- d. Genç ölümleri
- e. Morbidite

4. A ülkesinde, X yaş grubunda yaşa Bağlı Ölüm Hızı 8,3 olarak belirlenmiştir. Aşağıdakilerden hangisi, verilen sayının yorumlanmasında kullanılır?

- a. X yaş grubundan her 100 yaşayan kişiye düşen ölüm sayısı
- b. X yaş grubundan her 1.000 yaşayan kişiye düşen ölüm sayısı
- c. X yaş grubundan her 10.000 yaşayan kişiye düşen ölüm sayısı
- d. X yaş grubundan her 100.000 yaşayan kişiye düşen ölüm sayısı
- e. X yaş grubundan kişi başına düşen ölüm sayısı

5. Aşağıdakilerden hangisi, Ungern-Sternberg'e göre, nüfus azalmasında etkili olan faktördür?

- a. Beslenme tarzının değişmesi
- b. Yiyecek artışı
- c. Bireyselliğin artışı
- d. Kapitalist mentalite
- e. Yoğunluk

6. Aşağıdakilerden hangisi, beslenme türünün doğurganlığı etkilediğini savunur?

- a. Malthus
- b. Dumont
- c. Fetter
- d. Nitti
- e. Doubleday

7. Aşağıdakilerden hangisi, sosyal damarların yoğun olduğu yerde doğurganlığın düşük olduğunu savunur?

- a. Malthus
- b. Dumont
- c. Fetter
- d. Nitti
- e. Doubleday

8. Aşağıdakilerden hangisi, bireyselliğin yüksek olduğu toplumlarda doğurganlığın düşük olduğunu savunur?

- a. Malthus
- b. Dumont
- c. Fetter
- d. Nitti
- e. Doubleday

9. Aşağıdakilerden hangisi, bir yıl içinde, tüm yaş grubundan annelerin yaptıkları doğum sayısının, genel nüfusa oranlamasını verir?

- a. Kaba Doğum Hızı
- b. Genel Doğurganlık Hızı
- c. Yaş Gruplarına Göre Doğurganlık Hızı
- d. Toplam Doğurganlık Hızı
- e. Kadın Başına Düşen Çocuk Sayısı

10. Tablo 6.3 incelendiğinde, aşağıdakilerden hangisi, gelişmekte olan ülkelere kıyasla, gelişmiş ülkelerin özelliklerini yansıtır?

- a. 15 yaş altı nüfus fazla, 65 yaş üstü nüfus fazla, bağımlılık oranı yüksektir.
- b. 15 yaş altı nüfus az, 65 yaş üstü nüfus fazla, bağımlılık oranı yüksektir.
- c. 15 yaş altı nüfus az, 65 yaş üstü nüfus fazla, bağımlılık oranı düşüktür.
- d. 15 yaş altı nüfus fazla, 65 yaş üstü nüfus az, bağımlılık oranı düşüktür.
- e. 15 yaş altı nüfus fazla, 65 yaş üstü nüfus fazla, bağımlılık oranı düşüktür.

Yaşamın İçinden

“

Anne ölüm oranları doğuda daha vahim Doğumda anne ölüm oranları Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Türkiye ortalamasının çok üzerinde...

Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası'nın (SES) yaptığı araştırma, doğumda anne ölüm oranlarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Türkiye ortalamasının çok üzerinde olduğunu ortaya koyarken, anne ölüm oranının Doğu Anadolu'nun en gelişmiş illerinden biri olan Van'da, yüz binde 65,7 olarak saptanmasının “vahim bir durum” olduğu belirtildi. Anne ölümlerinin bölgede yüksek olmasının başlıca nedenleri arasında ise gelir düzeyinin düşüklüğü ve eğitimsizlik yer aldı.

KESK'e bağlı Sağlık ve Sosyal Hizmet Emekçileri Sendikası'nın (SES) hazırladığı, 2011 Yılı Sağlık Raporu yayımlandı. Raporda, doğumda anne ölüm oranlarının, 2005 yılından itibaren yüzde 50 oranında azalmasına rağmen, Türkiye'deki her 100 bin canlı doğumda, anne ölüm oranının hâlâ Avrupa ortalamasının çok üzerinde olduğu belirtildi. Anne ve bebek ölüm oranlarının, sağlık düzeyi açısından önemli ölçütler olduğunun ifade edildiği raporda, anne ölümlerinin Doğu Anadolu'nun en gelişmiş illerinden biri olan Van'da yüz binde 65,7 olarak saptanmasının “vahim bir durum” olduğu belirtildi. Anne ölümlerinin bölgede yüksek olmasının başlıca nedenleri olarak ise, gelir düzeyinin düşüklüğü, eğitimsizlik, sık ve erken yaşta doğumlar, doğumun eğitimli sağlık personeli olmadan uygunsuz koşullarda gerçekleşmesi, anadilde hizmet sunulmaması, doğum sonrası bakımın yeterli düzeyde alınamaması maddeleri sıralandı. Raporda, 2008 yılı verilerine göre, Türkiye'de anne ölüm oranının yüz bin canlı doğumda yüzde 19,4; Güneydoğu Anadolu'da yüzde 22,6; Ortadoğu Anadolu'da yüzde 26,1 ve Kuzey Doğu Anadolu'da ise yüzde 22,9 olduğu ifade edildi.

-GÜNEYDOĞU VE DOĞU ANADOLU'DA KADINLARIN %27'Sİ EVDE DOĞURUYOR-

Raporda Türkiye geneli, ehil olmayan ebe oranının %4,3 olduğu belirtilirken, bu oranın Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yüzde 13,9'a yükseldiği belirlendi. Yine Türkiye genelinde kadınların yüzde 9,7'sinin evde doğum yaptığı belirlenirken bu rakamın Doğu ve Güney Doğu'da %27,2 düzeylerine ulaştığı tespit edildi.

Türkiye'de, batıda ölen bir bebeğe karşılık doğuda 2.7 bebeğin öldüğü belirtilerek, “Yine ehil olmayan, ebe oranının yüksekliği bu bölgedeki sağlık personelinin

eksikliği ve sağlık hizmetlerine erişimde anadilin önemi açığa çıkarmaktadır. Kişiler, sağlık personeli ile anadilinde iletişime geçemediğinden dolayı dilini kullanıp derdini anlatabileceği kişileri tercih etmektedir” denildi.

Yıllar itibarıyla, bebek ölüm hızları incelendiğinde bir düşüş olduğu dile getirilen raporda, bebek ölüm hızlarının doğudaki yüksek seyrinin, sağlık hizmetine ulaşım ve hizmetten faydalanma eşitsizliğinin derinliğini gösterdiği savunuldu. Raporda, doğuda doğan her 100 bebekten 16,7'sinin 2,5 kilodan az doğduğu ifade edilirken, birçok araştırmanın çocuk ölümlerinin en az yüzde 50'sinin yetersiz beslenme ile ilişkili olduğunu, orta derecede beslenme yetersizliği olan çocukların 4,6 kat daha fazla ölme riski taşıdığını gösterdiği belirtildi.

“BEBEKLERİN DOĞUMDAN İTİBAREN SAĞLIK KONTROLLERİ YAPILMALI”

Bebeklerin, doğumdan itibaren sağlık kontrollerinin yapılmasının, bebek ölümlerinin önlenmesi bakımından çok önemli olduğu belirtilen raporda, “Doğum sonrası bakımın, bölgede Türkiye ortalamasının altında olması, doğumun hastane dışında sağlık personeli yardımı olmadan gerçekleşme oranının yüksek olmasıyla da ilişkilidir. Sağlık kuruluşunda doğum yapma oranı düşük eğitim ve refah düzeyine sahip kadınlarda yüzde 71 iken, en yüksek eğitim ve refah düzeyindeki kadınlarda bu oran yüzde 100'dür. Yine, refah düzeyi yüksek hanelerdeki çocuk ölüm oranları, refah düzeyi düşük ailelerdeki çocuk ölümlerinin üçte biridir” ifadeleri kullanıldı.

Genel Sağlık Sigortası'nın, 2008'den bu yana açık verdiği ve bu durumun, katkı payı ve cepten ödemeleri artırdığı kaydedilen raporda, “Bu durum, başta fakir olan bölge halkı ve tüm Türkiye halklarını sağlığa erişim ve sağlık hizmetlerinden faydalanma hususunda etkilemektedir. 10 bin kişiye düşen hastane ve yatak sayılarına baktığımızda Türkiye ortalaması 26,3 iken, Güney Doğu Anadolu 15,5 ile Türkiye'nin en eşitsiz bölgesidir” denildi. 10 bin kişiye düşen yoğun bakım yatak sayısı, Türkiye'de yüzde 2 iken, Güneydoğu Anadolu'da bu rakam 1,4 olarak gerçekleşiyor. Yine Güneydoğu'yu Orta Doğu ve Kuzey Doğu Anadolu izliyor.

Kaynak: <http://bebekvecocuk.milliyet.com.tr/anne-olum-oranlari-doguda-daha-vahim/haberpanosu/haberdetay/15.02.2011/1352492/default.htm>.

Erişim tarihi: 1 Haziran 2011

”

Okuma Parçası

Thomas Robert Malthus'un Biyografisi

Thomas R. Malthus (1766-1834)

İngiliz nüfusbilimci ve ekonomi politik teorisyeni. Karamsar kuramlarıyla ünlenen Malthus, her ne kadar daha çok "Thomas Malthus" olarak anılsa da kendisi "Robert Malthus" olarak tanınmayı daha çok tercih etmiştir.

Hayatı

1766 yılında varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğan Thomas Robert Malthus, ilk eğitimi evde aldı. 1784'te Jesus College, Cambridge'e girdi. Latince ve Yunanca eğitimi alırken, asıl alanı matematikti. 1791 yılında, aynı okuldan master derecesi aldı, 1797'de ise, bir Anglikan kır vaizi olarak, ruhban sınıfına katıldı.

1804 yılında evlendi ve bu evliliğinden üç çocuğu oldu. 1805'te ise, İngiltere'nin ilk ekonomi politik profesörü oldu (East India Company College'da). Kalıtsal olarak doğuştan yarık damaklıydı ve bunun verdiği utanç ile 1833 yılına kadar portresinin yapılmasına izin vermedi. Bu yılda yapılan portresinde ise ressam bu deformasyonu zekice gizlemiştir.

Thomas Robert Malthus, 23 Aralık 1834'de öldü, İngiltere'deki Bath Abbey'e gömüldü.

Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Thomas_Robert_Malthus.

Erişim tarihi: 1 Haziran 2011

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlışsa, "Göç Ölçümleri" konusuna bakınız.
2. b	Yanıtınız yanlışsa, "Göç Ölçümleri" konusuna bakınız.
3. c	Yanıtınız yanlışsa, "Yaşa Bağlı Ölüm Hızı" konusuna bakınız.
4. b	Yanıtınız yanlışsa, "Yaşa Bağlı Ölüm Hızı" konusuna bakınız.
5. d	Yanıtınız yanlışsa, "Nüfus Kuramları" konusuna bakınız.
6. e	Yanıtınız yanlışsa, "Nüfus Kuramları" konusuna bakınız.
7. b	Yanıtınız yanlışsa, "Nüfus Kuramları" konusuna bakınız.
8. d	Yanıtınız yanlışsa, "Nüfus Kuramları" konusuna bakınız.
9. a	Yanıtınız yanlışsa, "Doğum ve Doğurganlık" konusuna bakınız.
10. c	Yanıtınız yanlışsa, "Yaş ve Cinsiyet" konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Doğum hızında anlamlı bir düşüşün gözlenmediği ülkeler olan geçiş öncesi ülkelerinde, 15 yaş altı nüfusunun ve bağımlılık oranının yüksek, 65 yaş ve üzeri nüfusun ise en düşük düzeyde olduğu bir nüfus yapısı gözlenmektedir. Afrika kıtası, bu ölçütleri diğer kıtalardan daha fazla sağlamakta olduğundan, geçiş öncesi ülkelerinin en yoğun olarak bulunduğu kıtanın Afrika kıtası olduğunu söyleyebiliriz.

Sıra Sizde 2

Nüfus kontrol mekanizmalarının kullanılmadığı toplumlarda, insan nüfusu, yiyecek üretiminden daha hızlı arttığı için mutlak sonuç sefalet, göreceli sonuç ise, ahlâk düşkünlüğü olacaktır. Malthus'a göre ahlâk düşkünlüğünün göreceli sonuç olmasının nedeni, ahlakın her türlü baştan çıkarmaya direnmeyi içermesidir.

Sıra Sizde 3

Çocuk, zengin sınıflarda, aile harcamalarında artış, mirasta bölünme anlamına gelirken yoksul sınıflarda, her yaşta aile gelirine katkıda bulunan bir birey olarak görülür. Hane gelirinde artış, nüfus büyümesine yol açmaz çünkü, aile yeni yaşam standartlarını sürdürebilmek için, aile büyüklüğünü sınırlı tutacaktır.

Sıra Sizde 4

Burjuvazide, zevk eğilimli mentalite yerine, akılcı mentalitenin gelişmesini sağlamıştır. Böylece, insanlar ebeveynlik dahil her davranışlarını dikkatle değerlendirmeye başlamışlardır. Proleterya arasında da durum farklı değildir. Kentlere göç eden çok sayıda insan, sosyal durumlarını yükseltme peşindedir.

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Coontz, S.H. (1957). **Population Theories and the Economic Interpretation**. Routledge & Kegan Paul: London.
- Glass, D.V. (1953). **Introduction to Malthus**. (Der.) D.V. Glass. Watts: Londra. s. 25-54
- Malthus, T.R. (1926). **First Essay on Population, 1798**. Macmillan: London.
- Poston, D.L. Jr., Leon F. Bouvier. (2010). **Population and Society: An Introduction to Demography**. Cambridge University Press. Cambridge, N. York.
- Weinstein, J. & V.K. Pillai. (2001). **Demography: The Science of Population**. Allyn and Bacon: Boston, London.
- Yaukey, D. & D.L. Anderton. (2001). **Demography: The Study of Human Population**. 2. Basım. Waveland Press, Inc.,: Illinois.

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Sağlık sosyolojisinin gelişimini özetleyebilecek,
- Sağlığın ve hastalığın, biyomedikal ve sosyal modellerini karşılaştırabilecek,
- Sağlığı etkileyen temel faktörleri sıralayabilecek,
- Hasta rolü kavramını tanımlayabilecek,
- Medikalizasyon kavramını değerlendirebilecek,
- Ekonomi politikaları ve sağlık arasındaki ilişkiyi değerlendirebilecek,
- Sağlık eşitsizliklerinin neler olduğunu sıralayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Sağlık
- Hastalık
- Sağlık Sosyolojisi
- Medikalizasyon
- Hasta Rolü
- İatrojenez

İçindekiler

Sağlık, Hastalık ve Toplum

GİRİŞ

Sağlık veya hastalık dendiğinde, insanların aklına öncelikle, sosyal bilimler ya da sosyoloji değil de doktorlar, hastaneler ve ilaçlar gelir. Ancak sağlık, sosyolojinin konuları arasındadır. Hatta sağlık sosyolojisi, günümüzde özellikle Batı ülkelerinde sosyolojinin en geniş alt dallarından biri haline gelmiştir. Bu ünite de sağlık sosyolojisinin temel kuram ve kavramlarını ele alarak sağlık ve hastalığın toplumsal yönleri ve toplumla ilişkileri üzerinde duracağız.

Sağlık ve hastalık sosyolojisi olarak da bilinen *sağlık sosyolojisi*, sağlıklı bir toplumsal kurum olarak ele alır ve sağlık, hastalık gibi kavramların, tamamen biyolojik gerçekliklerin ifadesi değil, toplumsal olarak inşa edilmiş kavramlar olduğunu varsayar. Sosyologlar için hastalıklar, toplumun örgütlenme biçiminin bir sonucudur (White, 2002:1). Hastalık, kötü sağlık gibi durumlar diğer toplumsal eşitsizliklerle ilişkilidir. Örneğin, yoksul insanların yaşam ömrü, zenginlere oranla daha kısadır. Kötü yaşama ve barınma koşulları insanların hastalanmasına neden olur. Ekonomik koşulları aynı olan insanların bile sağlık düzeyleri toplumsal cinsiyetlerine, ırk ve etnik durumlarına, kentte mi köyde mi yaşadıklarına, hatta eğitim düzeylerine göre farklılık gösterir.

Sağlık ve hastalık sosyolojisi; tıbbi bilginin toplumsal inşası, sağlık ve hastalığa ilişkin sıradan insanların algıları, sağlık ve hastalık deneyimleri, bedeninin toplumsal ve kültürel yönleri, hastalarla doktor, hemşire gibi sağlık profesyonellerinin etkileşimleri, sağlık ve hastalığın toplumsal yapı içindeki deseni, sağlığa ilişkin toplumsal eşitsizlikler, formal ve enformel sağlık hizmetlerinin toplumsal örgütlenmesi gibi konuların analizini içerir.

Sosyoloji ve tıbbın birçok ortak yönü vardır. Farklı yollarla olmakla birlikte, ikisi de insanlarla, bedenle ve toplumun genel refahı ile ilgilenir. Sağlık sosyolojisi terimini ilk olarak, 1894'te, sağlıklı etkileyen toplumsal faktörleri incelediği çalışmasında, *Charles McIntyre* kullanmıştır. Yine de sağlık, klasik ve modern sosyoloji kuramları içinde, çok fazla üzerinde durulan bir konu olmamıştır. Klasik sosyoloji kuramları içinde Engels'in, İngiltere'de işçi sınıfının yaşam koşullarıyla sağlığı ilişkilendirdiği "İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu" adlı çalışması ve Durkheim'ın intihar çalışması, öne çıkan çalışmalardır. Modern sosyoloji içinde de sağlıkla ilgili sayılabilecek en ünlü çalışma, Parsons'ın tıp mesleğine ve hasta rolüne önemli bir verdiği yer verdiği "Sosyal Sistem" adlı eseridir. Sağlık ve hastalık sosyolojisi alanında yapılan çalışmalar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında artış göstermiş ve günü-

Sağlık (ve hastalık) sosyolojisi, sağlığın ve hastalığın, toplumda nasıl üretildiğini, nasıl dağıtıldığını, bu süreçlerin toplumsal yapılarla olan ilişkilerini inceler.

Sağlık sosyolojisi' terimi ilk olarak, 1894'te Charles McIntyre tarafından kullanılmıştır.

müzde, sağlık ve hastalık sosyolojisinin, sosyolojinin en geniş alt dallarından biri haline gelmesini sağlamıştır.

Sağlık sosyolojisinin gelişimi, üç dönemde incelenebilir (Twaddle, 1992). Bu dönemler (a) tıpta sosyoloji, (b) tıp sosyolojisi ve (c) sağlık ve hastalık sosyolojisi dönemidir.

(a) Tıpta sosyoloji (sociology in medicine) dönemi, sağlıkla ilgili sosyolojik çalışmaların 1960'lara kadar olan kısmını kapsar. Bu dönemde, tıbbın kendi paradigması ve bu üniteye değineceğimiz 'sağlığın ve hastalığın biyomedikal modeli' baskındır. Sosyoloji, tıp yanlısıdır ve ikincil konumdadır. Bu dönemde yapılan sağlık sosyolojisi çalışmaları tıp kurumunu eleştirmemiş, sadece tıbbın sorun olarak gördüğü konuları çalışmış, toplumun diğer kesimleri tarafından sorun olarak görülen konuları ihmal etmiştir (White, 2002: 34).

(b) Tıp sosyolojisi (sociology of medicine/medical sociology) dönemi, bu alanda 1960'lar ve 70'ler boyunca yapılan çalışmaları kapsayan dönemdir. Bu dönemde yapılan çalışmalarda tıp eleştirilmeye başlanmış; modern tıbbın meşruiyeti, tıp mesleğinin sınırları ve tıbbi örgütlerin işlev ve işleyişleri sosyolojik olarak sorgulanmış, sağlığa ve hastalığa ilişkin, tıbbi iktidarın görüşleri yerine, sıradan insanların yaklaşımlarına odaklanılmıştır.

(c) Sağlık ve hastalık sosyolojisi (sociology of health and illness) dönemi, 1970'lerin sonlarından itibaren başlayan dönemdir. Bu dönemde yapılan çalışmalar eğitim, din, siyaset gibi diğer toplumsal kurumlara ve sağlıkla bu kurumların ilişkilerine odaklanarak önceki dönemin sınırlılıklarını aşmıştır. Sağlık ve hastalık sosyolojisi döneminde sosyologlar, genel olarak, sağlığa ve hastalığa ilişkin biyomedikal modeli sorgulamaya başlayarak sosyal modeli geliştirmiş, biyolojik zemin ile kişilerin sağlığa ve hastalığa ilişkin toplumsal deneyimleri arasında tek yönlü bir ilişki olmadığını göstermişlerdir (White, 2002:37).

SAĞLIK NEDİR?

'Sağlık', oldukça kapsamlı bir kavramdır. Örneğin, birinin sağlıklı olduğunu ifade ettiğimizde, sadece o sırada hasta olmadığını kastetmeyiz. Daha kapsamlı bir iyilik halini kastederiz. Bu açıdan hastalık kavramını sağlık kavramının zıt anlamı gibi düşünmek yanlış olacaktır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), sağlığın "hastalığın yokluğu"na veya özürlülük durumuna indirgenmesine karşı çıkmış ve 1948 yılında sağlık kavramını **"fiziksel, zihinsel ve sosyal açılardan tam bir iyilik hali"** (DSÖ, 2006) olarak tanımlamıştır. Sağlık, bu kapsamlı tanımına, 20. yüzyılın ortalarından itibaren kavuşmuştur. Şimdi, sağlığın bu kapsamlı anlayışa nasıl kavuştuğunu ve bundan önce ne şekilde açıklandığını görelim.

Sağlığın ve Hastalığın Biyomedikal ve Sosyal Modelleri

21. yüzyılda sosyoloji, sağlık ve bedenle ilgilenmeye, tıp da toplumsal konularla ilgilenmeye başlamıştır. İlgilerdeki bu değişimin nedeni, toplumsal düzeyde ölüm neden olan hastalıkların değişmesiydi. Yaklaşık olarak 1950'lere kadar, dünya genelinde insanların ölümüne neden olan hastalıklar enfeksiyonlar, salgınlar ve akut hastalıklardı. Ancak, bir yandan yaşam ve çalışma koşullarını iyileştiren devlet müdahaleleri aracılığıyla toplum sağlığı konusunda elde edilen kazanımlar; diğer yandan da tıbbi teknolojiler sayesinde, bulaşıcı hastalıkların kontrol altına alınmasıyla (Ağartan, 2007:45) ölüm nedeni olan en önemli hastalıklar değişti. Daha önceleri erken yaşta ölen insanlar, daha uzun yaşamaya ve kronik hastalıklara ya-

Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımına göre sağlık fiziksel, zihinsel ve sosyal açılardan tam bir iyilik halidir.

kalanmaya başladılar. Böylece, 20. yüzyılın ikinci yarısında, ölüme neden olan en önemli hastalıklar kanser, kalp, şeker gibi hastalıklar oldu. İnsanların en önemli ölüm nedenlerinin enfeksiyonlar ve akut hastalıklardan kalp hastalığı, kanser gibi kronik hastalıklara doğru dönüşmesi **epidemiyolojik dönüşüm** ya da **epidemi-yolojik eşik** olarak bilinmektedir. Bu kronik hastalıklar, tedavi edilemiyordu. Bu nedenle, sürekli ilaç tedavileri, alternatif-tamamlayıcı terapiler ağırlık kazanmaya başladı (Nettleton ve Gustafsson 2006:4). Bir yandan bu gelişmeler, bir yandan da sağlık ve hastalık sosyolojisi çerçevesinde tıbbı yöneltilen eleştiriler, sağlığa ve hastalığa yönelik anlayışı dönüştürdü. Bu dönüşüm, genel olarak, sağlığın ve hastalığın biyomedikal modelinin yerini sosyal modele bırakması olarak ifade edilir. Şimdi, bu modellerin sağlığa ve hastalığa bakışlarına kısaca değinelim.

Sağlık ve hastalığın **biyomedikal modeli**, Batı tıbbında uzun zaman hakimiyetini korumuş olan bir paradigmadır. Bu model, tıbbi bilginin nesnel ve yansız olduğunu, zihnin ve bedenin birbirinden ayrı olduğunu ve bedenin makineler gibi tamir edilebilecek mekanik bir şey olduğunu varsayar. Hastalıkların, genellikle parazit, virüs, bakteri ya da gen gibi belirli ve tanımlanabilir araçlar yüzünden oluştuğunu ileri süren doktrini kabul eder ve hastalıklara neden olan sosyal, ekonomik, politik, psikolojik faktörleri görmezden gelir. Bu nedenle tıbbi sorunların ancak ilaçla veya makinelerle, yani teknolojik araçlarla çözülebileceğini savunur (Nettleton ve Gustafsson 2006:2).

Sağlık sosyolojisi, tıpta sosyoloji ve tıp sosyolojisi dönemlerinde biyomedikal yaklaşımı verili olarak, sorgulamaksızın kabul etmiş ve kendi yaklaşımı gibi benimsemiştir. Ancak, zamanla gelişen sağlık ve hastalık sosyolojisi tıbbı, sağlığı ve iyileştirmeyi yorumlamanın farklı yollarını aramaktadır. Bu anlayışın büyük kısmı, biyomedikal modele yönelik olarak getirilen eleştirilerden doğmuştur. Biyomedikal model, özetle şu noktalarda eleştirilmiştir:

- Bedeni kişiden izole etmekle, sosyo-çevresel bağlam içinde yerleştirememekle, biyolojik değişimlere odaklanmakla ve hastalığın toplumsal ve ekonomik nedenlerini görmezden gelmekle eleştirilmiştir.
- Tek doğru bilgiyi kendisinin ürettiğini kabul etmekle, sağlık ve hastalığın tanımını sadece tıbbın yapabileceğini, öznel yorumların yersiz olduğunu savunmakla eleştirilmiştir. Tıbbın bilimsel yöntemi sayesinde, hastalıklar hakkındaki gerçekleri tanıdığı varsayımına karşı çıkan sosyologlar, tıbbın birincil çalışma nesnesi olan hastalıkların, toplumsal olarak inşa edildiğini göstermişlerdir. Bu nedenle, hastalık kategorilerinin, anatomik işlev bozukluklarının tanımına bağlı eksiksiz kategoriler olmadığı, toplumsal nedenlerin sonuçları olarak ve yine toplumsal olarak yaratıldıkları ileri sürülmüştür (Nettleton 2006:6-7).
- Tıbbın, tarihi, kendi başarılarıyla doluymuş gibi gösterdiği ileri sürülmüş; halbuki, toplumların artık daha uzun yaşamasının tıbbi uygulamalardan çok beslenme, temizlik ve doğum kontrolü gibi faktörlerden kaynaklandığı ortaya konmuştur. Hatta, biyomedikal modelin karakterize ettiği tıbbın, topluma faydadan çok zarar verdiği ileri sürülmüş (Illich, 1995) ilaçların yan etkileri ya da doktorlardan kaynaklanan hatalar nedeniyle, hastalıkların nüfus içinde dağıtılmasına katkıda bulunduğu savunulmuştur.
- Biyomedikal modeli benimseyen tıp, tedavi ettiği hastaları 'bütün' insanlar yerine, edilgen nesneler olarak tedavi etme eğilimi nedeniyle de eleştirilmiştir. Bu eğilim, tıp eğitiminde kazandırılmaktadır. Tıp eğitimine yeni başlayan öğrencilere verilen ilk görevler arasında, insanları parçalara ayırmak vardır

Biyomedikal model hastalıklara neden olan sosyal, ekonomik, politik, psikolojik faktörleri görmezden gelen indirgemeci bir yaklaşımdır.

ve eleştirilere göre bu görev, öğrencilere çalışmalarının nesnesinin insan değil, beden olduğunu ima etmektedir (Nettleton 2006:5). Bu çerçevede, tıbbın merkezine 'insan onuru' kavramının yerleştirilmesi gerektiği, tedavi ve bakımın daha etkili olabilmesi için sağlık görevlilerinin, hastalarının algıları, duyguları ve düşünceleri konusunda duyarlı olmaları gerektiği savunulmuştur (Horton, 2003).

- Biyomedikal modele yöneltilen bir diğer eleştiri de, tıp mesleğinin bilimsel bilginin sınırları temelinde değil, sosyo-politik mücadelelerin sonucunda ortaya çıktığı iddiasıdır. Meşru kabul edilen tıbbi bilgilerin ve uygulamaların neler olduğuna, meslek üyelerinin kesin bilgiye sahip oldukları doğal nesneler tarafından değil, toplumsal süreçler tarafından karar verilmektedir. Benzer şekilde, tıp mesleği içindeki işbölümü de toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf gibi kategorilere göre düzenlenmekle eleştirilmiştir. Toplumsal yapılar sayesinde işleyen bu sosyo-politik süreçler, profesyonel tıbbi hakimiyetin devam etmesini, bu tıbbi hakimiyet de kapitalist ve ataerkil yapıların sürmesini sağlamak ve kurumsal tıbbın sunduğu formel sağlık hizmetleri dışındaki iyileştirme etkinliklerini bastırmaktadır (Nettleton 2006:6-7).

Sağlık ve hastalık sosyolojisi, hastalığın ve sağlığın toplumsal olarak modellenmesini, tekrar tekrar belirtmiştir. Sağlık durumu, biyoloji dışındaki faktörlerin sonucudur, ve tesadüfi olarak oluşmadığı kanıtlanmıştır. Ölüm ve hastalık oranları ya da insanların yaşamlarındaki değişimler, toplumsal yapılarla ilişkilidir ve cinsiyete, sınıfa, ırka ve yaşa göre değişiklik gösterirler. Bu anlamda biyomedikal model, sağlıktaki toplumsal eşitsizlikleri hesaba katma konusunda başarısız olmuştur (Nettleton 2006:5). Bu çerçevede, biyomedikal modelin eleştirisinden doğan sağlığın ve hastalığın sosyal modeli, biyomedikal modelin antitezidir. Sosyal modelin özellikleri, kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- Tıpta, içsel olan zihin-beden ikiliğine karşı çıkar. Böyle bir ayrımın "en iyi ihtimalle yanlış, en kötü ihtimalle ise öldürücü" (Nettleton ve Gustafsson, 2006 :2) olduğunu ileri sürer. İnsanlar hem bedendirler, hem de bir bedene sahiptirler, zihin ve beden birbirinden ayrı düşünülmemelidir.
- Fiziksel beden, bireyin bütününden bağımsız bir şekilde "onarılabilir" bir makine değildir. Tıp, insanı bir bütün olarak ele almalıdır (Nettleton ve Gustafsson, 2006:2).
- Sağlık ve hastalık, sadece biyolojik değişimlerle ilişkili değildir. Daha geniş sosyal, ekonomik ve politik bağlam içerisinde biçimlendirilirler. Örneğin, toplumda güce ve kıt kaynaklara daha fazla sahip olanlar, olmayanlara oranla daha uzun yaşamakta ve daha az hastalanmaktadırlar. Bu nedenle, sağlığı ve hastalığı anlayabilmek için öncelikle, toplumdaki güç ilişkilerini ve toplumsal eşitsizlikleri kavramamız gerekir (Nettleton ve Gustafsson, 2006:3).
- Son olarak, tıbbi bilgi, hiçbir şekilde objektif olamaz; bilimsel bilgi de dahil olmak üzere, bütün bilgiler, içinde üretildikleri bağlama bağlıdır. Tıp öğrencileri, eğitimlerinde bedeni nasıl "görmeleri" gerektiğini öğrenirler. Bu görme şekli, bedenin "görülebileceği" ya da anlaşılabilirliği çok çeşitli yollarla sadece biridir. (Nettleton ve Gustafsson, 2006: 3) Beden, yani tıbbi uygulamaların merkezdeki nesnesi toplumsal olarak inşa edilmiştir; ama tıp onu sadece kendi tanımladığı açıdan ele almaktadır. Bu sonuncu eleştiri çok önemlidir. Çünkü, sağlık sosyolojisinin kuruluşu, tıbbi bilginin ayrıcalıklı kabul edilmemesiyle birlikte başlamaktadır. Bu açıdan, sağlık sosyolojisi bilgi sosyolojisinden doğmuştur denebilir.

Sağlığa ilişkin sosyal modelin kabul edilmesiyle birlikte, sağlık alanında ve genel olarak tıpta, büyük çaplı değişimler olduğu kabul edilmektedir (Nettleton, 2006:11). Bu dönüşüm sonrasında, hastalığın sosyal belirleyicileri içinde bireysel düzeyde sigara içmek, stres ve egzersiz; yapısal düzeyde işsizlik ve yoksulluk sayılmaya başlanmış ve hastalığa verilen kurumsal yanıtlarda da değişiklikler olmuştur (Nettleton ve Gustafsson 2006:4). Aşağıdaki tabloda, bu dönüşümler kısaca gösterilmektedir.

Hastalık →	Sağlık
Hastane →	Topluluk
Akut →	Kronik
Tedavi →	Önleme-koruma
Müdahale →	Görüntüleme
İyileştirme →	Bakım
Hasta →	İnsan

Kaynak: Nettleton, 2006:11

Tablo 7.1
Sağlıkta ve tıpta yaşanan çağdaş dönüşümler

Sağlık sosyolojisi ile ilgili bir kaynak olarak Zafer Cirhinlioğlu'nun "Sağlık Sosyolojisi" (2010, 2.bs. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım) adlı kitabından faydalanabilirsiniz.

K İ T A P

Sağlığın Toplumsal Belirleyicileri

Sağlığı etkileyen çok sayıda faktör söz konusudur. Bu faktörler bireylerin, grupların ve toplumların sağlık düzeylerinin birbirinden farklılaşmasına neden olmaktadır. Ancak aşağıda görülebileceği gibi bu farklılık, çoğu zaman eşitsizlik biçimini almakta, çeşitli açılardan eşitsizliğe maruz kalanların sağlık düzeyleri de kötüleşmektedir. Sağlık düzeyleri, çok çeşitli değişkenlerle ölçülebilirse de bu konuda en sıklıkla başvurulan ölçütler, doğumda beklenen ortalama yaşam süresi, ölüm oranı (mortalite) ve hastalanma oranıdır (morbidity). Bu oranlar, sağlık alanında karşılaşılan eşitsizlikleri yansıtmakta ve sağlığın sosyal belirleyenlerinin neler olduğu konusunda ışık tutmaktadırlar.

Ölüm oranı (mortalite), her yıl 1000 kişi başına yaşanan ölüm sayısının oranıdır. Hastalanma oranı (morbidity) ise bir nüfustaki hasta insan sayısının, toplam nüfusa oranıdır.

D İ K K A T

Bireylerin sağlıkları, önemli ölçüde, içinde bulundukları toplumsal koşullar tarafından biçimlendirilmektedir (Dahlgren ve Whitehead, 1991:11).

Toplumda, sağlık statüsünde, sağlığa ilişkin risklerin dağılımında ve sağlık hizmetlerine erişimde çeşitli eşitsizlikler söz konusudur ve bu eşitsizlikler, bireyler ya da gruplar arasında ölüm ve hastalık oranlarında, ortalama yaşam sürelerinde ve algılanan sağlık statülerindeki farklılıklarda görünür hale gelmektedir (Graham, 2007). Bu etkenler, genelden öze doğru genel sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel koşullar, beslenme, eğitim, çevre kirliliği, gelir düzeyi, yaşama ve çalışma koşulları, barış ve insan hakları güvencesi, devlet tarafından iyi bir şekilde yönetilme, temiz su ve hijyenik kanalizasyona erişim, etkili sağlık hizmetlerine erişim, iyi barınma koşulları, sosyal ve toplumsal ağlar, bireysel yaşam tarzı faktörleri, yaş, cinsiyet ve kalımsal faktörlerdir (Dahlgren ve Whitehead, 1991:11). Şekil 1'de görüldüğü gibi yaş, cinsiyet, kalımsal faktörler veya beslenme tarzı, hareketsizlik, sigara ya da alkol tüketimi gibi bireysel yaşam tarzı faktörleri, sağlığı etkilese de top-

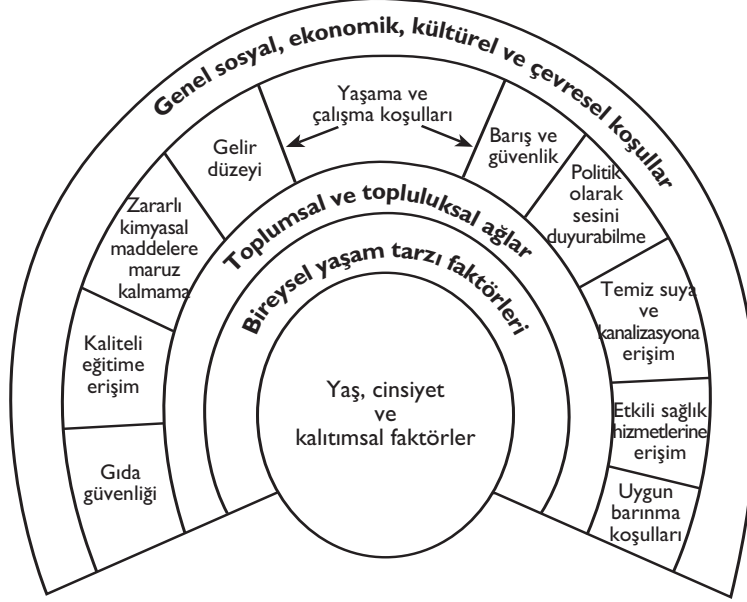
Toplumsal eşitsizliklerin bir sonucu olarak sağlık, toplumda eşitsiz bir şekilde dağılmaktadır.

lumsal faktörlerin etkisi daha geneldir. Diğer bir deyişle sağlığı etkileyen bireysel özellikler ne kadar önemli olursa olsun, nüfus genelinde sağlığı belirleyen genel nedenler bireysel değil, çevresel ve toplumsal nedenlerdir (Wilkinson ve Marmot, 1998).

Şekil 7.1

Sağlığın Temel Belirleyicileri

Kaynak: Dahlgren ve Whitehead (1991:11'den aktaran Gönc-Şavran, 2010:2).

Şekil 1'de görüldüğü gibi, sağlığı etkileyen faktörlerden bazıları, toplumsal faktörlerdir. Sağlık sosyolojisi çerçevesinde, bu faktörlerin, sağlık üzerindeki etkisi ile ilgili yapılan çok sayıda çalışma, bireylerin sağlıklarının:

- yurttaşı oldukları ülkenin gelişmişlik düzeyinden,
- yönetim şekli ve sağlık politikasından,
- yaşadıkları alanın kentsel mi kırsal mı olduğundan,
- toplumsal sınıflarından,
- toplumsal cinsiyetlerinden,
- ırkları ve etnik gruplarından,
- gelir düzeylerinden,
- çalışma koşullarından,
- eğitim düzeylerinden
- ve sosyal statülerinden etkilendiğini ortaya koymaktadır (Gönc-Şavran, 2010:3).

Bu faktörlerden bazılarının, sağlığı ne şekilde etkilediğine *Sağlığın ve Hastalığın Toplumdaki Dağılımı* konusunda değineceğiz.

SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR AÇISINDAN SAĞLIK

Tıbbı ilişkin sosyolojik düşüncelerin temelinde, genel olarak tıbbi bilginin, iyileştirdiği ya da tedavi ettiği kitleler üzerinde, bağımsız şekilde toplumsal bir işleve sahip olduğu argümanı yatar. Tıp, bilimsel bilgiyi işçi sınıfını disipline etmek, toplumsal rollere uyulmasını sağlamak, bireyleri sınıflandırmak ve yönetmek, kadınların kadınsı rollere uymalarını garantilemek için kullanır. Bununla birlikte, sosyolojideki farklı yaklaşımlar sağlığı farklı şekillerde incelemektedir. Bu yaklaşımların sağlığı nasıl ele aldıklarına, hangi yönüne odaklandıklarına ve sağlık sosyolojisi çerçevesindeki katkılarına kısaca değinelim.

İşlevselci Yaklaşım

İşlevselci Yaklaşım içinde sağlık sosyolojisine en önemli katkısı, hem tıp mesleği hakkında yaptığı analizle, hem de “hasta rolü” kavramıyla, Talcott Parsons’ın yaptığı söylenebilir.

Tıp Mesleği: Parsons’a (2005 [1951]) göre çağdaş toplum, ‘kapitalist’ olarak nitelendirilmemelidir çünkü, bu toplumun sadece ekonomisi kapitalisttir. Ekonomi dışındaki kurumlar ekonomi gibi kâr peşinde koşan çıkara dayalı kurumlar değildir. Kapitalist olmayan toplum yapısını mümkün kılan bu toplumsal kurumlar meslekler, özellikle de tıp mesleğidir. Parsons’a (2005 [1951]:289-292) göre tıp mesleği, özgeciliğe ve etiğe dayalıdır ve piyasa ilişkilerinin rekabetçiliğini ve bencilliğini kırma işlevini üstlenir. Ayrıca, doktor-hasta ilişkisi de kapitalist iş ilişkilerinin aksidir. Parsons tedavinin mümkün olabilmesi için de ekonomik olmayan bu ilişki türünün şart olduğunu savunur.

Tıbbı verdiği değere rağmen Parsons tıbbı eleştirmiş, tıbbın bilimselliğini, hem sosyal bilimsel açıdan, hem de tıbbın kendi paradigması açısından sorgulamıştır (Gönç-Şavran, 2010:21). Parsons’a göre, iyileşme süreci sadece bir sistem meselesidir. Bu sistem bilim olduğu kadar sihir ya da din de olabilir. Önemli olan tedavi başarılı olursa sistemin meşruluk kazanacağı; tedavi başarısız olursa sistemin ne olduğuna bağlı olarak bu başarısızlığın bilgi eksikliğine, doğaya ya da şeytana atfedileceğidir (Parsons, 2005 [1951]: 242-254). Parsons ayrıca, tıptaki “placebo” etkisini örnek göstererek tıbbın, kendi paradigması içinde de her zaman bilimsel olmadığını ortaya koymuş, insanların aslında, tedavinin etkisinden çok, iyileşmeyi umdukları için iyileştiklerini vurgulamıştır. Parsons’ın placebo gibi Batı tıbbının açıklayamadığı çeşitli noktaları vurgulaması ve tıbbın bilimselliği iddialarını sorgulaması, tıbbı bilimselliği nedeniyle değil, dayandığı meslek ilkeleri nedeniyle değer verdiğini göstermektedir (Gönç-Şavran, 2010:22).

Parsons’a göre tıp mesleği, piyasa ilişkilerinin rekabetçiliğini ve bencilliğini kıran, özgeci bir meslektir.

Placebo etkisinin ne olduğunu araştırınız ve Parsons’ın bu etkiyi vurgulayarak tıbbı, kendi paradigması içinde nasıl sorguladığını açıklamaya çalışınız.

SIRA SİZDE

Parsons, tıbbın bilimsellik iddialarını bu şekilde sorguladıktan sonra, hasta olmanın, öncelikle biyolojik ya da psikolojik bir durum değil, bir toplumsal rol olduğu, insanların hastalıkları hakkında seçim yapabildikleri, hastalığa bürünebildikleri sonucuna varmış (Parsons, (2005 [1951]:88) ve hasta rolü kavramını geliştirmiştir.

Parsons’a göre sağlık değerli bir toplumsal kaynaktır. Bireysel başarı da, toplumsal düzenin uygun şekilde işlemesi de sağlığa dayanmaktadır. Bu açıdan, Parsons’a göre hastalık, normalden sapma durumudur. Çünkü, hastalık durumunda birey, normalde (sağlıklıyken) yerine getirmesi gereken rolleri yerine getiremez. Bununla birlikte, Parsons’a göre insanlar, toplumsal rollerin yarattığı baskıdan ve rollerinden kaçmak istediklerinde, gönüllü olarak hasta rolüne bürünebilirler. Parsons bunu hasta rolü kavramıyla açıklamaktadır:

Hasta Rolü: Parsons, hastalığın fiziksel bir varlık değil, toplumsal bir olgu olduğunu savunur. Bireyler, gündelik yaşamda uymaları beklenen normlara uymak istemedikleri ya da genel kültürel ölçütlere ulaşamadıkları zaman, ‘hasta’ rolüne girerek bu rollerden ve beklentilerden kaçarlardı. Hasta rolü, bu role giren kişiye, toplum tarafından verilen tepki üzerinden tanımlanır. Yani kişi, ancak, toplum onu meşru olarak hasta kabul ederse hasta sayılır. Hasta rolünün meşru sayılması ise iki koşula bağlıdır. İlk olarak, hastanın hasta rolünün sağladığı hakları en kısa sü-

rede terk etmeyi istemesi gerekir. Diğer bir deyişle hasta, iyileşmeyi istemelidir. İkinci koşul ise hastanın, iyileşmek amacıyla doktorla ve ilgili diğer profesyonellerle işbirliği yapması ve onlara itaat etmesidir. Bu koşulları yerine getiren kişi, meşru olarak hasta kabul edilir. Bu zorunlulukları yerine getirerek hasta rolüne giren kişi, bu role girerek iki avantaj elde eder. Bunlardan birincisi kötü sağlığından ötürü kişisel olarak sorumlu tutulmamaktır. İkincisi ise, bu rol içinde olduğu süreçte normal toplumsal rollerden muaf tutulacak olmasıdır. (Parsons, (2005 [1951]:294). Hasta rolü kavramı ile Parsons, insanların gönüllü olarak hasta olmaya karar verebileceklerini yani, sosyal yaşamlarının gerekliliklerinden kaçmanın sapkın bir yolu olarak, hasta rolünü benimseyebileceklerini belirtmiş olur. Parsons'a göre, tıbbın en önemli işlevlerinden biri, kimin hasta olarak kabul edilip kimin edilemeyeceğini belirlemesidir. Çünkü, ona göre, çok fazla sayıda insanın hasta rolüne girmesi, sosyal sistemin sürekliliğini tehlikeye sokacaktır (Parsons, (2005 [1951]:289).

Parsons'ın hem tıp mesleğine yönelik analizi, hem de hasta rolü kavramı, çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Hasta rolüne girme konusunda hastalığın ciddiyeti, sınıf, ırk, cinsiyet gibi faktörleri görmezden gelmekle, ayrıca, toplumsal rollerden muaf olmanın, toplumsal sorumluluklardan muaf olmak anlamına gelmediğini görmemekle eleştirilmiştir. Bunun yanında, hasta rolünün sadece bazı hastalıklar için geçerli olabileceği, kronik hastalıklar için söz konusu olamayacağı ileri sürülmüştür (Annandale, 1998:11). Parsons'ın tıp mesleğine ilişkin analizi de eleştirilmiş, doktorların sadece bilimsel verilere dayanarak karar vermedikleri, kararlarında hem kendi toplumsal geri planlarından, hem de ilaç firmalarıyla olan ilişkilerinden etkilendikleri savunulmuştur.

Marksist Yaklaşım

Marksist yaklaşım, sağlık bakımını ve tıbbı, kapitalizmin bir parçası olarak ve kapitalizmle ilişkisi üzerinden açıklar. Hastalıklar da tedaviler de kapitalist ekonomik sistemin ürünüdür. Marksist yaklaşıma göre tıp, kapitalist ekonominin bir parçasıdır ve tedavi açısından bir faydası olmasa da kâr amacıyla teknolojik gelişmeleri desteklemektedir. Bu yaklaşıma göre, tıbbi bilgi de kapitalist sistemin verdiği zararları doğal ve biyolojik göstererek, hastalıkların politik ve ekonomik nedenlerini gizleyen bir ideolojik araçtır.

Bu yaklaşım içinde sağlığa değinen ilk eser, Engels'in İngiltere'de "İşçi Sınıfının Durumu" (1844) adlı eseridir. Engels, bu eserde tifo, verem, raşitizm gibi hastalıkların, doğrudan kapitalist üretim koşullarıyla ilişkili olduğunu, bu nedenle tek başına tıbbi müdahalenin, bu hastalıkların ortadan kaldırılması için yeterli olmayacağını savunmaktadır. Engels, hastalığa kaderin, önlenemez biyolojik olayların ya da bireylerin psiko-sosyal özelliklerinin neden olduğu yönündeki açıklamaları reddetmiştir. Ona göre hastalık, endüstriyel kapitalist örgütlenme biçiminin, dayatmacı yönetim tekniklerinin ve kapitalistlerin barınma ve yiyecek güvenliği pahasına kâr peşinde olmalarının sonucudur. Buradan hareketle, hastalıkların kötü barınma koşulları ve yoksulluk nedeniyle oluştuğunu savunan Engels, hastalıkları bireyi suçlayan bir yaklaşımla değil, toplumsal örgütlenme biçimiyle ilişkilendirerek açıklar (Gönç-Şavran, 2010:25).

Marksist yaklaşıma göre, çağdaş kapitalizm içindeki sağlık bakımı örgütleri (hastaneler, klinikler), sağlığı insanların işgücü piyasasında emeklerini satmaya devam edebilmeleri açısından ihtiyaç duyulan zindelik durumuna indirger ve hastalıkları sigara, içki, hareketsizlik gibi bireysel yaşam faktörlerinin sonucu gibi göstererek dikkati toplumsal, politik, ekonomik, mesleksi ve çevresel nedenlerden

Parsons, modern yaşamın yarattığı gerilimler yüzünden insanların toplumsal rollerinin sorumluluklarından kaçmak istediklerini ve bunun için de "hasta rolüne" büründüklerini belirtir, ama çok sayıda insanın bu role bürünmesi toplumun işleyişi açısından sakıncalıdır, bu nedenle tıp kimin bu role girip kimin giremeyeceğini kontrol etmelidir.

uzaklaştırırlar (Doyal ve Pennell, 1979). Kapitalist tıp, hastalıktan korunmak için gerekli önlemleri almak yerine, hastane temelli tedavileri destekleyerek iyileşmeyi tüketime indirger (Renaud, 1975). Tıp mesleği, hasta raporlarını kontrol edebildiği için, emeğin ve işçi sınıfının kontrolü üzerinde önemli bir yere sahiptir. Kapitalist tıp, ayrıca, kadınların cinsiyete dayalı rollerini meşrulaştırarak onları, işçi sınıfının sonraki nesillerinin bakımından sorumlu tutar. Böylece, kadınları ücretsiz ev içi işçisi olarak kullanır.

Bu çerçevede, Marksist yaklaşıma göre, sağlık bakımı örgütleri üç ideolojik işlevi yerine getirirler (Navarro, 1976):

- İlk olarak, yetersiz de olsa sağlık bakımı sağlayarak, temelde toplumsal olan problemleri bireysel düzeye aktararak statükoyu meşrulaştırırlar.
- İkincisi, sağlık bakımını, hastane bakımı ve ilaç tüketiminden ibaret görerek kapitalist üretim tarzını yeniden üretirler.
- Üçüncüsü, hem sağlık işçilerinin örgütlenişleriyle hem de yarattığı tüketim desenleriyle kapitalist sınıf yapısını yeniden üretirler.

Marksist yaklaşımın temel ilkesi, sağlık hedefi ile kâr hedefi arasında bir çelişki olduğudur.

Günlük yaşamın parçalarının, piyasada mal olarak satılması süreci olan *meta-laştırma*, sağlık sektöründe giderek artmış, sağlık sektöründe, son yıllarda ücretsiz olarak bireylerin erişimine açık olan alanlar giderek azalmış ve sonuçta **‘tbbi-en-düstriyel kompleks’** (Relman, 1980) olarak adlandırılan yapı ortaya çıkmıştır. Sağlık bakımı, alınıp satılan bir mal haline geldikçe, yani metalaştıkça, ‘girişimci’ ve ‘şirketleşmiş’ tıp gelişmiştir. **‘Şirketleşmiş tıp’**, sağlık hizmeti veren kuruluşların, mal piyasasındaki diğer şirketler gibi, sadece kâr amacına yöneldiğini vurgulamak için kullanılan bir terimdir. Şirketleşmiş tıp, hastanın ihtiyaçlarını karşılamaktan çok, sağlık hizmeti veren kuruluşun ihtiyaçlarını karşılamaya önem vermekte, endüstriyel rekabetin yarattığı yöntemler hem herkese sağlık hizmeti verilmemesine, hem de tedavi olan hastaların doktorlarının değişmesi ya da başka nedenlerle, tedavilerinin yarıda kalmasına yol açabilmektedir (Battista, 1997).

Marksist yaklaşıma göre hastalıkların nedeni kapitalist toplum örgütlenmesidir.

Marksist yaklaşımın temel ilkesi, sağlık hedefi ile kâr hedefi arasında bir çelişki olduğudur.

ÖRNEK

1963 yılında, kimyasal maddeler üreten bir şirket olan Dow Corning, içi silikon jelle dolu olan göğüs implantları üretmeye başlamıştır. Bu implantlar, silikon göğüs ameliyatlarında kullanılmaktadır ve bedene zarar vermeyeceği sanılmaktadır. 1970’lerden itibaren bazı doktorlar, bu implantların kanamalara yol açtığını bildirmeye ve ABD Federal İlaç Ajansı’na (FDA) üretimin durdurulması için baskı yapmaya başlamışlardır. Ancak, bazı araştırmacılara göre bu baskı, önemsizdir. Çünkü, plastik cerrahlar ve üreticiler, FDA’yı silikon implantlarının güvenli olduğuna ikna etmişlerdir (Annandale 1998:14). 1980’ler ve 1990’ların ilk yılları boyunca, çoğu göğüs kanseri olan bir milyona yakın kadının bu implantlardan taktırdığı ve 1994 yılına gelindiğinde on binlerce kadının implantlardan kaynaklanan yaralanmalar rapor ettiği bilinmektedir. Bu şikâyetler üzerine yapılan araştırmalar, implantların birçok açıdan sağlığa zarar verdiğini ve göğüs kanserinin erken teşhisini engellediğini, silikon implantların yan etkileri nedeniyle bazı kadınların öldüğünü ve birçokunun da hayatlarını ciddi anlamda etkileyen kronik hastalıklarla yaşamak zorunda kaldıklarını göstermiştir (Annandale, 1998:14).

1992 yılında FDA bu silikonların sınırlı kullanımı dışında genel kullanımını yasaklamıştır, ancak Sağlık Bakanlığı silikon kullanımının tamamını yasaklamak için daha çok veriye ihtiyaç duyulduğunu savunmuştur. Dow Corning FDA’nın kararı doğrultusunda üretimi durdurmuştur ama hala implantların güvenli olduğu konusunda ısrar etmektedir (Annandale 1998:14).

Bununla birlikte, 1997 yılında A.B.D.'de açılan bir mahkeme, şirketi silikon ve sağlık riskleri hakkında bilgi saklayarak kadınları bilerek aldatmaktan suçlu bulmuştur. 1980'ler boyunca da bu şirkete çok sayıda dava açılmış, ancak şirket, bulguların ve tıbbi kayıtların mahkemece korunarak gizli tutulmasını sağlamış, davacılarla anlaşmalar yaparak sorunu mahkeme dışında halletmiştir. Ancak, 1988 yılında Mariann Hopkins, bir dava açmış ve şirket kendisine davadan vazgeçmesi için 1,8 milyon dolar teklif ettiği halde davadan vazgeçmemiştir. Bu davanın sonunda şirket, dolandırıcılık ve kötü niyetten suçlu bulunarak 7,3 milyon dolar tazminat ödemeye mahkum edilmiştir. Bu sonucun üzerine, mağdur olanlar tarafından şirketten toplam 4,225 milyon dolar tazminat ödemesini isteyen çeşitli davalar açılmış ve şirket, 1995 yılında iflas koruması altına alınmıştır (Annandale, 1998:14-15). Verilen örnek, bazı teknolojiler sağlık açısından risk taşısa da kapitalist şirketler açısından, kârlı olmayı sürdürdükleri sürece kullanıldığını göstermektedir. Özetle, kapitalizm hem sağlığı hem de sağlık bakımını yağmalamaktadır (Annandale 1998:15).

Ivan Illich, tıp kurumunun kendisinin sağlığa zarar verdiğini savunur.

Ivan Illich, *Sağlığın Gaspı* (Medical Nemesis) adlı eserinde (1995 [1975]) tıbbın, yararsız tedavilerle hastalara yarardan çok zarar verdiğini, toplumu sağlıksız kılan koşulları iyileştirmek yerine kötüleştirdiğini ve bireylerin kendi kendilerini iyileştirme, acı çekme ya da ölme özgürlüklerini ellerinden aldığını savunur. Bu durumu klinik, sosyal ve kültürel-simgesel iatrojenez kavramları ile açıklar. İatrojenez, tıbbın kendisinden, doktorların uygulamalarından ve tedavilerinden kaynaklanan hastalıklar anlamına gelmektedir. Illich, her ne kadar son yüzyılda tıp ilerlese de difteri, tüberküloz gibi çeşitli hastalıkların azalmasının nedeninin tıptaki gelişmeler değil, toplumun yaşam şartlarının, beslenme ve barınma koşullarının iyileşmesi olduğunu savunur.

Illich ölüm ve hastalanma oranlarındaki iyileşmenin, tıbbi müdahalelerden çok, çevresel faktörler sayesinde gerçekleştiğini, tıp kurumunun çıkara dayalı teşhis ve tedavilerinin yarardan çok zarar sağlayarak ölüme, hastalığa, ağrıya ve acıya neden olduğunu belirtir. Illich (1995 [1975]), sağlığın, doktorların yanlış teşhis ve tedavileri, aşırı ilaç yazmaları ve benzeri müdahalelerle kötüleştirmesini **klinik iatrojenez** olarak adlandırır. Sağlık politikalarının, ilaç firmaları gibi sağlıksızlık yaratan endüstriyel kuruluşları desteklemesi ya da devlet bütçelerinin, halk genellikle yararlanmadığı halde, ağırlıklı olarak tıba aktarılması da sağlığı kötüleştirmektedir. Bu durum, **sosyal iatrojenez** olarak ifade edilir. Illich ayrıca, tıbbın acıya ve ölüme karşı verdikleri tepkileri de engellediğini, bireylerin kendi bedenleri, acıları, hatta ölümleri üzerindeki kontrollerinin, tıp tarafından ellerinden alındığını belirtir ve bu durumu da **kültürel ve simgesel iatrojenez** ile ifade eder.

Marksist yaklaşım, kapitalist gelişimle birlikte tıbbın, yaşam süresi ve kalitesinde sağladığı faydaları ve bireylerin öznel etkilerini görmezden gelmekle, toplumsal yapılara gereğinden fazla odaklanmakla eleştirilmektedir.

Yorumlayıcı Yaklaşım

Yorumlayıcı Yaklaşım içinde, Sağlık ve Hastalık Sosyolojisi'ne en önemli katkı, köklerini fenomenolojiden alan toplumsal inşacılık yaklaşımından gelmiştir. Toplumsal inşacılık yaklaşımı, tıbbi bilginin toplumsal inşası üzerinde durmuş, tıbbın pozitivist paradigma içinde doğa bilimi olmasından kaynaklanan ayrıcalıklı pozisyonunu, eleştirmiş, tıbbın sosyolojinin inceleme konusu olmasına büyük bir katkı sağlamıştır.

Toplumsal inşacılık yaklaşımın temel argümanları özetle üç başlıkta toplanabilir.

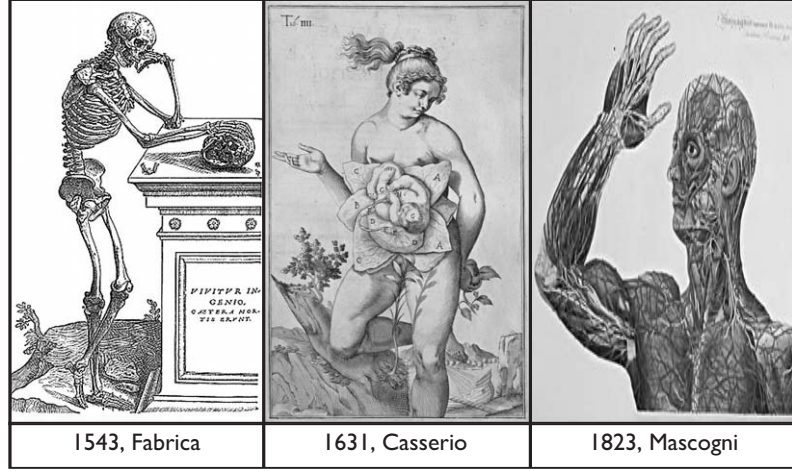
Bedenin ve Hastalığın Toplumsal İnşası

Toplumsal inşacı yaklaşım, hastalıkların basit gerçekler olmadığını, toplumsal muhakemenin ve toplumsal pratiklerin sonucu olduğunu iddia eder. Bu yaklaşıma göre beden, bedene ilişkin tanımlara bağlıdır. Hastalıkların gerçekliği de sorunludur, örneğin RSI (Tekrarlanan Zorlama Yaralanması ve Tekrarlayan Gerilim Deformasyonu) hastalığı, işverenlere göre işçilerin zinde olmamasından ve yanlış durmalarından; sendikacılara göre çalışma koşullarının uygunsuzluğundan, işin kontrolünün işçiye olmamasından ve işlerin ağırlığından kaynaklanan bir hastalıktır. Psikiyatlara göre ise tazminat nevrozunun ve/veya histerik sendromların bir biçimidir (White 2002: 19). Yani RSI'nin hastalık olup olmadığı, hatta hastalık haline gelip gelmeyeceği biyolojik faktörlerin değil, toplumsal ilişkilerin sonucudur ve politik bir konudur (Tesh, 1988). Toplumsal inşacılık yaklaşımı içinde, çeşitli hastalıklar için benzer analizler yapılmıştır. Bu yaklaşıma göre, bilginin kendisi, inşa edilen bir şey olduğu için tıbbi inanç sistemi, diğer inanç sistemlerinden farklı değildir. İçerikleri de uygulamaları da kültürel ve toplumsaldır. Bu nedenle, söz konusu yaklaşıma göre, diğer iyileştirme sistemleri gibi modern tıbbın sağlamlığının da sorgulanmaksızın kabul edilmemesi, bir sosyal ve kültürel sistem olarak incelenmesi gerekmektedir (Comaroff, 1978:247).

Hastalığın toplumsal inşası ile ilgili örnek bir çalışmayı Aylin Nazlı'nın "Hastalığın Sosyal İnşası ve Hastalık Anlatıları: Meme Kanseri Örneği" adlı kitabında (2007, Güven Kitabevi) bulabilirsiniz.

K İ T A P

Resim 7.1

Yukarıda verilen anatomi çizimleri tıbbın farklı yüzyıllarda, bedeni nasıl gördüğünü yansıtmaktadır. Dinin bir toplumsal kontrol mekanizması olarak gücünü yitirmediği 1500'lerde bedenın iskeleti, ölümle ve mezarla ilişkilendirilerek çizilmektedir. 1600'lerde çizilen ortadaki resimde ise gebeliğe ilişkin bilgi verilmekte, ancak beden, bireyin bütününden de çevresinden de ayrılmamaktadır. Son resim ise modern tıbbın, bedene yönelik mekanik bakış açısını bütün açıklığıyla yansıtmaktadır.

Kaynak: http://www.designboom.com/history/a_m6.html

Tıbbi Bilgilerin ve Uygulamaların Toplumsal Bağlamı

Toplumsal inşacı yaklaşım, tıbbi bilginin ve tıbbi teknolojinin kullanılış biçiminin toplumsal ilişkilere bağlı olarak değiştiğini savunur. Bu yaklaşım içinde yapılan çeşitli çalışmalar, çeşitli hastalıkların, özellikle de meslek hastalıklarının, hastalık olarak kabul edilmesinin aslında işverenler, işçiler, doktorlar, sigorta şirketleri ve avukatlar arasında yaşanan bir dizi tartışma ve uzlaşmanın ürünü olduğunu göstermektedir.

ÖRNEK

On dokuzuncu yüzyılda, histeri hastalığının, eğitim görmek ve çalışmak isteyen kadınları etiketlemek için nasıl kullanıldığına (White, 2002:21) bir göz atalım. On dokuzuncu yüzyıla birlikte, iş bölümüne katılma fırsatları gelişip arttıkça kadınlar, öğretmen ya da hemşire olarak çalışmak gibi çeşitli yeni fırsatlara sahip olmuş ve ev dışında ücretli işlerde çalışmaya başlamışlardır. Diğer taraftan, ataerki, kadınları geleneksel ev içi rolleriyle sınırlamaya çalıştığı için, erkeklerle kadınlar arasındaki kesin farkları vurgulayan bir tıbbi sistem gelişmiştir. Bu bakış açısına göre erkeklerde beyin, kadınlarda ise sinir sistemiyle yeniden üretim sistemi, özellikle yumurtalık ve rahim baskındır. Bir insanda ya beyin ya da yeniden üretim sistemi çalışmakta, ikisi aynı anda çalışmamaktadır. Bu dönemde kadın olduğu, yani baskın sistemi beyin olmadığı halde çalışmaya kalkışan kadınlara "histeri" teşhisi konmuş, ücretli işlerde çalışan ya da çalışmaya kalkışan kadınların, biyolojik yeniden üretim zorunluluklarını inkâr ederek kendilerini "histeri" riskine attıklarına inanılmıştır. Ayrıca, beyin ve yumurtalık aynı anda gelişemediği için, eğitim görmeyen de kadınların hastalanmasına neden olduğu düşünülmüştür. Dolayısıyla, histeri hastalığı (a) erkeklerin, işgücüne katılmaya çalışan kadınları sınıflandırmalarını sağlamış, (b) toplumsal rollerine aykırı davranan kadınlara aktif ve saldırgan bir rol yüklemiştir. On dokuzuncu yüzyılda başka hastalıklar için de benzer analizler yapılmıştır.

Yorumlayıcı yaklaşım, tıbbi bilginin, bilimin rasyonel ilerleme sürecinden çok, toplumsal ilişkiler tarafından üretildiğini ileri sürer ve bu süreci, tıbbi kozmolojiler kavramıyla (Jewson, 1976; Armstrong, 2002; Nettleton, 2004) açıklar. Tıbbi kozmoloji, tıbbi bilginin üretilmesindeki toplumsal ilişkilere gömülü, toplumsal etkileşim biçimleridir. Beş tip tıbbi kozmoloji vardır (Gönç-Şavran, 2010:36-37).

- Birinci kozmoloji, **yatak yanı tıbbı**dır. 1770'lerden 1800'lere kadar süren bu dönemde hasta, doktorun patronu konumundadır. Doktorun yaptıklarını değerlendiren hastanın kendisidir. Bu nedenle, müşterinin doktor üzerinde önemli bir etkisi vardır. Doktor, rekabet ortamı içinde diğer doktorlara yönelmemesi için müşterisinin kişisel isteklerini dikkate almaktadır (Jewson, 1976:233). Bu dönemde tıbbi uygulamalar, doktorların ücretlerini ödeyebilecek derecede zengin olan, küçük bir azınlık tarafından kontrol edilmektedir. Bu dönemde hasta, tüm yönleriyle bir bütün olarak görülür. Hastalık da sadece bedene değil, bütün olarak insana olan bir şey olarak, "hem fiziksel hem de manevi öğeleri içeren insan dengesindeki bir eksiklik" ya da bozulma olarak kabul edilir (White, 2002:121).
- İkinci kozmoloji, 1800'lerde hastanelerin doğuşuyla başlayan ve 1840'lara dek devam eden **hastane tıbbı**dır (hospital medicine) (Jewson 1976:235). Bu dönemde, hastanelerin doğuşuna bağlı olarak hasta doktora bağımlı hale gelmiş, doktorlar kendi tasarruflarında bulunan fakir bir hasta kitlesine sahip olmuşlardır. Tıbbi bilginin kontrolü artık, hastadan doktora geçmiştir, hasta doktora itaat etmezse tedavi hakkını kaybedecektir (White, 2002:121). Bu dönemde hastalık, bireyin bir bütün olarak var oluşundan ayrılır, belirli bir organın patolojisi olarak, organik yaralar ve işlev bozuklukları olarak görülür. Yatak yanı tıbbı, doktor bireye bir bütün olarak yöneldiği için özneyönelimli bir kozmoloji olarak; hastane tıbbı ise doktor hasta bireyin sadece belirli bir fiziksel bölgesine yöneldiği için, nesne yönelimli bir kozmoloji olarak tanımlanabilir (Annandale 1998:6).
- Üçüncü kozmoloji, **laboratuvar tıbbı** (laboratory medicine) dönemidir. Bu dönem, 1840'lardan 1870'lere kadar sürer. Bu dönemde tıbbi bilgiyi artık bilim insanları, yani 'laboratuvardakiler' kontrol etmektedir. Doktorun da hastanın da yerini, bilimsel testler almıştır. Bu dönemde artık hastanın duygusal varlığı tamamen kapsam dışındadır. Hasta, analiz edilecek maddi bir 'şey' haline gelmiş, hastalık da doktorlardan çok, biyolog ve kimyacıların alanına giren ve laboratuvarda saptanabilecek biyolojik ve kimyasal bir süreç olarak (Jewson 1976:238) görülmeye başlanmıştır.
- Dördüncü kozmoloji, 20. yüzyılda gelişen **gözetim tıbbı** (surveillance medicine) dönemidir. Bu dönemde nüfusun sağlıkla ilgili bilgileri, anket gibi tekniklerle toplanmaktadır. Tıbbi bilgi büyük ölçüde sağlığa yönelik risklere odaklanmakta ve bu risklerden korunmak adına, doğumdan ölüme kadar insan yaşamının tamamı, medikalize edilmektedir. Bu dönemde hastalık, henüz gerçekleşmemiş ama her an gerçekleşebilecek bir potansiyel, bir risk olarak görülmektedir. Bu risklerden korunmak için, nüfusa ait bilgiler toplanarak nüfus gözetim, denetim ve kontrol altında tutulmaktadır (Armstrong, 2002).
- Son kozmoloji ise yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin algı ve yorumlarımızı değiştirdiği **internet tıbbı** (*e-scaped medicine*) kozmolojisidir (Nettleton, 2004). Tıbbi bilgiye artık internet üzerinden ulaşılması, bir yandan bilginin

Tıbbi kozmolojiler tıbbi bilginin, bilimin rasyonel sürecinden çok, toplumsal ilişkiler tarafından üretildiğini göstermektedir.

Tıbbi bilgi bilimin basit, rasyonel sürecinden çok, belirli toplumsal ilişkiler tarafından üretilmektedir (Annandale, 1998:6).

farklı biçim ve yorumları nedeniyle tıbbi olan güveni azaltmakta, bir yandan da hastalarla doktorlar arasındaki ilişkinin niteliğini değiştirmektedir. Bu dönemde, kendi sağlığı için tıbbi bilgi arayan, önceki kozmolojilere kıyasla kendi bedeni ve sağlığı hakkında çok daha fazla bilgiye sahip olan “uzman hasta”lar söz konusudur (Nettleton, 2004: 676-677).

Toplumsal inşacılık, yukarıda sayılan kozmolojiler çerçevesinde, tıbbi bilginin ve tıbbi teknolojilerin, bilime dayalı, nesnel ve değerden arınmış uygulamalar olmadığını, kültürel, ekonomik ve politik faktörler tarafından biçimlendirilen toplumsal ilişkilerin sonucu olduğunu savunur. Bu yaklaşım içinde yapılan çeşitli çalışmalar, hastalıkların teşhis ve tedavi süreçlerinde ırkçı ve ayrımcı uygulamalar olduğunu göstermektedir (Gönç-Şavran, 2010:36-37). Toplumsal ilişkilerle hastalık arasında, iki yönlü bir ilişki vardır. Bir yandan toplumsal ilişkiler hastalıkların yaratılmasına katkıda bulunur, diğer yandan da yansız olduğu kabul edilen hastalık dili, toplumsal ilişkilerin doğasını gizlemeye hizmet eder (Taussig, 1980). Böylece tıp, bir toplumsal kontrol mekanizması olarak işler. Tıbbin, neyin hastalık kabul edilip neyin kabul edilmediğini belirlemesini, bir toplumsal kontrol mekanizması olarak işlemesini sağlayan ise medikalizasyon sürecidir.

Medikalizasyon (Tıplaştırma)

Sağlık sosyolojisinin en önemli kavramlarından biri, *medikalizasyon*dur. Medikalizasyon (tıplaştırma), tıbbin önceden tıbbi sayılmayan alanlarını tıplaştırması ve önceden tıbbi olduğu düşünülmeyen konularda uzman olduğunu iddia ederek tıbbin kapsamını bu alanları da içine alacak şekilde genişletmesi olarak tanımlanabilir (Gönç-Şavran, 2010:38). Medikalizasyon tezine göre tıp profesyonelleri, günlük yaşamın ya da toplumsal sorunların ‘normal’ olan yönlerini, tıbbi sorunlar olarak kavramsallaştırarak bunlara tıbbi ya da teknik çözümler önermeye eğilimlidirler (Nettleton 2006:26).

Medikalizasyon, tıbbin modern toplumda sahip olduğu toplumsal kontrol mekanizması işlevini yürütmesini sağlayan bir araçtır. Neyin hastalık olarak tanımlanacağına karar verme konusunda doktorlar, sıradan insanlardan çok daha fazla güce sahiptir. Bu durum, sıradan insanları tıp profesyonellerine bağımlı kılmakta, kendi sorunlarını çözme becerilerini ellerinden almaktadır. Tıp, bir sorunu ‘hastalık’ olarak etiketlediği andan itibaren kişi, sağlık profesyonellerinin denetimine girecek ve tıp uzmanları bireyi izleme, müdahale etme ve yargılama otoriteleri olacaktır (Nettleton 2006:26). Böylece tıp, normal ya da düzgün davranışın ne olması gerektiği konusunda politik değerlendirmeler yapmakta ama bunları, bilimsel gerçekler gibi sunmaktadır. Kendi belirlediği normlara uymayan bireyleri, ‘hasta’ olarak gösteren tıp, bireyleri klinik müdahalelerle ‘tedavi’ ederek bu normlara uymaya zorlamaktadır (White 2002: 51-52).

Medikalizasyon, tıbbin modern toplumda sahip olduğu toplumsal kontrol mekanizması işlevini yürütmesini sağlayan bir araçtır.

ÖRNEK

Drapetomania hastalığı 19. yüzyılda A.B.D.'de görülen bir 'hastalık'tır (White, 2002:41). Bu hastalığa sadece tarlalarda çalışan siyah köleler yakalanıyordu. Hastalığın belirtisi ise kölenin tarladan kaçmaya çalışmasıydı. Diğer bir deyişle, eğer bir köle sahibinden, çalışmak zorunda olduğu tarladan kaçmaya çalışırsa, ona drapetomania teşhisi konuyor ve tedavi ediliyordu. Bu hastalığın tedavisi ise hasta kölenin her iki ayağının başparmaklarının kesilmesi idi. Parmakları kesilen köle artık koşamadığı için tarladan kaçmaya çalışmıyordu. Bu sayede, iyileşmiş sayılıyordu (White 2002:42). Bu örnekte görüldüğü gibi beyazların hakim olduğu ve siyahlara boyun eğdirdiği, ekonomik sistemi kölelik olan ırkçı bir toplumda, belirli toplumsal ve politik koşullardan ötürü, kölelerin çiftlik sahibinden ya da tarladan kaçması, profesyonel tedavi gerektiren gerçek bir hastalık olarak kabul edilmiş, tıp kitaplarında bu hastalığın, sadece doktorlar tarafından teşhis ve tedavi edilebileceği belirtilmiştir (Cartwright, 1851'den aktaran White, 2002:41). Drapetomania hastalığı hem içinde olduğu toplumun ürünüdür, hem de bu toplumdaki güç ilişkilerini sağlamlaştırmaktadır.

Örneğin yüzyıllarca, doğal bir kadın deneyimi olarak kabul edilen doğumun modern tıp tarafından "tıbbi bir sorun" olarak tanımlanması, doğumun medikalize edilmesi, yani tıplaştırılmasıdır. Bu medikalizasyon, hamileliğin ve doğumun kontrolünün, erkeklerin baskın olduğu tıp profesyonellerinin elinde toplanmasına ve kadınların doğumlarını hastanede yapmaya teşvik edilmelerine neden olmuştur. Oysa yapılan çalışmalar, kadınların doğumu evde yapmalarının enfeksiyon ve teknolojik müdahale riskini azalttığı için, daha güvenli olduğunu göstermektedir (Tew, 1990). Benzer şekilde tıbbın eşcinselliği, kumarbazlığı, alkolizmi, disleksiye ya da toplumsal cinsiyet rollerine uymak istememe gibi tepkileri, hastalık olarak etiketleyip tedavi etmeye çalıştığını gösteren çeşitli çalışmalar vardır. Kısacası, bir toplumsal kontrol mekanizması olarak tıp, medikalizasyon sürecinde normal davranışın ve hastalığın ne olduğunu, kendi politik görüşü doğrultusunda tanımlar ve teknoloji üzerindeki hakimiyetini ve yetkisini kullanarak, bireyleri kendi tanımladığı normlara uymaya zorlar (Gönç-Şavran, 2010:41).

Bir toplumsal kontrol mekanizması olarak tıp, medikalizasyon sayesinde normal davranışı kendi politik görüşleri doğrultusunda tanımlar ve teknolojik alandaki hakimiyeti sayesinde bireyleri kendi tanımladığı bu normlara uymaya zorlar.

'Disleksi', öğrenme bozukluğu olarak da bilinen, belirtileri konuşmada, okuyup yazmada, soyut işlemler yapmada güçlük çekme olan bir 'hastalık'tır. Bu hastalığı, medikalizasyon tezi açısından değerlendirmeye çalışınız.

SIRA SİZDE

Medikalizasyon sürecinin analizi, son derece önemlidir. Çünkü, bazı toplumsal faktörleri tıbbi sorunlar olarak kavramsallaştırmak, çok önemli sonuçlar doğurur. Medikalizasyon intihar, alkolizm ya da uyuşturucu kullanımı gibi olayları, bireyin sorunu haline getirir, bireyin sorumluluğu olarak görür. Bireyleri bu davranışlara iten toplumsal, ekonomik ve politik nedenleri gizler. Medikalizasyon süreciyle daha genel nedenlerden kaynaklanan bu sorunları, insanların bireysel sorunları gibi gören tıp, sorunları çeşitli tıbbi tedavi ve müdahalelerle iyileştirmeye çalışır. Böylece, aslında bireysel nedenlerden kaynaklanmayan sorunlara bireysel tedavi-ler uygular (White, 2002:49).

Toplumsal inşacılık yaklaşımı, dış gerçeklikleri tamamen göz ardı ettiği için eleştirilmiş ve tıbbın bilimsel bilgilerinin ve uygulamaların geçerliliğini onaylamak için, topluma kazandığı somut faydaların yeterli olacağı ileri sürülmüştür.

Post-Yapısalcılık

Post-yapısalcılık içinde, sağlık ve hastalık sosyolojisine en çok katkısı olan sosyolog Foucault'dur. Foucault, tıbbın bilgiyi biçimlendirışı ile ilgilenir. "Kliniğin Doğuşu" (1973) adlı eserinde, hastalıkların bedene bakışın ürünü olduğunu, hastanın bedenini görme biçimi değişikçe tıbbi uygulamaların yeni biçimlerinin ortaya çıktığını gösterir. Foucault, sağlıkla ilgili düşüncelerinde daha çok, hastalık kategorisinin gelişimine ve tıp mesleğinin üretilmesine odaklanmıştır.

Foucault'ya göre tıp, bürokratik yönetici devletin lehine insanları hasta, deli, suçlu, sapkın gibi çeşitli kategorilere sokan normalleştirici bir kurumdur.

Foucault, modern tıp da dahil olmak üzere birçok akademik disiplinin Avrupa'da kapitalizmin geliştiği, nüfusun ve kentleşmenin arttığı bir dönemde doğmasının tesadüfi olmadığını savunur. Endüstriyel kapitalizmin gelişmesi, nüfusun artması ve kentleşmenin hızlanması sonucunda nüfusun kontrolüne yönelik eski biçimler yeterli olamamış, yeni iktidar rejimleri gelişmiş ve insanlar sayılmaya, izlenmeye ve incelenmeye başlanmıştır. Foucault, bürokratik toplumların bu şekilde toplanan bilgiyi, toplumsal planlamalar yapmak için kullandıklarını ve bunun sonucunda, modern akademik disiplinler olan modern tıp, kriminoloji, penoloji, psikoloji, sosyoloji ve psikiyatri gibi bilim dallarının doğduğunu belirtir. Bu disiplinlerin amacı, nüfusu tahmin ve kontrol etmektir, bu akademik disiplinler, aynı zamanda, insanların kabul etmeleri gereken davranış normlarını ve benimsemeleri gereken yaşam tarzlarını oluşturup bu normlar üzerinden insanlara nasıl davranmaları gerektiğini bildiren disiplinlerdir. Bu disiplinlerden, amaçları bireylerin davranışlarını tahmin ve kontrol etmek ve devlete bu bireyleri izlemesi ve kontrol etmesi için gerekli bilgiyi sağlamak olan meslek grupları doğmuştur. Bu meslek grupları da devlet lehine insanları hasta, deli, suçlu, sapkın gibi çeşitli kategorilere sokmaya başlamıştır. Bu yeni disiplinler, toplumsal kontrolün bilgisini üretir ve insanları deli, akıllı, özürsüz, sapkın, suçlu ve hasta gibi kategorilere bölerken kullanılacak 'bilimsel' kriterleri oluşturarak, kendi ürettikleri bu bilginin, insanlar tarafından öznel gerçeklikler olarak içselleştirmesini ve iktidarın disipline edici güce sahip olmasını sağlar (Foucault (2006 [1967]'den aktaran Gönc-Şavran 2010:46).

Kısacası, toplum yönetilen bir toplumdur. Bu toplum içinde, mesleki gruplar, yönetici devletin lehine insanları hasta, deli, suçlu, sapkın gibi çeşitli kategorilere sokarlar. Foucault'ya göre tıp, yönetici bürokratik devletin bir ürünüdür. Tıp, normal davranışın tanımlanması yetkisini kendi kontrolünde tutar ve 'normale' uyulması için insanları zorlamak amacıyla da modern akademik disiplinlerden doğan meslek gruplarını kullanır (White 2002:9).

Feminist Teori

Çok genel düzeyde, bütün feministlere göre ataerki, erkek bedenine rasyonellik, akıl, sağlık gibi değerli sayılan özellikleri atfederek onu yüceltir. Diğer taraftan hastalık, akılcı olmayan davranışlar ve kontrol eksikliği gibi özellikleri kadın bedenine atfederek onu, eksik bir beden olarak inşa eder. Sağlık ve hastalık sosyolojisi açısından feminist çalışmaların en önemli işlevleri, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki farkı ortaya koyarak kadın bedenini ikincil olarak inşa eden toplumsal süreci tanımlamak, eleştirmek ve sağlık alanında cinsiyete dayalı eşitsizlikleri analiz etmektir (Gönc-Şavran, 2010:50-51).

Feministler temel olarak, toplumda kadın ve erkek rollerine bağlı şekilde toplumsallaştığımızı ve bu rollerin, sağlığımız ve hastalığımız üzerinde etkili olduğunu, tıbbın da toplumsal cinsiyete dayalı rollere uyum konusunda çok kritik bir pozisyonu olduğunu savunurlar. Sermayenin mirası açısından, kapitalist toplumda

çocukların meşruiyetinin sağlanması gerekir. Bu nedenle, ataerkil kapitalist toplumda, kadınların yeniden üretim becerilerinin kontrol edilmesi çok önemlidir ve bu kontrol işlevini de tıp üstlenmektedir. Tıbbın, kadınlara yönelik ilgisinin neredeyse tamamen biyolojik yeniden üretim organlarına ve doğurganlıklarına yönelik olması, bundan kaynaklanmaktadır. Çağdaş kapitalizmde tıp mesleği, kadınların ‘özel’ alanda ev içi rollerin meşrulaştırılması işlevini yüklenmiş, doğurma ve besleme işlevlerine odaklanarak kadınların ev içi rollerini, doğanın bir ‘gerçeği’ gibi sunmuştur (White 2002:10). Böylece tıp, bir yandan kapitalist sınıf için yeni işçi nesillerinin doğmasını ve beslenmesini minimum maliyetle garantilemiş olur, bir yandan da nüfusta ekonomik açıdan “kâr getirmeyen” çocukların ve yaşlıların bakımından kadınları sorumlu tutarak devletin “masraflarını” azaltır.

Feminizm, kendi içinde çeşitli kollara ayrılmaktadır. Bunlar içinde radikal feminizm, diğer feminist yaklaşımlara oranla kadın sağlığına daha çok odaklanır. Radikal feminist tartışmaların merkezinde beden kavramı ve bedenlerinin erkekler tarafından kontrol edilmesinin, bütün kadınların paylaştığı ortak bir deneyim olduğu düşüncesi yer alır. Radikal feministler, ataerkinin kadınlar üzerindeki baskıyı temel olarak üreme (biyolojik yeniden üretim) üzerinden kurduğunu ileri sürerler. Bu nedenle, bazı radikal feministler kadınların ataerkinin tahakkümünden kurtulmak için teknolojiyi kullanarak üreme işlevinden kurtulmaları, yani çocuk doğurmayı bırakmaları gerektiğini savunurlar.

Sağlık ve kadın arasındaki ilişkiye ilişkin bir araştırmayı Nursen Özçelik-Adak’ın “Sağlık Sosyolojisi, Kadın ve Kentleşme” (2002, İstanbul: Birey Yayınları) adlı kitabından okuyabilirsiniz.

K İ T A P

Radikal feminizm, biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi vurgulayan ve kadın bedeninin ayırt edici özelliklerine olumlu değer atfederek erkek bedeninin ataerkil avantajını ortadan kaldırmaya çalışan bir yaklaşımdır (Anandale ve Clarke, 1996:20). Erkeklerin, kadınları bedenleri üzerinden nasıl kontrol ettiğini gösteren çeşitli çalışmalarda, kadınsılığın hastalıkla eşanlamlı kılındığı, üremenin kadınların yaşamdaki tek amaçları olarak görüldüğü ve “doktorların baş ağrısından boğaz ağrısına ve hazımsızlığa kadar kadınların neredeyse her türlü şikayetin arkasında rahim ve yumurtalık bozuklukları bulduğu” (Ehrenreich ve English, 1978:132) ortaya konmuştur. Radikal feminizm, erkek bedenine karşı kadın bedenine güçlü bir pozisyon sağlamak ve onu erkek bedenine üstün kılmaktadır (Gönç-Şavran, 2010:53).

Radikal feminizmin, tıba yönelttiği eleştirilerden biri de bilimin ve tıbbın ataerkil ve cinsiyetçi olduğu eleştirisidir. Bu eleştiriye destekleyen argümanlar neler olabilir? Düşününüz.

SIRA SİZDE

4

Tablo 7.2

Sağlık Sosyolojisinin Basitleştirilmiş Bir Planı

Kaynak: White 2002: 7'den kısaltılarak uyarlanmıştır.

Teori	Toplum modeli	Hastalığın nedeni	Tıp mesleğinin rolü
Marksist	Çatışmacı ve sömürücü	Kâr etmeyi, sağlığın önüne koyma	İşçi sınıfının disiplin altına alınıp kontrol edilmesi ve hastalığın bireyselleşmiş açıklamalarının üretilmesi
Parsonscu	Birbiriyle ilişkili toplumsal rol ve yapıların, uyumlu ve istikrarlı bir bütünü	Toplumsal roller nedeniyle oluşan toplumsal gerginlik	Toplumsal rollerini sürdürebilmeleri için, bireylerin rehabilite edilmesi
Foucaultcu	Kimsenin baskın kaynağına sahip olmadığı bir güç ilişkileri ağı, yönetilen gözetim	'Hastalıklar', toplumu sınıflandırıp ayırtırmak ve kontrol edilmesini daha kolay hale getirmek için kullanılan etiketlerdir.	'Normal' toplumsal rollerle uyulmasını sağlamak için bireyleri itaate zorlama ve bu rolleri içselleştirdiklerinden emin olma
Feminist	Kadınların, ataerki tarafından sömürülüp baskı altında tutulduğu bir toplum	Ataerki toplumsal rollerle uymaları için kadınların zorlanması; kadınların, etraflarındaki yeniden üretici yaşam döngüsü etrafında medikalizasyonu	Kadınları, kadınsılıkla ve annelikle ilgili ataerki normlara uymaya zorlama

K İ T A P

Hastalığın ve sağlığın analizine ilişkin daha farklı yaklaşımlar da söz konusudur. Bu konuda Aytül Kasapoğlu'nun "Madalyonun İki Yüzü: Hastalık ve Sağlık" (Ed., 2008,. Phoenix Yayınevi) adlı kitabından yararlanabilirsiniz.

EKONOMİ POLİTİKALARI, NEO-LİBERALİZM VE SAĞLIK

Epidemiyoloji, hastalıkların toplumda görülme sıklığını ve nasıl yayıldıklarını inceleyen tıp dalıdır.

Endüstri devrimi sonrasında gelişen endüstriyel işçi sınıfının sağlığının çok kötü olması, hem işgücü potansiyelini hem de savaş dönemlerinde askeri potansiyelini tehdit etmiştir.

Bu dönemde yapılan epidemiyolojik çalışmaları hastalıkların toplumda tesadüfi olarak yayılmadığını, yoksulluğun yoğunlaştığı gecekondu mahallelerinde ve endüstriyel işlerde daha fazla görüldüğünü göstermiştir. Bunun üzerine, işçi ve asker olarak ihtiyaç duyulan sağlıklı nüfusu yaratabilmek, yani sağlığı iyileştirmek için yaşama ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi gerektiği anlaşılmış ve bireylerin sağlığının bireylere bırakılmaması gerektiği konusunda bir görüş birliğine varılmıştır (Dussault ve Sheiham, 1982). Bu amaç doğrultusunda yapılan devlet reformları, Sosyal Refah Devleti'nin başlangıcını oluşturmuş ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970'lerin sonuna dek, devlet müdahaleleriyle işçilerin ücretleri de yaşam koşulları da, sonuç olarak sağlıkları da iyileşmiştir (White 2002:58).

Ancak, 1970'lerin sonlarından itibaren uygulanmaya başlanan neo-liberal ekonomi politikaları nedeniyle, sağlık alanında elde edilen kazanımların bir kısmı kaybedilmiş ve toplum sağlığı kötüleşmeye başlamıştır. Neo-liberal politikalar işsizliğin artmasına, ücretlerin düşmesine, elektrik, su, ulaşım hizmetlerinin özelleştiril-

mesine, devletin küçülerek, eğitim ve sağlık hizmetlerinden çekilmesine neden olmuştur (Terriş, 1998). Bu gelişmelerin, sağlık açısından son derece olumsuz sonuçları vardır. Devletlerin küçülmesi, gıda ve su güvenliği gibi hayati konularda denetimin zayıflamasına neden olmuş, içme suyuna ya da yiyeceklere karışan kimyasallar gibi nedenlerle, on dokuzuncu yüzyılda ölümcül olan ve yirminci yüzyılda ortadan kalktığı düşünülen kolera gibi bazı hastalıklar, yeniden görülmeye ve ölümlere neden olmaya başlamıştır (Longbottom, 1997). Refahın sağlık üzerindeki etkisi, Rusya'da da kendini göstermiştir. 1990 ve 1995 yılları arasında, Rusya'da meydana gelen, çok sayıdaki erken ölümün, eski Sovyetler Birliği'nin topluma sağladığı sağlık ve refah altyapısının kaybedilmesinden ve piyasa ekonomisine geçişi sırasındaki ortamdan kaynaklandığı belirtilmektedir (Bloom ve Canning, 2003:59).

Neo-liberalizm, bir yandan özelleştirme, taşeron çalışma, atipik istihdam biçimleri ve iş güvencesinin azalması gibi mekanizmalarla, bir yandan da işsizlik nedeniyle kötü koşullarda yaşayıp çalışan göçmen işçilerin sayısını artırarak işçi sağlığını kötüleştirmektedir. Ayrıca, kâr amacını sağlığın önüne geçirerek, ziraat ve hayvancılığın ekolojisi bozacak şekilde endüstrileşmesine neden olmakta, gıda güvenliğini azaltmaktadır. Bunun yanında IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların, sağlık hizmetlerinin sunumu konusundaki dayatmaları ve sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi, çok sayıda insanın sağlık güvencesinden mahrum kalmasına ve sağlık hizmetlerine erişememesine neden olmaktadır (Shahmanesh, 2007:315-6).

Toplum sağlığı, eğitim düzeyinin yükselmesine, işsizliğin kontrol altına alınmasına, çalışma koşullarının iyileştirilmesine, toplumsal dışlanmanın azaltılmasına, yeterli beslenmeye, yiyecekler üzerinde sıkı denetim uygulanmasına, ulaşılabilir ve yeterli koruyucu sağlık hizmetlerine bağlıdır (Wilkinson ve Marmot 1998). Bu faktörlerin tümü, neo-liberal politikalar tarafından tehdit edilmektedir (Beaglehole ve Bonita, 1997:xiii). Neo-liberalizm, hak kavramından çok, birey ve karşılıklı sorumluluklar kavramlarını vurgulamaktadır. Bu çerçevede neo-liberalizm, bireyleri yurttan önce tüketiciler olarak, sağlık bakımını da satılıp tüketilecek mallardan biri olarak (Horton, 2007:3) görmektedir.

Neo-liberal politikaların sağlığı bozucu etkilerine rağmen, neo-liberal paradigmada, hastalıklara bireylerin kendi davranışlarının neden olduğu savunulmakta ve hastalıklara neden olan toplumsal ve ekonomik nedenler göz ardı edilmektedir. Böylece, bireylerin kötü sağlıklarından kendilerini sorumlu tutmaları sağlanmaktadır. Bu nedenle, sağlığı tehdit eden riskler olarak beslenme tarzı, hareketsizlik gibi çeşitli bireysel davranışlar vurgulanmakta, bireylerin örneğin tuz, şeker gibi 'riskli' gıdaları tükettikleri için hastalandıkları ileri sürülmektedir. Bireysel davranışlar, her ne kadar önemli olsa da hastalıkları bireysel davranışların sonucuymuş gibi gösteren bu bireyci anlayış, hastalığa neden olan daha genel toplumsal nedenleri ve sağlığın toplumsal belirleyicilerini gizlemektedir. Aslında toplumsal, ekonomik ya da politik nedenlerden doğan sonuçlar kişilerin, bireysel olarak kendilerini suçlamalarını sağlamak, neo-liberalizmin amaçları açısından işlevseldir. Böylece bir yandan devletin sağlık harcamalarını azaltması meşrulaştırılacak, bir yandan da bireylerin sağlık alanında kendilerine biçilen tüketici rolünü benimsemeleri hızlandırılıp sağlık hizmetlerinin bireysel tüketimi arttırılacaktır.

Günümüzde epidemiyoloji, neo-liberalizmin temel varsayımlarını yansıttakça şekilde bireysel faktörlere odaklanmakta, toplumsal faktörleri ya hiç dikkate almamakta ya da çok az vurgulamaktadır. Sigara ve alkol kullanımı, tuzlu, yağlı ya da şekerli yiyecekler yemek ve hareketsiz bir yaşam tarzının, sağlık üzerinde olumsuz etkileri vardır. Ancak hastalıklara neden olan bu davranışlar, hem hastalıkların yegâne nedeni değildir hem de sonuçta, bireylerin kendi kişisel tercihlerinden çok,

yapısal faktörlerden kaynaklanmaktadır. Sigara, alkol kullanımı gibi davranışların sınıfsal olduğu, örneğin işsizlerin sigara, içki içme ve bu konuda ciddi sınıktılar yaşama olasılığının istihdam edilenlere oranla yüksek olduğu bilinmektedir (Montgomery ve diğ. 1998). Farklı toplumsal pozisyonlarda, insanların yaşama şekilleri farklılık gösterebilir. Düşük toplumsal sınıflardaki insanlar, sigara, içki içme, daha çok yağ, şeker yeme ve daha az egzersiz yapma gibi sağlıksız davranışlar gösterirler. Ancak bu davranışları, bireylerin tamamen kişisel tercihleri olarak görmek yanlıştır. Bireylerin bu davranışlarda bulunmasının en önemli nedenleri bir yandan kendi iradeleri dışında toplumsal yapılar tarafından biçimlendirilen yaşam koşulları; diğer yandan da kitle iletişim araçlarıyla, reklamlarla kendilerine belirli bir yaşam tarzının ve buna bağlı ürünlerin dayatılmasıdır. Yapılan çalışmalar hastalığın nedeni yaşam tarzı olsaydı bile, insanların yaşam tarzlarını kendi kendilerine değiştirmelerinin ve içinde bulundukları toplumsal koşullardan kendilerini soyutlamalarının neredeyse olanaksız olduğunu göstermektedir (White 2002:61).

Örneğin Elbek (2010), düşük gelir gruplarında yer alanların yüksek gelir gruplarında yer alanlara oranla daha sıklıkla sigara içmelerini şu şekilde açıklamaktadır: “Çünkü yoksullar... tütünün zararları hakkında daha az farkındalığa sahiptirler, tütün endüstrisinin politikaları karşısında korunmasız durumdadırlar. Stres yönetiminde zorluk yaşarlar, maddi yoksunlukla başa çıkmanın getirdiği güçlüklerle hayatlarını sürdürürler ve yazık ki kötü giden hayatlarında tütün kullanımını kendileri için tek “ödül” olarak tanımlarlar. Hatta, yapılan çalışmalarda, tütün kullananlarda bağımlılığa neden olan kotinin düzeyinin diğer gruplara oranla yoksullarda daha yüksek olduğu gösterilmiştir”.

Neo-liberal dönemde epidemiyoloji, hastalıkları var olan toplumsal yapılardan bağımsızmış gibi değerlendirerek, sadece görünen değerleriyle ele alarak, hastalığın nedeni olan yoksulluğu ve eşitsizliği üreten ve yeniden üreten toplumsal güçlerin üzerine, sistematik olarak örter.

Epidemiyologların ürettiği bilgi, oluşturdukları risk kategorileri, bireylerin gündelik hayatlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Kitle iletişim araçlarıyla şişmanlığın, hareketsizliğin, sigara ve alkol kullanımının içerdği “riskler” iletilir. Böylece bireyler bu risklere karşı uyarılmış olurlar ve organik gıdalar tüketecekleri, yemekleri tuzsuz ya da yağsız yiyecekleri, egzersiz yapacakları, kullandıkları her şeyi neredeyse dezenfekte edecekleri bir yaşam tarzı kurmaya çalışırlar. Buna rağmen risklerden ötürü hastalanıp hastalanmadıklarını öğrenmek için çeşitli testler ve kontroller yaptırır, düzenli aralıklarla check-up'lara (kontrol amaçlı, geniş kapsamlı muayenelere) girerler. Bunun nedeni, riskler kendilerine bildirildiği için bunların yol açacağı hastalıklardan kendilerini sorumlu tutmalarıdır. “Risklerin bu şekilde epidemiyolojik inşası, içinde yaşadığımız neo-liberal toplumun bir parçasıdır. Riskler, bizim sorumlu olduğumuz bireysel olaylar olarak inşa edilirler” (White, 2002:65).

Böylece tıp, hastalıkların daha genel nedenlerini, kötü sağlığın yoksullukla, işsizlikle, gelirle, toplumsal cinsiyetle, hiyerarşiyle, etnik durumla, bölgesel ve eğitimsel eşitsizliklerle ilişkisini gizlemiş ve bireylerin, kendi kontrollerinde olmayan koşullardan ötürü kendilerini suçlamalarını sağlamış olur. Bunun, neo-liberal piyasa açısından en önemli sonuçları, bireylerin giderek büyüyen sağlık sektöründe bu risklerden korunmak için vitaminler, gıda takviyeleri, yiyecek ve içecekler için arıtıcı filtreler, check-up'lar satın almalarıdır. Bu durum, hem tıbbın ekonomik ve politik yaşam ve toplumsal yapılar tarafından biçimlendirildiğini, hem de bu yapıları biçimlendirdiğini göstermektedir (White, 2002:65).

Neo-liberal dönemde epidemiyoloji, hastalığa neden olan yoksulluğu ve eşitsizliği üreten toplumsal güçleri gizler.

ÖRNEK

- “ABD’nin Arizona eyaletinde, doktorlarının verdiği diyeti uygulamayan aşırı şişman kişilerin, 50 dolar para cezasına çarptırılmasına karar veriliyor. Doktorlarının tavsiyelerini göz ardı eden sigara tiryakileri ve diyabet hastaları da para cezasına çarptırılacak.”
- “Sağlık sigortası paketlerinin maliyetinin artmasıyla birlikte, ABD’de bazı sigorta şirketleri sigara içenlere, içmeyenlere oranla daha yüksek primler ödeme zorunluluğunu getiriyor.”

Yukarıda, basından alınan bazı haberler bulunmaktadır. Bu haberler, risklerin ne derece bireyselleştirilebildiğine ve bu risklerin, bireyler açısından doğurduğu ekonomik sonuçlara örnek oluşturmaktadır.

Kaynak: http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/05/110518_fitness.shtml

<http://www.fedsmith.com/article/860/smokers-should-pay-more.html>

SAĞLIĞIN VE HASTALIĞIN TOPLUMDAKİ DAĞILIMI

Sağlık, toplumda eşit bir şekilde dağılmamaktadır. Sağlığın belirleyicileri arasında bulunan çok sayıdaki toplumsal, ekonomik ve politik faktör, toplumsal açıdan dezavantajlı durumda olan grupların, sağlık açısından da dezavantajlı olmalarına, daha sık hastalanmalarına, sağlık hizmetlerinden daha az yararlanmalarına ve daha kısa yaşamlar sürmelerine neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, sağlık eşitsizlikleri sadece sağlık statüsündeki farklılıkları ifade eden bir kavram değildir. Sağlık eşitsizlikleri “...yoksulların, etnik ya da ırksal azınlıkların, kadınların ya da sürekli olarak sosyal dezavantaja veya ayrımcılığa maruz kalan diğer grupların daha avantajlı sosyal gruplara oranla, sistematik olarak, daha kötü sağlığa sahip olmaları ve daha fazla sağlık riskine maruz kalmalarıdır” (Braveman, 2006:167).

Toplumsal Sınıf, Gelir ve Sağlık

Toplumsal sınıflarla sağlık arasında güçlü bir ilişki vardır (Nettleton, 2006:175). Yapılan çalışmalar, bütün yaşlardaki erkek ve kadınlar için, toplumsal sınıflarla hastalık arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Alt sınıflardaki insanların ölüm oranları da, hastalıkların çoğu için hastalanma oranları da toplumsal sistemin en üstündeki insanların oranlarından çok daha yüksektir. Alt sınıflardaki insanlar kronik hastalıklara daha çok yakalanmakta, sağlık hizmetlerine daha az ulaşabilmekte, bu insanların çocukları düşük kilolu doğmakta ve daha kısa boylu olmaktadır (Townsend ve Davidson, 1988). Alt sınıflarda ölüm ve hastalık oranlarının, üst sınıflara oranla daha yüksek olmasının nedenleri arasında yoksulluk, işsizlik, yetersiz beslenme, eksik istihdam, olumsuz çalışma koşulları, sağlığa zararlı kimyasallara maruz kalarak yaşamak ya da çalışmak ve eğitim olanaklarının kısıtlanması gelmektedir. Her ne kadar, bütün sınıflarda ortalama ömür süresi artmakta olsa da alt sınıflarla üst sınıflar arasında, bu konudaki uçurum giderek fazlalaşmaktadır (Donkin vd., 2002).

Yapılan çalışmalar alt sınıflara mensup olanların üst sınıflara mensup olanlara oranla daha kısa ömürler yaşadıklarını ve daha çok hastalandıklarını göstermektedir.

Toplumsal en alt kesimdeki erkeklerin 25-65 yaş arasında ölme oranı, en üst kesimdekilerin bu yaş aralığında ölme oranından %40 daha fazladır (Mathers vd 1999:25).

Sınıf ve sağlık arasındaki ilişki hakkında daha ayrıntılı bilgiyi İlker Belek’in “Sınıf, Sağlık, Eşitsizlik” (1998, İstanbul: Sorun Yayınları) kitabından öğrenebilirsiniz.

K İ T A P

Sınıfsal eşitsizliklerle sağlık arasındaki ilişkiyi ortaya koyan ve açıklamaya çalışan en önemli eserlerden biri, 1982’de yayınlanan Kara Rapor’dur (Black Report). Bu raporda, sağlıktaki eşitsizlikleri birbirinden farklı şekilde açıklayan dört yaklaşıma yer verilmiştir. 1990’larda bunlara iki yeni yaklaşım daha eklenmiştir. Bu yaklaşımlar açısından sınıf ve sağlık arasındaki ilişkinin nasıl açıklandığına özetle değinelim (Nettleton 2006:183; White 2002:84):

(a) Yapaylık açıklamaları: Bu açıklamalar, istatistiksel araçlara odaklanan ve bu eşitsizliklerin hastalık ve sınıfı kullanmak için kullanılan ölçüm araçlarının ve bunların kullanılış şeklinin bir sonucu olduğunu, yani yapay, sadece görünürde olan eşitsizlikler olduğunu ileri süren açıklamalardır.

(b) Sağlık seçilimi açıklamaları: Bu açıklamalara göre sağlık, bağımsız değişkendir, toplumsal sınıf farklılıkları sağlığı etkilemez. Sağlık durumu, bireylerin toplumsal sınıflarının farklılaşmasına neden olur. Sağlıklı olanlar yukarı doğru toplumsal hareketlilik, sağlıksız olanlar aşağı doğru toplumsal hareketlilik gösterecektirler. Bu açıdan hastalıklar doğal veya toplumsal seçilimin sonucudurlar.

(c) Kültürel-davranışsal açıklamalar: Bu açıklamalar sağlığın bağımlı değişken olduğunu, beslenme tarzı, egzersiz, sigara ve içki içme faktörleri gibi davranışsal ve kültürel faktörlerin bir sonucu olduğunu savunur. Aslında bu davranışların çoğu sosyal ve ekonomik pozisyonla ilişkilidir ama bu açıklamalara göre bu yaşam tarzı faktörleri, bireylerin kendi kontrollerindeymiş gibi görüldüğü için davranışını değiştirmenin ve daha sağlıklı bir tutum içine girmenin, bireyin elinde olduğu kabul edilir (Nettleton 2006:183).

(d) Materyalist açıklamalar: Materyalist açıklamalara göre, sınıf ve hastalık ilişkilidir; hastalık, üretimin örgütlenme tarzına ve toplumda yiyeceklerin dağıtımı gibi yapısal faktörlere bağlıdır. Toplumsal yapının sağlık üzerindeki etkilerini vurgulayan bu yaklaşım yoksulluk, gelir dağılımı, işsizlik, barınma koşulları, kirlilik ve çalışma koşulları gibi faktörlerin, sağlık üzerindeki etkisine odaklanır (Blackburn, 1991). Örneğin, kötü barınma koşullarıyla çeşitli hastalıklar arasında bir ilişki vardır. Yani barınma koşulları kötüleştikçe hastalanma sıklığı artmaktadır, üstelik sigara içme veya istihdam edilme faktörleri kontrol altında tutulduğunda bile, bu ilişki görülmeye devam etmektedir (Marmot, 2004).

Resim 7.2

Kaynak:

<http://www.publicdomainpictures.net/bledej.php?bleda=sback>

Sağlıklı beslenmek sadece kişisel davranışa değil, çoğu zaman istihdam statüsü, gelir düzeyi gibi yapısal koşullara bağlıdır.

Barınma koşulları sağlığı etkileyen en önemli faktörlerden biridir.

(e) Psiko-sosyal açıklamalar: Bunlar, sağlığın toplumsal deseninin sadece maddi yoksullukla açıklanamayacağını ileri süren, sağlığı eşitsizlik ve toplumsal statünün etkilediğini savunan açıklamalardır. Örneğin, Wilkinson’ın yaptığı çalışmaya (1996) göre, uluslar daha zengin oldukça değil, ama daha eşitlikçi oldukça

nüfusları daha sağlıklı olmaktadır. Çalışma yaşamında da aynı toplumsal sınıfa mensup olan astların sağlıkları, üstlerinin sağlıklarından daha kötüdür. Yani toplumsal statü, toplumsal sınıftan bağımsız olarak sağlığı etkilemektedir (Wilkinson, 2000:6). Bu açıklamalara göre, eşitsiz toplumlarda insanlar topluma daha az bağlılık duyar, kendilerini izole olmuş, sosyal destekten yoksun hissederler ve sağlıkları bu nedenle bozulur. Toplumsal statü açısından düşük konumlarda bulunanlar da kendi çevrelerini kontrol edemediklerini hisseder. Bu nedenle, kendilerine duydukları güven azalarak endişe ve stres düzeyleri yükselir. Statü de genel olarak sağlığı bu şekilde etkilemektedir.

(f) Yaşam süreci açıklamaları: Bu yaklaşım, bireyin biyolojik statüsünü, geçmişteki toplumsal pozisyonunun bir damgası olarak görür ve sağlık seçilimi argümanının tam aksini yansıtır (Nettleton 2006:186). İnsanların sağlık statülerinin onların sosyal statülerini etkilediğine odaklanmak yerine, zaten toplumsal olarak dezavantajlı olan insanların, genellikle, “dezavantajların birikimi”ne maruz kaldığını ve sağlıklarının da bu nedenle kötü olduğunu ileri sürerler.

Toplumsal sınıf ve sağlık arasındaki ilişkinin bir boyutu da işsizliğin sağlık üzerindeki etkisidir. Yapılan çalışmalar işsizliğin sağlığı riske attığını, erken ölümlere neden olduğunu, sağlık üzerindeki olumsuz etkilerin insanlar işten çıkarılabileceklerini hissettiklerinde başladığını göstermektedir (Wilkinson ve Marmot, 1998). Her ne kadar bir işe sahip olmak, sağlık açısından işsizlikten daha iyi bir durum olsa da, çalışma yaşamının örgütlenişi ve niteliği de sağlık üzerinde çeşitli etkilere sahiptir. Yapılan iş üzerinde özerkliğe ve kontrole sahip olmanın önemli olduğu, işyeri hiyerarşisi içinde düşük pozisyonlarda bulunanların, yüksek pozisyonlarda bulunanlara oranla sağlıklarının daha kötü olduğu, çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur (Bosma vd., 1998). Sağlık açısından, toplumsal sınıflar arasındaki bu farklılığın önemli bir kısmını da meslek hastalıkları oluşturmaktadır. Yapılan çalışmalar, kansere bağlı ölümlerin beşte birinin (Epstein ve Swartz, 1981), kalp damar hastalıklarına bağlı ölümlerin de üçte birinden fazlasının (Johnson vd., 1996), mesleklerle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Psiko-sosyal açıklamalar, sağlığın toplumda dağılımının sadece maddi yoksullukla açıklanamayacağını savunarak eşitsizliğin ve toplumsal statünün sağlık üzerindeki etkisini vurgularlar.

Meslek hastalıkları, işçilerin yaptıkları işten kaynaklanan nedenlerle ortaya çıkan tekrarlayan, sürekli hastalıklardır. Türkiye’de son zamanlarda kamuoyunun dikkatini çeken ‘silikozis’ de kotların silika içeren maddelerle taşlanması sonucu oluşan ve bu işi yapan işçilerin ölümüne neden olan bir hastalıktır. “İki kardeşini de silikozisten kaybeden, kendisi de silikozis hastası olan Lokman İncirli, kendisinin çalıştığı dönemde lazer teknolojisini olduğunu ancak, pahalı olduğu için işverenler tarafından tercih edilmediğini söylüyor.” (http://www.kotiscileri.org/s/273/i/_silikozis_.pdf;30.05.2011).

DİKKAT

Silikozis hastalığı ile ilgili bilgiyi <http://www.kotiscileri.org/> adresinden edinebilirsiniz.

İNTERNET

Toplumsal Cinsiyet ve Sağlık

Kadın ve erkeklerin ölüm ve hastalanma oranları birbirinden büyük ölçüde farklıdır. Bu farklılıklar, cinsiyet rolleri arasındaki etkileşimin, maddi kaynaklara erişim düzeyinin ve psiko-sosyal stres kaynakların bileşiminin sonucudur. (Mackenbach, 1999:1804). Bunun dışında, sağlıktaki cinsiyet eşitsizliklerinin birçok boyutu vardır. Bunlara kısaca değinmek gerekirse (Gönç-Şavran, 2010:86-101):

- Erkeklerle kadınlar, biyolojik olarak farklı oldukları için, sağlık sistemlerinden beklentileri farklıdır. Ancak bu farklı talepler, adil bir şekilde karşılanmamakta, sağlık sistemleri büyük ölçüde erkeklerin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir (Östlin vd., 2001).

Kadınlar, maddi kaynaklara erişseler bile, ataerkil düzenden kaynaklanan nedenlerden ötürü, sağlık bakımı alamayabilmektedirler.

- Küresel olarak, erkeklerin ortalama yaşam süreleri 65, kadınlarınki ise 70 olarak kabul edilmektedir (DSÖ, 2009:44). Bununla birlikte, kadın ve erkeklerin ortalama yaşam süreleri arasındaki fark, cinsiyete dayalı eşitsizliklerin az olduğu ülkelerde daha az, cinsiyete dayalı eşitsizliklerin fazla olduğu ülkelerde ise daha fazladır (Sen, 1992).
- Kadınlar, dünya genelinde, sağlık sigortasına erişim açısından dezavantajlıdır. Ücretli bir işte çalışmayan kadınlar, genellikle eşlerinin ya da babalarının sosyal güvencesinden yararlanmakta, ücretli bir işte çalışan kadınlar ise genellikle enformel sektörde, düşük ücretle, iş güvencesi ve sosyal güvence olmadan çalışmaktadırlar (Payne, 2006:81). Böylece, kadınların sağlıklıkları hem çalışma koşullarının kötülüğü nedeniyle, hem de sağlık hizmetlerine maddi nedenlerle erişemedikleri için kötüleşmektedir.
- Gelişmekte olan ülkelerde, kadınların sağlıkları erkeklerle, oranla daha kötüdür (Rahman vd., 1994). Bu eşitsizliğin bir kısmı, kadınların ekonomik ya da kültürel-ataerkil nedenlerle sağlık hizmetlerinden erkekler kadar faydalanamamalarından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, kadınlar maddi kaynaklara erişseler bile tek başlarına sokağa çıkmalarının, toplu taşıma araçlarına binmelerinin yasak olduğu ya da eşlerinin “izin vermediği” durumlarda, sağlık hizmetlerinden faydalanamayabilmektedirler (Gönç-Şavran, 2010: 97-98).
- Birçok çalışma, sağlık personelinin cinsiyetçi algılara sahip olduklarını, hasta tercihlerinde ve tedavi süreçlerinde bu algının etkisi altında kaldıklarını, kadın hastalara erkekler kadar saygı göstermediklerini, tedavi süreci hakkında erkekleri bilgilendirdikleri kadar kadınları bilgilendirmediklerini ve kadınlara daha az ilgi gösterip daha özensiz tedaviler uyguladıklarını göstermektedir (Arber vd., 2004).

AIDS Afrika kıtasında günde ortalama 6000 kişinin ölümüne neden olmakta ve binlerce çocuğu öksüz ve yetim bırakmaktadır.

Bölgesel Eşitsizlikler ve Sağlık

Dünya nüfusunun %85'ini oluşturan alt ve orta gelir grubundaki ülkeler, dünyadaki toplam hastalık yükünün %92'sine sahiptir. Ancak, dünyada sağlık araştırmalarına ve sağlık iyileştirmelerine yapılan harcamaların sadece %10'u, bu ülkelerdeki sağlığı iyileştirmeyi amaçlamaktadır (DSÖ, 2002). Gelişmekte olan ülkelerde toplumun sağlığı, gelişmiş ülkelere çok daha kötü durumdadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki nüfusun yaklaşık %80'i kişisel sağlık hizmetlerine erişimden yoksundur. Bebeklerin ve dört yaşa kadar olan çocukların ölüm oranları, gelişmiş ülkelerdeki oranların 10 ila 20 katıdır ve dünyanın en yoksul bölgelerinde, bütün çocukların dörtte biri, yaşamlarının ilk yılında ölmektedirler (Roemer, 1993). Azgelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında hem ölüm ve hastalık oranlarında, hem bu oranların farklılaşmasına neden olan güvenli su ve kanalizasyon gibi kaynaklara erişimde, hem de kişi başına düşen sağlık personeli ve hastane sayısı gibi sağlık bakımıyla ilgili faktörlerde büyük farklılık görülmektedir (DSÖ, 2009:83,95).

50-100 milyon arası kişinin öldüğü tahmin edilen, 1918-19 yılları arasındaki İspanyol Gribi salgınından beri ilk kez, 2000'lerde, salgınların toplumu bu derece tehdit ettiği belirtilmektedir. Bu salgınların başında HIV/AIDS gelmektedir ama AIDS de, dünya nüfusunu tehdit eden diğer salgın hastalıklar da dünyada eşit bir şekilde görülmemektedir. Salgınlar Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın yoksul bölgelerinde yaşayanları daha çok etkilemektedir. Japonya'da doğan bir bebeğin, yaklaşık 75 yıl yaşaması beklenirken Malawi, Nijer ya da Sierra Leone gibi ülkelerde doğan çocuklar, muhtemelen 30'lu yaşlarını göremeyeceklerdir (Bloom ve Canning, 2003:48). Dünya genelinde sıtmadan ölen her 10 çocuktan 9'u, AIDS'ten ölen

her 10 çocuktan 9'u ve ishale bağlı hastalıklardan ve zatürreeden ölen bütün çocukların yarısı Afrika'dadır (DSÖ, 2009:8).

Yapılan çalışmalar, gelişmekte olan ülkelerde ilaçlara erişimin de zor olduğunu göstermektedir. Bu ülkelerde, devlet sektöründe ilaçların üçte birine, özel sektörde ise ancak üçte ikisine erişilebilmektedir ve ilaç fiyatları da uluslararası referans fiyatlarının %250-650 katıdır (DSÖ, 2009:95). Gelişmekte olan ülkelerde ilaçlara erişim konusunda yaşanan sıkıntılarda, TRIPS anlaşmasının da önemli bir rolü vardır.

TRIPS Anlaşması

TRIPS (Trade-Related Intellectual Property Rights, Fikri Mülkiyetin Ticari Yönleri) anlaşması, 1995 yılında imzalanan ve Dünya Ticaret Örgütü'nün bütün üyeleri için bağlayıcı olan bir anlaşmadır. Bu anlaşma, patentli ilaçların ve ilaçların hammadde olarak bitkilerin üretim, satış, ithal ve kullanımını hak (patent) sahibine veren, böylece gelişmiş ülkelerde üretilen ilaçların gelişmekte olan ülkelere daha düşük maliyetle üretilip satılmasını engelleyen fikri hakları koruma anlaşmasıdır (Yavaş, 2007). Gelişmiş ülkeler TRIPS'i güçlü bir şekilde desteklemektedir çünkü, patentlerin çoğu, bu ülkelerin elindedir. Gelişmekte olan ülkeler toplam patentin sadece %0,75'ine sahiptir (Yüksel, 2002). Brezilya ve Hindistan kendi ülkelerinde kendi gereksinimlerini karşılamak için TRIPS'e karşı gelerek eşdeğer (muadil) ilaç üretmeyi yasal kılmış ve ilaçları çok daha ucuza mal ederek diğer gelişmiş ülkelere satmışlarsa da bu yardımlaşma ilişkisi, çokuluslu şirketlerin açtıkları davalarla engellenmiştir.

Ülke	Doğumda beklenen ortalama yaşam süresi			Ana Ölüm Oranı (100.000 canlı doğumda ölen ana oranı)	Bazı hastalıkların tespit edilmiş vaka sayıları	
	Erkek	Kadın	Ortalama		Sıtma	Tüberküloz
Afganistan	47	50	48	1.400	0,3	38
Çin	72	76	74	38	0	12
Nijer	57	58	57	820	184	41
Ruanda	57	60	59	540	15	76
Bangladeş	64	60	65	340	1,8	51
Somali	51	51	51	12.000	28	57
Pakistan	62	64	63	260	0,6	38
Kenya	58	62	60	530	12	15
Meksika	73	78	76	85	0	0,6
Japonya	80	86	83	6	0	1,4
Finlandiya	77	83	80	8	0	1
Almanya	78	83	80	7	0	0,2
Kanada	79	83	81	12	0	0,2
İsviçre	80	84	82	10	0	0,2
Danimarka	77	81	79	5	0	0,3

Tablo 7.3
2009 Yılında Bazı Sağlık Göstergeleri Açısından Çeşitli Ülkeler

Kaynak: DSÖ, 2011

İngiltere	78	82	80	12	0	0,6
ABD	76	81	79	24	0	0,2
Türkiye	72	77	75	23	0	3,1

Bölgesel eşitsizlikler, ulusal sınırlar içinde de görülmektedir. Örneğin Türkiye’de, tüberkülozun Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz Bölgesi’nde diğer bölgelere oranla daha sık görüldüğü (Bilgiç, 1991) ortaya konmuştur. DSÖ verileri (DSÖ, 2005) istisnalar dışında, tüberküloz görülme sıklığının, sosyal ve ekonomik gelişmişlik sıralamasıyla neredeyse aynı olduğunu göstermektedir.

İrk, Etnik Durum ve Sağlık

Etnik azınlıkların sağlıklarının, çoğunluğa oranla daha kötü olmasının nedeni, genler ya da biyolojik faktörler değil, toplum kaynaklarının eşitsiz dağılımıdır.

İrk ve etnik grup da sağlık eşitsizliklerine neden olmaktadır. ABD’de yapılan çeşitli çalışmalar, siyahların beyazlardan daha kısa yaşadıklarını ve yaşamı tehdit eden hastalıklara daha fazla yakalandıklarını göstermektedir (Heron vd., 2009:10). Etnik azınlıklar, genellikle kentlerde mahrumiyet içinde olan bölgelerde, kirlilik kaynaklarına yakın olarak yaşayan, eğitim ve gelir düzeyleri düşük, işsizlik oranları yüksek gruplardır. Yapılan çalışmalar, etnik grupların sağlıklarının, nüfus genelinden daha kötü olduğunu göstermektedir. Ancak bu durum, genler gibi biyolojik nedenlerden değil, yaşam koşullarından ve toplum kaynaklarının eşitsiz dağılımından kaynaklanmaktadır (Gönç-Şavran, 2010:116-118).

Eğitim ve Sağlık

Yapılan bazı çalışmalar, sosyal statü ile sağlık arasındaki ilişkide eğitimin gelirden, meslekten ve sınıftan daha önemli olduğu sonucuna varmıştır (Mirowsky ve Ross, 2005). Eğitim görmek, insanların beşeri sermayeye sahip olmalarının temel bir yoludur. İnsan sermayesi (beşeri sermaye) teorisi, daha yüksek düzeyde eğitimin, daha fazla ve daha iyi istihdam fırsatları sağladığını, daha fazla ekonomik kaynağa ve sosyal ağa ulaşımı mümkün kıldığını, toplumsal hareketliliği hızlandırdığını ve fazla risk alınmayan ve daha iyi beslenen yaşam tarzları geliştirmede etkili olduğunu ileri sürmektedir (Ross ve Wu, 1995). Bu sonuçların hepsi, daha iyi sağlık anlamına gelmektedir. Eğitim ve sağlık statüsü arasındaki ilişki hakkındaki araştırmaların çoğu, eğitim düzeyi ile sağlık statüsü arasında olumlu bir ilişki olduğuna, eğitim görülen süre arttıkça hastalık ve ölüm oranlarının düştüğüne, olumlu sağlık davranışları gösterme sıklığının arttığına işaret etmektedir (Gönç-Şavran, 2010:111-4).

TÜRKİYE’DE SAĞLIK

Türkiye’de sağlık hizmetlerinin ticarileşmesi 1950-60 döneminde başlamıştır.

Türkiye’de nüfusun sağlığı genel olarak, Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana önemli ölçüde iyileşmiş, uzun süren savaşların ve salgın hastalıkların etkileri zamanla azalmıştır. “Türkiye’de sağlık politikaları, Cumhuriyet’in ilk yıllarında koruyucu sağlık hizmetleri ve salgın hastalıklarla mücadeleye odaklanmıştır. 1950-60 arasında sağlık hizmetleri ticarileşmeye başlamış, koruyucu sağlık hizmetlerinden çok tedavi edici hizmetlere odaklanılmış, buna ek olarak, artan kentleşmenin de etkisiyle sağlık hizmetleri kentlerde yoğunlaştığı için, sağlıkta kentsel-kırsal kesim arasındaki eşitsizlikler artmıştır. 1960’larda sağlık hizmetlerinin sos-

yalleştirilmesine çalışılmış, bu çaba sonucunda özellikle az gelişmiş bölgelerde çeşitli kazanımlar sağlanmış, ancak bu uygulama ulusal bir sağlık sistemi haline getirilememiştir. 1980'lerden itibaren, neo-liberal ekonomi politikalarının etkisiyle devlet, sağlık hizmetleri sağlayıcı rolünden vazgeçmeye başlamış, sağlık hizmetleri yerelleşmeye, özelleştirmeye, taşeronlaştırılmaya ve metalaştırılmaya başlanmıştır. 1990'larda küresel düzeyde etkili olan yoksullukla mücadele stratejilerinin bir uzantısı olarak görülebilecek olan sağlıkta reform hareketleri, Türkiye'de de yankı bulmuş, çeşitli hükümetler tarafından Genel Sağlık Sigortası ve Aile Hekimliği Sistemi kurulmasına ilişkin kanun tasarıları hazırlanmış, ancak bu tasarılar yasalaşmamıştır. Bu tasarıların yasalaşması, 2000'lerde mümkün olmuş, uluslararası kuruluşların Türkiye'deki sağlık sistemine yönelik piyasalaştırma vurgusu taşıyan önerileri doğrultusunda tasarlanan "Sağlıkta Dönüşüm Programı" çerçevesinde sağlık sistemi neo-liberal ekonomi politikalarına her açıdan uygun hale getirilmiştir" (Gönç-Şavran, 2010: 163-4).

Şekil 7.3

Etkili sağlık hizmetlerine erişim, sağlığı belirleyen önemli faktörlerden biridir.

Türkiye'de tarihsel olarak, sağlık personeli sayısı giderek artmış ve sağlık personeli başına düşen kişi sayısı azalmıştır. Türkiye, her ne kadar sağlık personeli sayısı açısından gelişmiş ülkelerin standartlarının gerisinde olsa da bu sayı olması gerekenin çok altında değildir (TTB, 2008:23). Bir bölgedeki sağlık hizmetlerini değerlendirirken, bölge genelinde doktor sayısına bakmak yeterli değildir. Doktorların coğrafi olarak eşit bir şekilde dağılıp dağılmadığı, toplam doktor sayısından daha önemlidir. Örneğin, Türkiye'de uzman doktorların yarısı Ankara, İstanbul ve İzmir'de bulunmakta, en düşük oranda uzman doktora sahip olan illerin ise en az gelişmiş iller olduğu görülmektedir (TTB, 2008:23). Diğer bir örnek, hastane yatağı sayısı üzerinden verilebilir. Türkiye'de, illerin yarısından fazlası hastane yatağı başına düşen doktor sayısı açısından OECD ortalamasının üzerindedir. Örneğin Şırnak'ta yüz hastane yatağı başına 121, Hakkari'de de yüz hastane yatağı başına yüz on sekiz doktor düşmektedir. Ancak her bin kişiye düşen hastane yatağı ortalaması, OECD ülkelerinde altı iken, Türkiye'de 2,7'dir (TTB, 2008:36). Hastane yatağına erişimde zorluklar yaşanırken hastane yatağı başına çok hekim düşmesi tek başına sağlık hizmetlerini değerlendirmek için yeterli bir ölçüt değildir. Buradan da anlaşılacağı gibi, sağlık eşitsizlikleri sadece sağlık personeli sayısı ile ilgili değildir.

Türkiye’de sağığın durumunu yansıtan tablo ve rakamlarda en göze çarpan durum, bölgesel ve ekonomik eşitsizlikler başta olmak üzere, toplumsal eşitsizliklerin nüfusun sağığ statüsünü etkilemesidir. Türkiye’de coğrafi bölgeler, ekonomik, eğitimsel ve cinsiyete dayalı eşitsizlik göstergeleri açısından ayrımlaşmaktadır. Doğı Anadolu Bölgesi başta olmak üzere, bazı bölgelerde ekonomik düzey, eğitim durumu ve sağığ göstergeleri çok düşükken, bazı bölgelerde bu göstergelerin tümü, oldukça olumlu bir tablo çizmektedir. Bu durum, sağığ statüsü ile sosyal ve ekonomik değışkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından önemlidir.

MAKALE

Türkiye’deki sağığ harcamalarının tarihsel gelişimine ilişkin bir analizine Osman Elbek’in “Türkiye’de Sağığ Harcamaları ve Genel Sağığ Sigortası: ‘Efsaneler ve Gerçekler” adlı makalesinden (2010, Birikim, Sayı 228, Sf:83-91) ulaşabilirsiniz.

İNTERNET

Dünya Sağığ Örgütü’nün (World Health Organization) her yıl yayınladığı Sağığ Raporu’na <http://www.who.int/whr/2010/en/index.html> adresinden ulaşabilirsiniz.

Özet

Sağlık sosyolojisinin gelişimini özetlemek.

Sağlık sosyolojisi terimi ilk olarak, 1894'te kullanılmış olsa da klasik sosyoloji içinde sağlıkla ilgili metinler nispeten azdır. Sağlığın sosyolojinin konusu olmaya başlaması, tıpta sosyoloji ile birlikte başlamış, ancak bu dönemde, tıbbın kendi paradigması olan biyomedikal model, sosyoloji tarafından da benimsenmiş, sosyolojide kendi disiplini açısından özgün ve özerk çalışmalar yapılamamıştır. Bu dönem, 1960'lara dek sürmüştür. 1960'larda genel olarak modernitenin, pozitivizmin ve bilimin eleştirilmesi çerçevesinde, tıp da sosyal bilimlerin merceği altına alınmış, incelenmiş, sorgulanmış ve eleştirilmiştir. 1970'lerden itibaren ise tıp ve sağlık, diğer toplumsal kurumlarla ilişkileri içerisinde incelenmiş, biyolojik zemin ile kişilerin sağlık ve hastalığa ilişkin toplumsal deneyimleri arasında tek yönlü bir ilişki olmadığı gösterilmiş, biyomedikal model eleştirilerek sosyal model geliştirilmiştir. Böylece sağlık ve hastalık sosyolojisi olarak da bilinen sağlık sosyolojisi ortaya çıkmıştır.

Sağlığın ve hastalığın biyomedikal ve sosyal modellerini karşılaştırmak.

Biyomedikal model, Batı tıbbında uzun zaman hakimiyetini korumuş olan bir paradigmadır. Bu model, tıbbi bilginin nesnel ve yansız olduğunu, zihnin ve bedenın birbirinden ayrı olduğunu ve bedenın, makineler gibi tamir edilebilecek mekanik bir şey olduğunu, hastalıkların parazit, virüs, bakteri ya da gen gibi araçlar yüzünden oluştuğunu varsayan, indirgemeci bir modeldir. Hastalıklara neden olan sosyal, ekonomik, politik, psikolojik faktörleri görmezden gelir. Bu nedenle de tıbbi sorunların ilaç veya makinelerle, yani teknolojik araçlarla çözülebileceğini savunur. Biyomedikal model, bedeni kişiden ve çevresinden izole etmekle kalmaz, onu pasif bir nesne, bir organ konumuna indirger. Bireylerin kendi sağlıklarıyla ve hastalıklarıyla ilgili düşüncelerini, bilimsel bilgiye dayanmadığı için çoğu zaman yersiz ve gereksiz bulur. Biyomedikal model, bir yandan sosyolojinin modernitenin kurumlarına ve bilime yönelttiği eleştiriler nedeniyle, diğer yandan 20. yüzyılın ikinci yarısında nü-

fus yapısının ve ölümüne neden olan temel hastalıkların değişmesiyle bir dönüşüm geçirmiş ve yerini sosyal modele bırakmıştır. Sosyal model ise tıbbi bilgi de dahil olmak üzere, bütün bilgilerin göreliliği olduğu noktasından yola çıkan ve bilimsel veya tıbbi bilginin sağlığa ve hastalığa ilişkin tek doğru bilgiyi sunan kaynaklar olduğunu kabul etmeyen bir modeldir. Sosyal model, zihin-beden ikiliğine karşı çıkar, tıbbın insanı bir bütün olarak değerlendirmesi ve tıbbi süreçlerin merkezine insan onuru kavramının konması gerektiğini savunur. Bu modele göre hastalıklara neden olan yegâne faktör mikroplar ya da virüsler değildir. Sağlık ve hastalık, sadece biyolojik değişimlerle ilişkili değildir. Daha geniş sosyal, ekonomik ve politik bağlam tarafından biçimlendirilir ve toplumda eşitsiz bir şekilde dağıtılır. Bu nedenle, sağlığı da hastalığı da anlayabilmemiz için toplumdaki güç ilişkilerini anlamamız gerekir.

Sağlığı etkileyen temel faktörleri sıralamak.

Sağlığı etkileyen temel faktörler kişinin genel sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel koşulları, bireylerin yurttaşı oldukları ülkenin gelişmişlik düzeyi, yaşadıkları ülkenin yönetim şekli ve sağlık politikası, yaşadıkları alanın kentsel mi kırsal mı olduğu, beslenme, çevre kirliliği, toplumsal sınıfları, toplumsal cinsiyetleri, ırkları ve etnik grupları, gelir düzeyleri, eğitim düzeyleri, sosyal statüleri, barış ve insan hakları güvencesine sahip olmaları, devlet tarafından iyi bir şekilde yönetilmeleri ve politik olarak seslerini duyurabilmeleri, temiz su ve hijyenik kanalizasyona erişim sağlayabilmeleri, etkili sağlık hizmetlerine erişebilmeleri, iyi barınma koşulları, sosyal ve topluluksal ağlar, bireysel yaşam tarzı faktörleri, yaş, cinsiyet ve kalıtsal faktörlerdir.

Hasta rolü kavramını tanımlamak.

Parsons, modern yaşamın yarattığı gerilimler yüzünden, insanların toplumsal rollerinin sorumluluklarından kaçmak istediklerini ve bunun için de "hasta rolüne" büründüklerini belirtir. Parsons, hastalığın fiziksel bir varlık değil, toplumsal bir olgu olduğunu, bireylerin ancak hastalıkları meşru olarak kabul edildiğinde hasta olabilir-

diklerini savunur. Bireyler, gündelik yaşamda uygulamaları beklenen normlara uymak istemedikleri zaman, “hasta” rolüne girebilir ve böylece, bu rollerden kaçabilirler. Ancak, kişinin hasta rolünün meşru sayılması için (a) hastanın hasta rolünün sağladığı hakları en kısa sürede terk etmeyi istemesi (b) hastanın iyileşmek için sağlık personeline itaat etmesi, onlarla işbirliği yapması gerekir. Bu koşulları yerine getiren kişinin sahip olduğu iki avantajdan ilki kötü sağlığından ötürü kişisel olarak sorumlu tutulmamak ve ikincisi de bu rol içinde olduğu, birey normal toplumsal rollerden muaf tutulmaktır. Ancak, çok sayıda insanın hasta rolüne girmesi, toplumun devamlılığı açısından risklidir. Bu nedenle doktorlar aracılığıyla tıp kurumu kimlerin bu role girebileceğini belirlemeli ve sınırlandırmalıdır.

Medikalizasyon kavramını değerlendirmek.

Medikalizasyon (tıplaştırma), tıbbın önceden tıbbi sayılmayan alanları tıplaştırması ve önceden tıbbî olduğu düşünülmeyen konularda uzman olduğunu iddia ederek, tıbbın kapsamını bu alanları da içine alacak şekilde genişletmesidir. Medikalizasyon, tıbbın modern toplumda sahip olduğu toplumsal kontrol mekanizması işlevini yürütmesini sağlayan araçtır. Tıp, normal ve kabul edilebilir davranışın ne olduğunu, kendi politik bakış açısına göre tanımlamakta, medikalizasyon sürecinde aslında, kendi alanına girmeyen konularda da kendi tanımladığı bu normları dayatmaktadır. Bir konu, tıbbın alanına girdiği, hastalık kabul edildiği andan itibaren, bu konuyla ilgili müdahale yetkisi tıbbın elinde olduğu için, herhangi bir davranışı hastalık olarak etiketlediği takdirde tıp, bu davranışa klinik olarak müdahale edebilmektedir. Tıp böylece toplumsal kontrol mekanizması işlevi görmektedir.

Ekonomi politikaları ve sağlık arasındaki ilişkiyi değerlendirmek.

Gelir dağılımı, işsizlik, yaşama ve çalışma koşulları gibi toplumsal faktörler sağlığı etkilediği için, ekonomi politikaları ile toplum sağlığı arasında da bir ilişki vardır. Örneğin, toplum sağlığında kaydedilen ilk önemli gelişmeler, yönetimlerin asker ve işgücü olarak sağlıklı bir nüfusa olan ihtiyaçları karşılama amacındaki devlet reformları sayesinde elde edilmiştir. Sosyal Refah Devleti

dönemi boyunca, işçilerin ücretlerinin yükselmesi, çalışma koşullarının iyileşmesi, sendikaların güçlenmesi gibi kazanımlar elde edilmiştir. Bu kazanımlar çerçevesinde kendine güvenebilen, insani koşullarda yaşayıp çalışan, politik olarak sesini duyurabilen işçilerin sağlıkları da iyileşmiştir. Ancak neo-liberal ekonomi politikaları ile birlikte, bu kazanımların büyük kısmı kaybedilmiştir. Neo-liberal ekonomi politikaları işsizliğin artmasına, ücretlerin düşmesine, elektrik, su, ulaşım hizmetlerinin özelleştirilmesine, devletin küçülmesine, eğitim ve sağlık hizmetlerinden çekilmesine neden olmuş, bütün bunlar da toplum sağlığının kötüleşmesini beraberinde getirmiştir. Toplum sağlığının bağlı olduğu eğitim düzeyinin yükselmesi, işsizliğin kontrol altına alınması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, toplumsal dışlanmanın azaltılması, yeterli beslenme, yiyecekler üzerinde sıkı denetim uygulanması, ulaşılabilir ve yeterli koruyucu sağlık hizmetleri gibi faktörler, neo-liberal politikalar tarafından tehdit edilmektedir. Neo-liberalizm bir yandan sağlığı kötüleştirirken, diğer yandan da hastalıkları bireysel davranışlarla ilişkilendirmekte, bireylerin daha genel toplumsal, ekonomik ve politik nedenlerden ötürü yaşadıkları sağlık sorunlarından kendilerini sorumlu tutmalarına neden olmaktadır. Böylece, hem devletin sağlık alanındaki harcamalarını azaltmasını meşrulaştırmakta hem de “risk salgınları” ile korkuttuğu bireylerin metalaşan sağlığı satın almalarını sağlayarak sağlığı piyasalaştırmaktadır.

Sağlık eşitsizliklerinin neler olduğunu sıralamak.

Sağlık eşitsizlikleri, toplumsal eşitsizliklere maruz kalan ve çeşitli açılardan toplumsal olarak dezavantajlı olanların sistematik olarak daha kötü sağlığa sahip olmalarıdır. Bu çerçevede sağlık eşitsizlikleri ekonomik, toplumsal cinsiyete dayalı, bölgesel, ırka ve etnik duruma bağlı ve eğitimsel eşitsizliklerle paralellik göstermektedir. Sonuçta üst sınıflar alt sınıflardan, zenginler yoksullardan, erkekler kadınlardan, etnik çoğunluklar etnik azınlıklardan, eğitim düzeyi yüksek olanlar düşük olanlardan daha iyi sağlığa sahiptirler.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi, sağlığın biyomedikal modelinin özelliklerinden biridir?

- Bireyin zihin ve beden bütünlüğü içinde değerlendirilmesi.
- Tıbbî bilginin nesnelliğinin ve yansızlığının eleştirilmesi.
- Tıp mesleğinin sosyo-politik mücadelelerle şekillendiğini ileri sürmesi.
- Tıbbî sorunların sadece tıbbî teknoloji ve müdahalelerle çözüleceği iddiası.
- Hastalıkların toplumsal olarak inşa edildiği varsayımı.

2. Aşağıdakilerden hangisi sağlığın toplumsal belirleyicilerinden biri **değildir**?

- Toplumsal sınıf
- Toplumsal statü
- Toplumsal cinsiyet
- Bireylerin yurttaşı oldukları ülkenin gelişmişlik düzeyi
- Yaş

3. Aşağıdaki faktörlerden hangisi, sağlığı diğerlerine göre daha genel düzeyde belirlemektedir?

- Gelir düzeyi
- Toplumsal ağlar
- Bireysel yaşam tarzı faktörleri
- Yaş
- Kalıtımsal faktörler

4. Tıp mesleğinin özgeciliğe, etiğe dayalı olan, piyasa ilişkilerinin rekabetçiliğini, bencilliğini kıran ve kapitalist iş ilişkisinin aksine çıkara dayalı olmayan bir meslek olduğunu ileri süren kuramcı hangi yaklaşımın temsilcisidir?

- İşlevselci
- Marksist
- Yorumlayıcı
- Post yapısalcı
- Feminist

5. Parsons'ın 'hasta rolü' kavramıyla ilgili aşağıda verilen bilgilerden hangisi **yanlıştır**?

- Hasta rolü, toplumsal rollerine uymak istemeyen bireylerin sığındığı bir roldür.
- Bireyin hasta olduğunu söyleyerek doktora başvurma, hasta rolüne girmesi için yeterlidir.
- Hasta rolüne giren birey, toplumsal rollerinden muaf tutulur.
- Hasta rolüne giren birey, hastalığından sorumlu tutulmaz.
- Çok sayıda insanın hasta rolüne girmesi, toplumun devamlılığı açısından tehlikelidir.

6. Aşağıdakilerden hangisi, Marksist yaklaşımın tıpla ilgili görüşlerinden biri **değildir**?

- Tıp, hastalıkların toplumsal, ekonomik ve politik nedenlerini gizler.
- Tıp, tedavi açısından bir faydası olmasa da kâr amacıyla teknolojik gelişmeleri destekler.
- Şirketleşmiş tıp, çok sayıda sağlık kuruluşunun tek çatı altında toplanmasını ifade eden bir terimdir.
- Hastalıkların nedeni, kapitalist toplum örgütlenmesidir.
- Tıp, sağlık bakımını hastane bakımı ve ilaç tüketiminden ibaret görerek kapitalist üretim tarzını yeniden üretir.

7. Tıbbın yararsız tedavilerle hastalara yarardan çok zarar verdiğini savunan ve bunu iatrojenez kavramıyla açıklayan düşünür, aşağıdakilerden hangisidir?

- Engels
- Illich
- Parsons
- Foucault
- Marx

8. "Tıbbın, önceden tıbbi olduğu düşünülmeyen konularda uzman olduğunu iddia ederek tıbbın kapsamını, bu alanları da içine alacak şekilde genişletmesi" tanımı aşağıdaki kavramlardan hangisine aittir?

- Klinik iatrojenez
- Simgesel iatrojenez
- Epidemiyolojik eşik
- Metalaşma
- Medikalizasyon

9. Türkiye’de sağlık politikalarının gelişimi ile ilgili aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

- 1950-60 döneminde, ağırlıklı olarak koruyucu sağlık hizmetlerine odaklanılmıştır.
- Cumhuriyetin ilk yıllarında, sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesine çalışılmıştır.
- Sağlık hizmetlerinin ticarileşmesi, 1980’lerden sonra gerçekleşmiştir.
- Sağlıkta reform hareketleri, 1990’larda başlamıştır.
- 1950-60 arasında sağlık hizmetleri özelleştirilmeye başlanmıştır.

10. Aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Alt sınıfların sağlığı, üst sınıflarinkine oranla daha kötüdür.
- Nijer’de ortalama yaşam süresi Türkiye’dekinden kısadır.
- Etnik azınlıkların sağlıklarının çoğunluğa göre kötü olmasının nedeni, biyolojik ve genetik faktörler değildir.
- Gelişmekte olan ülkelerde, erkeklerin sağlığı kadınların sağlığından daha kötüdür.
- Eğitim düzeyi yükseldikçe sağlık iyileşmektedir.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlıştır, “Sağlık ve Hastalığın Biyolojik ve Sosyal Modelleri” konusuna bakınız.
2. e	Yanıtınız yanlıştır, “Sağlığın Toplumsal Belirleyicileri” konusuna bakınız.
3. a	Yanıtınız yanlıştır, “Sağlığın Toplumsal Belirleyicileri” konusuna bakınız.
4. a	Yanıtınız yanlıştır, “İşlevselci Yaklaşım” konusuna bakınız.
5. b	Yanıtınız yanlıştır, “İşlevselci Yaklaşım” konusuna bakınız.
6. c	Yanıtınız yanlıştır, “Marksist Yaklaşım” konusuna bakınız.
7. b	Yanıtınız yanlıştır, “Marksist Yaklaşım” konusuna bakınız.
8. e	Yanıtınız yanlıştır, “Yorumlayıcı Yaklaşım” konusuna bakınız.
9. d	Yanıtınız yanlıştır, “Türkiye’de Sağlık” konusuna bakınız.
10. d	Yanıtınız yanlıştır, “Sağlık ve Hastalığın Toplumda Dağılımı” konusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Placebo etkisi, ilaç içmediği halde içtiğini düşünen insanların sanki gerçekten içmiş gibi iyileşmesi durumuna verilen addır. Modern tıp bu durumu tam olarak henüz açıklayamamaktadır, Parsons da bu duruma tıbbi tedavilerdeki ‘sihir faktörü’ demektir. Placebo etkisini bu şekilde değerlendirmesi, Parsons’ın tıbbın bilimselliğine yönelik şüphelerini yansıtmaktadır. Ancak, zaten Parsons, tıba bilimsel kesinliği nedeniyle değil, bir meslek grubu olarak sahip olduğunu düşündüğü nitelikler nedeniyle değer vermektedir.

Sıra Sizde 2

Hospis, tedavisi mümkün olmayan, öleceği kesinleşmiş olan insanların hayatlarının son dönemlerini, sağlık bakımı olarak geçirmeleri amacıyla hizmet veren kurumlara verilen addır. Illich’in açısından baktığımızda hospislerin kültürel/simgesel iatrojenezin bir parçası olduğunu görebiliriz. Çünkü, normal şartlar altında ömrünün sonuna gelmiş ve herhangi bir şekilde iyileşmesi mümkün olmayan bireyler, ölüme kendi kültürel kalıpları çerçevesinde yanıt verebilirler. Hospisler, herhangi bir tedavi ihtimali olmadığı, böyle bir umut vermedikleri halde bireylerin yaşamlarının son dakikasına kadar

ilaçlara, serumlara ve çeşitli tıbbi cihazlara bağlı olarak yaşadıkları yerlerdir. Tıp, bu tip kurumlarda insanların elinden kendi istedikleri ya da kültürlerindeki davranış kalıplarına uygun biçimde ölme hakkını alarak, kültürel açıdan bir anlama sahip olan ölümü sadece tıp açısından anlamlı bir hale indirgemektedir.

Sıra Sizde 3

Eğitim yirminci yüzyıldan önce daha esnek, çocukların becerileriyle ilgili ve şimdiki kadar yaşa bağlı olmayan bir şekilde sağlanıyordu. Üstelik, formel eğitim kurumlarında belirli bir süreden az eğitim görmüş olmak, insanların istihdam edilmesini de engellemiyordu. Ancak, endüstriyel teknoloji geliştikçe ve beyaz yakalı orta sınıf büyüdükçe, eğitimin önemi arttı, iyi koşullarda istihdam edilmek için formel eğitim şartı aranmaya başlandı ve insanlar çocuklarının okuldaki başarılarını bir statü kaynağı olarak görmeye başladılar. Bu çerçevede, çocukların okulda başarısız olması hem eğitimcilerin hem de ebeveynlerin başarısızlığı gibi görülmeye başlandı. Eğitimciler, eğitim sisteminin çocukları başarısızlığa ittiğini, bu sistemin değişip işgücü piyasalarından ayrılması gerektiğini savundular. Çünkü eğitimin iş bulmaktan daha fazla anlam taşıdığını düşünüyorlardı. “Diğer taraftan, okulda başarılı olmamanın bireylerin kendi hataları olmadığı gösterilebilirse ne olacaktır? Ya bireysel başarısızlıklarının nedeninin kalabalık sınıflara sahip büyük okullar olmadığı gösterilebilirse? Ya okulda çocuğun başarısızlığı ebeveynin bir yansıması değil de biyolojik faktörlerin, hastalıkların bir sonucuysa?” (White, 2002:50). Bu çözümü, başarısız çocukları olan ebeveynler, öğretmenler ve çocukların kendileri büyük ölçüde kabul ettiler. Böylece çocukların, “özellikle de profesyonel ebeveyne sahip çocukların başarısızlıkları, disleksi olmalarıyla özel bir öğrenme bozukluğuna sahip olmalarıyla, ya da dikkat toplama yetersizliği hastalığından muzdarip olmalarıyla” (White, 2002:50) açıklanmaya başlandı. Böylece, bu alandaki toplumsal ihtiyaç büyük ölçüde karşılanmış oldu ve eğitim sisteminin değişmesine, çocukların kendi yeteneklerini geliştirebilecekleri zahmetli alternatif eğitim süreçlerinin geliştirilmesine gerek kalmadı. Çünkü, bu durumun eğitim sisteminin çarpıklığından değil, disleksiye neden olan bir takım biyolojik ya da kimyasal faktörlerden kaynaklandığı kabul edilmişti. Artık, geriye kalan sadece, çocukların doktorlar tarafından tedavi edilmesini sağlamaktır.

Sıra Sizde 4

Tıp, öncelikle kadın ve erkek bedenine farklı değerler atfettiği, erkeklere güçlülük, dayanıklılık gibi olumlu değerler; kadınlara zayıflık, narinlik gibi zayıflığı çağrıştıran değerler atfettiği için cinsiyetçidir. Ayrıca, uzun yıllar tıp alanında yapılan araştırmalarda, sadece erkek örneklemeler kullanıldığı, yani veriler sadece erkeklerden toplandığı halde sonuçlar bütün insanlara genellenmiştir. Bu gibi araştırmaların sonuçlarına dayanarak geliştirilen ilaç ve tedavilerin kadınların sağlığı açısından büyük risk oluşturduğu ileri sürülmektedir (White, 2002:140).

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Ağartan, T. (2007). Sağlıkta Reform Salgını. **Avrupa’da ve Türkiye’de Sağlık Politikaları**. (Ed: Ç. Keyder, N. Üstündağ, T. Ağartan ve Ç. Yoltar). İstanbul: İletişim Yayınları, ss.37-54.
- Annandale, E. and Clark, J. (1996). What is gender? Feminist theory and the sociology of human reproduction. **Sociology of Health and Illness**. 18(1), ss. 17-44.
- Annandale, E. (1998). **The Sociology of Health and Medicine: A Critical Introduction**. Cambridge: Polity Press.
- Arber S., McKinlay, J., Adams, A., Marceau, L.; Link, C. ve O'Donnell, A. (2004). Influence of patient characteristics on doctors' questioning and lifestyle advice for coronary heart disease: a UK/US video experiment. **British Journal of General Practice**. 54(506), ss.673-678.
- Armstrong, D. (2002). The Rise of Surveillance Medicine. **The Sociology of Health and Illness Reader**. (Ed:S. Nettleton and U. Gustaffson. Cambridge: Polity Press, ss.112-118.
- Battista, J. R. (1997). Corporate Medicine Is Bad Medicine. **The Voice**. December, http://cthealth.server101.com/corporate_medicine_is_bad_medicine.htm (Erişim: 18.10.2010).
- Beaglehole, R. and Bonita, R. (1997). **Public Health at the Crossroads: Achievements and Prospects**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bilgiç H. (1991). Tüberküloz Epidemiyolojisi. **Tüberküloz Kliniği ve Kontrolü**. (Ed: A. Kocabaş) Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi, ss.401-37.
- Blackburn, C. (1991). **Poverty and Health: Working with Families**. Milton Keynes: Open University Press.

- Bloom D.E., Canning D. (2003). The Health and Poverty of Nations: from theory to practice. **Journal of Human Development**. 4(1), ss.47-71.
- Bosma, H.; Peter, R.; Siegrist, J. ve Marmot, M. (1998). Two Alternative Job Stress Models and the Risk of Coronary Heart Disease. **American Journal of Public Health**. 88(1), ss.68-74.
- Braveman, P. (2006) Health disparities and health equity: concepts and measurement, **Annual Review of Public Health**, 27, ss. 167-94.
- Cartwright, S. (1851) 'Report on the Diseases and Physical Peculiarities of the Negro Race'. The New Orleans Medical and Surgical Journal. May:691-715'ten aktaran White, K: (2002) **An Introduction to the Sociology of Health and Illness**. London: Sage.sf.41
- Comaroff, J. (1978). Medicine and Culture: Some Anthropological Perspectives. **Social Science and Medicine**. 12B, ss.247-254.
- Dahlgren, G., ve Whitehead, M. (1991). Policies and strategies to promote social equity in health. Institute of Futures Studies, Stockholm'den aktaran OECD (2003). DAC Guidelines and Reference Series: Poverty and Health. <http://whqlibdoc.who.int/publications/2003/9241562366.pdf> (Erişim:02.06.2008)
- Donkin, A.; Huang Lee, Y. ve Toson, B. (2002). Implications of Changes in the UK Social and Occupational Classifications in 2001 for Vital Statistics. **Population Trends**. 107, 23-29.
- Doyal, L. ve Pennell, L. (1979). **The Political Economy of Health**. London: Pluto Press.
- DSÖ (2002). **Sağlık Araştırmaları Küresel Forumu**. http://www.who.int/director-general/speeches/1999/english/19990609_geneva_global_forum.html (Erişim:23.06.2009)
- DSÖ (2005). Desining Health Financing Systems to Reduce Catastrophic Health Expenditure, **Technical Briefs for Policy-Makers**. 2, 1-4. (Erişim:12.12.2009)
- DSÖ (2009). **World Health Statistics**. <http://www.who.int/whosis/whostat/2009/en/index.html>. (Erişim: 02.01.2010).
- DSÖ (2009b). **Global Health Risks**. WHO.
- DSÖ (2011). **Global Health Risks**. WHO.
- DSÖ (2006). **Constitution of the World Health Organization.2006**. www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf. (Erişim: 02.01.2010).
- Dussault, G. ve Sheiham, A. (1982). Medical Theories and Professional Development. **Social Science and Medicine**. 16(15), ss. 1405-12.
- Ehrenreich, B. ve English, D. (1978). **For Her Own Good: 150 Years of The Experts' Advice to Women**. London: Pluto Press.
- Elbek, O. (2010). **Tütünün Ekonomi Politikası**. <http://www.bianet.org/biamag/tarim/123970-tutun-ekonomi-politigi> (Erişim:23.11.2010)
- Epstein, S. ve Swartz, J. (1981). Fallacies of Life Style Related Cancer Theories. **Nature**. 289, 127-130.
- Foucault, M. (2006 [1967]). **Madness and Civilisation**. Routledge.
- Foucault, M. (1973). **The Birth of the Clinic**. London: Routledge.
- Graham, H. (2007). **Unequal Lives: Health and Socioeconomic Inequalities**. Maidenhead. Open University Press.
- Gönç-Şavran, Temmuz. (2010) Toplumsal Eşitsizlikler ve Sağlık: Eskişehir'de Sosyolojik Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Heron, M.; Hoyert, D.L.; Murphy, S.L.; Jiaquan Xu, B.S.; Kochanek, Kenneth, D. ve Tejada-Vera, B. (2009). **Deaths: Final Data for 2006**. National Vital Statistics Reports. 57(14), ss. 1-136. http://www.cdc.gov/nchs/data/nvsr/nvsr57/nvsr57_14.pdf (Erişim: 08.11.2009).
- Horton, E. (2007). Neo-liberalism and the Australian Healthcare System (Factory). **Avustralya Eğitim Felsefesi Konferansı'nda** sunulan bildiri <http://www.pesa.org.au/html/documents/2007-papers/Horton,%20E.pdf> (Erişim:03.02.2010).
- Horton, R. (2003). **Second Opinion: Doctors, Diseases and Decisions in Modern Medicine**. London: Granta Books.
- Illich, I. (1995 [1975]) **Sağlığın Gaspı**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jewson, N. (1976). The Disappearance of the Sick Man from Medical Cosmology 1770-1870. **Sociology**. 10(2), ss.225-44.
- Johnson, J.; Stewart, W.; Hall, E.; Fredlund, P. ve Theorell, T. (1996). Long-term psychosocial work environment exposure and cardiovascular mortality among Swedish men. **American Journal of Public Health** 86, ss.324-31.
- Longbottom, H. (1997). Emerging Infectious Diseases. **Communicable Diseases Intelligence**. 21(7), 89-93.

- Mackenbach J.P.; Kunst A.E. ve Groenhouf, F. (1999). Socioeconomic Inequalities in mortality among women and among men: an international study. **American Journal of Public Health**. 89(12), ss.1800-1806.
- Marmot, M. (2004). **Status Syndrome: How your Social Standing Directly Affects your Health and your Life Expectancy**. London: Bloomsbury Publishing.
- Mathers, C., Vos, T. and Stevenson, C. (1999) The Burden of Disease and Injury in Australia - Summary. Canberra: Australian Institute of Health and Welfare.
- Mirowsky, J. ve Ross, C.E. (2005a). Education, Cumulative Advantage and Health. **Ageing International**. 30(1), ss. 27-62.
- Montgomery, S., Cook, D., Bartley, M. and Wadsworth, M. (1998) 'Unemployment, Cigarette Smoking, Alcohol Consumption and Body Weight in Young British Men.' **European Journal of Public Health** 8, ss.21-7.
- Navarro, V. (1976). **Medicine Under Capitalism**. New York: Prodist.
- Nettleton, S. (2006). The **Sociology of Health and Illness**. Cambridge: Polity Press.
- Nettleton, S. ve U. Gustafsson (Ed.) (2006). The **Sociology of Health and Illness** Reader, Cambridge: Polity.
- Nettleton, S. (2004b) "The emergence of e-scaped medicine?". **Sociology**. 38(4), ss. 661-679.
- Östlin, P.; Asha, G. ve Sen, G. (2001). Gender, Health, and Equity: The Intersections. **Challenging Inequalities in Health: From Ethics to Action**. (Ed: Timothy Evans, Margaret Whitehead, Finn Diderichsen, Abbas Bhuiya ve Meg Wirth). Oxford: Oxford University Press, ss.174-189.
- Parsons, T. (2005 [1951]) **The Social System**. Taylor and Francis e-Library.
- Payne, Sarah (2006). **The Health of Men and Women**. Polity Press.
- Rahman, M.O.; Strauss, J.; Gertler, P.; Ashley, D. ve Fox, K. (1994). Gender differences in adult health: An international comparison. **The Gerontologist**. 34(4), ss. 463-469.
- Relman, A. (1980). The New Medical-Industrial Complex. **New England Journal of Medicine**. 303, ss.963-970.
- Renaud, M. (1975). On the Structural Constraints to State Intervention in Health. **International Journal of Health Services**. 5(4), ss. 559-572.
- Roemer, M. (1993). **National Health Systems of the World, the Issues**. (Vol. 2). New York: Oxford University Press.
- Ross, C. E. ve Wu, C. (1995). The links between education and health. **American Sociological Review**. 60, ss.719-745.
- Sen, A. (1992). **Inequality Reexamined**. Cambridge: Harvard University Press.
- Shahmanesh, M. (2007). Neo-liberal Globalisation and Health: A Modern Tragedy. **Critique**. 35(3), ss.315-338.
- Taussig, M. T. (1980), Reification and Consciousness of the Patient. **Social Science and Medicine**. 14B, 3-13.
- Terris, M. (1998). Epidemiology and Health Policy in the Americas: Meeting the Neo-liberal Challenge. **Journal of Public Health Policy** 19(1), ss.15-24.
- Tesh, S. (1988). **Hidden Arguments**. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Tew, M. (1990). **Safer Childbirth: A Critical History of Maternity Care**. London: Chapman Hall.
- Townsend, P. and Davidson, N. (eds) (1988) Inequalities in Health: The Black Report and the Health Divide. Harmondsworth: Penguin.
- TTB. (2008). **Fusun Sayek TTB Raporları 2008- Sağlık Emek-Gücü: Sayılar ve Gerçekler**. Ankara: Türk Tabipleri Birliği Yayınları.
- Twaddle, A. C. (1982). From Medical Sociology to the Sociology of Health: Some Changing Concerns in the Sociological Study of Sickness and Treatment. **Sociology: The State of the Art**. (Ed: T. Bottomore, M. Sokolowska ve S. Nowak). London: Sage, ss.323-358.
- White, K. (2002). **An Introduction to the Sociology of Health and Illness**. London: Sage.
- Wilkinson, R.G. ve Marmot, M. (Ed.) (1998). **Social Determinants of Health - The Solid Facts**. World Health Organisation.
- Wilkinson, R.G. (2000). **Mind the Gap: Hierarchies, Health and Human Evolution**. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Yavaş, G. (2007). **Fikri Mülkiyet Hakları**. www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/..../TRIPSSlideson.ppt (Erişim: 12.10.2010)
- Yüksel, M.(2002). Günümüzde Fikri Mülkiyet Hakları ve Azgelişmiş Ülkeler. **Ankara Barosu Uluslararası Hukuk Kurultayı, Fikri Mülkiyet ve Rekabet Hukuku (Cilt: 2)**. Ankara Barosu Yayını, ss. 699-732.

8

Amaçlarımız

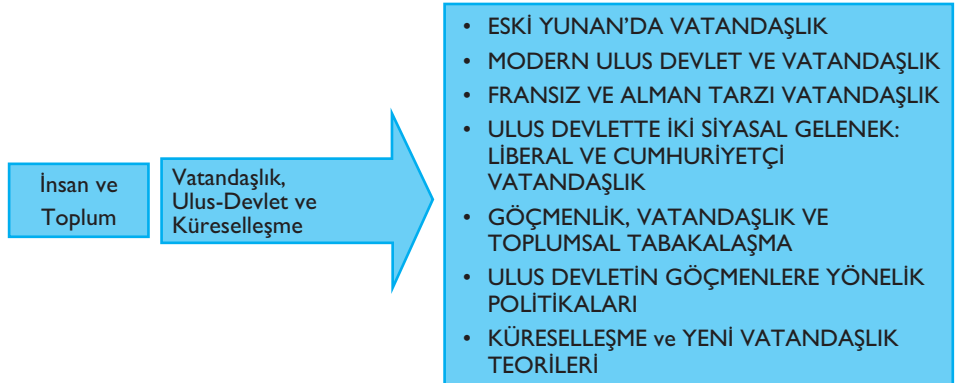
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Modern ulus-devlet içindeki vatandaşlık anlayışının ayırt edici özelliklerini tanımlayabilecek,
- Fransız ve Alman tarzı vatandaşlık biçimlerinin özelliklerini yorumlayabilecek,
- Uluslararası göçle birlikte gelişen “kurumsal ırkçılık” kavramını analiz edebilecek,
- Eritme potası, asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürlülük kavramlarının anlamlarını açıklayabilecek,
- Ulus-devletle tanımlanan klasik vatandaşlık olgusunun değişmesine ve yeni vatandaşlık tartışmalarının ortaya çıkmasına yol açan nedenleri sıralayabilecek.
- Yeni vatandaşlık türlerinden ekolojik ve küresel vatandaşlık olgularını açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Vatandaşlık
- Ulus-devlet
- Asimilasyon ve entegrasyon
- Avrupa Birliği
- Küreselleşme
- Çokkültürlülük
- Küresel vatandaşlık
- Ekolojik vatandaşlık
- Avrupa vatandaşlığı
- Ulus-sonrası vatandaşlık

İçindekiler

Vatandaşlık, Ulus-Devlet ve Küreselleşme

ESKİ YUNAN'DA VATANDAŞLIK

Vatandaşlık, bir siyasi katılım biçimi olarak ilk uygulama imkânını Antik Yunan kent devletlerinde bulmuştur. Antik Yunan'da vatandaş olmak herkese açık bir hak değil aksine bir tür imtiyaz sahibi olmak anlamını taşır. Antik Yunan kentlerinde vatandaşlık sadece erkeklere ve elit bir sınıfa belli haklar öngören, bunun dışında kalan büyük kitleleri dışlayan bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Örneğin, Antik Yunan kentlerindeki vatandaşlık anlayışı, kadınlar, köleler ve belli bir yaşın üzerindeki insanları vatandaş saymamakta ve sadece belirli bir elit zümreyi kapsamaktadır. Modern ulus devletler kurulana kadar egemenliğini nispeten sürdürmüş olan bu Antik Yunan'daki vatandaşlık anlayışı bireylerin haklarını toplumsal eşitsizlik üzerine kurmuştu ve bu durum doğal kabul ediliyordu. Bu Antik Yunan vatandaşlık anlayışına göre, toplumdaki bireyler eşit olamazlardı, çünkü bireyleri kuşatan nesnel koşullar olan sosyal sınıf, soy, cinsiyet, üretim biçimine bağlı ekonomik konum, din vb. toplumsal olgular eşitsizliğin ortaya çıktığı aidiyetliklerdi. Antik Yunan kentlerinde doğal kabul edilen toplumdaki eşitsiz ilişkiler değiştirilemezdi. Sonuç olarak, Antik Yunan'daki vatandaşlık anlayışında önemli olan eşitlik değil, birey ile siyasi topluluk arasındaki hak ve yükümlülüklerin karşılıklılığı ilkesidir. Bu aşamada imtiyaz ile yükümlülük neredeyse eş anlamlıydı. Ortak karar alma sürecine katılmak, silah taşımak ve askerlik yapmak hem bir imtiyaz hem de yükümlülüktü. Genel olarak baktığımızda, Antik Yunan'da vatandaş olmak herkese açık bir hak değil, aksine bir tür imtiyaz sahibi olmak anlamına geliyordu.

MODERN ULUS DEVLET VE VATANDAŞLIK

Vatandaşlık, ulus devletle sınırlı bir siyasal ve coğrafi topluluğun üyesi olarak bireyin bu üyelikten dolayı sahip olduğu statü, hak, sorumluluk ve çıkarlar seti olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda "bir siyasi cemaatin üyesi" olmaya gönderme yapan vatandaşlık pratiği, bir haklar, ödevler, güçler (kapasiteler) ve çıkarlar (ilgiler) bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm özellikleriyle değerlendirdiğimizde **vatandaşlığın kurucu unsurları, ulus devlet sınırları içerisinde geçerli olmak üzere haklar, katılım ve mensubiyettir**. Dolayısıyla, denilebilir ki, vatandaşlık, öncelikle modern ulus-devletlerin kendi sınırları içerisindeki bireylerle olan ilişkilerini tanımlayan siyasi ve hukuki bir aidiyetlik biçimi olarak anlaşılmaktadır. Yani, vatandaşlık, öncelikle ulus-devlet sınırları içerisinde türdeş

(homojen) olduğu varsayılan bir ulusun bir üyesi olmaktır Örneğin, Almanya’da vatandaş olmak öncelikle Almanya diye tarif edilen ulus-devlet sınırlarında bulunan Alman ulusuna ait bir birey olmak anlamına gelmektedir. Bu yönüyle vatandaşlık bir nevi, bireyin devlet karşısındaki konumlanışını tanımlayan bir statüdür. Bununla birlikte, vatandaşlık, bir topluluğa aktif katılım yoluyla o topluluğu dönüştürme ve siyasal topluluğa üye olma etkinliklerini de içermektedir. Aslında, vatandaşlığın bu birbiriyle ilişkili üç hali, bir bireyi içinde bulunduğu toplumun üyesi yapacak etkinlik kiplerini tanımlama yoluyla aynı zamanda o toplumun üyesi ol(a)mayanları yani dışarda bırakılan bireyleri de tanımlamaktadır. Sonuç olarak, modern ulus-devletteki vatandaşlık ve haklar anlayışı, bireyin sınırları belli bir ulus-devlet ve homojen bir ulusal gruba olan aidiyeti ölçüsünde haklarla donatılması gerektiği yönündeki bir yaklaşımın somut ifadesi olarak karşımızda durmaktadır (Üstel, 1999: 48).

Yurttaşlık kavramı ve haklarından ulus-devlet öncesinde de bahsedilmesine rağmen, geleneksel olarak, bu kavramın ulus-devlete ve kültürel olarak homojen (türdeş) bir ulusa bağlılık şartına indirgenmiş olduğunu görüyoruz. Her bireyin korunması, üye olduğu devlet tarafından güvence altına alınmaktadır. Dolayısıyla her yurttaş da bağlı bulunduğu devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirir. Bugünkü yurttaşlık hakları ve yapısı önceki yüzyıllardan çok daha farklıdır. Özellikle göç, misafir işçiler ve mülteciler gibi etkenler yurttaşlık kavramının daha karmaşık ve gelişmiş bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Aynı zamanda haklar da, yurttaşlar arasındaki eşitlik ilkesinin alanı gibi, kadınları, siyahları ve eşcinselleri kapsayacak ölçüde genişletilmiştir (Lemke, 1998:212-218; Altınbaş, 2009: 97).

Feodal dönem ve Antik Yunandaki vatandaşlık anlayışından farklı olarak, Ulus-devlete dayalı modern vatandaşlık, birey-devlet arasındaki ilişkileri soya veya kabileye dayalı olarak değil, birey temelinde kurgulamıştır. Ancak, birey içinde bulunduğu **ulusun kimliğiyle** tanımlanarak **vatandaşa** dönüştürülmekteydi. Dolayısıyla, modern ulus devletler için meşruiyet kaynağı “ilahi” bir kaynak veya “soy” olmaktan çıkmıştır. Meşruiyetin kaynağı ulus-devletin içinde yaşayan ve bir kimlik olarak tanımlanan **“ulus”** olmuştur. Bir başka deyişle modern vatandaşlık, ulus-devlete siyasal ve yasal üyelik anlamına gelmektedir ve son iki yüzyılı aşkın süredir **vatandaşlık ve ulus**, birbirinden ayrılmaz biçimde iç içe geçmiştir. Ulus-devlet, toplumsal farklılıkların sosyolojik gerçekliği olan bireyi yurttaş olarak kabul ederek “ulus” olarak tanımlar ve tek kimlik sahibi yapar. Buna göre, bireyin vatandaşlık ve milli kimliği dışındaki mensubu olduğu kimliklerin ve aidiyetlerin devletle ilişkiler ağında bir belirleyiciliği ve işlevselliği söz konusu değildir.

Bu modern vatandaşlık kavrayışında, toplumsal sözleşmenin, onun parçası olan bireyler için özgür ve eşit statü sağladığı ima edilmektedir. Öte yandan, modern ulus-devlet içinde vatandaşların siyasal eşitliği, ekonomik ve diğer eşitsizlik biçimlerinin ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. **Dahası, vatandaşların eşitliği vatandaş olmayanlar olarak tanımlanan ve ulusal topluluğun sınırlarında yaşayan diğerlerinin eşitsizliğine dayanmaktadır.** Ayrıca, vatandaşlık statüsündeki bireyler sadece bu vatandaş kimlikleriyle ilişkiler ağına katılırlar. Bu anlamda ulus-devletin bireyin etnik, dini, cinsel farklılıklarına karşı da kör olduğu ve onu ulusun eşit bireylerinden biri olarak kabul ettiği iddia edilmektedir. Vatandaşlığın bu konumu ve işlevi, devlet kuramı açısından, tarihi boyutları göz önünde bulundurulduğunda ulus devleti diğer devlet modellerinden ayıran en başat olgudur.

Modern vatandaşlık kavramının oluşumu, modern ulus-devletin ve dolayısıyla modern kapitalizmin gelişimiyle paraleldir. **T. H. Marshall**, İngiltere örneğinden hareketle geliştirdiği yurttaşlık kuramında, yurttaşlığın sivil, siyasal ve sosyal boyutlardaki gelişimini ortaya koymaktadır. Marshall'a göre 18. yüzyıl bireylerin hukuksal statüsünü ve sivil haklarını temel alan önemli bir sivil haklar gelişimine tanıklık etmiştir. Bu haklar bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü ve adalet hakkı gibi hak ve özgürlüklere ilişkindir. Seçme ve seçilme hakkı ile örgütlenme haklarını içeren siyasal haklar ise 19. yüzyılda siyasal eşitlik için işçi sınıfının verdiği mücadelenin bir sonucu olarak gelişmiştir. Marshall'ın kuramının üçüncü boyutunu oluşturan ve 20. yüzyılda genişleyen sosyal haklar ise ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olmaktan, çağdaş bir birey gibi yaşayabilmek hakkına dek uzanan bir haklar dizisidir (Marshall, 2006: 6-7).

Modern vatandaşlığın ortaya çıkışındaki esas **itici güç Fransız Devrimi'dir**. Zira Fransız Devrimi'nde sivil toplumun daha geniş kesimleri siyasal ve medeni haklardan yararlanmaya başlamıştır. Bu süreçte, "ulusal egemenlik" ilkesi, her türlü meşru siyasal iktidarın ulustan kaynaklandığını ifade ederken, yalnızca ulusal topluluğun üyeleri siyasal yurttaşlığı elde edebilmiştir. Dolayısıyla, yurttaşlığın sınırları da ulus-devletin kendi sınırlarıyla özdeşleştirilmiştir (Üstel, 1999: 54, Kubilay, 2010: 140).

Bu anlamda, vatandaşlık kavramının merkezinde modern devletin bireyleri yerel ve ulus-öncesi topluluklara olan bağlarından kopartarak kendi tekeline almak projesi yatmaktadır. Dolayısıyla, vatandaşlık yeni bir topluluğun (ulus) ve yeni bir siyasal egemenlik ideolojisinin (milliyetçilik) yaratılmasını da içeren bir süreçtir (Gülalp, 2007: 13). Bu tanım, vatandaşlığı ulus-devlete aidiyet üzerinden kavramaya dayalıdır. Gerçekten de modern vatandaşlığı asıl olarak ulus-devlet gerçeğiyle ilişkilendirmeden anlamak mümkün değildir (Bendix, 1964: 47).

Modern vatandaşlığın bugünkü anlamı, yapısı, işlevleri ve kazandığı önem açısından ulus-devletlerin bir kazanımı olarak düşünülebilir. **Modern vatandaşlık kavramı** bir ulus-devlete üyeliği içerir. Bu kavram, Fransız Devrimi sonrasında Avrupa'da beliren çeşitli milliyetçiliklere koşut bir biçimde oluşmuştur. Özünde biz ve onlar temelli bir anlayış olan ve kendisini daha sonra vatandaş ve yabancı kavramlarında yansıtan düşünce, Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır (Kadıoğlu, 2008: 3). Bunun yanı sıra, Avrupa'daki **modern ulus-devletlerin oluşum süreci ile modern kapitalizmin kurumsallaşma süreci ve "modern vatandaşlık" kurumlarının ortaya çıkış tarihi** paralel süreçler olarak okunabilir (Göktürk, 2006).

Modern ulus-devlet ideal olarak toprak sınırları belli olan ve bu sınırlar dahilinde meşru yetkilerini kullanan bir oluşumdur. Modern devlette vatandaşlık (yine ideal olarak) toprak üzerindeki egemenlikle bağlantılıdır; öyle ki bu topraklar üzerinde yaşayan topluluğun üyeleri birincil cemaatlere olan bağlarına bakılmaksızın **türdeş ve eşit** kabul edilir. Fakat tarihsel gerçeklik bu normatif ilkelerden çok daha karmaşıktır. Ulus devlet, kökenleri 1648'de imzalanan Westfalya Anlaşması'nda bulunabilecek özel tarihi koşullara bağlı olarak ortaya çıkmış özgül bir siyasal örgütlenme modelidir (Gülalp, 2007: 11). Vatandaşlığın Westfalya sonrası süreçteki tarihsel gelişimi göstermiştir ki vatandaşlık, homojen olduğu varsayılan "hayali cemaat" olan ulus ve devletin sınırlarının içinde ve dışında bu ulusun dışarda bıraktığı grupların sınırlarına işaret etmektedir.

Fransız Devrimiyle gelişen vatandaşlık kavramı, geleneksel toplumun soy, ırka ve cinsiyete dayalı tabakalaşmasına karşı ulusun tüm bireylerinin benzer ve eşit sayıldığı bir adım olmuştur.

Modern ulus-devletler egemenlik alanındaki nüfus üzerinde vatandaşlığa gönderme yaparak kontrol sağlama iddiasındadır. Genel bir kural olarak (birçok istisnalara rağmen) vatandaşlık bir statü olarak sürekli, ayrıcalıklı ve doğrudan/dolaysız bir durumdur. Devlet doğumla kazanılan vatandaşlığı geri alamamaktadır (**süreklilik**); yine kural olarak vatandaşlık çoğu durumda sadece bir devlet için söz konusu olmaktadır (**ayrıcalıklılık**); ve başka hiçbir siyasal kurum, yönetici veya grubun vatandaş-devlet ilişkilerinde araya girmesi söz konusu olamaz (**doğrudanlık veya dolaysızlık**) (Halfman, 1998: 522).

Vatandaşlık, ulus-devletin meşruiyet kaynağı olan ulusun mensuplarıyla olan ilişki biçimini düzenleyen bir kurumdur. Bu şekilde, bireyin soyut, eşit, özgür, evrensel hak ve hukukuyla içeriklendirilerek diğer bireylerle eşitlendiği varsayılmaktadır. Buna göre, bireyin vatandaşlık kimliği dışındaki mensubu olduğu diğer farklı kimliklerin ve aidiyetlerin devletle ilişkilerinde bir belirleyiciliği ve işlevselliğinin olmadığı kabul edilmektedir. Ulus devlet içindeki tüm **vatandaşların birbirine eşit olduğu, hakların kullanımı ve sorumlulukların paylaşımında eşit ve özgür oldukları varsayılmaktadır**. Vatandaşlık statüsündeki bireyler, sadece bu vatandaşlık kimlikleriyle toplumsal ilişkiler ağına katılırlar. Bu olgu, devlet-birey ilişkisinin tezahür ettiği belirleyici unsurun yurttaşlık kurumu olduğunun bir göstergesidir ve bu aynı zamanda ulus-devletin meşruiyetini sağlayan bir durumdur. Çünkü vatandaşlar, devletin yönetimine katılacak kişileri siyasal sürece aktif olarak katılarak seçerler. Dolayısıyla, birey, vatandaşlık vasıtasıyla devletin üyesi olur ve böylece topluma etkin bir katılım söz konusu olur. Aynı zamanda, tarihsel olarak bakıldığında, **modern vatandaşlık**, *rasyonel ve özerk olduğu, siyasi katılım ve denetim yetenekleri* olduğu varsayılan *özgür bireyler* ve onların yarattığı siyasi kurumlar üzerinde temellenmiştir (Özkazanç, 2009: 267).

Bir başka deyişle, **modern vatandaşlık**, ulus-devlete siyasal ve yasal üyelik anlamına gelmektedir ve son iki yüzyılı aşkın süredir **vatandaşlık ve ulus**, birbirinden ayrılmaz biçimde iç içe geçmiştir. Yurttaşlığın, ulus-devlete üyelik zemininde tanımlanması, vatandaşlık kavramının, ulusu belirleyen '**dayanışma**', '**ortak kültür**', '**ulusal bilinç**' vb. unsurlar tarafından sınırlandırılması getirmiştir (İçduygu vd., 1999: 190; aktaran Kubilay, 2010: 140). Sonuç olarak, vatandaşlık ulus-devletle özdeş olarak düşünüldüğü için; ulus-devlet eleştirileri genel olarak vatandaşlık kurumunun işlevi, kapsamı, yapısı ve anlamına yönelik eleştirileri de içinde barındırmaktadır.

Brubaker'a (2008: 58) göre, ulus üyeliği ile yurttaşlığın birbirine bağlanması, modern yurttaşlığı belirleyen bir norm olarak *ulusallık* ile ifadesini bulur. **Ulusallık**, bir siyasal topluluğun aynı zamanda kültür, dil, adetler ve karakter bakımından türdeş özellikler göstermesi gerekliliğine işaret etmektedir. Bir ulus-devlet ancak bu sayede bir ulusun meşru temsilcisi ve gerçek ifadesi olabilir. Bu bağlamda modern **vatandaşlık**, ulus-devlet içindeki etnik farklılıkları silen bir kategori olarak iş görür (Kubilay, 2010: 140). Evrensellik iddiası taşıyan modern vatandaşlığın eşitlikçi niteliği, ulus-devlete üyelik temelinde tanımlanan vatandaşlık ile liberalizmi birbirine bağlar. Ulus-devletin üyeleri olarak yurttaşların eşitliği liberal devletin tüm yurttaşlarına eşit mesafede davranması gerekliliğine ilişkin ilkesiyle uyumludur. Ancak, liberal eşitlik anlayışının, kimlikleri sivil toplum alanında bıraktırmaması, liberalizmin **tektipleştirici etkisi** olarak değerlendirilmektedir. Bireyleri diğer etnik, sınıfsal, cinsiyet, dinsel vb. bağluluklarından kopararak "ulusal" bir zeminde vatandaş haline getirmeye çalışan modern vatandaşlık anlayışı türdeş ve homojen bir ulus varsaymaktadır. Bu anlamda, tektipleştirici vatandaşlık anlayışı herkesi yasa

ve hukuk önünde eşitmiş gibi düşünmesine rağmen, uygulamada ortaya çıkan ayrımcı uygulamalar nedeniyle “dışlayıcı” ve “ayrımcı” olabilmektedir.

Bu anlamda, **modern dönemde vatandaşlık**, ulus-devlet içinde yaşayan bireyleri belli haklarla donatarak özgür kılarken, bir yandan da disiplin ve kayıt altına alarak onları sınırlandırmıştır. Vatandaşlığa atfedilen haklardan siyasi topluluğun bütün mensuplarının yararlanması olarak evrensellik ilkesi, bir yandan feodalizm de mevcut olan imtiyaz üreten tahakküm biçimlerini çözüp topluluk mensuplarını özgürleştirirken, beri yandan da bunları yeni tahakküm ilişkilerinin içerisine çekmektedir. Modernlik öncesi tabiiyet ilişkilerinden özgürleşen bireyler, vatandaş kılınır kılınmaz türdeşleştirilerek (benzerleştirilerek), modernliğin örgütlediği disiplinler ya da kontrole dayalı tahakküm ağlarının içerisine yerleştirilmektedir (Yeğen, 2005).

Vatandaşlık genel olarak kültürel ve mekânsal olarak sabitlenmiş bir statü olarak ulus içinde tanımlanmış üyelere açık ancak diğer tüm unsurlara kapatılmış bir statüdür. David Miller’a (2000: 81) göre, vatandaşlık pratiği, **ulusal siyasi toplulukların sınırlarıyla çevrili olmalıdır**. Ulus-aşkın ya da küresel vatandaşlık biçimleri yaratmak hevesinde olanların sahici bir vatandaşlık için gerekli şartları anlamaktan uzak olduğunu düşünen Miller, bu tür hevesleri ya ütöpik olmakla ya da vatandaşlıktan başka bir şeyin peşinde olmakla itham etmektedir (Yeğen 2005: 73).

Vatandaşlık kavramı tarihsel ve kültürel olarak özel bir yere sahiptir. Modern ve bildiğimiz anlamıyla Batı tarzı vatandaşlık eski feodal düzeni yıkan 17. ve 18. yüzyılların siyasal ve entellektüel devrimlerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Erken dönemde statülerin bir hiyerarşisini inşa etmek ve farklı yasal ve geleneksel hakları ifade eden bu kavram yerini, toplumsal sözleşme yoluyla siyasal düzenin kurulması fikrine bırakmıştır. Bu modern diyebileceğimiz yeni vatandaşlık kavrayışında, toplumsal sözleşmenin, onun parçası olan bireyler için özgür ve eşit statü sağladığı varsayılmaktadır. Öte yandan, **modern ulus-devlet içinde vatandaşların hukuksal olarak eşitliği, ekonomik ve diğer eşitsizlik biçimlerinin ortadan kalkması anlamına gelmemektedir**.

Dahası, vatandaşların eşitliği vatandaş olmayanlar olarak tanımlanan ve ulusal topluluğun sınırlarında yaşayan diğerlerinin eşitsizliğine ve dışlanmasıyla mümkün olabilmektedir. Glenn’e (2000: 3) göre, vatandaşlar eşitliği ve vatandaş olmayanların eşitsizliği hem söylemsel hem de maddi boyutlar içermektedir. Söylemsel olarak “vatandaş” tanımlandığında, vatandaşlık için temel nitelikleri eksik olan “vatandaş olmayana” göre konumlandırıldığı için bir anlam kazanır. Maddi olarak ise, vatandaşın özerkliği ve özgürlüğü, özerk olmayan kadın, köle, çocuk, hizmetçi ve çalışanların (çoğu zaman gönülsüz) emeği sayesinde mümkün olabilmektedir.

Gerçekte, Avrupa ulusu prensipte **kültürel homojenlik** “ideali” etrafında gelişmiştir ve bu idealin yerleşmesi ve güçlenmesi devletin yüksek kültürün yayılması üzerindeki kontrolüyle mümkün olmuştur. Modern uluslar aynı zamanda etnik ve sivil yapılardır. Ulus devlet içinde **vatandaşlığın etnik veya cumhuriyetçi biçimi** ülke içindeki etnik grupların asimilasyonuna dayanmaktadır.

Sonuç olarak, modern demokratik devletlerde vatandaşlığın ikili bir yapısı vardır. **Birincisi**, siyasal topluluğun kendi kendini yönetmesine bireyin dahil edilmesini işaret etmektedir. **İkincisi**, vatandaşlık, hem kültürel pratiklerle hem de teritoryal (bölgesel) sınırla tanımlanan özel bir **ulusal gruba ait** olmak anlamına gelmektedir. Siyasal vatandaşlık bu anlamda bir ulusa ait olmak kültürel olarak özel ve ayrıksı bir durumken, siyasal vatandaşlık daha evrenselci ve içerici bir özelliğe sahiptir. **Ülkedeki herkesin vatandaş olduğu varsayı-**

Ulus-devlet içindeki vatandaşlık, ulusal bir topluluğun üyesi kimliğiyle kimin içeride kimin dışarıda olduğunu belirler.

lır ancak dünyanın geri kalanı dışarda bırakılmıştır yani yabancılar vatandaş olamazlar. Aslında bu ikilik, demokratik devletlerin dünyanın geri kalanını nasıl sömürdüğünü ve demokrasi ve ayrımcılığın neden birbiriyle ilişkili kavramlar oldukları hakkında bazı çelişkileri de anlamamızı sağlar (Castles and Davidson, 2000).

Lister (1998) vatandaşlığın sıklıkla, ait olmadıkları bir toplulukta kendileri vatandaş olmak istese de tam vatandaş sayılmayan “dışarıdakilerin” nasıl marjinde kalmaya zorlandıkları (marjinde olmayı yoksulluk, sosyal bölünme veya ulus-devletlerin iktidarı tarafından şekillendiren bir olgu olarak anlarsak) bir dışlama aracı olarak deneyimlendiğini göstermektedir. **Sonuç olarak, kamusal hak ve yükümlülüklerle donatılan vatandaşlık olgusu, ulus-devlet içinde sınırlandırdığı insanları kısmen kapsayıcı kısmen de dışlayıcı bir içeriğe sahip olmuştur.**

Eğer vatandaşlık evrensel bir karaktere sahipse, vatandaşlığın “iyi” topluma katılmak isteyen herkese açık olması gerekirdi ancak ne ulus-devletler ne de çoğu insan hakları kurumu bu “iyi” toplumun bir parçası olan ulusal topluluğa dahil olmak isteyen her bireyi ya da göçmeni kabul etmeye hazırdır (Halfman, 1998: 514).

Diğer sosyal sistemlere dahil olma biçimleriyle kıyaslandığında, vatandaşlık tuhaf bir dahil etme biçimidir. Çünkü aynı dahil etme süreci hem evrensel hem de ayrımcı kriterleri birbirine eklemlemiştir. Vatandaşlık bütün bireylere eşit olarak gönderme yapmaktadır ancak onlar sadece belli bir ulus-devlete üye olmaktadır. Bu bakış açısından vatandaşlık, seçici ve eleyici bir sistemdir çünkü siyasal sistemin bir üyesi olmak zorunlu olarak toplumdaki diğer sosyal sistemlere dahil olmak anlamına gelmemektedir. Vatandaşlığın aynı zamanda evrenselci olduğu iddia edilir çünkü prensipte bir ulus devlet içindeki herkese bir üyelik sağladığı varsayılmaktadır.

Vatandaşlık hem evrensel hem de ayrımcı prensipleri içinde barındıran tuhaf bir dahil etme şeklidir. Ulus-devlet içinde herkese üyelik sağlamayı öngördüğü için evrenselcidir ancak bunu sadece belli bir toprak sınırları içinde belli etnik ve kültürel grubu tanımlayarak yaptığı için de ayrımcı, seçici ve eleyicidir.

FRANSIZ VE ALMAN TARZI VATANDAŞLIK

Vatandaşlık tıpkı milliyetçilik gibi sürekli olarak bir inşa olma süreci içindedir. Yasal haklar, siyasal katılım ve üyelik boyutları birbirlerini tamamlayıcı ve ama aynı zamanda birbirleriyle çatışan özellikler taşımaktadır. **Vatandaşlık, Fransa’da** uygulanma olanağı bulan **doğum yeri esasına (jus soli)** göre veya **Almanya’da** ortaya çıkan **kan-bağına (jus sanguinis)** dayalı olarak kazanılabilir veya her ikisinin de dikkate alındığı bir çerçevede olabilir.

Ulus devlet açısından bakıldığında karşımıza Fransız ve Alman tarzı iki farklı vatandaşlık anlayışı çıkmaktadır. **Fransa’da ulus, devletin kurumsal ve teritorial çerçevesiyle ilişkili olarak kavranmış; ortak kültürün değil, siyasal birliğin vatandaşlığı oluşturduğu** düşünülmüştür. Fransız vatandaşlık anlayışı **evrenselci, akılcı ve devlet merkezci** olmuştur. **Alman vatandaşlık anlayışı** ise, bunun tam karşısı olarak **tikelci, organik, farklılaşmacı** ve etnik merkezlidir. Bunun nedeni Almanya’da ulus fikrinin, ulus-devletten önce ortaya çıkarak gelişmesidir. Dolayısıyla Alman vatandaşlık fikri, siyasal bir nitelik taşımamış ve soyut vatandaşlık kavrayışıyla ilişkili olmamıştır. Bu anlayış doğrultusunda ulusun, etno-kültürel birlik ile oluştuğu ve siyasal birlik ile ifadesini bulduğu düşünülmüştür (Brubaker, 2008: 67; Kubilay, 2010).

Fransız Devrimi’nin felsefi öncülerinin ve devrimcilerinin temel düşüncesi, ulus olarak niteledikleri insan topluluğunu siyasi irade oluşumunun aktif öznelere haline getirmektir. Siyasal bir birlik olarak ulusun temel ölçüt olarak alındı-

ğı Fransız tarzı vatandaşlıkta, vatandaş olmanın koşulu etnik olarak bir ırka ait olmaktan geçmiyordu. Cumhuriyet'in ilkelerine bağlı olduğunu bildirmek, vatandaşlığın ve daha sonraki biçimsel koşulların gerçekleştirilmesinin önkoşuluydu. Ernest Renan'ın ünlü söylevinde dile getirdiği gibi, bir ulusun varlığı, her gün yapılan bir halkoylaması gibiydi. Eğer Cumhuriyet'in ilkelerini benimseyen insanlar olmazsa, ulus da var olamazdı. Cumhuriyetçi devlet, insanların ortak siyasi irade oluşturmaya olanak sağlayan, insanları siyasi bir bütünün parçası kılan kurucu unsur olarak anlaşıyordu. Yani ulus adı verilen insan topluluğu, ancak bir devletin varlığında vücut buluyordu. Bu nedenle devleti önceleyen bir ulus kavramı, Fransız Cumhuriyet düşüncesine yabancıdır (Göztepe, 2003: 234).

Almanya'da kök salan romantik, etnik ulus anlayışına dayanan vatandaşlık biçiminde ise temel ölçüt ve Alman ulus-devletine üye olmanın tek koşulu etnik olarak Alman ırkına ait olmaktan geçiyordu. Alman ulus anlayışına göre ulus, devletten önce var olan, devletini arayan, aynı etnik kökenden gelen insan topluluğudur. Bu anlayışta örneğin, Alman topluluğuna ait olanlar, aynı devlet çatısı altında bir araya gelemeseler de, Alman olmaya devam edeceklerdir. Alman vatandaşlığı, 2000 yılı Vatandaşlık Kanunu'nun mecliste kabul edilmesine kadar, soy geçmişi ve kan bağına dayalı bir vatandaşlık anlayışı (*jus sanguinis*) ile tanımlanmıştır. Almanya'da 2000 yılında yapılan kanuni değişikliklerle vatandaşlığa geçmenin göçmenler için kolaylaştırılması çok önemli bir gelişme olmasına rağmen, Alman toplumunun sahip olduğu ve tarihsel köklere dayanan etno-kültürel (ethno-culturalist) vatandaşlık bakış açısı, toplumdaki kurumsal anlayışa hala hakim görünmektedir. Bu anlayış, vatandaşlığı, Alman ırkına kan ve akrabalık mensubiyetiyle ölçen bir anlayıştır.

Sonuç olarak, **Fransa'daki** vatandaşlık kavramı **devlete siyasal olarak üye olmayı** vurgularken, **Almanya'daki vatandaşlık kavramı** ise *Volk* adı verilen, **soy geçmişi ve kan bağı** (Alman olmak) temelinde tanımlanan bir millete dahil olma düşüncesine koşut olarak gelişti. Böylece, **Fransa'daki** Cumhuriyetçi *vatan- daşlık anlayışında* **devlete ilişkin özelliklere** vurgu yaparken, **Almanya'daki** vatandaşlıkta ise **etnik bağlar** ile eşanlamlı hale geldi.

Brubaker'e göre Alman modelinde vatandaşlık organik veya etnokültürel, ikincisinde siyasi birlik olarak tanımlanır. Yani, Alman modelinde vatandaşlık etno-kültürel birlikten oluşmakta ve ırka mensup olmak vatandaşlığın temel göstereni olmaktadır (Brubaker, 1998: 139-145). Fransız vatandaşlığı modelinde ise ırkın bir önemi yoktur. Fransız vatandaşlığı herhangi bir ırktan değil bir siyasi birlikten meydana gelmiştir. Bu nedenledir ki Alman modelinde başka ırklardan insanların Alman veya Alman vatandaşı olması çok zorken, Fransız modelinde teorik olarak "Fransızlaştırma" yoluyla Fransız veya Fransa vatandaşı olmaları nispeten daha kolaydır. Çünkü Oomen'in belirttiği gibi Fransızlık ırktan öte devletin sınırları içerisinde belirlenen bir olgudur (Oomen, 1997: 14). Ancak buna rağmen Fransızlaştırma politikası yüzünden vatandaşlık için bu model de bazı sınırlar koymaktadır. Yani her ne kadar Fransız modelinde ırk o kadar belirleyici olmasa da, Fransa'da Fransız kültürü vatandaşlık haklarının kazanılmasında ırk gibi sınırlayıcı bir işlev görmektedir. Buna rağmen, Fransız modeli Alman modeline göre daha açık uçludur. Alman modeli "jus sanguinis" (kan bağı) esasına dayandığı için milliyet ve vatandaşlık arasında ayırım yapmamaktadır. İçduygu'ya göre küresel çağa geldiğimizde Fransız modeli ulus devlet sınırları içerisinde katılımcı demokrasinin gelişmesiyle birlikte daha fazla destek görmeye başladı. Bunda şüphesiz ulusu ulusal sınırlar

içerisinde gönüllü insanların birliği olarak gören Fransız aydınlanmasının büyük bir etkisi olmuştur (İçduygu, 2002: 293-294). Genel itibarıyla Fransız modeli günümüz ulus devlet örgütlenmesine daha çok uymaktadır.

Alman modeli vatandaşlık için Alman ırkından olmayı şart koşturmaktadır. Bu nedenle, Alman vatandaşı olmanız için Alman ırkından olmanız icap etmektedir. Bu nedenle, göçmenler dışlanmaktadır ve hatta Almanya’da doğanlar bile tam vatandaşlık haklarıyla donatılmamaktadırlar ancak örneğin Almanya dışında Doğu Avrupa’daki Alman ırkına mensup göçmenler aradaki kan bağından dolayı ülkeye girdikleri anda bu hakkı çok kolay bir şekilde elde etmektedirler. Fransız modeli ise tersine Fransa sınırları içinde yaşayan herkesi vatandaş olarak görme eğilimindedir ama buna rağmen onların eğitim yoluyla yeterli miktarda Fransız milliyet dozunu almaları gerekmektedir. Bu nedenle Fransız modelinin de nihayetinde göçmeni Fransız yapma peşinde olduğu görülmektedir (Miller, 1999 ve Taguieff, 1998).

ULUS DEVLETTE İKİ SİYASAL GELENEK: LİBERAL VE CUMHURİYETÇİ VATANDAŞLIK

Fransız devrimiyle ortaya çıkan ulus-devlet ve modern vatandaşlık ikilisi, içerisinde sivil, siyasal ve ekonomik hakları da barındırmaktadır. Modern vatandaşlığın bireysel boyutu, Avrupa’da on yedinci yüzyıl süresince mahkemeler ve bireysel siyasal hakların, mutlakiyetçi devletler karşısında ortaya çıkmasıyla oluşmaya başladı. Siyasal haklar da on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda modern parlamenter sistemlere koşut olarak gelişti. Vatandaşlığın sosyal boyutu ise yirminci yüzyıla ait bir olgudur ve refah devleti politikalarının uygulanmaya başlaması ile ilintilidir. Vatandaşlık, ulus-devletler içerisinde, her ne kadar her zaman bu sıralamayla olmasa da, sivil, siyasal ve sosyal boyutlarıyla evrilmiştir (Kadıoğlu, 2008: 2).

Modern vatandaşlıkla ilgili biri “liberal-bireyci”, diğeri “yurttaş temelli cumhuriyetçi” olmak üzere iki siyasal gelenek bulunmaktadır. **Liberal vatandaşlık** anlayışında bireyler kamusal düzeyde eşit haklarla donatılmıştır. **Cumhuriyetçi vatandaşlıkta** ise birey, ulusal siyasal topluluğun bir parçası olması nedeniyle parçalanamaz bir biçimde kamu düzenine aittir. Aralarındaki en temel fark, liberal vatandaşlık anlayışının “statü”, cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışının ise “pratik” olarak vatandaşlık anlayışına dayanmasıdır.

17. ve 18. yüzyıllarda gelişen **liberal bireyci vatandaşlık** anlayışında statüye vurgu yapılmaktadır. Statüye vurgu yapılmasının arkasında, hakların bireylerin içsel bir parçası olması yatmaktadır. Zira liberal vatandaşlık anlayışına göre, bireyler toplumu ve devleti önceler. Burada sözü edilen haklar “doğal” haklar ya da “insan” haklarıdır. 17. yüzyıldan başlayarak elde edilen haklar temel olarak sivil, siyasal, hukuksal ve dinsel haklardır. Liberal bireyci anlayışta tüm bu hakların, bireylerin dünyada etkin failler olmasına olanak tanıdığı düşünülmektedir. Çünkü bu haklar bireyleri güçlendirerek, bireylerin eyleme geçmelerini mümkün kılar. Bu anlayışta, bireyler, diğerlerinin benzer haklarına saygı duyma, vergi ödeme ve ülke savunmasına katılma gibi görevleri olan egemen ve ahlâken özerk varlıklardır. Bunun dışında bireylerin, topluma karşı hiçbir yükümlülükle ri yoktur. Bireylerin egemen ve ahlâken özerkliğinin anlamı, kamusal alanda yurttaş statüsünün getirdiği hakları kullanıp kullanmamakta özgür olmaları, hakları kullanmamalarının vatandaşlık statüsünde herhangi bir sorun yaratmayacağıdır. Öte yandan liberal vatandaşlık anlayışı, vatandaşlığın asıl olarak siyasi\hukuki bir aidiyete indirgemektedir. Bu bağlamda, modern vatandaşlık, öncelikle,

hukuki anlamda bireyin devletle olan ilişkisini belirleyen bir mensubiyet statüsü olarak ele alınmaktadır ve bu anlayış vatandaşlığın toplumsal içeriğini görmezden gelmektedir (Özkazanç, 2009: 253).

Cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışında ise vatandaşlık bir pratik olarak kavramsallaştırılmaktadır. Pratikte temellenen bu anlayışta bir görevler söylemi işbaşındadır. Görevlerin yerine getirilmesi sayesinde, bireyler yurttaş olarak kabul edilir. Bu görevler, yurttaşların kendileri gibi yurttaşlardan oluşan siyasal bir topluluğu tanımlamak, tesis etmek ve devam ettirmek için yapması gereken şeylerle ilgilidir. Bu bağlamda, cumhuriyetçi anlayışta, bireylerin toplumu öncelemediğini aksine, bu anlayışın toplum temelli olduğunu belirtmek gerekir. Bireylerin egemen ve öncelikli olmadığı bu anlayışta, bireylerin zamanları, kaynakları ve bazen hayatları bile talep edilebilir. Bunları yerine getirmemek, yurttaş olmayı bırakmak anlamına gelir (Oldfield, 2008: 93-99; aktaran, Kubilay, 2010: 141)

GÖÇMENLİK, VATANDAŞLIK VE TOPLUMSAL TABAKALAŞMA

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası göç dalgası, endüstri ülkelerinde yeni bir sorunu, yurttaşlık kurumunun ulus-devlet sınırları içindeki anlamını tekrar sorgulama zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Endüstri ülkelerine öncelikle ekonomik amaçlı olan büyük göç dalgası sonucu, bu ülkelerin toplumları, yurttaşlarının yanı sıra başka ülkelerin yurttaşı olan büyük bir insan kitlesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Marshall'ın teorisindeki haklar sıralaması bu yeni durum karşısında tersine çevrilmiş ve göçmenlere, temel hak ve özgürlükler ve ekonomik hakların tanınıp tanınmayacağı veya ne kadarının tanınacağı ciddi bir tartışma yaratmıştır.

Uluslararası göç yazını temel olarak egemenlik, vatan ve siyasal üyelik olarak vatandaşlık kavramlarının mücadelesi ve dönüşümleri üzerine odaklanmıştır (Joppke, 1998; Sosyal, 1994). Ulus-devlet anlayışı, sadece milliyetçi bir anlatı olarak işlemez, aynı zamanda vatandaşlığın kan, toprak ve bağlılık gibi sınırlarını da işaret eder. Bu çok basitçe ideolojik bir işlemdir. Örneğin, Omi ve Winant (1994: 76) ulus-devletin doğal olarak **"ırksal"** bir özelliği olduğunu iddia etmektedir çünkü ulus-devlet ulusal-kültürel pratikler ve kavramları doğal ve rutin haline getirmektedir.

Bazı durumlarda göçmenler, Costant ve diğerlerinin (2009) "göçmenlerin etnikleştirilmesi" dediği etnik azınlıklar konumuna itilirler. Göçmenler bir yandan işçi, tüketici ve ebeveynler olarak sivil toplumun bir parçası yapılırken, diğer yandan ekonomik, kültürel ve siyasal ilişkilere tam bir katılımdan da dışlanmışlardır.

Diğer taraftan, birçoklarının da tartıştığı gibi "etnik azınlık" zorluklardan muaf bir kategori değildir. Etnisite sabit ve özsel değildir. Genellikle etnisite kavramı, yaş, cinsiyet, sınıf bölünmeleri tarafından şekillendirilen çoklu kimlik formlarını dolaylı olarak dışlamaktadır.

Göçmenlerin sürekli olarak oturma izni alması ve o ülkede kalıcı hale gelmeleri, ekonomik nedenler (ücretler ve emek piyasasında oluşacak baskılar), sosyal nedenler (sosyal hizmetlerdeki taleplerin ve alt-sınıfların artması), kültürel nedenler (ulusal kimlik ve kültürle çelişmeler) veya siyasal nedenler (kamu düzeninin bozulması, dış politika ve politik kurumlardaki etkiler) gerekçe gösterilerek göç alan toplumu ve onun vatandaşlık çerçevesini tehdit ettiği düşünülmektedir. Buradaki strateji genellikle, göçmenlerin oturma haklarının geçici halde tutulması yoluyla kısıtlanması ve aile birleşmelerinin engellenmesi üzerine temellendirilmiştir.

Bununla birlikte, göçmenleri tamamen dışarda tutmak isteyen hükümetler, aslında el altından yasal olmayan emek göçünü de desteklemektedirler. Castles'a göre (1995: 295) göç edenlerin haklarının neredeyse tamamını sınırlayan bu tür "ayrım-cı dışlama" (differential exclusion) sistemine Amerika, güney Avrupa ülkeleri ve Japonya sıkça başvurmaktadır.

Vatandaşlık bugün, öncelikle ulus-devlet içindeki kimliklerle ilgilidir ve sembolik olarak bir dahil etmeye ve dışlamaya yol açmaktadır. Bunun maddi sonuçları ise, bazı gruplara karşı ırkçılık ve ayrımcılığın işaretlenmesi ve yabancı korkusunun meşrulaştırılması olmaktadır (Koopmans, 1999).

Öte yandan, **göçmenlik**, ulusal kimlik ve ulus devletin egemenliği (sovereignty) kavramlarıyla çelişmektedir. Bu anlamda vatandaşlık, göçmenlerle ilgili olarak, normatif siyasal teori, asimilasyon, entegrasyon, çok-kültürlülük gibi tartışmalarda da merkezi bir öneme sahiptir. Bu anlamda haklar ve bir topluluğun üyesi olmak çok-kültürlü tartışmaların içinde merkezi bir yer tutmaktadır. Bu durum, bireylerin hangi haklara ve ne dereceye kadar sahip olması gerektiği veya farklı etnik, dini ve diğer kültürel gruplara ulus-devlet içinde ne tür haklar verilmesi gerektiğini söyler.

Küreselleşen dünyada neo-liberal devletlerin kaçınılmaz olarak emek (yüksek ve düşük yetenekli) göçüne ihtiyaç duyduğunu ve dolayısıyla göçmenlerin ve çocuklarının üzerinden kültürel çeşitlilik ürettiğini söyleyebiliriz. Ancak, temel çelişki de bu paradoksal durumdan kaynaklanmaktadır, çünkü bu devletler aynı zamanda iktidarların bu göçten kaynaklanan kültürel zenginliği azaltmak ve göçmenleri "asimile" etmek yoluyla, ulusal birlik veya "hayali cemaat" anlayışı içinde sürdürme eğilimindedir. Bu koşullar, göç alan devletlerde sürekli bir paradoks üreten ulus-devletin ikili karakterini üretmektedir: ulus devlet, bir yandan ekonomik ihtiyaçlar açısından çok-kültürlü bir toplum olmak durumundayken, diğer yandan ulusal egemenlik açısından bu çok-kültürlülüğü törpülemek arasında gidip gelmektedir.

Halfman (1998) göç olgusunun, modern ulus-devlette iki temel problemin kaynağı olduğuna işaret etmektedir: sosyal sistemlerdeki herhangi bir üyelik biçiminden dışlanma riski ve ulusal olarak tanımlanan vatandaşlar topluluğundan dışlanma riski. Birinci problem ulus-devletin kuruluşundan beri var olan sosyal refahtan dışlanmaya işaret ederken, ikinci problem ulus-devletin göçmen '*yabancı*' larla nasıl ilgilendiğine dair olan evrensellik iddiasıyla ilgilidir. Birinci problem, Cumhuriyetin evrensel olarak siyasal alana katılımın diğer tüm bireylere genişletilmesi fikri dolaylı olarak eşitlik prensibinin genişletilmesini içermektedir. İkinci problem, tabiiyete geçirme ve oturma izni mekanizmaları aracılığıyla ulusal vatandaşlığın keskin dışlayıcı etkileri azaltılmaktadır ya da üzeri örtülmektedir. Tabiiyete geçirilme, siyasal bağlılıkları göç ettikleri ülkeye transfer edilmiş olan bir grup yabancıların seçimiyle gerçekleştirilmektedir. Oturma izni ise yabancılar için kaçınılmaz veya istenilir olduğu varsayılan siyasal sisteme dahil olmaktan ziyade, sosyal sistemlere dahil olduğunda verilmektedir. Sonuç olarak, çoğu durumda yabancılar veya göçmenler bir yandan kendi geldikleri ulusun siyasal sistemlerinin üyeleri olarak kalmaya devam edebilirken yeni göç ettikleri ülkenin ekonomik veya eğitim sistemlerinin üyeleri haline gelebilirler (misafir göçmenlik sistemi örneğinde olduğu gibi).

Castles ve Davidson'a (2000) göre, vatandaşlığın yasal eşitlik anlayışı, ne tek başına bazı grupların sosyal izolasyonu ve ekonomik dezavantajların üstesinden gelmesini sağladığını, ne de ekonomik ve siyasal kurumlarda bir güç olarak bulunmalarının önünü açabilmektedir. Göçmenler açısından yasal olarak vatandaş ol-

mak veya göç edilmiş olan ülkenin tabiiyetine geçmek, azınlık ve göçmen üyelerinin sosyal, siyasal ve sivil hakları kullanmasını engelleyebilecek olan tabakalaşma, ayrımcılık ve şiddetten korunmasını garanti etmemektedir. Günümüzde göçmenlerin deneyimleri göstermektedir ki yerleşik kurumsal yapılar bu insanların topluma gerçek katılımını ve tam üyeliğini engelleyen pratiklerle ilgilenmemektedir. Hatta bu yerleşik yapılar, kurumsal ideolojilerin etkili, ayrımcı kuralları veya idari rutin alışkanlıklar yüzünden böyle ayrımcı pratikleri devam ettirmek konusunda işlevsel olabilir (Grillo, 1985). Bu rutin alışkanlıklar bilinçli olarak ayrımcı olmayabilir ama etkileri ve sonuçları açısından ayrımcı olabilir. Bu durum tabii ki, çoğu etnik azınlık üyeleri için hakların evrenselci resmi söylemiyle bu hakların gerçek kullanımı arasındaki farkların nasıl giderileceği meselesinin bayağı karmaşık ve geniş bir problem olduğunu ortaya koymaktadır.

Örneğin, günümüzde bir devletler üstü bir kurum olarak Avrupa Birliği, özellikle bünyesinde bulunan üçüncü dünya ülkelerinin göçmenleri için hiyerarşik bir toplum yapısına sahiptir. Örneğin, Avrupa'da veya dünyanın herhangi bir yerinde, ülkeye giriş ve göçmenler üzerindeki sınırlamalar kültür veya ırk üzerinden değil vatandaşlık kavramı üzerinden yapılmaktadır ve vatandaşlık konusundaki ayrımcı uygulamaların etkileri kaçınılmaz olarak dolaylı bir hale gelmektedir. Morris'e (1997) göre vatandaşlık için kriterler Avrupa Birliği içerisinde farklı etnik ve ulusal toplulukları farklı şekilde etkileyecek şekilde entegre edilmektedir. Vize düzenlemeleri, kaynak sınırlamaları ve sınır kontrollerinin enformel uygulamaları fakirleri ve beyaz olmayanları farklı şekillerde etkilemektedir.

Avrupa Birliği ülkelerinde, bazı göçmenler kağıt üstünde çeşitli haklara sahip olmaktadır ancak bu haklar kullanılmak istendiğinde bu kişilerin büyük zorluklarla karşılaşabildiğini ve zaten verilmiş olan haklara ulaşmanın bazı koşullara bağlı olduğunu keşfettiklerini belirtmeliyiz. Erdemir ve Vasta (2007: 9) İngiltere'deki Türkler üzerinde yaptıkları çalışmada kaçak göçmenlerle normal göçmenler arasındaki hiyerarşilerin kaçak göçmenleri yasal olmayan (illegal) bir yaşama ittiğini iddia etmektedir. Örneğin, bazı ulustan turistlerin çalışmak için bireysel çalışma iznine diğer kişilere nazaran daha kolay ulaşabildiğini ancak İngiltere'de yaşayan ve oturma izni biten Afrika ve üçüncü dünya ülke vatandaşlarının böyle bir olanağa hiç kavuşamadıklarının altını çizmektedir.

Avrupa'da hala uyum sağlayamayan ve topluma tam bir katılım gösteremeyen çoğunluğu Müslüman olan, Türk, Faslı, Cezayirli, Pakistanlı vb. göçmenlerin deneyimleri göstermektedir ki yerleşik kurumsal yapılar bu insanların topluma gerçek katılımını ve tam üyeliğini engelleyen pratiklerle ilgilenmemektedir. Hatta Avrupa ulusları içindeki yerleşik yapılar, kurumsal ideolojilerin etkili, ayrımcı kuralları veya idari rutin alışkanlıklar yüzünden ayrımcı pratikleri devam ettirmek konusunda işlevsel olabilir. Avrupa'daki rutin alışkanlıklar bilinçli olarak ayrımcı olmayabilir ama etkileri ve sonuçları açısından göçmenler için ayrımcı olabilir.

Vatandaşlık bütün diğer çatışmaları- sınıf çatışmalarını; ırk, etnik köken, cinsiyet, din, dil açısından ya da 'ulus toplum' dışındaki başka herhangi bir toplumsal ölçütü tanımlanan gruplar ya da tabakalar arasındaki çatışmaları- siliyor gibi görünmektedir ya da en azından bulanıklaştırmaktadır (Wallerstein, 2000: 125- 126). Vatandaşlığın, devlet içinde bir şekilde birleştirici olması amaçlanmıştı. Immanuel Wallerstein'a göre yine de vatandaşlık kavramı bazı güçlükler yaratmıştır. Buradaki önemli olan, bir ülkede yaşayan herkes fiilen entegre edildiğinde, 'ulus' kendini 'marjinalleri' yeniden yaratacak şekilde yeniden tanımlamayıp tanımlamadığıdır (Wallerstein, 2000: 126; Batı, 2010: 15).

Göçmenler açısından göç edilmiş olan ülkenin tabiiyetine geçmek, göçmen ve çocuklarının sosyal, siyasal ve sivil hakları kullanmasını engelleyebilecek olan ayrımcı uygulamalar ve şiddetten korunmayı otomatik olarak sağlayamamaktadır.

Morris'e göre, hiyerarşiye yol açan tabakalı vatandaşlık sisteminde, bazı yurttaşlar verilmiş olan haklara ulaşma noktasında resmi olmayan engeller ve yoksunluklarla karşılaşmaktadır. Bazı haklar yalnızca kâğıt üstünde var olabilir, ancak bu hakların kullanılması söz konusu olduğunda, bazı yurttaşlar büyük zorluklarla karşılaşabilir ve bu haklara ulaşmak mümkün olmayabilir.

Bugün Avrupa'da ve diğer yerlerde vatandaşlık, zengin devletleri fakir göçmenlerden koruyan ve toplumsal kapanımın güçlü bir aracı haline gelmiştir. Vatandaşlık aynı zamanda her bir devletin vatandaşla yabancı arasında meşru ve ideolojik sınır oluşturması nedeniyle devletlerin içinde de kapanıma yol açan bir araçtır. Sonuç olarak, her devlet belli sorumlulukları olduğu kadar belli hak ve faydaları muhafaza ederek, kendi yurttaşları ve yabancı oturumu olanlar arasında bir ayırım yapar. Çünkü bazı göçmenlerin göçmen statüsünde kalarak ülkede süresiz olarak kalmalarına izin verilmesi, ancak onları siyasal alanın dışında bırakarak ve toplumsal ve ekonomik hayata ise neredeyse vatandaşlarla eşit koşullarda katılmalarını sağlayarak söz konusu olmaktadır (Jorgensen, 2008).

Kâğıt üstünde yasal vatandaşlık ya da göç edilen ülkenin tabiiyetine geçilmesi her zaman yeterli olmamaktadır. Örneğin Almanya'da yaşayan Türklerin üçüncü kuşak çocukları doğuştan otomatik olarak Alman vatandaşlığı kazanmalarına rağmen, emek piyasasında ve eğitim alanında diğer göçmen grupların çocukları veya Alman yaşlılarıyla kıyaslandığında, dramatik düzeylerde bir aşağıya doğru hareketlilik yaşamaktadırlar. Bu örnek üzerinde düşünmeye devam ettiğimizde görüyoruz ki, yasal düzeyde Alman vatandaşlığına ve tabiiyetine geçmek, tam bir entegrasyon ve Alman dili, kültürü ve değerleriyle güçlü bir özdeşleşmeyi gerektirmektedir. Bununla birlikte, emek piyasası ve eğitimdeki sosyo-kültürel kabuller ve önyargılar bu beklentilerle uyumamaktadır. Aslında, ulus devlet mantığının bir yansıması olarak, Almanya'daki devlet politikaları ve kurumsal pratikler dahil edici bir mantığı yansıtmamaktadır.

Genel olarak, ulus-devlet içindeki göçmenler için iki tane önemli eleyici faktörden söz edilebilir: Becerilere göre ayrımcı uygulamalara tabii olmak ve kültürel öz-cü anlayışla karşılaşmak. Birincisi, gelir düzeyi ve göçmen statüleri açısından farklılaştırılmış haklar üzerinden sınıflama, seçme ve tabakalaşmaya dayanan tabakalı vatandaşlık sisteminin devamını sağlamaktadır. İkinci eleyici faktör ise kurumsal ırkçılık anlayışının temelini oluşturmaktadır.

Genel olarak bakıldığında göçmenlerin ulus-devlet içindeki konumlarını göz önüne aldığımızda, göç edilen toplumda var olan önyargı ve kültürel kalıplara dayanan kurumsal ırkçılık (ırkçı idari rutinler ve resmi olmayan iktidar ilişkileri) göçmenlerin ve çocuklarının vatandaşlık haklarını gereği gibi kullanmalarını engellemektedir. Dahası, bu kurumsal pratikler, göçmenlerin ve çocuklarının özel durumlarını ve ihtiyaçlarını da görmezden gelmektedir. **Kurumsal ırkçılık**, açık ve doğrudan ırkçılıktan farklı olarak, göçmen ve onların çocuklarının eğitim alanında veya iş piyasasında iş ararken karşılaştıkları sistematik olmayan ama işlevleri açısından göçmen çocuklarının ayrımcılığı hissettikleri ve sonuçlarını yaşadıkları bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, göçmen olduğu başvurulardaki isimlerden anlaşılan göçmen çocuklarının mülakata çağrılmadıkları ya da mülakata çağrılabilir reddedilme oranlarının diğer eşit durumdaki insanlardan daha yoğun olduğu araştırmalarla ortaya konulmuştur (Miera, 2008).

“Kurumsal ırkçılık” kavramı ABD'de 1964 sonrasında Sivil Haklar Yasası

yürürlüğe girdikten sonra ortaya çıkmıştır; çünkü Siyahlar, Beyazlar'la yasal olarak eşit haklara sahip olduğu halde, fiilen ayrımcılığa maruz kalmaktaydı (Somersan, 2004: 72-76). **Kurumsal ırkçılık fikri, ırkçılığın toplumun yapılarına sistematik olarak nüfuz ettiğini öne sürmektedir. Bu fikre göre polis, sağlık hizmetleri ve eğitim sistemi gibi kurumların hepsi belirli grupları kayırırken, diğerlerine ayrımcılık yapmaktadır** (Giddens, 2005: 250). Renk, kültür veya etnik kökenlerinden dolayı insanlara, bir kurumun gerekli profesyonel hizmeti sağlamaması olarak da tanımlanabilen kurumsal ırkçılığın en çok kolluk kuvvetleri ve polis tarafından işlendiği söylenebilir. Ayrıca, bu olgu ağır ceza gibi yargı organlarında da gözlemlenebilmektedir. Örneğin, şikâyet mekanizmasının gereğince işlememesi veya şikâyetlerin kurumlar tarafından ciddiye alınmaması dolayısıyla Siyahî ve Asyalı Amerikalıların yaklaşık 4/3'nün polise ve yargıya güvenmediği belirtilmektedir. Resmi şiddet, gözü dönmüslük ve hukuksuzluk ya da çifte standartçılık vb. olgularla özdeşleştirilen ırkçılığın bu türünde yasalarda açıkça ayrımcılık olmasa bile ırkçılık yapılabiliyor. Örneğin polis, sağlık, eğitim, bürokrasi ve diğer tüm kamusal kurumlarda belli grupları kayıran, diğerlerineyse haksızlık eden, eşitsizlikler yaratan politika ve stratejiler... Kurumsal ayrımcılık, etnik ve dini azınlık ve göçmenlerin toplumun çoğunluğu için mevcut olan aynı haklara ve fırsatlara ulaşmalarını engelleyen, kurumlardaki rutin yaklaşım ve davranış kalıplarına işaret etmektedir. Bu kurumsal ayrımcılık açıkta veya bilinçsiz bir şekilde gerçekleşebilir. Kurumsal ayrımcılık hem yasal düzenlemelere hem de resmi olmayan sosyal kalıplara dayanmaktadır. Özellikle bazı göçmen grupları doğrudan hedefleyen kurumsal pratikler, yasalar, yönetmelikler tarafsız görünebilir ancak dolaylı etkilere sahiptir (Güllüpinar, 2010: 591). Kurumsal ırkçılık toplumsal sistem içinde güç farklarını sürdürmekte ve yeniden üretmektedir. Kurumsal ırkçılık ise, bir grubun diğerine göre avantajlı konumunu, iktidarını korumak ve meşru kılmak için yürürlüğe konan kurumsal politikalarıdır. Bu durumda ırkçılık, açık veya gizli, kasıtlı veya kasıtsız olabilir ama sonuç olarak ortaya ırkçı sonuçlar çıkmakta ve bunlar yeniden üretilmektedir.

Avrupa'da ortaya çıkan "Yeni ırkçılık" kavramını araştırınız?

SIRA SİZDE

Abadan-Unat'a (1992: 404) göre Almanya ve Avrupa'da iki çelişkili yaklaşım söz konusudur. Birincisi, göçmen bireyler ve çocukları, gerekli nitelikleri taşıdığında birbirleriyle geniş bir toplumsal alanda herkese açık ekonomik rekabet içine özgürce girebilmektedir. İkincisi, çoğulcu toplumun bir gereği olarak, toplumsal taleplerini duyurmak ve gerçekleştirmek istediklerinde ise dikkatlice bölünmüş sosyal ve siyasal alanda farklı kurumların dışlayıcı uygulamalarıyla karşılaştıklarını gözlemliyoruz. Bu alanlara katılımlar büyük ölçüde münhasıran Avrupalı yurttaşlara ayrılmıştır. Bu durum kültürel engellerin ne denli kuvvetli olduğunu göstermektedir: Göçmenler veya yurttaşlar, taleplerinin önüne dini bir etiket koyduğunda Müslüman kimliklerini muhafaza ediyorlar ve entegre olmamakla ve tek yönlü bir bakışa sahip olmakla suçlanıyorlar. Ancak bu noktada, göçmenler ve çocuklarının bir bakıma karşılaştıkları sınırlamalar, engeller ve ayrımcılık sonucunda bu rolü oynamaya zorlandıkları söylenebilir.

Sonuç olarak, modern vatandaşlığın marjinalleştirmek, damgalamak ve asimile etmek gibi etkiler yarattığını belirten Jan Pakulski'ye göre (1997), bu etkileri gider-

menin yolu, vatandaşı yeni bir hak setiyle, kültürel haklarla donatmaktan geçmektedir. Kültürel vatandaşlık olarak yapılan bu öneriye göre, “marjinalleştirmeye karşı sembolik mevcudiyet ve görünürlük hakkı, damgalamaya karşı haysiyeti temsil hakkı ve özümsemeye karşı sahip olunan kimliğin propaganda edilmesi ve yaşam tarzının sürdürülmesi hakkı günümüzde vatandaşlık hakları arasına alınmalıdır” (aktaran Yeğen, 2005: 80).

ULUS DEVLETİN GÖÇMENLERE YÖNELİK POLİTİKALARI

Eritme Potası (Melting Pot)

Eritme potası, azınlık kültürün hakim kültür egemenliğindeki çözülmesinden çok; **hakimiyeti oluşturan tüm kültürel yapıların evrim geçirerek, yeni bir kalıp içinde karışmasını ve yeniden oluşmasını ifade etmektedir.** Sosyal bilimler için eritme potası, göçmenlerin toplumsal devingenlik için gerekli koşullara kavuştukça orta sınıf olma yoluyla kültürel farklılıklarının emilmesi anlamına gelmektedir. Amerikan toplumunun özgün yapısı, söz konusu etkiyi belirgin kılmıştır. Bilindiği gibi, tipik bir göç ülkesi olan Amerika 17. yüzyılın ortalarından itibaren, dünyanın aşağı yukarı tüm bölgelerinden yoğun göçlere uğramıştır. Tarihsel deneyimlerde, **bu göç edenlerin ortak eylemlerinden yaratılan bir Amerika ülkesini idealize etmektedir** (Gleason, 1964; 22-24; Baştürk, 2009: 533-534). Bu kavram azınlığın kendi kimliğinden vazgeçip baskın topluluğun dil ve değerlerini kabul etmesine yönelik bireyselci bir stratejidir. Eritme potası, toplumdaki çeşitli azınlık grupların zaman içinde bir araya gelerek kültürel olarak yeni bir karışım oluşturma sürecidir.

Bazı yazarlar, eritme potası teriminin asimilasyonu doğallaştırmaya dönük bir kamuflaj olarak kullanıldığını söylemektedir. Amerikan’ın meşhur “eritme potası demokrasisi” anlayışının asimilasyona doğallık zırhı giydirmeye yönelik bir çaba olduğunu söyleyen Somersan (2004), Amerikan eritme potası imgesinin gerçekte tam örtüşmediğinin altını çiziyor. Zira Amerika’ya göçen ikinci kuşaklar ne kadar “Amerikalı olma” kompleksiyle asıllarını unutmaya ve unutturmaya çabalarlarsa da, üçüncü kuşaklar ısrarla köklerini/asıllarını soruşturma eğilimindedirler. Azınlık durumuna düşürülmüşlerin, egemen elit zümrelerin belirlediği üst standartlara ulaşma, benzeşme, yabancı olmaktan çıkma çabalarının asimilasyon politikalarına güç verdiği söylenebilir.

Asimilasyon

Asimilasyon, toplumdaki çeşitli azınlık grupların “devlet politikalarının zorlanması yoluyla” kültürel olarak çoğunluğa benzetilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır. Devlet politikaları sonucu olarak gerçekleşen asimilasyon süreci içinde, azınlık konumundaki insanlar (ister yerli halklar, isterse sonradan gelen göçmenler olsun) giyim kuşamlarını, değerlerini, dinlerini, dillerini ve hatta davranış ve tutumlarını zaman içinde, egemen çoğunluklara uyum sağlayacak şekilde değiştirebilmektedir.

Somersan (2004: 87) “doğal asimilasyon” yönünde yargıların bulunduğunu da naklederek ancak bunların yanıltıcı olduğunu; oysa kitlelerin asimilasyonu kanıksamaması durumundan söz edilebileceğini ima ediyor. Somersan “zorunlu uyum” terimi üzerinde de durulması gerektiğini belirtmektedir: “Zorunlu” uyum kavramı

önemli; çünkü çoğu siyasetçi ve sosyal bilimci, işin zorunluluk boyutuna değinmemekte veya yeterince vurgulamamaktadır. Genel olarak bunlar asimilasyonu, “çoğunluk kültüre bir şekilde uymak”, “uyum sağlamak” anlamında kullanmaktadır. Oysa bu ayrımı yapmak önemlidir; aksi halde asimilasyonu, entegrasyondan ayırt etmek mümkün değildir.

Bütünleşme veya Entegrasyon

Bütünleşme, göçmen veya yerli halkların **kendi istekleri** ile çoğunluk kültür ve topluma uyum göstermesi ve **çoğunluk toplumun normlarını, değer ve düşüncü kalıplarını benimsemesi** olarak tanımlanıyor. Asimilasyon baskıcı ve sevimsiz bir politika olarak algılanırken, sosyal bilimciler entegrasyonu, farklı kültürlerin bir toplumda birlikte yaşamasında daha olumlu çözümlerden biri olarak görmektedir. Ancak, haklı olarak bütünleşme/entegrasyon konusunda da kuşkucu olmak mümkündür zira asimilasyonun nerede bitip entegrasyonun nerede başladığına dair kesin bir sınır çizmek zor görünmektedir.

Çokkültürcülük

Çokkültürcülük özellikle Kanada ve Avustralya gibi devletlerin ülkelerine kabul etmiş oldukları göçmenleri asimile etmek yerine **çok etnikli yapı içinde farklılıklarını tanıyan bir politika girişimi** olarak çokkültürlülüğü resmen bir devlet politikası haline getirdikleri 70’li yıllardan sonra daha fazla dünya gündemine oturmuştur. Çokkültürcülük tartışmaların temeline bakıldığında bu olgunun aslında yirminci yüzyılın içinde ortaya çıkan büyük göç dalgaları ve çöken sömürge imparatorluklarının ardında bıraktıkları büyük etnik çeşitlilikle temelden ilgili olduğu görülmektedir. Bu anlamda Avrupa’nın dünyanın geri kalanı üzerinde kurmuş olduğu kolonyalist egemenliğinin sona ermesi ve bunun sonucunda sömürgelerin bağımsızlaşması, sömürge halklarının yerel ve azınlık kültürlerine söz hakkı tanıyan süreçlerin işlenmesini kolaylaştırmıştır (Şan, 2005).

Yapılan son çalışmalara göre dünyadaki bağımsız 184 ülke, bünyelerinde 600 yaşayan dil grubu ve 5000 etnik grup ile muazzam bir çeşitlilik içinde bulunmaktadır. Bu rakamlar bize çok az ülkenin vatandaşının aynı etnik-ulusal gruba ait olduklarını ve çok azının aynı dili konuştuklarını ifade etmektedir (Kymlicka, 1998: 25; Şan, 2005: 70). Bu kültürler genel olarak kendilerini çoğunluk kültürü yanında ayrı toplumlar olarak korumak istiyorlar ve ayrı toplumlar olarak varlıklarını sürdürmelerini sağlamak üzere çeşitli özerklik ya da özyönetim biçimleri talep ediyorlar (Kymlicka, 1998:38). İspanya’da Basklar ve Katalanlar, Birleşik Krallık’ta Kuzey İrlandalılar, Hollanda’da Frizler, İskandinav ülkelerinde Laplar bu tip azınlıkların örneklerini oluştururlar.

Parekh (2000:6) çokkültürlü toplum ve bu olguya yaklaşımlar konusunda şunları söylemektedir: “Çokkültürlü toplum bünyesinde iki veya daha fazla kültürel topluluğu barındıran bir toplumdur. Çokkültürlü toplum, her biri farklı biçimler göstermekle birlikte kültürel çeşitliliğe iki şekilde tepki verebilir. Ya kültürel çeşitliliği olumlu karşılar, onu anlamak için merkeze koyar ve onun kendi varlığını sürdürmek üzere öne sürdüğü kültürel taleplere saygı duyar, ya da bu toplulukları çoğunluk kültürü içinde eriterek asimile edebilir. Birinci durumda, yönelim ve etik olarak çokkültürcü, ikinci durumda ise mono-kültürcü olursunuz. Her iki durumda da çokkültürlü bir toplumda yaşıyorsunuz, ama bunlardan sadece biri çokkültürcüdür. ‘Çokkültürlü toplum’ terimi bir olgu olarak kültürel çeşitliliğe işaret eder, ‘çokkültürcü’ terimi bu olguya yönelik normatif bir tepkiyi dile getirir”.

Küreselleşmenin getirdiği toplumsal dönüşümler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çoğul kimlikler ve ulus ötesi kurumların artan rolü sonucu her geçen gün daha da artan farklılaşmış kimlikler yaşadığımız dünyanın bir gerçeği haline gelmiştir. İşte çokkültürcülük ve yeni vatandaşlık tartışmaları da bu zemin üzerinde yeşermeye başlamıştır.

Bu anlamda, bir ideoloji ve normatif bir felsefe olarak **çokkültürcülük, Kanada, Avustralya ve Amerika gibi ülkelerde kültürel çeşitliliğin olumlu karşılanmasını ve yüceltilmesini ifade etmektedir. Çokkültürcüler, farklı grupların asimilasyonuna ve toplumun homojenleştirilmesine karşıdır** (Vermeulen & Slijper, 2003:5- 8). Kavramın farklı kullanımlarını ayırt etmek için Türkçe’de, etnik ve kültürel farklılıkları ifade etmek üzere “çokkültürlülük”, çokkültürlü toplumu ve farklılıkları olumlu ve istenilir gören ideolojik ve normatif tavrı ise “çokkültürcülük” olarak karşılamak mümkündür.

Çokkültürcülük kavramı ilk kez 1971 yılında Kanada Hükümeti tarafından ve bir siyaset biçimini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Burada çokkültürcülük politikasının temelini **yurttaşların eşitliği ve kültürel çeşitliliğin kabul edilmesi** teşkil etmektedir. Bugün, çokkültürcülüğün merkezi değerleri üç ilkeyle özetlenmektedir (Vermeulen&Slijper, 2003:8-11). **Birinci ilke, “kültürel çeşitliliğin tanınması”dır.** Bu ilke, çokkültürcülüğün yetkin kuramcılarının biri olan Charles Taylor tarafından “Tanınma Politikası” olarak adlandırılmıştır. **İkinci önemli ilke, “toplumsal eşitlik”tir.** Birinci ilkede ifade edilen kültürel ve etnik anlamda eşit muamele yeterli değildir. Grupların aynı zamanda sosyal ve ekonomik anlamda da eşit bir konuma sahip olmaları da istenmektedir. Bu anlamda eşitlik ve tanınma gibi kavramlar, hukuksal anlamlarının ötesinde toplumsal bir içeriğe de sahiptir. **Üçüncü ve son ilke, “toplumsal bütünleşme”dir.** Karşıt iddiaların aksine çokkültürcüler, toplumda farklı grupların gettolar halinde ayrışmasına taraf değildirler. Tam tersine onlar eşitlik ve tanınma temelinde grupların hiç bir engelle karşılaşmadan toplumsal bir dayanışma ve birlik oluşturmalarını hedeflemektedirler. Onlara göre toplumda gettolaşmayı ortaya çıkaran sebep, sosyal ve ekonomik eşitsizliktir, bu ortadan kalkınca, gettolaşma da kendiliğinden ortadan kalkacaktır (Canatan 2009: 82).

Bu bağlamda, birbirinden oldukça farklı bu grupların, kimliklerinden kaynaklanan farklılıklarına saygı duyulmasına ve farklılıklarının tanınmasına yönelik bir mücadele yürüttüğü söylenebilir. Ancak bu mücadelede hedeflenen, baskın kültürün farklılıkları hoş görmesinden öte bir taleptir. Çünkü farklılıkları hoş görmek hiyerarşik bir anlayışı içinde barındırır; oysa burada talep edilen saygı ve tanınma, kültürel kimliklerin eşdeğer saygı esasına göre değerlendirilmesine yöneliktir (Parekh, 2002; Taylor, 2005; Kubilay, 2010).

SIRA SİZDE

2

Kymlicka ve Taylor’un liberal ve cemaatçi çokkültürlülük kuramlarını araştırınız?

KÜRESELLEŞME VE YENİ VATANDAŞLIK TEORİLERİ

Ulus-devlet ve vatandaşlık konusu son yirmi yıldan beri artan küreselleşme ve kitlesel göçler nedeniyle yoğun olarak tartışılır hale gelmiştir. Bu tartışmanın artmasının nedenleri, hızla artan küreselleşme, modern ulus-devletin yaşadığı aşınmanın artması ve kapitalizmin değişen dinamikleridir. Sayıları ve etkinlik alanları giderek artan ulus-üstü yapılar (Avrupa Adalet Divanı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Uluslararası Tahkim Yasası vb.), uluslararası iş piyasası, evrensel insan hakları örgütleri gibi inisiyatifler, ulusal vatandaşların tabi oldukları modern ulus-devletin sınırlarını belirsizleştirmiştir. Bu nedenle, ulus-devletler artık kendi sınırları içinde yaşayan insanları mutlak bir iktidar ile yönetmeye muktedir görünmüyorlar. Ayrıca, Avrupa Birliği geçen yüzyılımıza damgasını vuran ulus devlet anlayışını değiştirmiştir. Ulus-üstü bu yapıda vatandaşlık, etnisite ve ulus gibi aidiyetlerin anlamı giderek değişmektedir (Bakan ve Akyol, 2010).

“Ulusal egemenlik ya da vatandaşlık” kavramı insan hakları ilkeleri ve tüm ülkeleri bağlayan uluslararası devletler hukuku nedeniyle daralmaktadır.

Ulusallığın ve devlet yapılarının sınırlarını, güç ve kapasitelerini aşan bir şekilde küresel anlamda entegrasyonu tamamlanmış, tek bir pazara dönüşmüş ve tek bir mekan haline gelmiş küresel dünya anlayışı ulusallığın ve ulus-devlete dayalı vatandaşlığın tahtını parçalamış olmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası kararları; uluslararası kuruluşların raporları ya da derecelendirme kuruluşlarının reytingleri, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararları, küresel sivil toplumun oluşturduğu ağlar vb. ulus-ötesiliğin ve devletlerüstü bir alanın etkinliğinin kanıtları haline gelmiştir.** Sonuç olarak, küreselleşme, ulus-devletin belli başlı özelliklerinin tümünü değiştirmeye ya da en azından tehdit etmeye başlamıştır.

Ayrıca, en önemlisi, **uluslararası göçün** ülkelerde yarattığı etnik farklılıklar ve küreselleşmeyle birlikte çoğalan ve artan kimlik ve farklılıklar, homojen bir kültür ve tek bir ulus veya etnisite anlayışına dayanan ulus-devlet vatandaşlığı düşüncesini tehdit etmektedir. 20. yüzyılın sonuna doğru ulus-devletlerin büyük çoğunluğu, ekonomik, kültürel, siyasal ve toplumsal alanlarda ortaya çıkan uluslararası bağlantıların yaygınlık kazanmasının ve ulusal sınırları aşan büyük çaptaki göç hareketlerinin etkisi altında kalmıştır. İlk kez Avrupa'da ortaya çıkan ve amacı; etnik, kültürel ve dilsel farklılıkları bir potada eriterek ortak bir tarih, dil ve kültüre dayalı bir ulus yaratmak olan ulus-devlet projesi, bugün ciddi bir meydan okumayla karşı karşıyadır. Bazen "çokkültürlülük" bazen de "çokkültürcülük" olarak adlandırılan bu meydan okuma, özü itibarıyla toplumda her türlü tekdüzelik, birlik ve ortaklığı bozan "çeşitlilik" olgusuna vurgu yapmaktadır.

Ulus-devlete dayalı olan ve homojen bir ulusla tanımlanan klasik vatandaşlık anlayışının açıkça değişmeye başlamasını sağlayan ve yeni vatandaşlık biçimlerinin tartışılmaya başlanmasının nedenlerine baktığımızda şu gelişmeler karşımıza çıkmaktadır:

1. Sömürgeciliğin sonuna gelinmesine bağlı olarak yükselen **kitlesel göç**; uluslararası göçle birlikte ulusal devletlerdeki nüfus çokkültürlü ve çok etnikli bir yapıya kavuşmuştur.
2. Uluslararası göçün son döneminde **göçenlerin eğitim seviyesi yüksek dolayısıyla asimilasyona dirençli kesimlerden oluşması.**
3. **Ulus-üstü örgütlerin yükselişi**; çokuluslu şirketler ve devletlerüstü kuruluşlar ulus-devletin "özerkliğini" sınırlandırmakta ve ulus-devletin ekonomik siyasal ve toplumsal alanda almak istediği kararların önüne geçmektedir. Bu anlamda, Ulus-devlet sistemi seçilmiş parlamentoların yetkileri "devletlerüstü" kuruluşlara devredildiği ölçüde zayıflamaktadır. Uluslararası örgütlerin etkinlikleri ve sayısının artması ulus-devletin bazı alanlarda geriye çekilmesine yol açmıştır.
4. **Liberal ve eşitlikçi değerlerin ulus-devletin dışlayıcı pratikleriyle gerilim içinde olması.**
5. **İnsan haklarının uluslararası hukukun bir enstrümanı haline gelmiştir.**
6. Kişilerin ya da grupların **otantik kültürlerini devam ettirme hakları meşruluk kazanmıştır.**
7. **Ulus-devletin türdeşleştirme yeteneğinin zayıflaması**; Uluslararası göçle birlikte homojen olmayan nüfusların arttığı yerlerde "ulus ile yurttaş" arasındaki bağ çözülmektedir. Birey, ulus-devletleri de aşan çoklu ve farklı bağlılık ve sadakat ilişkilerine girmektedir.
8. Genel olarak ulus-devlet ve ulus mantığını aşan **Avrupa Birliği gibi bölgesel entegrasyon** süreçleri ortaya çıkmıştır.

9. Sınırların denetimi, malların, fikirlerin, göçmenlerin, sığınmacıların akını ve zorlaması nedeniyle gevşemektedir.

10. İletişim teknolojisi ve sosyal medyanın hızla gelişmesi ulus-devlet sınırlarının coğrafi olarak öneminin azalmasına ve insanların ulus-devletin sınırlayıcılığı olmadan da iletişim kurmalarına yol açmıştır.

Bilindiği üzere dünya genelinde büyük bir göç hareketi vardır. Bunun sonucunda çoğu toplumun etnik kompozisyonu ciddi bir şekilde değişmektedir. Çünkü göçle birlikte dünya nüfusu melezleşme dediğimiz çokkültürlü bir harmanlamaya doğru gitmektedir. Bu nedenle, örneğin Almanya'da olduğu gibi vatandaşlık tanımını tek bir ırka veya homojen bir ulusa dayandırmak eskisi gibi kolay görünmemektedir.

Ulus devlet zayıflama sürecine girdiği için vatandaşlığın küresel bir zemine doğru kaydığını söyleyebiliriz. Bunda yukarıdaki gelişmelerin büyük bir rolü olmuştur.

Ayrıca, Sovyet Komünizmi'nin dağılmasından sonra küresel kapitalizm bütün dünyayı etkilemeye başladı. Küresel çağda ulusal/yerel ekonomiler, küresel kapitalizme eklenmiş ve ulus devletler küresel sisteme bağımlı hale gelmişlerdir. Sonuç olarak, ulus devletler uluslararası alanda ve hatta yerel bağlamda ekonomik güçlerini kaybettiler. Bunun yanında, ilk önce Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), daha sonra Gümrük Birliği ve en sonunda da Avrupa Birliği (AB) formuna dönüşen örgütlemeyi dikkate alırsak, uluslararası yapılanma ve ekonominin ulus devletleri ne kadar zayıflattığını ve dolayısıyla küresel çağda vatandaşlığın nasıl bir boyut kazandığını görmüş oluruz. Ulus-üstü organizasyonların ortaya çıkmasıyla beraber ulus devletler büyük oranda güç kaybetmiştir. Bu ulus-üstü organizasyonlardan AB'yi örnek vererek şunu ifade edebiliriz: Birçok ulus devletin AB çatısı altında bir araya gelmeleri ulusa dayalı vatandaşlık, bütün üye ülkelerin kimliklerini barındıran ve böylece farklı etnik kökenlerden, dinlerden, ırklardan vs. insanları kucaklayan anayasal/Avrupa vatandaşlığına doğru evirildiğini göstermektedir. Aynı şekilde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AIHM) kararlarına bağlı olmakla ve Avrupa Parlamentosu'nda (AP) temsil edilmekle birlikte üye ülkelerin ulusal sınırlarının dışına çıkarak Avrupa sathına yayıldıklarını görmekteyiz. Böylece ulusal vatandaşlıklar eski önemlerini kaybetmiştir.

Küresel bir köye dönüşen dünyamızda insanların daha demokratik sistemler altında daha evrensel kimlikler/kapsayıcı vatandaşlıklar arayışında oldukları söylenebilir. Örneğin, bir federal sistem altında farklılıkları barındıran çok-kültürlü vatandaşlık, kültürel asimilasyonist düşüncelerin yerini almayı hedeflemektedir. Dahası, ekolojik biyosferdeki bütün canlılara saygı duymayı gerektiren bir anlayışın gelişmesine neden oldu. Anayasal vatandaşlık, aynı anayasa çatısı altındaki farklılıkları hakları ve statüleriyle birlikte kucaklamaya çalışmaktadır. Bütün bu yeni vatandaşlık biçimleri, geleneksel vatandaşlığın sosyal statü ve ulusal yönleriyle birlikte daha evrensel bir biçime doğru yöneldiğini göstermektedir.

Ulus devletin dayanmakta olduğu "ulusal birlik" veya vatandaşlık kavramı ortadan kalkmamakla birlikte, küreselleşme, ulus-aşırı ağlar, sosyal medya ve uluslararası göçler sayesinde, sosyal bilimlerin yeni yeni irdelemeye başladıkları yeni vatandaşlık bağları ve oluşumlar ortaya çıkmaktadır. İnsanların, sosyal, siyasal ve ekonomik nedenlerle yüksek düzeyde yer değiştirmeleri, yeni geline toplumda çokkültürlü bir yapı oluşturmaktadır. Ayrıca bu hareketliliklerle birlikte oluşturulan sosyal ağlar toplumbilimcilerin "ulus-ötesi topluluklar dediği (transnational communities) olguyu oluşturmaktadır.

İlk kez Avrupa'da ortaya çıkan ve amacı; etnik, kültürel ve dilsel farklılıkları bir potada eriterek ortak bir tarih, dil ve kültüre dayalı bir ulus yaratmak olan ulus-devlet projesi, bugün ciddi bir meydan okumayla karşı karşıyadır. Bazen "çokkültürlülük" bazen de "çokkültürcülük" olarak adlandırılan bu meydan okuma, özü itibarıyla toplumda her türlü tekdüzelik, birlik ve ortaklığı bozan "çeşitlilik" olgusuna vurgu yapmaktadır.

Küreselleşme, göçler ve uluslararası kurumların etkinliğinin artması, modern vatandaşlık haklarının ötesinde yeni hakların dâhil edilmesine yönelik taleplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu taleplerin karşılanması bağlamında, **Avrupa vatandaşlığı, çokkültürlü vatandaşlık, anayasal vatandaşlık, küresel vatandaşlık, ekolojik vatandaşlık ve ulus-sonrası vatandaşlık** gibi yeni vatandaşlık tipleri tartışılmaya başlanmaktadır.

Küresel Vatandaşlık

Küreselleşmeyle birlikte mekân eski önemini kaybetti ve mesafeler daralmaya başladı. Çünkü kitle iletişim araçları, yüksek teknoloji ve hızın yol açtığı zaman-mekân daralmasıyla bir anlamda mekân/boyut kaybı yaşanmakta ve mesafeler küçülmektedir. Örneğin Urry'in vurguladığı gibi fiber-optik kablolar, jet uçaklar, görsel işitsel aktarım, dijital TV, internet, uydu, kredi kartları, faksler, cep telefonları, hızlı trenler vs. mekânın önemini kaybetmesine ve dolayısıyla vatandaşlığın ulusal/coğrafi boyutunun aşındırılmasına yol açmaktadır (Urry, 1998: 10). Günümüzde sınır tanımayan bir göç akını vardır. Kısacası, herhangi bir ulus devletin tek başına klasik vatandaşlık tanımıyla birlikte bununla başa çıkması çok zordur. Çünkü küresel çağda ulus devletler gelişme trendini sürdürebilmek için evrensel değerlere ait olan farklılıkların haklarını belirlemek zorundadırlar. Ulusal vatandaşlık bu trendi yakalamakta başarısız olduğundan dolayı, küresel vatandaşlık yeni gelişmelerle birlikte bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle küresel vatandaşlık ulus devletin geleneksel sınırlarının dışında vatandaşlığın geliştiğini gösteren yeni bir formüldür. Küresel ısınma gibi dünyayı tehdit eden tehlikeler nedeniyle insan neslinin bir yok oluşa doğru gidebileceği yönünde gittikçe daha fazla bir duyarlılık oluşmaktadır. Bu nedenle, insan neslinin yaşaması için küresel vatandaşlık siyasi tercihlerini ekolojik duyarlılığı da göz önünde bulundurarak yapmaktadır. Bunu yapmakla küresel vatandaşlık böylece dünya çapında hâlihazırdaki davranış biçimini dönüştürmektedir (Esendemir, 2008).

Vatandaşlığın ulusal sınırların dışında algılanması gerektiğini gösteren noktaları vurguladıktan sonra Falk'ın bu konudaki yaklaşımına bakmakta yarar vardır. **Birincisi, Falk'a göre küresel vatandaşlık ruhu yayılmaya başlamıştır** (Falk, 1994: 133). Böylece belirli bir coğrafyaya körü körüne bağlılık artık yoktur. Bu nedenle, küresel vatandaşlığın birinci adresi **uluslararası bağlamdır**. Bu bağlamda fikirler yeni küresel gelişmeler ışığında oluşmaktadır.

İkincisi, Falk'a göre küresel vatandaşlık ekonomik güçlerin küreselleşmesiyle irtibatlı olarak evrensel bir kimliğin oluşmasında büyük bir rol oynamaktadır. Falk'ın anlayışında bu kimliğin büyük bir önemi vardır. Örneğin, ona göre dünya bir nevi ekonomik elitler etrafında örgütlenmeye başlamıştır ki bu elitler hedef ve tecrübelerini paylaşmakta, ortak paydalarda buluşmakta ve kendilerini daha özgür hissetmektedirler. Belirli bir coğrafyadan bağımsız hareket etmektedirler (Falk, 1994: 135). Bu anlamda küresel vatandaşlığın ikinci adresi **küresel elitlerdir**. Küresel vatandaşlığın geliştirilmesi yakın gelecekte bugün bir azınlığı teşkil eden söz konusu küresel elitlerin artmasına ve dolayısıyla bu vatandaşlık kipinin kapsamının genişletilmesine yol açacaktır.

Üçüncüsü, küresel vatandaşlık, özellikle çevre ve ekonomiye odaklanmaktadır. Falk'a göre bu düşünce "Ortak Geleceğimiz" diye adlandırılan Brudtland Komisyonu'nun raporunda işlenmiştir. Bu rapor, insanlığın yeryüzündeki ortak kaderi üzerinde durmaktadır. Rapor, ortak küresel problemler, yeşil alanların azalması, küresel ısınma neticesinde oluşan iklim değişiklikleri, enerji sorunla-

rı vs. gibi konuları ele almıştır (Falk, 1994: 135, 136). Tabii ki bütün bunların üstesinden gelmek için **uluslararası bir işbirliğine** ihtiyacımız vardır. Küresel sorunlara karşı **uluslararası birliktelikler** sağlayarak mücadele etmek küresel vatandaşlığın üçüncü temelini oluşturmaktadır.

Dördüncü olarak küresel vatandaşlığı, bölgesel siyasi birlikteliklerin oluşmasına bağlayabiliriz. AB bu bölgesel birlikteliklerin en çok bilinenidir. Çünkü AB bir yandan bölgesel bir gücü temsil ederken, öte yandan da ulus ötesi bir yapı sunmaktadır (Falk, 1994: 136). O aynı zamanda insan hakları gibi evrensel değerleri uygulamaya geçiren bir devletlerarası sistemi işletir. Bu yönüyle küresel vatandaşlığın başka bir zemini de farklı ülkeleri **aynı platformda bir araya getiren bölgesel siyasi iradedir.**

Son olarak, küresel vatandaşlık 1980'lerde sosyal hareketlere yol açan uluslararası aktivizmle de ilişkilendirilebilir. Örneğin, **Uluslararası Af Örgütü ve Greenpeace** herhangi bir ülkeyle veya bölgeyle sınırlandırılmayan uluslararası mücadele oluşumlarıdır (Falk, 1994: 138). Bu oluşumlar dünyamızın yeni yeni karşılaşmakta olduğu sorunların çözümü için hassasiyet geliştirmektedir. İşte küresel vatandaşlığın son zemini de bu **küresel duyarlılıktır.** Görüldüğü üzere küresel vatandaşlık küresel gelişmelere bağlı olduğu kadar küreyi tehdit eden sorunlara da dayanır. Klasik vatandaşlık tanımının eskisi gibi rağbet görmeyip geliştirilmesi gerektiğini ifade eder. Dünyanın yeni sorunlarını dikkate alan yeni bir alternatif sunar. Bu yaklaşım, belirli bir bölgenin sorumluluğundan öte kürenin sorumluluğunu bireye yüklemektedir (Esendemir, 2008).

Ekolojik Vatandaşlık

Günümüz küresel çağında çevreyle ilgili sorunlar bütün canlıları tehdit etmeye başlamıştır. Bu nedenle, yerküreyi bu ciddi tehditlere karşı korumak için doğaya karşı hassasiyet artmaktadır. İnsanla aynı kaderi paylaşan diğer canlı varlıklara karşı da bir ilgi oluştu. Bu durumu açıklamak için Van Steenbergen tarafından vatandaşlığın artık klasik boyutta kalmaması gerektiğini gösteren ekolojik vatandaşlık formülü geliştirildi.

Van Steenbergen bu yeni vatandaşlığın çerçevesini şu üç noktayla belirlemeye çalışmaktadır. Van Steenbergen'e göre ekolojik vatandaşlık **kapsayıcıdır.** Çünkü sadece insan haklarını esas alan vatandaşlık tanımlamalarına artı olarak, **hayvan haklarını da savunmaktadır** (Van Steenbergen, 1994: 143). Ekolojik vatandaşlık doğadaki bütün canlıları da dikkate alarak kapsamını genişletmektedir. Bu anlamda, vatandaşlığın tarihsel gelişimi göz önünde bulundurulduğunda ekolojik vatandaşlık geliştirilen formüller içerisinde en kapsayıcı olanlardan biridir. Antik Yunan'da sadece özgür insanların vatandaş sayılıp kadınların, kölelerin ve yabancıların bu kapsama alınmadığı düşünülürse günümüzde bu formülle hangi aşamaya gelindiği daha net bir şekilde görülebilecektir (Van Steenbergen, 1994: 144). **Ekolojik vatandaşlık doğaya karşı insanın sorumlulukları üzerinde durmaktadır.** Van Steenbergen'e göre günümüzde birçok çevre örgütünün bulunması ekolojik vatandaşlıkta insanların sadece topluma karşı görevlerinin değil, aynı zamanda doğaya karşı sorumluluklarının da olduğunu göstermektedir (Van Steenbergen, 1994: 143; Esendemir, 2008). Görüldüğü üzere ekolojik vatandaşlıkta **"sorumluluk"** kavramı çok önemlidir. Eskiden sadece topluma dolayısıyla insana karşı sorumluluk ön planda tutuluyordu, geliştirilen ekolojik vatandaşlıkta ise sorumluluk alanı doğayı da içine alacak şekilde genişletilmiştir. **Ekolojik vatandaşlık küresel ekolojik hakları tanımlar.** Van Steenbergen'e göre, hayvan hak-

Bazı ciddi ekolojik problemler küremizi tehdit edecek boyuta ulaştı. Bu da dünya vatandaşlarına sınırlar ötesi bir sorumluluk yükledi. Böylece vatandaşlığın ulusal sınırların dışında tanımlanması ihtiyacı doğmuş oldu.

larını ekolojik haklara bir örnek olarak verebiliriz. Bu yönüyle ekolojik vatandaşlık, Marshall'ın sivil, siyasi ve sosyal hak kümelerine ilavede bulunarak vatandaşlığı genişletir (Van Steenberg, 1994: 144). Ekolojik vatandaşlık, yerküreyi yaşama alanı olarak görmektedir. Bu nedenle, küresel vatandaşlık bütün canlı varlıkları dünya vatandaşları çerçevesinde değerlendirmektedir (Van Steenberg, 1994: 150). Ancak günümüzde vatandaşlığın insan âleminin dışına nasıl çıkartılacağı hâlâ tartışma konusudur. Van Steenberg buna, sosyal sorumluluk bilincinin geliştirilmesiyle çözüm aramaktadır. Burada aynı zamanda katılım sorunu vardır. Biyosferdeki her canlının katılımı sağlanmasa da insanların yeryüzünü bir yaşama alanı olarak görüp sorumluluk ve dikkatlerini artırmalarıyla birlikte bu sorun kısmen aşılabilecektir (Van Steenberg, 1994: 151). **Görüldüğü gibi Van Steenberg'in ekolojik vatandaşlık tanımı, diğer tanımlardan farklı olarak bütün canlı varlıkları kapsamaktadır.**

Ulus-Sonrası (Post-National) Vatandaşlık

Soysal'a (1994) göre geleneksel vatandaşlığın ulusal boyutunun değişmesine yol açan dört önemli gelişme vardır:

1. Avrupa'da Soğuk Savaş sonrası yaşanan büyük göç dalgası, işgücü piyasasını ulusal sınırların dışına taşırdı. Bu da Avrupa ülkelerinin hâlihazırdaki ulusal ve etnik yapıların daha karmaşık olmasına yol açtı.
2. 1945'ten sonra sömürgelerin bağımsızlığına, uluslararası alanda önem kazanmalarına yol açtı. Bu nedenle, söz konusu ülkelerin insanları evrensel haklarını talep etmede daha duyarlı bir hale geldiler. Bunun sonucu olarak da birçok kültür ve kimlik sosyal alana ve vatandaşlık kapsamına alınmış oldu.
3. AB gibi farklı göçmenleri barındıran idari yapılar toplumda sosyal hareketliliği sağlayarak yeni aidiyet biçimlerinin oluşmasına fırsat tanıdılar. Burada AB vatandaşlığını örnek olarak verebiliriz. Böylece, haklar artık zorunlu olarak bir ulus devletle özdeşleştirilmek zorunda değildir.
4. Küresel söylem yayıldı ve bireysel hakların araçları geliştirildi. Bu haklar yasal bir zeminde dünya düzeyinde insan hakları vurgusuyla dillendirilmektedir (Soysal, 1994: 19). Soysal'ın ulus sonrası (post-national) dediği bu yeni vatandaşlık kipi, klasik vatandaşlık tanımından şu noktalarda ayrılmaktadır. Birinci gelişme, Soysal'ın yaklaşımında vatandaşlığın ulusal/coğrafi yönüne işaret eder. Ona göre ulus sonrası vatandaşlığın sınırları çok değişkendir. Örneğin Almanya'daki Türk göçmenlerin kamusal kurumlara müdahil olmaları için Berlin'e bağlı bulunmaları gerekmiyor. Şöyle ki Türkiyeli işçiler bir yandan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşiyken öte yandan Almanya'da insan hakları söylemini kullanarak türban hakkını veya anadilde eğitim hakkını savunabilmektedir. Bu da tabii ki belirli bir yere mensubiyetle tanımlanan vatandaşlık tanımına uymamaktadır.

En azından şimdilik göçün, vatandaşlığın ulus ötesi bir zeminde yeniden tanımlanması gerektiği fikrini güçlendirdiğini söyleyebiliriz. Mesela, göçmenler gittikleri ülkede haklarını hangi temele dayanarak arama yoluna gideceklerdir? Göç ettikleri ülkenin yasal sınırlamalarından kurtulmak için evrensel insan hakları bir çıkış olabilir mi? Bu sorulara bir yanıt bulmak için Soysal'ın teorisi üzerinde durulabilir.

Küresel çağda hakların çeşitlenmesine ve evrensel bir boyut kazanmasına şahit oluyoruz. Bu anlamda Avrupa özelinde insan hakları kavramının esas alınması geleneksel vatandaşlığın haklar konusunda sadece ulus-devlet çerçevesiyle sınırlı kalmadığını göstermektedir. Çünkü evrensel insan hakları kavramsallaştırması, herhangi bir sınıfın veya ulusun diğerinden üstün göstermektedir.

Küresel ve ekolojik vatandaşlıkta görüldüğü gibi geleneksel vatandaşlık yeni gelişmeler veya sorunlar nedeniyle coğrafi/ulusal açıdan değişmeye başlamıştır. Çünkü vatandaşlığın ulusal ve coğrafi sınırların ötesinde tanımlandığı bir döneminden geçiyoruz.

Burada işaret edilen, bir ulus-devletin üyeliği nedeni ile o ulus-devlete karşı duyulması gereken yükümlülüklerin sınırlanması ve aynı zamanda “yalnızca insan olmaktan kaynaklı” sorumlulukların ve yükümlülüklerin karşılıklı öne çıkarılmasıdır. Bu çerçevede bakıldığında, bu süreç, bireyi ulus-devlete karşı duyduğu bağlılıktan soyutlayarak, özgürleştirici bir öğeyi de içinde barındırmaktadır (Göktürk, 2002). **Ulus-sonrası yurttaşlık anlayışı**, hakların sosyal statü, etnik köken, renk, inanç, cinsiyet gibi özelliklere bakılmaksızın evrensel insan hakları çerçevesinde tüm insanlığa yaygınlaştırılması gereğinin kavramsal boyutunu teşkil eden insan hakları doktrininden yola çıkmaktadır (Üstel, 1999: 48).

Yasemin Nuh Soysal (1994) bu durumu ulus-sonrası yurttaşlık olarak analiz etmektedir. Ulus-sonrası yurttaşlık yaklaşımına göre;

1. Yurttaşlık kavramında devlet-toprak bağlılığı kopmaktadır. Günümüzde birey bir devletin yurttaşlığını taşıyarak, **diğer bir ülkenin hak ve ayrıcalıklarından** yararlanabilmektedir. Bu durum “çifte vatandaşlık” uygulamasının yaygınlık kazanmasıyla daha da genişletilmektedir. Bugün Avrupa’da İsveç, Hollanda ve Belçika çifte vatandaşlık statüsünü kabul etmiş bulunmaktadır.
2. Yurttaşlığın temeli ve meşruluk nedeni de değişmiştir. **Klasik modelde, bireysel haklar ulus-devletin sınırları içinde yaşamak ve ona bağlı olmakla kazanılmaktaydı. Ulus-sonrası yurttaşlık modelinde ise bireylerin yurttaşlık statüsü, sadece bağlı oldukları uyrukluk statüsü ile kalmamakta, bireyler ve özellikle de göçmenler insan hakları ve evrensel haklardan kaynaklanan hak ve ayrıcalıklardan da yararlanmaktadır.** Uluslararası antlaşmalar, sözleşmeler ulus-devletin kararlarının aşarak geçerlilik kazanmaktadır. Böylece evrensel insan haklarından yararlanan birey ulus-devlet yurttaşlığını aşan bir statüye sahip olabilmektedir.

Çokkültürlü Vatandaşlık

Küreselleşmeyle birlikte daha çok gündeme gelen ve ulusal azınlık haklarını temel alan ve Kymlicka’nın formüle ettiği çok-kültürlü vatandaşlık Kanada özelinde azınlık haklarının liberal bir teorisini ortaya atmaktadır. Kanada’nın neden seçildiğine gelince ülkenin çok-kültürlü yapısının bunda büyük bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Amacının farklı azınlık gruplarını aynı çatı altında ve aynı haklarla bir arada tutmak olduğunu söyleyebiliriz. Hatta Kymlicka bir adım daha ileri giderek otoriter devlete karşı azınlıkların özgürlüğünü savunur. Ona göre azınlıkların kültürlerini yaşatmak için özgür olmaları gerekmektedir. O, aynı zamanda devletin baskıcı ve asimile edici yönelimine karşıdır. Ona göre azınlık grupların yakın gelecekte yok olacağını söylemek mümkün değildir. Örneğin, her ne kadar onların kahramanları, mitolojileri ve âdetleri değişse de, onlar kendi doğal yapılarını korumaktadırlar. Ona göre dayatmacı politikalar sorunları içinden çıkılmaz hale getirdiğinden dolayı bunların tam olarak çözülebilmesi için federal bir yapı gerekmektedir. Quebec’teki gibi azınlık gruplarının haklarını garantiye almak için herkesin temsil edilebileceği bir platform oluşturmak önemlidir (Kymlicka, 1998: 16).

Kymlicka çok-kültürlü vatandaşlığı farklılıklara yer veren bir platform olarak formüle etmektedir. Bu nedenle, çok-kültürlü vatandaşlık tek kültürle özdeşleştirilemez. Tersine farklı taleplerine rağmen onların kendi farklılıklarının dışına çıkabileceklerini ortaya koyar. **Başka bir deyişle, eğer çok-kültürlü vatandaşlık tek kültürle özdeşleştirilseydi, gerçek anlamda herkes için ortak bir alan oluşturulamazdı. Her geçen gün artan sosyal farklılıkların birlik ve bütünlüğünü sağlayacağına onları dışlamanın ve tek kültüre indir-**

Çokkültürlü vatandaşlık, hakların ve taleplerin küresel çağda nasıl çeşitlendiğini ortaya koymaktadır. Azınlık haklarını bu bağlamda değerlendirebiliriz.

gemenin bir aracı olurdu. Bu nedenle, çok-kültürlü vatandaşlık insanların farklılıklarının dışına çıkabildikleri ve ortak menfaatlerini düşündükleri bir platform oluşturmaktadır (Kymlicka, 1998: 193). Kymlicka'nın bu vatandaşlık tanımı günümüz çok-kültürlü yapısına uygundur çünkü dünyamız göç çağını yaşamaktadır. Bu da "melezleşme"nin yanı sıra çoğu ülkede çok-kültürlü bir yapının oluşmasına neden olmaktadır. İşte çok-kültürlü vatandaşlık bu yeni gelişmeleri dikkate alarak formüle edilmiştir.

Will Kymlicka önce çokuluslu devletlerle çoketnikli ve çokkültürlü devletleri birbirinden ayırarak, birinciler için "özyönetim hakları", ikinciler için ise grup farkına dayalı haklar ve "özel temsil hakları" tanınmasının gerekli olduğunu açıklıyor. Ama ona göre, bu haklar azınlık gruplarını çoğunluğu oluşturan toplumun karar ve eylemlerinden korurken, grup içi kişi ya da zümrelerin ellerine iç kısıtlamalar koymaları için kullanabilecekleri bir silah vermemelidir. Liberal görüş, "azınlık içinde özgürlük ve azınlık ile çoğunluk arasında eşitlik" ten yanadır. Azınlıkların özgürlük istekleri ayrılık değil, çoğunlukla kimliklerini koruyarak yan yana durma talebidir. Özgürlük ve eşitlik ortak yurttaşlık duygularını zayıflatmaz, tam tersine pekiştirir.

Kymlicka'nın çokkültürlü toplum projesini dayandırdığı çokkültürlü yurttaşlık fikri şu haklardan oluşmaktadır:1- Özyönetim hakları, 2-Çoketniklilik hakları, 3- Özel temsil hakları. **Özyönetim hakları** daha çok ulusal azınlıkların yararlanacağı türden haklar olup, siyasal yapı olarak federalizm bu haklar için en uygun sistemi oluşturmaktadır. Federalizm, eğer ulusal azınlık, federal alt birimin birinde çoğunluğu oluşturunca bir özyönetim biçimi olarak işe yarar. Kanada'daki Quebec buna güzel bir örnek teşkil ederken, ABD'nin hiçbir eyaleti bir özyönetim hakkını içermemektedir. Kymlicka'nın çokkültürlü yurttaşlık tanımlamasında ikinci hak grubunu oluşturan **çoketniklik hakkı** da bir ülkeye farklı toplumlardan göç yoluyla gelmiş olan unsurları içermektedir. Bu haklar, etnik gruplara ve dini azınlıklara, egemen toplumun ekonomik ve politik kurumlarında başarılarını engellemeden, kültürel özgünlüklerini ifade etme ve bundan gurur duymakta yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Özyönetim haklarında olduğu gibi çoketniklik hakları da geçici değildir, çünkü korunmakta olan kültürel farklılıklar ortadan kaldırılması gereken unsurlar değildir. Kymlicka'nın son olarak atıfta bulunduğu hak grubu olan **özel temsil hakları** ise etnik nitelikte olmayan diğer grupların toplum içinde eşitsiz konumlarının telafisine yönelik bir hak alanı oluşturmaktadır (Kymlicka, 1998:65- 68; Şan, 2005: 85).

Avrupa Vatandaşlığı

Avrupa vatandaşlığı, klasik vatandaşlığının hem coğrafi/ulusal hem de statü boyutuyla nasıl bir değişim yaşadığını göstermektedir. Avrupa vatandaşlığı teorik olarak üye ülkelerin kendi ulusal/coğrafi farklılıklarının dışına çıkabilecekleri yeni bir platform sunmaktadır. Öte yandan Avrupa kendini hukukun koruyucusu olarak görmektedir. Başka bir deyişle, **Avrupa'nın coğrafi bir sınır değil hukuksal bir çerçeveye olmaya doğru bir yönelimi vardır**. Bu nedenle, Avrupa vatandaşlığı düzenleyici hukuk ile Birlik içinde bireyin statüsünü belirlemektedir. Avrupa vatandaşlığı, uluslararası hukuk güvencesi altında insan hakları gibi evrensel değerler etrafında üye ülkelerin birleşmesiyle ancak aktif hale gelmektedir (Esendemir, 2008: 57)

Avrupa Birliği günümüzün en büyük uluslararası örgütlenmesidir. Gün geçtikçe de daha fazla güç kazanmaktadır. Özellikle günümüzde ciddi küresel sorunların ortaya çıkması bu tür yapıların ortaya çıkmasını gerekli kılmaktadır. Avrupa va-

Avrupa vatandaşlığı klasik anlayışın coğrafi ve hukuki boyutlarıyla nasıl değiştiğini göstermektedir. Çünkü bu vatandaşlık kipi ulus ötesi bir zemin önermekle coğrafi, değişik yerlerde yaşayan farklı kültür ve kökenlere bağlı insanlara aynı statüyü tanıdığı için hukuksal (statü) bir açılım sağlamaktadır.

tandaşlığının coğrafi açılımını iki farklı yönde yaptığını söyleyebiliriz. Birincisi, AB fikri bazı Avrupa ülkeleri arasında ortak pazar olarak bilinen devletlerarası/uluslararası ekonomik ilişkiler sonucunda ortaya çıktı. Bu anlamda devletlerarası ekonomik faaliyetler Avrupa ulus devletlerinin ulusal/coğrafi yönünü törpülemeye büyük bir rol oynadı. Siyaset ve kültür alanındaki gelişmeler de bunu daha ileri bir boyuta taşıdı. Dahası, önümüzdeki yıllarda şayet AB Türkiye'yi de içine alacak şekilde genişlerse, devletlerarası ekonomik ilişkiler sonucunda Avrupa ideallerinin daha geniş bir platformda uygulanması imkânı doğacaktır. Avrupa vatandaşlığı sözü konusu ekonomik ilişkilerle birlikte üye ülkelere daha çok hitap edecek hale gelmiştir. Çünkü uluslararası temelin oluşmasıyla birlikte üye ülkeler coğrafi/ulusal bağlarına ikinci derecede önem vermeye başlamışlardır (Esendemir, 2008: 58)

Avrupa vatandaşlığı, ulus-devletin dışında ve ötesinde bir vatandaşlık yaratılmasını amaçlayan ilk ve tek deneyimdir. **1 Kasım 1993** tarihinde yürürlüğe giren **Maastricht Antlaşması** ile yasallaşan **Avrupa yurttaşlığı politikası**, bir Avrupa kimliği yaratılması yolundaki en önemli adım olarak kabul edilmiştir. Maastricht Antlaşması'nda "üye ülke vatandaşlarının haklarının ve çıkarlarının korunmasını sağlamlaştırmak üzere AB yurttaşlığı getirilmektedir" şeklinde bir madde bulunmaktadır. AB'nin resmî kaynaklarına göre, Avrupa yurttaşlığının önemi, AB üyesi olan ülke vatandaşlarının tamamına tanıdığı hak ve görevlerle, siyasi hayata katılım hakkının kabul edilmiş olmasıdır. Bu politika ile amaçlanan, farklı ülkelerin farklı vatandaşları arasındaki bağı güçlendirmek ve böylelikle bir Avrupa kamuoyu, nihayetinde de bir Avrupa kimliği yaratmaktır. Çünkü herhangi bir AB üyesi ülkenin vatandaşı "Avrupa vatandaşı" sayılmaktadır.

Avrupa yurttaşlığı ilkesi ile Avrupa vatandaşlarına tanınan haklar incelendiğinde, insanların kendilerini "Avrupalı" hissetmelerini sağlamaya yönelik bir içerik oluşturulduğu görülmektedir. Şüphesiz en önemlisi, insanların AB sınırları içinde **serbest dolaşım hakkına** sahip olmalarıdır. İkinci olarak, başka bir ülkede ikamet etse bile, ülkenin vatandaşları ile aynı şartlar altında belediye seçimlerine katılma hakkı verilmektedir. Böylece insanlardaki "yabancı ülke" kavramı değiştirilmeye ve yerine "bir başka Avrupa ülkesi" anlayışı getirilmeye çalışılmaktadır. Avrupa Parlamentosu seçimlerine, gerek seçmen gerek aday olarak katılabilme hakkı, halkların kendilerini vatandaş hissetmeleri amacı yolundaki önemli adımlardan biridir. "Yabancı ülke" anlayışını değiştirmeye yönelik bir diğer madde ise bir AB ülkesi vatandaşının üçüncü bir ülkede, kendi ülkesinin temsilciliği bulunmadığı takdirde, herhangi bir başka AB üyesi ülkenin temsilciliğinden yardım isteyebilecek olmasıdır. Son olarak, Avrupa vatandaşlarına, Avrupa Parlamentosu'na dilekçe verme ve Avrupa Topluluğu'nun herhangi bir kurumu tarafından haksızlığa uğradığı düşüncesi ya da kötü yönetim iddiası ile Ombudsman'a başvurma hakları tanınmasıdır (Altınbaş, 2009)

Avrupa yurttaşlığı alanında Maastricht Antlaşması ile atılan ilk adımdan sonra, **1997 tarihli Amsterdam Antlaşması** ile bu ilke biraz daha geliştirilmiştir. Amsterdam Antlaşması ile tanınan haklardan en önemlisi, AB kurumlarına herhangi bir resmî Avrupa dili ile yapılan başvuruda aynı dilde cevap almaktır. Maastricht Antlaşması'nda göz ardı edilmiş olan "dil" meselesi kimlik oluşturma'nın önemli parçalarından biri olarak, Amsterdam Antlaşması'nda Avrupa yurttaşlığı ilkesine eklenmiştir. Belirli şartlar altında Parlamento, Konsey ve Komisyon gibi kurumların belgelerine ulaşabilme hakkı, daha çok şeffaflık ilkesi göz önünde bulundurularak kabul edilmiştir. Amsterdam Antlaşması'na ayrıca "cinsiyet, ırk, din, yaş, bedensel özür, cinsel tercih gibi nedenlerden dolayı ayrımcılık yapılmaması" esası ile birlik-

te “AB yurttaşları arasında uyrukları nedeniyle ayrımcılık yapılmaması” maddeleri de eklenmiştir. Böylece Avrupa yurttaşları arasında eşitlik olduğu ilkesi benimsilmeye çalışılmıştır. Avrupa yurttaşlığının sadece antlaşmalar üzerinde kalmayıp hayata da geçirilebilmesi için AB kurumları tarafından çeşitli faaliyetler düzenlenmektedir. Örneğin AB eğitim programları, sadece Avrupa yurttaşlığı ilkesinin yerleştirilmesi amacını değil, aynı zamanda üye ülke halklarına Avrupa bütünleşmesinin öğretilmesi ve Avrupa politikalarının destek bulmasının sağlanması amaçlarını da taşımaktadır. Bu çerçevede öğrenci ve öğretmenlerin diğer AB üyesi ülkeleri eğitim amaçlı olarak dolaşabilmeleri önemli bir katkı olarak düşünülmektedir. Eğitim projeleri ile insanlar birbirleri ile iletişim kurmaktadır (Ollikainen, 2000:6-22). “Akademik hareketlilik” kişilerin sosyalleşme yoluyla kendilerini Avrupalı olarak hissetmeleri için tasarlanmıştır. Kişilerin bir başka AB üyesi ülkede bulunmalarının kendi kültürleriyle bir karşılaştırma yapmalarına olanak tanınması ve böylece “*Avrupa ortak kültürel mirası*”nın farkına varmaları beklenmektedir.

Lizbon Anlaşmasında, AB üyelerinin vatandaşlarının “aynı zamanda” AB vatandaşı da oldukları ileri sürülmektedir. Böylece “Avrupa yurttaşlığı ulusal yurttaşlıkların bir tarafa bırakılması anlamına gelmemektedir” düşüncesi geçerliliğini korumaktadır. Anayasanın reddedilen taslağında ise, kişinin isterse ulusal vatandaşlığını bırakarak sadece AB vatandaşlığını kullanabileceği belirtilmiştir. Ortaya atılan çifte vatandaşlık sistemi ile ilgili bir çelişki bulunmaktadır. Aslında kişinin, AB yurttaşlığına hak kazanması, yurttaşı olduğu ülkenin AB üyesi olması ile gerçekleşmektedir. Çünkü AB yurttaşlığı, ulusal yurttaşlığın varlığına bağlıdır (Shore, 2000: 79). Bu nedenle iki yurttaşlığın nasıl birbirinden ayrılacağı tartışılmalıdır. Öte yandan, AB üyesi ülkelere yaşayan, ancak farklı ülkelerin vatandaşları olan “yabancılar” ya da “göçmenler” konusunda herhangi bir öneri yapılmamıştır. Bu durumda Avrupa yurttaşlığı ilkesi kendi içinde de bir dışlayıcılık unsuru barındırmaktadır.

Avrupa yurttaşlığı politikası ile tasarlanan, ulusal kimliklerin bir tarafa bırakılması değildir. Bireylerin birden fazla kimliğe sahip oldukları düşünülerek, kültürel düzeyde ulusal kimliklerini korumaları, siyasi düzeyde Avrupa kimliğini kabul etmeleri beklenmektedir. Bu durumda herhangi bir kimliğin telafisi gerekli olmadığı gibi, sadece bir kimlik daha eklenmektedir. Ancak siyasi kimliğin, halkın bütünleşme sürecini benimsemesini sağlayacak kadar yeterli ve güçlü olmaması, yani AB’nin bir halka ve bir devlete sahip olmaması önemli bir sorundur. Bu bağlamda, post-ulusal yurttaşlık kavramı Avrupa yurttaşlığı ilkesinin son aşaması olarak karşımıza çıkabilecektir. Çünkü ilk haliyle Avrupa yurttaşlığı ilkesi, toprak parçası ile sınırlandırılmış vatandaşlık anlayışının ötesini hedeflemektedir.

Maastricht Antlaşması öncesinde, Avrupa yurttaşlığı ilkesi konusundaki ilk tartışmalara iki temel unsur neden olmuştur. İlki iç pazar oluşumunun tamamlanması üzerine ortaya çıkan yeni hakların tanınmasıdır (Welsh, 1993:27). Avrupa Topluluğu sınırlarının içinde tek bir pazar yaratılması ile mal, sermaye ve hizmetin yanı sıra kişilerin de serbest dolaşımı söz konusu olmuş ve üye ülkeler arasındaki artan ticari ilişkiler nedeniyle bazı prosedürlerin kolaylaştırılması gerekmiştir. Böylece Topluluk üyesi ülkelerin vatandaşlarının arasında herhangi bir ayırım yapılmaması ve başka üye ülkelerde de, kendi ülkelerinde oldukları gibi hareket edebilmelerini sağlamaya yönelik yenilikler getirilmesi tartışılmıştır. Avrupa yurttaşlığının erken dönemde gündeme gelişinin bir diğer sebebi ise bütünleşmeyi ekonomik alanın dışına çıkararak, sosyal, kültürel ve siyasi bir boyut kazandırma amacına yönelik olarak Topluluk vatandaşlarını Topluluk dışı insanlardan ayırma gerekliliğinin hissedilmesi olmuştur.

Avrupa bütünleşmesi sürecinin Avrupa halklarının dışında ve üstünde gerçekleştiği, Avrupa eliti tarafından uzun zamandan beri bilinmektedir. Avrupalıların AB konusundaki bilgi eksikliği ve ilgisizliği bir tarafa, halkın sadece kâr gayeli bir pazar olarak görüldüğü ve öncelikle işadamlarını ilgilendirdiği de çokça tartışılmaktadır. Maastricht Antlaşması ile Avrupa Yurttaşlığı ilkesinin kurumsallaşması da, zaman zaman kâr gayesi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Martiniello'ya göre, Avrupa yurttaşlığı ilkesi ile amaçlanan, Avrupa'nın siyasi ve sosyal bütünleşmesini değil, iç pazarın sorunsuz işleyişini sağlamaktır (Martiniello, 1997:36).

Avrupa politikalarının halktan kopuk bir şekilde gerçekleştirilmesi insanların Avrupa Topluluğu'na olan desteğinin azalmasına neden olmuştur. Avrupa politikalarına olan ilgisizlik, halkın Avrupa Parlamentosu seçimlerine düşük katılımı ile kendisini göstermektedir. Halkın Avrupa politikalarının dışında kalmasının bir sorun olduğunu fark eden Avrupa bürokratları, 1980'lerin ortasından itibaren bütünleşme sürecini halka anlatmaya ve "sevdirmeye" çalışmaktadırlar. "Halkın Avrupa'sı" ya da "Vatandaşın Avrupa'sı" gibi projeler, Avrupa pasaportları ve pullar gibi simgeler bu hedefe yönelik faaliyetlerdir (Ollikainen, 2000:6). Daha sonra kabul edilen Avrupa yurttaşlığı ilkesi ve bir dizi krize neden olan anayasa projesi de, yine halkların Avrupa politikalarına daha fazla ilgi göstermesi için planlanmıştır (Altınbaş, 2009: 98).

Avrupa yurttaşlığı ilkesi temelde Avrupa'daki bütünleşme sürecinin Avrupalı halklardan kopuk ve onlardan bağımsız olarak, bürokratlar ve politikacılar tarafından tasarlandığı ve halkın gelişmelerden haberdar olmadığı şeklinde beliren durumu ortadan kaldırma amacıyla tasarlanmıştır. Avrupa bütünleşmesi projesinin babası Jean Monnet'nin, "biz bir devletler koalisyonu kurmuyoruz, insanları birleştiriyoruz" şeklindeki sözleri, bugün geline noktanın aslında başlangıçta hedeflenenden farklı olduğunu göstermektedir.

Ancak, Avrupa bütünleşmesinin yarım yüzyıllık tarihine rağmen, bütünleşmeye yönelik adımlar hep elitler düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan kamuoyu yoklamalarında halkın küçük bir azınlığının kendini "Avrupalı" hissediyor olması, "Avrupa kimliği" eksikliğinin varlığını gündeme getirmiştir.

Özet

Modern ulus-devlet içindeki vatandaşlık anlayışının ayırt edici özelliklerini tanımlamak.

Antik Yunan ve feodal dönemden farklı olarak, Ulus-devlete dayalı modern vatandaşlık, birey-devlet arasındaki ilişkileri soya veya kabileye dayalı olarak değil, birey temelinde kurgulamıştır. Ancak, birey içinde bulunduğu **ulusun kimliğiyle** tanımlanarak **vatandaşa** dönüştürülmektedir. Dolayısıyla, modern ulus devletler için meşruiyet kaynağı “ilahi” bir kaynak veya “soy” olmaktan çıkmıştır. Meşruiyetin kaynağı ulus-devletin içinde yaşayan ve bir kimlik olarak tanımlanan **“ulus”** olmuştur. **Vatandaşlığın kurucu unsurları ulus devlet sınırları içerisinde geçerli olmak üzere haklar, katılım ve mensubiyettir.** Dolayısıyla, denilebilir ki, vatandaşlık, öncelikle modern ulus-devletlerin kendi sınırları içerisindeki bireylerle olan ilişkilerini tanımlayan siyasi ve hukuki bir aidiyetlik biçimi olarak anlaşılmaktadır. Yani, vatandaşlık, öncelikle ulus-devlet sınırları içerisinde türdeş (homojen) olduğu varsayılan bir ulusun bir üyesi olmaktır. Bu yönüyle vatandaşlık bir nevi, bireyin devlet karşısındaki konumlanışını tanımlayan bir statüdür.

Fransız ve Alman tarzı vatandaşlık biçimlerinin özelliklerini yorumlamak.

Alman ulus-devletine üye olmanın tek koşulu Alman ırkına kan bağıyla bağlı olmaktan geçmektedir. Alman ulus anlayışına göre vatandaş, aynı etnik kökenden gelen insan topluluğudur. Buna göre sonradan Alman olunmaz ancak Alman doğulabilir. Bu anlayışta örneğin, Alman topluluğuna ait olanlar, aynı devlet çatısı altında bir araya gelemezler de, Alman olmaya devam edeceklerdir. Fransız modeli ise tersine Fransa sınırları içinde yaşayan herkesi vatandaş olarak görme eğilimindedir. **Fransa’daki** vatandaşlık kavramı **devlete siyasal olarak üye olmayı** vurgularken, **Almanya’daki vatandaşlık kavramı** ise *Volk* adı verilen, **soy geçmişi ve kan bağı** (Alman olmak) temelinde tanımlanmaktadır. Fransız vatandaşlığı modelinde ise ırkın bir önemi yoktur. Fransız vatandaşlığı herhangi bir ırktan değil bir siyasi birlikten meydana gelmiştir. Bu

Uluslararası göçle birlikte gelişen “kurumsal ırkçılık” kavramlarını analiz etmek.

Kurumsal ırkçılık, etnik ve dini azınlık ve göçmenlerin toplumun çoğunluğu için mevcut olan aynı haklara ve fırsatlara ulaşmalarını engelleyen, kurumlardaki rutin yaklaşım ve davranış kalıplarına işaret etmektedir. Bu kurumsal ırkçılık açıktan veya bilinçsiz bir şekilde gerçekleşebilir. Kurumsal ırkçılık hem yasal düzenlemelere hem de resmi olmayan sosyal kalıplara dayanmaktadır. Özellikle bazı göçmen grupları doğrudan hedefleyen kurumsal pratikler, yasalar, yönetmelikler tarafsız görünebilir ancak dolaylı olarak eşitsiz etkilere sahiptir. Kurumsal ırkçılık toplumsal sistem içinde güç farklarını sürdürmekte ve yeniden üretmektedir.

Eritme potası, asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürlülük kavramlarının anlamlarını açıklamak.

ABD için kullanılan **Eritme potası** kavramı, azınlık kültürün hakim kültür egemenliğindeki çözülmesinden çok; hakimiyeti oluşturan tüm kültürel yapıların evrim geçirerek, yeni bir kalıp içinde karışmasını ve yeniden oluşmasını tanımlanmaktadır. **Asimilasyon** toplumdaki çeşitli azınlık grupların “devlet politikalarının zorlanması yoluyla” kültürel olarak çoğunluğa benzetilmesi süreci olarak tanımlanırken, **bütünleşme veya entegrasyon** ise, göçmen veya yerli halkların kendi istekleri ile çoğunluk kültür ve topluma uyum göstermesi ve çoğunluk toplumun normlarını, değer ve düşünce kalıplarını benimsemesi” olarak tanımlanıyor. **Çokkültürcülük** kavramı ilk kez 1971 yılında Kanada Hükümeti tarafından ve bir siyaset biçimini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Burada çokkültürcülük politikası asimilasyonu redderek yurttaşların eşitliği ve kültürel çeşitliliğin kabul etmektedir.

Ulus-devletle tanımlanan klasik vatandaşlık olgusunun değişmesine ve yeni vatandaşlık tartışmalarının ortaya çıkmasına yol açan nedenleri sıralamak.

Yeni vatandaşlık biçimlerinin ortaya çıkmasının nedenleri küresel gelişmeler, ulus-üstü örgütlerin ulus-devletler karşısında güçlenmesi ve uluslararası göçün yarattığı çok kültürlü toplumların ortaya çıkmasıdır. İnsan haklarının uluslararası hukukun bir enstrümanı haline gelmesi, kişilerin ya da grupların otantik kültürlerini devam ettirme hakları meşruluk kazanması, ulus-devletin türdeşleştirme yeteneğinin zayıflaması, uluslararası göçle birlikte homojen olmayan nüfusların arttığı yerlerde “ulus ile yurttaş” arasındaki bağın çözülmesi, ulus-devlet ve ulus mantığını aşan Avrupa Birliği gibi bölgesel entegrasyon vb. süreçler yeni vatandaşlık biçimlerinin ortaya çıkmasının nedenleri arasındadır. Örneğin, uluslararası kitlesel göç, küreselleşen sermaye ve bilgi coğrafisi sınırları tanınmaz bir boyuta getirmiştir. Öte yandan coğrafya da eski önemini kaybetti. Bundan hep belirli bir coğrafyayla tanımlanan vatandaşlığın yeniden tanımlanma ihtiyacı doğdu.

Küreselleşmeyle birlikte oluşan yeni vatandaşlık türlerinden ekolojik ve küresel vatandaşlık olgularını açıklamak.

Küresel vatandaşlık ve ekolojik vatandaşlık, vatandaşlığın ulusal boyutuyla nasıl değişime uğradığını göstermektedir. Küresel vatandaşlık yeni küresel değişmeler ve gelişmeler üzerinde dururken, ekolojik vatandaşlık kürenin sorumluluğuna sahip bir dünya vatandaşlığı geliştirmek için ekolojik problemleri dikkate almaktadır. Dahası, küresel vatandaşlık kültürel, sosyal ve siyasi farklılıkları barındırmaya çalışırken, ekolojik vatandaşlık biyosferdeki bütün varlıkları kapsamaya çalışmaktadır. Küresel vatandaşlığın icrası için uluslararası bağlam, küresel elitler, uluslararası işbirliği ve uluslararası aktivizm çok önemlidir.

Kendimizi Sınayalım

1. Toplumdaki bireylerin eşit olamayacaklarını, çünkü bireyleri kuşatan nesnel koşullar olan sosyal sınıf, soy, cinsiyet, üretim biçimine bağlı ekonomik konum, din vb. toplumsal olguların eşitsizliğin doğal ve değiştirilemez olduğunu düşünen vatandaşlık anlayışı hangi döneme aittir?

- Antik Yunan
- Modern ulus-devlet
- Küresel dönem
- Fransız Devrimi
- Postfordist dönem

2. Aşağıdakilerden hangisi modern ulus devlet vatandaşlık anlayışıyla ilgili olarak **söylenemez**?

- Vatandaşlık, ulus devletle sınırlı bir siyasal ve coğrafi topluluğun üyesi olmaktır.
- “Bir siyasi cemaatin üyesi” olmaya gönderme yapan vatandaşlık pratiği, bir haklar, ödevler, güçler (kapasiteler) ve çıkarlar (ilgiler) bütünüdür.
- Vatandaşlığın kurucu unsurları ulus devlet sınırları içerisinde geçerli olmak üzere haklar, katılım ve mensubiyettir.
- Vatandaşlık, öncelikle modern ulus-devletlerin kendi sınırları içerisindeki bireylerle olan ilişkilerini tanımlayan siyasi ve hukuki bir aidiyetlik biçimi olarak anlaşılmaktadır.
- Vatandaşlık, öncelikle dünya ölçeğinde herkesle eşit statüde olmak anlamına gelmektedir.

3. Meşruiyetin kaynağının devletin içinde yaşayan ve bir kimlik olarak tanımlanan “homojen bir topluluk” olduğunu ve vatandaşlığın siyasal ve yasal üyelik anlamına geldiğini ve son iki yüzyılı aşkın süredir vatandaşlık ve homojen bir topluluğun bir devletin sınırları içinde birbirinden ayrılmaz biçimde iç içe geçtiğini varsayan vatandaşlık yaklaşımı aşağıdakilerden hangisidir?

- Antik Yunan vatandaşlığı
- Feodal dönem vatandaşlığı
- Ulus-devlet vatandaşlığı
- Küresel vatandaşlık
- Ekolojik vatandaşlık

4. İngiltere örneğinden hareketle geliştirdiği yurttaşlık kuramında, yurttaşlığın sivil, siyasal ve sosyal boyutlardaki gelişimini ortaya koyan; vatandaşlık haklarının 18. yüzyılda sivil haklara, 19. yüzyılda siyasal haklara ve 20. yüzyılda ise sosyal haklara doğru genişlediğini iddia eden kuramcı aşağıdakilerden hangisidir?

- Turner
- Renan
- Bauböck
- Marshall
- Brubaker

5. Etnik ve dini azınlık ve göçmenlerin toplumun çoğunluğu için mevcut olan aynı haklara ve fırsatlara ulaşmalarını engelleyen, kurumlardaki rutin ayrımcı yaklaşım ve davranış kalıplarına işaret eden ve özellikle bazı göçmen grupları doğrudan hedefleyen (tarafsız gibi görünen) uygulamadaki ayrımcı pratikler, yasalar, yönetmelikler aşağıdaki hangi kavramla açıklanmaktadır?

- Çokkültürcülük
- Kurumsal ırkçılık
- Eritme potası
- Yeni-ayrımcılık
- Entegrasyon

6. Toplumdaki çeşitli azınlık grupların “devlet politikalarının zorlanması yoluyla” kültürel olarak çoğunluğa benzetilmesi süreci olarak tanımlanan olgu aşağıdakilerden hangisidir?

- Çokkültürcülük
- Eritme potası
- Asimilasyon
- Entegrasyon
- Merkezi bütünleşme

7. Ulus-devletine üye olmanın tek koşulu bir ırka kan bağıyla bağlı olmaktan geçtiğini, vatandaşlık kazanmanın tek yolunun doğuştan ve kan bağı (jus sanguinis) yoluyla olduğunu ve sonrada kazanılamayacağını iddia eden vatandaşlık tipi aşağıdakilerden hangisidir?

- Alman
- Fransız
- Liberal
- Cumhuriyetçi
- Geleneksel

8. Yeni uluslararası değişimler ve gelişmeler üzerinde duran; kültürel, sosyal ve siyasi farklılıkları barındırma-ya çalışan ve vatandaşlığın icrası için uluslararası bağ-
lam, küresel elitler, uluslararası işbirliği ve uluslararası
aktivizmi ön planda tutan yeni vatandaşlık yaklaşımı
aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Ekolojik
- b. Çokkültürlü
- c. Ulus-sonrası
- d. Anayasal
- e. Küresel

9. İlk kez 1971 yılında Kanada Hükümeti tarafından ve
bir siyaset biçimini ifade etmek üzere kullanılan, asimi-
lasyonu redderek yurttaşların eşitliği ve kültürel çeşitli-
liğin kabul eden devlet ve vatandaşlık politikası aşağı-
dakilerden hangisidir?

- a. Entegrasyon
- b. Mono-kültüralizm
- c. Çokkültürcülük
- d. Yeni ırkçılık
- e. Sosyal demokrasi

10. Yasemin Nuh Soysal'ın ilk kez gündeme getirdi-
ği ve insan haklarının ulus-devlet üzerindeki ege-
menliğinin vatandaşlığın yeni bir biçimine yol açtığı-
nı söylediği yeni vatandaşlık yaklaşımı aşağıdakiler-
den hangisidir?

- a. Küresel vatandaşlık
- b. Ekolojik vatandaşlık
- c. Ulusal vatandaşlık
- d. Ulus-sonrası vatandaşlık
- e. Çokkültürlü vatandaşlık

Kendimizi Sıneyalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlışsa “Eski Yunan’da Vatandaşlık” konusuna bakınız.
2. e	Yanıtınız yanlışsa “Modern Ulus Devlet ve Va-
tandaşlık” konusuna bakınız.
3. c	Yanıtınız yanlışsa “Modern Ulus Devlet ve Va-
tandaşlık” konusuna bakınız.
4. d	Yanıtınız yanlışsa “Modern Ulus Devlet ve Va-
tandaşlık” konusuna bakınız.
5. b	Yanıtınız yanlışsa “Göçmenlik, Vatandaşlık ve
Toplumsal Tabakalaşma” konularına bakınız.
6. c	Yanıtınız yanlışsa “Ulus Devletin Göçmenlere
Yönelik Politikaları” konusuna bakınız.
7. a	Yanıtınız yanlışsa “Fransız ve Alman Tarzı Va-
tandaşlık” konusuna bakınız.
8. e	Yanıtınız yanlışsa “Küresel Vatandaşlık” konu-
suna bakınız.
9. c	Yanıtınız yanlışsa “Çokkültürcülük” konusuna
bakınız.
10. d	Yanıtınız yanlışsa “Ulus-sonrası Vatandaşlık” ko-
nusuna bakınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

“Yeni ırkçılık” kavramı ise ilk kez 1981’de Martin Barker tarafından Franz Fanon gibi kişilerden esinlenerek kullanılmıştır. Yeni ırkçılıkta biyoloji ve ırk yerine kültürel farklar merkezdedir. Yeni ırkçı anlayışta, “biyolojik açıdan aşağılık” değil, “kültürel farklılıklar” vurgulanır. Aşağılık ya da üstünlük iddiaları çoğunluk kültürünün üstün olduğu varsayılarak çoğunluk kültürünün standartlarına göre belirlenmektedir. Asimilasyon ve ötekileştirme yeni ırkçılığın tezahürü olarak görülebilir. Kapsamlı kültürel farklara dayalı ırkçıların bugün oldukça yayıldığını söyleyebiliriz ve bunun politik bir boyutu da bulunmaktadır. Şayet bir bireyin ya da grubun doğal ya da biyolojik nitelikleri ile zihinsel ya da ahlaki özellikleri arasında bir ilişki olduğu düşüncesi, tarihsel olarak ırkçılığı karakterize ediyorsa, günümüzde bu konuda değişen tek şey sadece artık sözde biyolojik aşağılık ve eşitsizlik yerine kültürel olarak ötekileştirmektir. Aslında, ulusal, etnik ve dini grupları ve azınlıkları izole etmeyi, ayrı tutmayı ve toplum dışına itmeyi amaçlayan saldırılar, aşağılamalar ve kültür aracılığıyla sadece yönü değiştirilen ayrımcı ve çok daha örtülü bir tutum hala varlığını sürdürmektedir (Wieviorka 1992; Taguieff 1995). Biyolojik tabiat üzerine kurulu eski ırkçılığın yerini kültürel üstünlüğü vurgulayan bir bakış açısının vurgulandığı yeni ırkçılık almıştır (Liwerant, 2003: 9).

Sıra Sizde 2

Çağdaş siyaset teorisinde temelde liberal ve cemaatçi/komüniteryan olmak üzere iki farklı çokkültürlülük ve yurttaşlık modelinden söz edebilmek mümkündür. Bunlardan ilki kökeni John Locke, Thomas Hobbes, Montesquieu, Vico ve Herder gibi düşünürlere dayanan ve günümüzde J. Rawls, J. Raz, Kymlicka gibi düşünürler tarafından temsil edilen Liberal sözleşmecî çokkültürlülük ve yurttaşlık modeli, öteki de günümüzde Charles Taylor ve Michael Walzer, Alasdair MacIntyre gibi kuramcılar tarafından seslendirilen cemaatçi / komüniteryanist yaklaşımıdır. Liberal gelenek içinde oluşturulmuş olan bireysel haklar çerçevesinde çeşitliliği savunan ve bireyi bir yurttaş kimliği çerçevesinde haklara kavuşturan yaklaşım ile cemaati, hakların temeline oturtan cemaatçilik (*communitarianism*) yaklaşımı birbirleri ile rekabet içinde gelişimlerini sürdürmektedirler. Son yıllarda çokkültürlülük tartışmalarında Kymlicka ile birlikte adından en fazla söz edilen bir diğer Kanada’lı da Charles Taylor’dur. Taylor’un geliştirmeye çalıştığı farklılık ve çokkültürlülük politikasına ilişkin temel düşünceleri *Tanınma Politikası* adlı çalışmasında somutlaşmaktadır. Bu politikanın ortaya koymuş olduğu çoğulculuk anlayışı, farklı yaşam pratiklerinden oluşan kültürel farklılıkların siyasal düzeyde tanınması ve eşit ölçüde saygıdeğer kabul edilmesi esasına dayanmaktadır. Farklı olana katlanmayı ve ona hoşgörü ve toleransla karşılık verilmesi anlayışına dayanan ve bir kültürün hiyerarşik üstünlüğüne dayalı anlayışa karşı Taylor, kültürel kimliklerin eşdeğer saygı esasına göre değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Kısacası Taylor için çokkültürlülüğün en temel ayağı farklı kültürel kimliklerin “tanınması” esasına dayanmaktadır (Köker, 1996: 13).

Yararlanılan ve Başvurulabilecek Kaynaklar

- Abadan-Unat, N. (1992) "East-West vs. South-North Migration: Effects upon the Recruitment Areas of the 1960s", **International Migration Review**, Vol. 26, No. 2, Special Issue: The New Europe and International Migration (Summer), pp: 401-412
- Altınbaş, D (2009) "Avrupa Birliği'nin Başarısız Girişimi: Avrupa Vatandaşlığı", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** 11 / 3 ss. 93 - 112
- Bakan, S. ve Akyol, E. (2010) "Adventure of Citizenship: Citizenship in Natio-State of European Countries and Citizenship in EU: Beyond the Nation State", **Electronic Journal of Social Sciences**, 9 No:34, pp.116-137.
- Baştürk, Ş. (2009) "Uyumdan Dışlanmaya: Yirmi Birinci Yüzyılda Göçmenler ve Sosyal Politika", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 57, ss. 516-538
- Bendix, R. (1964), **Nation-Building and Citizenship: Studies of Our Changing Social Order**. New York: Jonh Wiley and Sons.
- Brubaker, W. R. (2008), Fransa ve Almanya'da Göç, Vatandaşlık ve Ulus-Devlet: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Analiz. **Vatandaşlığın Dönüşümü, Üyelikten Haklara**. (Der.) A. Kadioğlu. içinde. İstanbul: Metis, 55-92
- Castles, S (1995) "How Nation-states Respond to Immigration and Ethnic Diversity", **New Community**, 21(3), pp: 293-308..
- Castles, S. and A. Davidson (2000), **Citizenship and Migration: Globalisation and the Politics of Belonging**. London: Macmillan.
- Constant, A. vd. (2009) "Ethnocizing Immigrants", **Journal of Economic Behavior & Organization**, v.69, Issue 3, pp: 274-287
- Erdemir, A. and Vasta, E (2007) "Differentiating irregularity and solidarity: Turkish Immigrants at work in London", **Working Paper** No. 42, University of Oxford <http://www.compas.ox.ac.uk/fileadmin/files/pdfs/WP0742-Vasta.pdf>, accessed 20/01/2010
- Esendemir, Ş. (2008) **Türkiye'de ve Dünyada Vatandaşlık**, Birleşik, Ankara.
- Göztepe, E. (2003) **Yurttaşlığın Kamusal ve Ulusüstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı ve "Göçmen Forumu" Örnekleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2003/4, Cilt: 52, pp. 229-248.
- Glenn, E (2000) "Citizenship and Inequality: Historical and Global Perspectives", **Social Problems**, Vol. 47, No. 1 (Feb), pp. 1-20
- Gülalp, H. (2007). "Giriş: Milliyete Karşı Vatandaşlık". **Vatandaşlık ve Etnik Çatışma: Ulus-Devletin Sorgulanması**. (Der.) H. Gülalp. (Çev.) E. Kılıç. içinde. İstanbul: Metis, 11-34.
- Güllüpcinar, F. (2010) "Downward Integration of the Third Generation in the Turkish Community in a Small German Town: A Case Study in Goslar", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Halfman, J (1998) "Citizenship Universalism, Migration and the Risks of Exclusion", **British Journal of Sociology**, Vol, 49 Issue no. 4 (December) pp: 513-533.
- Hirschman, Charles, (1983), "American Melting Pot: Reconsidered", **Annual Review of Sociology**, vol: 9.
- İçduygu, A. (2002) "Türkiye'de Vatandaşlık Tartışmalarının Arkaplanı" E. F. Keyman (ed.), **Liberalizm, Devlet, Hegemonya içinde**, İstanbul: Everest Yayınları, ss.283-300.
- Joppke, C. (1998) (ed.) **Challenge to the Nation-State**. Oxford: Oxford University Press
- Joppke, C. (1999), "How Immigration is Changing Citizenship: A Comparative View", **Ethnic and Racial Studies**, Vol: 22, No: 4.
- Jorgensen, M. B. (2008) "National and Transnational Identities: Turkish Organising Processes and Identity Construction in Denmark, Sweden and Germany", **unpublished PhD dissertation**, <http://www.alevi.dk/ENGELSK/MBJ%20afhandling%20alevi%20org.pdf> accessed, 02/02/2010
- Kadioğlu, A. (2008). Türkiye'de Vatandaşlığın Anatomisi. **Vatandaşlığın Dönüşümü, Üyelikten Haklara**. (Der.) A. Kadioğlu. içinde. İstanbul: Metis, 167-184.
- Koopmans, R (1999) "Challenging the Liberal Nation-State? Postnationalism, Multiculturalism, and the Collective Claims Making of Migrants and Ethnic Minorities in Britain and Germany", **AJS**, Volume 105 Number 3 (November): 652-96
- Kublay, Ç (2010) "Türban Sorunu Bağlamında Siyasal İslamda Söylemin Alternatif Yurttaşlık Tasarımı", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı/No: 2 : 135-164.

- Kymlicka, W. (1998) **Çokkültürlü Yurttaşlık- Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998
- Lemke, C. (1998), "Citizenship and European Integration", **World Affairs**, Vol 160, No 4, Spring.
- Lister, R (1998) "Citizenship on the margins: Citizenship, social work and social action", **European Journal of Social Work**, Vol. 1, No.1, pp: 5-18.
- Marshall, T. H. (2006) Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar. **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**. T. H. Marshall ve T. Bottomore. (Çev.) A. Kaya. içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1-56.
- Martinello, M.(1997), "The Development of European Citizenship: A Critical Evaluation", **European Citizenship and Social Exclusion**, (Ed.) Maurice Roche and Rik van Berkel, Aldershot, Ashgate.
- Morris, L (1997) "A Cluster of Contradictions: The Politics of Migration in the European Union", **Sociology**, 31, pp: 241-259
- Ollikaanen, A. (2000), "European Education, European Citizenship?", **European Education**, Vol 32, No 2, Summer, p. 6.
- Özkazanç, A (2009) Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 64, 1, s.247-274.
- Parekh, B. (2002) **Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek**, (Çev. Bilge Tanrıseven), Phoenix yayınları, Ankara.
- Shore, C. (2000), **Building Europe: The Cultural Politics of European Integration**, Routledge, London and New York.
- Somersan, S. (2004) **Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk**, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul
- Soysal, Y. Nuhoglu (1994) **Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe**, Chicago: The University of Chicago Press.
- Şan, M. K. (2005) "Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri Üstüne Bir Deneme", **Milel ve Nihal**, 3 (1-2), 69-117.
- Üstel, F. (1999) **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Dost, Ankara.
- Van Steenberg B. (1994), **The Condition Of Citizenship**, Sage Publication, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Wallerstein, I (2003) "Citizens All? Citizens Some! The Making of the Citizen", **Comparative Studies in Society and History** (2003), 45, pp: 650-679.
- Welsh, J. M. (1993), "A People's Europe? European Citizenship and European Identity", **Politics**, Vol 13, No 2.
- Yeğen, M. (2005) "Yurttaşlığın Diyalektiği, Yurttaşlığın Trajedisi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 38, Sayı 1, s. 69-87.